
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01657696 9

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ.

(Czetter Sámuel rézmetszete 1798-ból.)

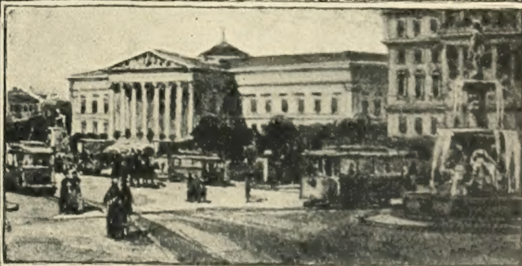
GRÓF

SZÉCHÉNYI FERENCZ

1754-1820.

IRTA

FRAKNÓI VILMOS.

DÖRRE TIVADAR

1902.

LIBRARY
SEP 2 8 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

ELSŐ KÖNYV

AZ ELŐDÖK

Rajzolta Richter Aurél

2. SZÉCSÉNY LÁTKÉPE.

A LEGNAGYOBB magyar, ki a nemzet létét fenyegető válságok közepett elméje épségét vesztette el és önkezével vetett véget életének, egyik munkája bevezetésében feljegyzi, hogy atyját «gyakran látta búba merűlve, mert nemzetünk alacsony létét gyászolta és azon reménynélküli felfogást, miszerint nemsokára és elkerűlhetetlenűl fogna (a nemzet) végórája ütni, okozá keserű epedésit, minélfogva mint magyar reménytelen szállott sírjába».[1]

Széchényi István életírói előtt rég föltünt családjában a lelki tulajdonságoknak és hajlamoknak átöröklődő azonossága. De ez nem egyedűl a hazaszeretetnek a kétségbeesésig leszálló mélységében, hanem egyúttal a haza javára, különösen kulturai színvonalának emelésére irányuló áldozatkészségben is jelentkezett.

Ezen utóbbi jellemvonás fénye volt az, mely a Széchényi családot mindjárt megalapitása idejében a homályból hirtelen kiemelte.

[1] A kelet népe. (Pest, 1841.) 9. l.

I.

A nógrádmegyei Szécsény várától több család kölcsönözte nevét.

A legelső (de Zechen) főrangú nemzetség, mely a XIII. század közepétől virágzott, több zászlós urat mutat föl nemzedékrendjében; de már a XV. század második felében kihalt.[1]

Az 1565-ik év elején Zecheny Mihál, Pápa vára alkapitánya, testvérével Tamással, Miksa királyhoz intézett folyamodásában előadta, hogy a nógrádmegyei Alsó-Szécsénben és Becskén, őseiktől rájok szállott birtokrészek vannak kezeik között, de a birtokjogaikat igazoló iratok elvesztek, s ezeket most királyi megerősítéssel kívánják pótolni, a mit el is nyertek.[2]

A következő évben ugyanez a Széchéni Mihál részt vett Salm Miklós diadalmas hadjáratában, mely Veszprém várát a törökök hatalmából kiragadta, és vitézsége jutalmáúl a vár kapitányának tisztét nyerte el.[3]

Ettől fogva mind ő, mind testvére a történeti emlékekben nyom nélkül eltűnnek. Azt sem tudjuk, vajjon gyermekeket hagytak-e hátra.[4]

Hatvan évvel később a Széchényi név, mely a csaták véres tusáiban tűnt föl, a bécsi egyetem «magyar nemzetének» anyakönyvében jelenik meg újból.[5] György viseli azt, küszöbén annak a dicső pályának, a melyen családja javára nemesi rangot, czímert, vagyont szerez; egyszersmind még értékesebb örökség gyanánt, hazafiúi erényei példájával, a következő nemzedékekre a nemes eszmények cultusát szállítja át.

[1] Nagy Iván, Magyarország családai. XII. k. 343. l.

[2] Az 1565 márczius 23-iki megerősítő királyi okirat megvan a gr. Széchenyi nemzetségnek, a Magyar Nemzeti Muzeumban őrzött levéltárában: I. 2. I. I. jelzés alatt.

[3] Istvánffi Miklós irja történeti munkájában «Capto memorabili celeritate Vesprimio, Salmensis Michaelem Szechenium ibi reliquit, locumque ei, cum sua equitum turma ac 200 peditibus, tuendum commendavit.» Lib. XXII.

[4] Az alább tárgyalandó 1697-ik évi királyi okirat, a mely a Széchényi családot grófi rangra emeli, mint egyik ősét említi, Istvánffira hivatkozva, Szecheni Mihált. Hogy ez a föltevés alap nélkül szűkölködik, elbeszélésünkből ki fog tűnni.

[5] Alább fogjuk ezt a helyet idézni.

Elete alkonyán György, mint kilenczven esztendős aggastyán, kegyeletesen emlékezik meg atyjáról, ki a szécsényi végvárban mint hadnagy (militiae officialis) szolgált, «a kereszténység oltalmára vívott harczokban többször vérét ontotta és dicsőséges halállal múlt ki.» [1]

Ez Márton volt, ki eredetileg a Sartor, vagyis Szabó nevet viselte. Polgári családból származott.[2] Hitvese Bán Sára szintén nem-nemes család sarja volt; Pestmegye Hernád és Inarcs falvaiban laktak szülei és atyafiai, kik anyai részről nemes családokkal, a Nyáryakkal és Szalayakkal összeköttetésben állottak, és a török hódoltság idejében szabad földbirtokra tettek szert.[3]

Szécsény — ahol Márton élt és működött — 1552-ben a törökök kezeibe jutott; de negyven esztendő múlva Pálffy Miklós, a győri hős által, fölszabadíttatott. Régi várát ekkor Thanhauser Honorius kapitány alatt kétszáz emberből álló őrség szállotta meg, a mely majd a szomszéd várak őrségével egyesülvén, majd magában is sűrűn

[1] A budai akadémia alapító oklevelében, melyet kiadott Török János: Magyarország Primásai. (Pest, 1859.) Oklevéltár.

[2] Az alább idézendő királyi czímer adományozó levélben György testvére így neveztetik meg: «Laurentius Szechenyi alias Sartoris.» A genitivus rag annyit tesz, mint «Szabó-fi», — vagyis hogy atyja Szabó nevet viselt.

[3] Ezt Széchenyi Lőrincznek, György öccsének, családtörténeti följegyzéseiből tudjuk, melyeket töredékesen, részint eredetiben, részint Széchenyi Pál érsek által készitett másolatokban a nemzetségi levéltár föntartott I. 1. 2. és 4.

intézett betöréseket török területre, honnan nem egyszer foglyokkal és zsákmánynyal tért haza.[1]

Vajjon Márton a török hódoltság idejében is már szécsényi lakos volt, avagy azzá csak a felszabadítás után lett; nem állapíthatjuk meg. Fiának állításához, hogy atyja a szécsényi őrség tisztje volt, kétség nem férhet.

György 1592-ben született. Tizennyolcz évvel utóbb jött világra öcscse Lőrincz.

Az utóbbinak, magyar nyelven szerkesztett családtörténeti följegyzései élén a következőket olvassuk: «Anno 1620 jöttünk ki Szécsényből, atyámmal Széchényi Mártonnal, mentünk Gyöngyösre laknunk . . . Akkor Bethlen Gábor hada megégette a szécsényi házunkat.»[2]

Az itt előadott tényből azt kell következtetnünk, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem első támadása idején, Márton a királyhoz, II. Ferdinándhoz tántoríthatatlanúl ragaszkodott, hűségeért vagyonát és állását vesztette el. A szerény hadnagy még sem gondolt arra, hogy az udvarnál kárpótlást és jutalmat keressen. Nem is a király területén, hanem a török hódoltságban talált menedéket.

Azóta, hogy Egervára 1596-ban elesett s Heves vármegye egész területét a törökök elfoglalták, Gyöngyösön volt legélénkebb a törökök és magyarok érintkezése, melynek békés folyamát a füleki és szécsényi őrségek becsapásai időnként megzavarták.[3] Ilyenkor, úgy látszik, régi bajtársaihoz csatlakozott Széchényi Márton, és egyik alkalommal csatatéren esett el.[4]

Eközben idősebbik fia a papi pályát választotta. Későn határozta el magát erre a lépésre. A harminczadik évet meghaladta, mikor az esztergomi egyházmegye papnövendékei sorába

[1] Mocsáry Antal, A nemes Nógrád vármegyének ismertetése. (Pest, 1826.) III. k. 152—158. l.

[2] Ezen feljegyzéseknek Széchényi Pál által készített másolata id. h.

[3] Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. (Eger, 1891.) III. k.

[4] Csak ily módon egyeztethetjük meg Széchényi Györgynek és Lőrincznek atyjukról szóló feljegyzéseit. Márton halála időpontját nem határozhatjuk meg. 1629-ben, mint a czímer-adományozó iratból tudjuk, már nem élt.

fölvételért Pázmány Péternél jelentkezett. A halhatatlan emlékezetű prímás fölismerte a lélek mélyéből megnyilatkozó komoly hivatást, melynek sikeres betöltését kiváló tehetségek biztosították. Az általa alapított bécsi papnöveldébe küldötte őt az 1625-ik év őszén, hogy az egyetemen a bölcsészeti és hittudományi tanúlmányokat végezze, a császári székvárosban a szélesebb látkör előnyeit megszerezze.

Széchényi György gyors előmenetelt tett. Már a következő évben a bölcsészet és a széppművészetek baccalaureus fokozatát nyerte el,[1] 1631-ben pedig a hittudomány tudorává avattatott.[2]

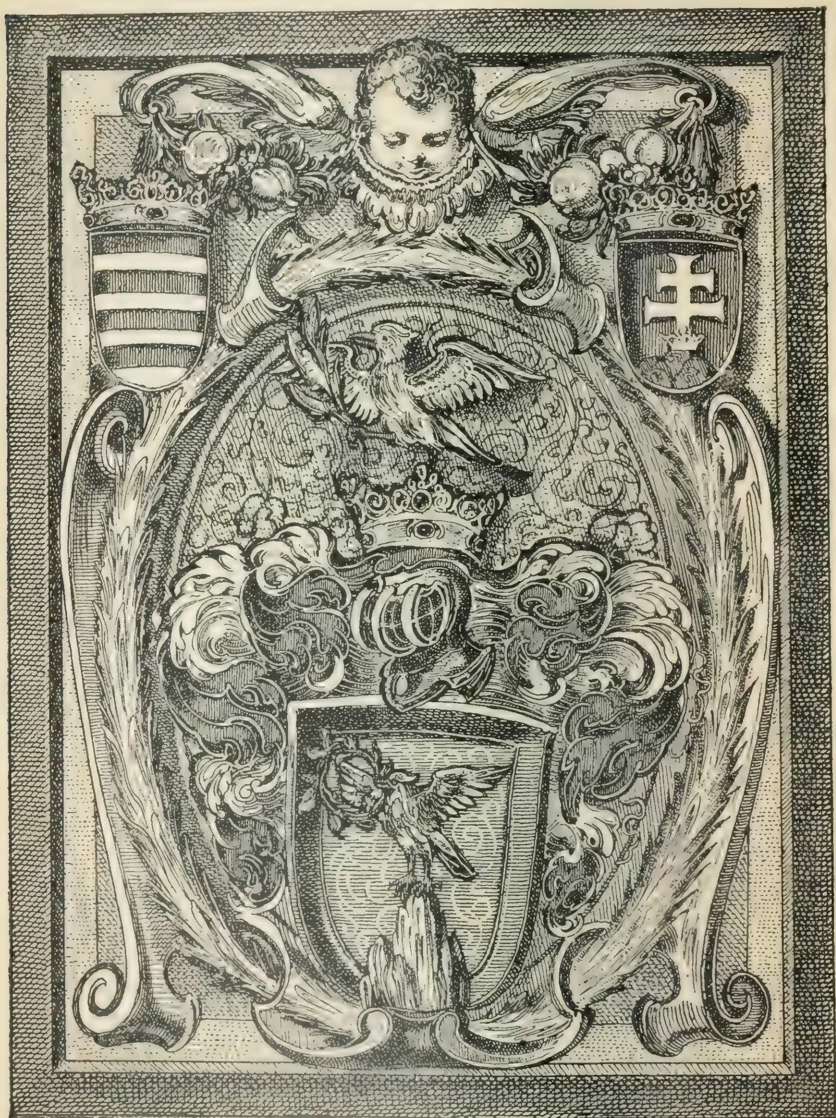
Bécsi tanulása idejében más természetű eredményt is mutathatott föl; sőt talán példátlanúl áll az a kitüntetés, a melyben ő, mint egyetemi tanuló részesült.

4. RÉSZLET SZÉCHÉNYI LŐRINCZ CSALÁDTÖRTÉNETI FELJEGYZÉSEIBŐL.

1 A bécsi egyetem magyar natiójának matriculájában az 1626-ik év második (őszi) félévében bejegyeztettek: «Georgius Szeczeny Hungarus Geongeösiensis, Michael Fejérvary Transilvanus, Marcus Senkviczi Croata Senkvicziensis, Casparus Raskovski Ungarus Tyrnaviensis, ex Seminario Pasmanico-Ungarico, dederunt simul 30 grossos, philosophiae baccalaurei.» Schrauff Károly, A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. (Budapest, 1902.) 363. l.

2 Kollányi Ferencz, Esztergomi kanonokok. (Esztergom, 1900.)

Az 1629-ik év őszén, mielőtt pappá szenteltetett, a nemesi rang adományozását eszközölte ki a maga, özvegy anyja és testvér-

5. A SZÉCHÉNYIEK NEMESI CZÍMERE.

öcscse, Márton számára. II. Ferdinánd, a mikor őket «a nemnemesek állapotából a nemesek rendjébe emelte», czímert is

adott nekik, mely csőrében babérkoszorút tartó galambot ábrázol, a mint kősziklától fölrepűlni készűl.[1]

Nehezen magyarázható az a gondolat, mely a czímer tervezésénél a bécsi növendékpap lelke előtt lebegett; de a czímer hű jelképévé lett annak a magasan szárnyaló léleknek, a mely nemes sugallataival néki és családja számos jelesének a békés alkotások mezején a nemzeti hála babérkoszorúját megszerezte.

Nem merűlhet föl kétség az iránt, hogy a Pázmány-intézet növendéke a királyi kegyet bíboros főpapja vagy jezsuita-elöljárói pártfogásának köszönheté; sőt talán a kezdeményezés tőlök eredt, azzal a szándékkal, hogy az egyházi méltóságokhoz az utat egyengessék neki.

Negyven esztendős volt Széchényi György, mikor tanulmányai befejeztével pappá szenteltetett. Legelsőben Selyére, a nagyszombati jezsuita-collégium birtokára, küldötte őt lelkipásztorúl Pázmány; de már néhány hónap múlva esztergomi kanonokká nevezte ki, és a maga oldala mellé hívta meg, hogy szolgálataival az egyházmegye kormányzatában éljen.[2]

Széchényi, öt éven keresztűl nagy főpapjának környezetében élvén, mintegy az ő iskolájában képezte ki magát a közéletre, s tőle nyerte irányozását szellemi fejlődésében, életczéljai kitűzésében. Tőle sajátította el azt a nagylelkű bőkezűséget, melylyel az egyházi élet és a nemzeti művelődés restauratióján, papnöveldék, convictusok, fő- és középiskolák alapításával fog munkálkodni. Tőle tanúlta meg, hogy főpaphoz nem méltatlan dolog a legmagasabb érdekek szférájából leszállva, a javadalom gazdasági ügyeivel személyesen foglalkozni. Tőle nyerte a megnyugtatást arra nézve, hogy a főpap, a ki jövedelme egy részét családja javára fordítja, egyházának sem törvényeivel, sem szellemével nem jön ellentétbe.

Ezen utóbbi tekintetben Széchényi György szerencsésebb volt,

[1] Az 1629 november 26-án kiállított, és a következő évben Füleken, Hevesmegye ítélőszéki gyűlésében kihirdetett czímer-adományozó oklevél eredetije a családi levéltárban: I. 2. 2.

[2] Kollányi, id. h.

mint mestere. Pázmány Miklós, kinek nagybátyja uradalmat és grófi rangot szerzett, magtalanúl múlt ki. Széchényi Lőrincz a mai napig virágzó grófi nemzetség ősévé lett. Húsz éves korában (1630) Gellen Judittal kötött házasságából négy fiú és négy leánygyermek született. Családtörténeti följegyzései ezeknek születésén kívűl, az 1649-ik évet megelőző időből, egyebet nem tartalmaznak. Arra nézve sem nyújtanak fölvilágosítást, hogy mi volt az állása és milyen keresetforrásból tartotta fönn családját?

Bátyja, mint esztergomi kanonok nem sokat tehetett érette. 1643-ban a csanádi, egy évvel utóbb a pécsi püspökséget nyerte el, de ezen egyházmegyéknek a törökök által megszállott terűletéről ki volt zárva, s csak czímöket viselte. Helyzete 1648-ban

6. SZÉCHÉNYI LŐRINCZ ALÁÍRÁSA ÉS PECSÉTJE.

fordúlt kedvezőbbre; a mikor veszprémi püspökké mozdíttatván elő, főpapi tevékenység kifejtésére és nagy javadalom gazdaságának intézésére alkalmat talált. Ekkor nyílt meg családja iránt bőkezűségének forrása, mely azután haláláig ki nem apad.

Mindjárt az első esztendő letelte után kezdődik aquisitióinak hosszú sorozata. Nyitra vármegyében megvásárolt egy falut (Jalsó) és Galgócz mezővárosban 1800 forint értékű házat, a melyhez három szőllő tartozott. Mindezt mindjárt anyjára és testvéröcscsére ruházta át.[1]

Lőrincz 1651-ben Gyöngyösről Galgóczra költözött; de már a következő évben Győrre, 1653-ban pedig Nagyszombatba, mindkét helyen a bátyja által vásárolt házakba, tette át lakását.

[1] Az erről 1649-ben kiállított fassio a családi levéltárban: VI. 6.

Ugyancsak 1653-ban szerezte meg Széchényi György szintén Nyitramegyében a nagykürti jószágot, 13,000 forinton, Mérey Gáspártól, ki azt az Esterházyaktól zálog czímen bírta volt. A szükséges marhaállományt beszerezte, és kényelmes udvarházat építtetett öcscse számára, kit a gazdaság vezetésével megbízott. Ebből az időből (1651—1653) fönmaradt számadások tanúsága szerint, Lőrincz életmódja akkor már az úri jólét, az előkelő fényűzés bélyegét viseli magán.

«Festett kocsit» 14 talléron, «egy aranyos pallost és egy aranyos szablyát» 59 talléron vásárolt. «A nagyszombati képfara-

7. SZÉCHÉNYI LŐRINCZNEK FIÁRA PÁLRA VONATKOZÓ FELJEGYZÉSE.

gónak és képírónak» sok foglalkozást adott, egy tételben 140 forintot fizetett. Gyermekei ruházására jelentékeny összegeket fordított. Úgy látszik «Palkó» (a későbbi kalocsai érsek) volt a kedvencze; hat esztendős korában «az veres mentejére» 6 tallér értékű ezüst gombokat kapott; míg a tizennégy éves Mártonnak 4 forinton vásárolt «veres köpenyeggel» kellett megelégedni.[1]

Az utóbbi Győrött tanúlt a jezsuiták iskolájában, és (1653) hivatása szavát követvén, a Jézus-társaságba lépett, hol a Ferencz nevet vette föl; mig ugyanekkor született öcscse ugyancsak a

[1] A számadások a családi levéltárban.

Márton nevet kapta a keresztségben; a negyedik fiú pedig, ki három évvel később jött világra, nagybátyja nevére Györgynek kereszteltetett.[1]

II.

Széchényi György, noha veszprémi püspökké kineveztetése után, mindjárt az első esztendőkben jószágok és házak vásárlására, családja érdekében, tetemes összegeket fordított: ugyanakkor azon kötelezettségeknek, a melyeket főpapi állása rótt rá, teljes mértékben megfelelt.

Később, végrendeletei egyikében, azt állította, hogy már mint veszprémi püspök «mindent, a mit az egyházi javadalom jövedelmezett, építkezésekre, papnövendékek ellátására és alapítványokra költött; azt pedig, a miből magát és családját fönntartotta, gazdálkodva és takarékoskodva, nehéz munkával szerezte».[2]

Az ország védelmének czéljaira tanusított áldozatkészségét királyi leiratok hirdetik; köszönetet mondanak neki a sereg élelmezésére nyújtott segítségért és a veszprémi vár megerősítésével tett szolgálatért;[3] megemlékeznek arról is, hogy Sümeg vára erődítményeit nagy költséggel helyreállíttatta.[4]

Híveinek vallási szükségleteiről gondoskodásának egyik emléke, a Szent-Ferencz-rend szerzetesei számára (1657) Sümegen építtetett templomban és kolostorban mai napig fönnáll.

Mind az ország védelmére és egyházi alkotásokra, mind pedig családja javára még nagyobb mérvű áldozatokat hozhatott, a mikor a veszprémi püspökségről 1658-ban a győrire helyeztetett át, melynek székét huszonkét esztendeig foglalta el. Időközben (1668) kalocsai érsekké neveztetett ki; de a török uralom alatt álló érseki megyének csak czímét viselte.

A győri javadalom, a birtokok termőképessége és a tized-

[1] Az idézett családi följegyzésekben.

[2] 1679 január 13-án. Családi levéltár, I. 3. I. 2.

[3] 1651 augusztus 31. és szeptember 18-án kelt királyi iratok eredetije u. ott, I. 2. 4. és 5.

[4] 1682 deczember 24-ikén kelt királyi okirat, a mely a végrendelkezés jogát adja meg neki. U. ott. I. 3. I. 5.

jövedelem gazdagsága tekintetében, az esztergomi érsekség után, ez idő szerint a legértékesebb volt. Bécs közelsége és a Dunán eszközölhető szállítás könnyűsége a gabona- és borkészletek elárúsítására kiválóan kedvező körülményeket teremtett; a franczia és török háborúk pedig az árak folytonos emelkedését vonták maguk után. Még nagyobb előnyöket biztosított Széchényinek később az esztergomi érsekség, melyet 92 éves korában (1685) nyert el, és még tizenegy esztendeig kormányozhatott.

Széchényi György minden időben nagy gondot fordított jószágainak értékesítésére. A gazdálkodást nagy és nemes föladatnak tekintette. Egy alkalommal így nyilatkozott: «Ha nem tudjuk a jószágnak hasznát venni, nem vigyázunk jövedelmére, bizon jobb volna holtunk, mind éltünk!»[1]

A gazdaság minden ágában nagy jártassággal birt, s képes volt tiszteinek működését a legapróbb részletekig ellenőrizni és irányítani. Tanuskodnak erről fönmaradt utasításai, rendeletei. Az egyikben, például, a következő helylyel találkozunk: «Szent-Miklóson csak meg sem metszette a szőllőket az a veszedelmes fi, Radics István; immár kapáltassa meg kegyelmed kétszer legalább. Istenemre is kérem, kegyelmed viseljen gondot rá, szinte úgy más hegyeken való szőllőkre; és mivel mint a komló oly termett, hadd legyen gondviselés a kötözésre és karókra. Ha az ilyenekre gondot nem visel kegyelmed, inkább hagyon békét mindeneknek, adja tudtomra. Számtalan karó kell ott, kik ha nem lesznek a szőllő is elvész róluk.»

Ugyanebben az iratban nem hallgatja el, hogy «ember kell a gátra, az okosság, emberség vezérel mindnyájunkat mindenre; hejába való az instructió, ha ez nem lészen!»[2]

Hogy a gazdálkodás üzleti részében kivételes ügyességgel és szerencsével dicsekedhetett, arról az elért eredmények tanúskodnak.

[1] Az alább idézendő utasításban.

[2] Sógorához, Vizkelety Ferenczhez intézett dátumnélküli utasítás a családi levéltárban I. 6.

A mohácsi vészre következő korszak főpapjai sorában Széchényi György előtt Pázmány Péter volt az, a ki jövedelmeiből legtöbbet áldozott közczélokra. Azon húsz esztendő alatt (1616—1637), a míg az esztergomi érsek volt, alapítványai és hagyományai körűlbelűl egy millió forintot tesznek ki, míg unokaöccse számára mintegy százezer forint értékű uradalmakat vásárolt.[1]

Széchényi Györgynek közczélokra és jószágvásárlásokra, negyvenhét esztendő alatt tett kiadásai és hagyományai (egy régi kimutatás szerint) kétmillió és négyszázhétezer forintnyi összeget tesznek ki.

A családi levéltárban őrzött okiratokból kimutatható, hogy jószágoknak részint örök áron, részint zálogczímen szerzésére egymillió és négyszázezer forintnál többet költött.

Míg a királyi kincstár és a leghatalmasabb főurak, élükön Esterházy Pál nádorral, folytonosan pénzzavarok között vergődtek, ő mindig tetemes készpénzzel rendelkezett, és minden kinálkozó alkalmat felhasználhatott vagyona gyarapítására.

A legjelentékenyebb üzleteket a királyi kincstárral kötötte, a mely 769,000 forintot kapott tőle jószágokért; úgymint: a szarvkői uradalomért 180,000 forintot, a liekavaiért 150,000, a belatincziért 100,000, a csejtheiért 80,000, a kőszegiért 80,000, a vágbeszterczeiért 77,000 forintot; az egervári, pölöskei és szentgyörgyvári jószágokért 30,000, a nyulasi jószágért 30,000, a klimpakaiért 22,000, a csókakőiért 15,000, a góganfalviért 5000 forintot;

Esterházy Pál nádortól megszerezte Széchényi: a kapuvári uradalmat 50,000 forintért, a Fertőn túl fekvő birtokokat 50,000, a felső-lászlói és pordányi birtokokat 33,000, a széplakit 20,000, a fehéregyházit 18,000 forintért;

gróf Draskovics Jánostól: a felső-vidéki uradalmat 132,658, a tömördi birtokot 13,000, a német-ladányi birtokot 3000, az ivancs-szent-mártoni birtokot 1500 forintért;

[1] L. e sorok írójától: Pázmány Péter és kora, II. k. 449. l. III. k. 266., 324. l.

8. SZÉCHENYI GYÖRGY PRIMÁS.

a Lippay-családtól: a nezsideri uradalmat 86,000, a locsmándi birtokot 12,000 forintért.

Továbbá a Batthyányi, Csáky, Cziráky, Festetics, Forgách, Jakusics, Káldy, Kéry, Mérey, Ordódy, Perneszy, Pethő, Révay, Zichy családok tagjaitól szerzett uradalmakat, jószágokat, kúriákat, birtokrészeket és telkeket.

Különösen oda irányozta figyelmét, hogy a világi kezekre jutott egyházi javakat visszaváltsa és jövedelmeiknek az alapítók szándékaival összhangzó czélokra fordítását lehetővé tegye. Így a sávniki apátságot 60,000 forinton, a borsmonostorit 50,000-en, a szent-gotthardit 24,000-en, a vágújhelyi prépostságot 2,000 forinton szerezte meg.

Míg az egyház jogain és érdekein ejtett sérelmeket ily módon megszüntetni igyekezett: hő vágya volt, hogy az ország területi épségén századok előtt elkövetett merénylet szégyenítő következményeit is elhárítsa.

A Zsigmond király által Lengyelországnak zálogba vetett tizenhárom szepesi város és Lubló vára visszaváltásának szándéka régtől fogva foglalkoztatta az országgyűléseket; azonban végzéseik részint politikai, részint pénzügyi nehézségek miatt valósíthatók nem voltak.

Az 1681-ik évi soproni országgyűlésen Széchényi György azzal az ajánlattal lepte meg a rendeket, hogy a 80,000 forintnyi váltságösszeget lefizeti, sőt ezenfelül a Lengyelországba küldendő országos bizottság költségeire tízezer forintot ád; föltételül csak azt kötötte ki, hogy a visszaszerzendő terület jövedelmével élethossziglan maga rendelkezhessék; holta után pedig az a felsőmagyarországi véghelyek javára fordíttassék.

Az országgyűlés két táblája és a király elfogadták mind az ajánlatot, mind az akkor kötött föltételt, és törvényczikkelyben örökítették meg köszönetüket.[1] Azonban a politikai viszonyok

[1] A XXIV. törvényczikkelyben. Az érsek ajánlata ügyében folytatott országgyűlési tárgyalásokról érdekes részleteket tartalmaznak az országgyűlési naplók és iromanyok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának 526, 533, 534, 538 folio lat. jelezetű kézirataiban.

a nemes eszme megvalósítására most sem voltak kedvezők. Az ajánlat sikertelen maradt. A visszacsatolás csak a következő század második felében, Lengyelország felosztása alkalmával volt foganatosítható.

III.

Széchényi György szerzett birtokainak túlnyomó része a Dunán túl: Fejér, Győr, Moson, Sopron, Vas és Zala megyékben feküdt. Csekélyebb kiterjedésűek és értékűek voltak birtokai a Dunán innen Árva, Nyitra, Pozsony, Trencsén és Szepesmegyékben.

Öcscsének, Lőrincznek, miután a néki korábban átadott jószágokat a törökök feldúlták volt, 1665-ben a győrmegyei rárói uradalmat, tíz esztendő múlva pedig a nezsideri uradalmat és a nyulasi jószágot engedte át.[1]

Elhatározásának rugóit nem gyengéd testvéri érzelmekben találjuk föl. Végrendeletei (melyeknek elsejét 1665-ben, a következőket az 1679., 1684., 1690., 1692. években készitette) egy meleg szót sem tartalmaznak Lőrinczről; ennek gyermekeivel pedig nagybátyjuk annyira keveset törődött, hogy azt sem tudta biztosan, melyik a kettő közűl az elsőszülött, s mi az ő neve.[2]

Egy második végrendeletében, mely latin nyelven van szerkesztve, a következő módon szól róluk: «Ha rokonaim, s különösen két unokaöcsém ő felsége iránt hűtelenekké, eretnekekké vagy tékozlókká lennének: a győri káptalan verje ki őket, ha szükséges ő felsége támogatásával is, birtokaikból, a melyek a végvárak és őrségeik fönntartására fordittassanak.»[3]

Világos, hogy csak kötelességét akarta teljesiteni, a mikor atyafiairól gondoskodott, és az ambitió vezette, hogy nevét előkelő, hatalmas családban örökitse meg. A «vér» cultusa, nem

[1] Az ezen birtokok atadására vonatkozó okiratok a családi levéltárban.

[2] 1665 szeptember 9-ikén. Csal. ltár [illegible]

[3] 1679 január 13-ikán. U. ott, [illegible]

az egyes rokonok iránti rokonszenv sarkalta a család gazdagságának megalapítására.

Egy alkalommal rokonait, mikor körükben az az aggodalom támadott, hogy új végrendelete rájok nézve hátrányos változtatásokat tartalmaz, így nyugtatta meg: «Rút, bolond ember az... a ki elhiteti magával, hogy én a magam vérét megvessem; ennyi véres verétékkel, sok pénzemmel, fáradságommal, sőt mind véres verétékemmel szörzött állapotunkat idegen kézben ereszszem. Nem volna így igaz vér bennem.»[1]

Családi politikájának jellemző kifolyása volt első végrendeleteinek intézkedése, a mely a magyar birtokjognak a fiúgyermekek között egyenlő osztályt követelő gyakorlatától eltért, és a majorátus intézményének meghonosítására czélzott. Világosan megmondja, hogy azt «a mi Németországban történik» — («quod fit in Germania»), akarja életbeléptetni.

Ugyanis testvéröcscsének halála után (1678)[2] szerzeményeiből unokaöccsei részére két birtok-testet alakított; az egyiket a Dunán túl Mártonnak, a másikat a Dunán innen Györgynek, haszonélvezetűl tényleg átadta, és úgy rendelkezett, hogy holtuk után mindegyik birtok-test osztatlanúl szálljon mindig az elsőszülött fiúra, a ki testvéreit egyenként kétezer forint lefizetésével egyszer-mindenkorra kielégíti; az egyik ág kihaltával a másik, és mindkét fiág kihaltával a leányág örökösödik.

Ezen rendelkezés jogi érvényességének föltétele volt a királyi jóváhagyás, a mit ki is eszközölt. Lipót 1682 deczember 24-én kelt okiratában őt szerzeményeire vonatkozólag a végrendelkezés korlátlan szabadságával ruházta föl, biztosítván, hogy alkotott vagy jövőben alkotandó végrendeletét meg fogja erősíteni.[3]

Valószínűleg közös megállapodás eredménye volt az, hogy ekkortájt Esterházy Pál nádor is a majorátus alapján rendezte

[1] 1684 márczius 3-ikán Széchenyi Pál, pécsi püspökhöz. Csal. ltár. 1. 3. 1. 7.

[2] Széchenyi Lőrincznek 1678 január 23-ikán kelt végrendelete, és leányainak 1678 deczember 17-ikén kelt nyugtáik a hagyományozott összegek átvételéről. Csal. ltár. 1. 3. 1. 45. és 46.

[3] U. ott, 1. 3. 1. 5.

családjában az örökösödést. Míg azonban az ő szándéka végrehajtatott és mai napig érvényben van; Széchényi György attól utóbb maga tért el, mikor unokaöcscsei közűl az egyik, Márton (1689) magtalanúl kimúlt. Az 1690 és 1692-ben alkotott új végrendeletek a György részére hagyományozott birtokok tekintetében az elsőszülöttségi örökösödést nem állapítják meg, és csak azt a megszorítást foglalják magukban, hogy a fiág kihalta után, Györgynek nem leányai, hanem nőtestvérei és ezek utódai örökösödnek.

Az ekkor megalkotott családi vagyon a kapuvári, széplaki, felsővidéki, rárói, egervári, peleskei, szentgyörgyvári, kürti uradalmakból állottak, a melyekhez még néhány kisebb jószág, továbbá a pozsonyi, győri, nagyszombati és galgóczi házak tartoztak.

Egy másik unokaöcscsének, Széchenyi Pál veszprémi püspöknek csak díszkocsiját hat lóval és egyik bundáját hagyta.

9. SZÉCHÉNYI GYÖRGY ELSŐ VÉGRENDELETÉNEK ZÁRADÉKA

Többi rokonai közül pedig egyedül Lőrincz egyik leányának, Imrikovics Györgynének fiait részesítette némi kedvezésben: a Buda vidékén fekvő Páty falut szánta nekik.

Az 1682-ben kieszközölt királyi oklevél általánosságban tartott fölhatalmazásában nem látván teljes biztosítékot: a veszprémi püspököt 1692 február elején Bécsbe küldötte, hogy százezer forintot készpénzben az udvari kamarának ajánlva föl, a végrendelet megerősítését eszközölje ki.[1]

Az udvarnál azonban nehézségeket támasztottak, a melyekről értesülvén a százesztendős prímás a következőképen válaszol unokaöcscsének:

«Talán abban tennének a kamarák s ő felsége is valami difficultást, hogy annyit adtam az atyafiaknak? Egy az, hogy mindennek harmadrészit szabad volt nekik hadnom, noha tizedrészit sem hadtam annak, a kit ad pias causas hadtam. Másik az: mit hadtam? Kürt 13,000 forintban van. Ráró 20,000-ben egy része, másik része 10,000-ben, Széplak 20,000-ben, Fölső-vidék 50,000-ben, Egervár 36,000-ben. Mindez sem teszen annyit is, mint a mit ő fölségének hadtam és adtam: az a 100,000 forint s azonkivűl még 120,000 forint. Hát hol még amit az ispotálokra hadtam és fundáltam?! Osztán mit kívánok én? Testamentomomnak confirmátióját? Meg van. Mert még ezelőtt tizenöt esztendővel kiadta ő fölsége az diplómát de facultate testandi quocumque modo. Egervár felől perennális fassiója van ő fölségének örökben az atyafiaknak. Széplakot palatinus uramtúl, Felső-vidéket Draskovics uraiméktúl birom zálogban, Rárót hasonlóképen. Mi közük az ilyenekhez a kamaráknak? Hiszen eladhatjuk most is, s oda fordíthatjuk a pénzt, valahová akarjuk. Ha ezeken s ilyeneken akadoznak, szégyenség tűlek. Ezeket mindenütt mondhatja kegyelmed!»[2]

Néhány nap múlva Leopold király aláírta a megerősítő okira-

[1] Széchenyi Györgynek 1692 február 5-ikén kelt megbizó-levele. Csal. ltár, 1. 2., 35.
[2] Az 1692 február 19-ikén kelt levél u. ott, 1. 7. 1. 44.

10 I. LIPÓT

tot, a melybe a végrendelet szövege egész terjedelmében be van iktatva.[1]

Az agg főpapnak teljes joga volt felháborodni a kamara magaviseletén; mert hazája és királya iránt kötelességét buzgóbban és készségesebben mint ő, senki sem teljesíté.

Az 1682 deczember 24-iki diplomában a király hálásan elismeri, hogy Széchényi György Sümeg, Győr, Veszprém megerősítésére 50,000 forintnál többet költött, és Zalavár megerősítésére 50,000 forintot ajánlott föl.

A következő évben, a mikor Bécs városát a törökök ostromolták, és a császári pénztár az őrség zsoldjának fizetésére képtelenné vált, e czélra Széchényi Györgynek a bécsi Pázmány-intézetben elhelyezett pénzéből 61,560 forint fordíttatott.[2]

József király koronázása ünnepélyességeinek költségeire (1687) a prímás 20,000 forintot bocsátott az udvar rendelkezésére.

A végrendeletben, melynek megerősítéséért folyamodott, a 100,000 forint értékű belatinczi uradalmat és a liekavai uradalmat terhelő zálogösszegből 20,000 forintot, a magyarországi végvárak czéljaira hagyományozta; az érseki jószágokban és a szarvkői uradalomban halála után található gabona- és borkészletet a királyi seregek élelmezésére rendelte átadatni.

A 337,000 forint értékű csejtei, szarvkői és vágbeszterczei uradalmakról akképpen intézkedett, hogy Pesten alapítandó kórház ellátására szolgáljanak, a hol háború idején sebesült katonák, béke idején beteg katonák és polgárok egyaránt ápolásban részesüljenek.

IV.

Széchényi Györgyöt egyik bíboros kortársa «a bőkezüség és adakozás csodájának» nevezte. Erre a czímre valóban méltónak mutatják egyházi, kultúrai és jótékonysági alkotásai, amelyek-

[1] Az 1692 márczius 6-án kelt királyi okirat eredeti példánya a családi levéltárban: I. 3. I. 15.

[2] Kollonics kamara-elnök elismervénye u. ott.

ben sokoldalúsága és eljárásának tervszerűsége egyaránt fölkelti csodálatunkat.

Vallásos és hazafiúi érzései szövetkezve irányozták tetteit. Egyik alapítólevelében világosan mondta, hogy «Istenért és a hazáért azt a mit a (török) zsarnokság és az eretnekség leromboltak, újból fel akarja építeni».[1] E mellett először az ő alkotásaiban nyilatkozik meg a vallási közönyösség elleni küzdelem szándéka, az az elhatározás, hogy «a rosz katholikusok», «a hideg katholikusok» lelkében a vallásos buzgóság tüzét föléleszti.[2]

Ezen czél elérésére a katholikus egyház sokféle intézményeinek összhangzatos közreműködését igyekezett biztosítani. Egyetlen egyet sem mellőzött.

Hogy kellően kiképezett lelkészekben a hívek hiányt ne szenvedjenek, papnöveldéket alapított és a szegény lelkészek segélyezéséről gondoskodott. Az isteni tisztelet ünnepélyességének emelése végett több városban az énekkar javára alapítványt tett.

Mind a lelkipásztorkodás, mind a nevelés terén a szerzetesrendek által kifejtett nagyhatású tevékenység élesztésére egyetlen főpap sem tett annyit mint ő. A jezsuiták, dominikánusok, franczískánusok, kapuczinusok, minoriták, paulinusok, karmeliták, misericordiánusok, szerviták és trinitáriusok, ugyszintén szent Ágoston, szent Klára és szent Orsolya szűzei számára új kolostorokat alapított, vagy a már fönnallók dotatióját jelentékenyen gyarapította; iskolákat, convictusokat, korházakat bízott vezetésökre.

Míg a győri püspökséget kormányozta, ennek területére szoritkozott működése; Győr, Kismarton, Kőszeg, Sopron, Szombathely városok voltak alkotásainak színhelyei.

[1] «Quod tyrannis et impia haeresis detruxit, pro Deo et patria restaurarem.» 1687 marczius 10-ikén a budai főiskola idézett alapító-oklevelében.

[2] «Malorum catholicorum,» — «Frigidorum catholicorum» kifejezésekkel találkozunk 1684 augusztus [illegible] kelt egyik alapítólevelében.

Mint az ország primása a török járom alól felszabadított ország elpusztult fővárosára — melyet később családjának két sarja fog tudományos intézetekkel emelni, — és érseki székhelyére irányozta legelső sorban figyelmét.

Alig félesztendővel visszafoglalásuk után, az alapítólevelek egész sorozatát állította ki, melyekben Budán a jezsuita-collegium, főiskola, convictus és kapuczinus-zárda, Esztergomban jezsuita-collegium, gymnasium és fernciskánus-zárda létesítésére 295,000 forint értéket szentelt.[1] Ugyanakkor Pesten és Esztergomban kórházakat rendezett be.[2]

A törökök kezeiből visszaszerzett terület vallási és kulturai szükségleteiről egyházmegyéje határain túl is gondoskodott. Egerben és Pécsett jezsuita-collegiumok alapitásáról végrendeletileg intézkedett; az előbbinek dotátióúl a sávniki apátság javait szánta az utóbbinak czéljaira 50,000 forintot hagyományozott.[3]

Felső-Magyarország szintén részesűlt nagylelküségében. Árvamegyei jószágainak 6000 forintot meghaladó jövedelméről úgy rendelkezett, hogy Trencsénben és Lőcsén fölállítandó convictusok föntartására fordíttassék, mindegyikben 25—30 tanuló nyerjen lakást és ellátást.[4]

Trencsénmegyei illavai jószágát ugyanott a trinitáriusok rendje által alapítandó zárdának hagyta.[5]

A fenkölt szellemű főpap, a kinek szívében egyházának és hazájának elhagyatott állapota iránt mély részvét, szükségei iránt határtalan áldozatkészség honolt, a magánéletben zord és kíméletlen volt. Szigorát, mely a szeretetlenségig ment, azokkal is

[1] Az alapitólevelek a családi levéltárban.

[2] Ezekről említést tesz 1692-ik évi végrendelete.

[3] 1692-iki végrendeletében és ennek 1693-ik évi egyik codicillusában.

[4] 1693-ik évi egyik codicillusában. Ezen ügyben 1693 február 1-en a trencséni jezsuita rectorhoz írt levelét közli Miller: Epistolae archiepiscoporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocensis e comitibus Széchenyi (Pestini 1807.) I. 29. — Az «árvai jószágok» alatt kétségkívül az árvai uradalmat, a Thurzó György nádor leányai leszármazóinak közösen kezelt birtokát, kell érteni, amelyben Tököly «hűtlensége» czímén a királyi kincstárnak és más királyi adományosoknak rész jutott.

[5] 1692-iki végrendeletében.

éreztette, kik a legközelebb állottak hozzá. Összeütközésbe jutott úgyszólván mindegyik atyafiával.

Öcscsét, Pál püspököt, kinek királyi hozzájárulással átengedte a szent-gotthardi apátságot, úgy hogy haszonélvezetét élethossziglan magának tartotta fönn, nem habozott bevádolni a királynál, mert még életében az apátság jövedelmeire igényt emelt.[1] Másik öcscsét Györgyöt egy alkalommal megfenyegette, hogy ha jobban nem gazdálkodik, visszaveszi tőle a jószágokat, amiket neki átadott volt.[2]

Mikor másik unokaöcscsének Mártonnak özvegye másodízben férjhez ment Ruttkay Ferenczhez, a prímás a következő utasítást küdötte Györgynek:

«Minthogy férhez ment Széchény Mártonné, pedig olyanhoz a ki nem humorom szerént való, mindjárt menj be mind Rároban mind Kürtre, s foglalj el mindeneket. . . . Ha ott találod, szép rendesen adj ki mindjárt rajta, felrakatván, ha nem minden portékáját, küld ki azután gabonáját, s a mie lesz elvitetheti. . . . Se magát, se emberét oda többé ne bocsátassad. A szerént a győri házat is foglald el, s Ötevény szigetet a házzal együtt. . . . A galgóczi házat szőlőkkel együtt (azt is elpusztította a lotyó!), Jalsót és a szombati házat kezénél hagyom holtig, noha azt sem érdemli.»[3]

György végrehajtotta a parancsot. Azonban Ruttkay Ferenczné többféle igényekkel lépett föl; egyebek között a részére biztosított jegyajándék czímén 1400 aranyat követelt.

«Szemtelenség minden kivánsága;» — írja erre öcscsének a prímás — «semmiben sem engedj neki, mint olyan szemtelen asszonynak; meglátom én ki bánt?!»[4]

Ugyanakkor György nénje Vizkeleti Ferenczné özvegységre jutván, segítségért folyamodott a prímáshoz, aki azonban kere-

[1] 1684 márczius 3-ikán kelt fölterjesztése az országos levéltár kanczelláriai osztályában.

[2] 1692 október 15-iki levele a családi levéltárban nincs meg; csak az indexben álló kivonatból ismerjük tartalmát. [illegible] 17. t.

[3] 1692 február 0-ikán. Csal. ltár [illegible]

[4] 1693 február 28-ikán. U. ott. [illegible]

ken kimondotta, hogy «egy dénárt sem ád», mivel eleget adott volt férjének, fiától pedig, kit rosszúl nevelt, semmi jót sem várhatni.[1] A mely jóslata beteljesedéséről tanuskodnak az ifjú Vízkeleti adós- és záloglevelei, melyeket a családi levéltár megőrzött.[2]

Kérlelhetetlen volt adósai és jobbágyai iránt is, amikor kötelezettségeiknek eleget nem tettek. Bakacs Sándor ellen, ki 200 forintnyi tartozását meg nem fizette, végrehajtást foganatosíttatott; Mártonfalván három jobbágy telkét ítéltette meg magának.[3]

Egy alkalommal széplaki jobbágyai magukra vonván neheztelését, tisztéhez, kit hozzájuk küldött, így ír: «Jaj azoknak, azt én soha el nem szenvedem. Vigyék Sopronyba feleségek, minden portékával együtt. Széplak Rútlak leszen; azt én nem szenvedem tovább».[4]

Intransigens volt ő a közéletben is, amikor nem érdekei, hanem elvei érvényesítéséről volt szó. Az 1691-ik évben Balassa Ádám és Zsuzsanna, emberölés és vérfertőztetés bűnténye miatt, halálra ítéltetvén, a királyt arra kérte, ne kegyelmezzen meg a bűnösöknek; mert ha ezt tenné, Isten haragját vonná az országra.»[5]

A protestáns felekezetek igényeinek mindíg erélyesen ellenszegűlt. Az 1687-ik évi országgyűlésen javukra alkotott törvények ellen óvást emelt.[6] Az 1694-ik év elején a kanczellárt kéri: «Eleiben se bocsássa kegyelmetek többé azokat a lator istentelen gyöngyösi kálvinistákat, a kik eretnek tanítót bevittek volt oda Bocskai háborúságában.»[7]

De éppen ezen kanczellárral szemben nem kevésbbé határozottan állást foglalt, mikor egyháza jogait megtámadva látta; 1692-ik évben a magyar papság megadóztatását elrendelő királyi irat

[1] A fentebb idézett 1692 október 15-iki levélben.

[2] Csal. ltár, II. 20. I.

[3] 1671 október 2-ikán. U. ott, III. 41.

[4] 1685. július 22-ikén. U. ott, I. I. 10.

[5] 1691 május 11-ikén kelt fölterjesztése az országos levéltár kanczelláriai osztályában.

[6] 1688 február 16-ikán. Egykorú példánya a csal. ltárban: I. 7. I. 40.

[7] 1694 február 17-ikén kelt levele az országos levéltárban.

kibocsátásáról értesülvén, hogy visszavételét eszközölje ki. Széchényi Pált Bécsbe küldötte. Hozzá írt levelében a következő helylyel találkozunk: «Mind cancellárius uram csinálta ezeket, . . . a nyomorúlt ember . . . hogy hiségét és zélusát mutassa, azért cselekedte s rontotta a clerust. Hiszen engem tentált elébb ezzel Karafa uram; itt nem vihetvén véghez, úgy ment cancelláriushoz . . . Pestilens ember az, amint ezen dologban úgy a többiben is.» [1]

Széchényi György nem volt politikus. Sohasem tett kisérletett arra, hogy az udvarnál az országos ügyek intézésére befolyást gyakoroljon. Azonban a magyar alkotmány felforgatására irányuló törekvéseknek mindíg útjába állott.

Így 1671-ben, a Zrínyi-Frangepán összeesküvés elnyomása után, a királyt, ki az országgyűlés mellőzésével adókat készült kivetni, figyelmeztette, hogy törvénytelen eljárásával az országban nagy felháborodást idézne elő. «Ismerem» — úgymond — «Felségednek a mindenható Isten iránt táplált félelemmel párosult hódolatát. Tudom, hogy az irgalmas de egyszersmind igazságos Isten áldásában kíván, szeretett hitvesével és utódaival egyetemben, részesülni. Erre az Isten iránti hódolatára, a csodálatos isteni ítéletektől való félelmére, utódai iránti szeretetére hivatkozva, esedezem halaszsza el legalább rövid időre szándéka végrehajtását. A magyar nép az osztrák ház körül nem szűkölködik érdemekben. Köztudomású, hogy mennyi vért ontott fönmaradásáért. Ma is tűztől pusztíttatnak, megsebesíttetnek, leöletnek a magyarok; míg a szomszéd népek a béke áldásait élvezik . . . Ferdinánd és Miksa uralkodása alatt szintén találkoztak felségsértők és lázadók, érdemük szerint megfenyíttettek. Most is bűnhődjenek azok, a kik megérdemlik. De Felséged bölcseségére bízom annak megítélését, vajjon igazságos-e hogy néhány ember gonoszságáért az egész nemzet lakoljon. . . . Nyelvem akadozik mikor ezekről szólok, kezem reszket, mikor tollam

[1] 1692 február 19-ikén. Csal. ltár, I. 7. I. 44.

ezeket leírja, szemeim könnyekkel telnek meg; mert a törvénytelen adók kivetéséből származó súlyos bajok hosszú sorozatát előre látom. Szeretem felséges császáromat és királyomat; de hőn óhajtom országom örök fönmaradását is!»[1]

Később Kollonics alkotmányellenes tervei ellen szintén határozottan fölszólalt.[2]

József király koronázása alkalmával tartott üdvözlő beszédét is nemes hazafiúi érzés melege hatja át. «A királyt» úgymond nem oltalmazhatja hatalmasabb erősség, mint népeinek szeretete. Minél nagyobb szeretettel ragaszkodnak hozzá alattvalói, annál inkább rettegnek tőle ellenségei. . . . A szeretet és a kegyelmesség lesznek leghívebb őreid. Valóban boldog csak úgy lehetsz, ha másokat boldogítasz . . . Isten és népeid által szeretve élj!»[3]

V.

Sok tekintetben eltérő jellemvonásokat tüntet föl és különböző irányban haladott a nagy prímás unokaöcscse Széchényi Pál, ki nem aquirált jószágokat, nem alapított intézeteket; politikai tevékenységével békét és engedékenységet hirdetve az udvarnál és a felkelők táborában, szolgált hazájának, örökítette meg nevét a történelem lapjain.

A contemplativ élet vonzóerejét követve, húsz éves korában (1662) a pálosok rendjébe lépett, Bécsben és Rómában tanúlt, pappá szenteltetvén, a máriavölgyi és nagyszombati zárdákban rendje növendékeit oktatta, majd (1673) a Sopron közelében fekvő Bondorfon a kolostor főnökévé lett.

Az Istennek és a tudománynak szentelt szerény munkakörből nagybátyjának befolyása által ragadtatott ki, s főpapi méltóságra emeltetett.

1 1671 április 12-ikén. Miller, id. m. 1. k. 22. l.
2 Szalay László, Magyarország története, v. k. 217. l.
3 Ugyanott, 395. l.

II. SZÉCHÉNYI PÁL ÉRSEK.

1676-ban tőle nyerte el a győri prépostságot, mig a királytól pécsi püspökké neveztetett ki. Tizenegy év múltával mozdíttatott elő a veszprémi püspökségre, melyet haláláig megtartott, azután is hogy 1696-ban kalocsai érsekké lett.

Egyházmegyéinek kormányzásában s Veszprém vármegye főispáni hivatalának betöltésében buzgó tevékenységet fejtett ki. Mint királyi titkos tanácsos fontos ügyek tárgyalására az udvarhoz meghivatván, minden alkalommal, különösen Kollonics alkotmányellenes terveivel szemközt, nemzete jogainak és érdekeinek oltalmára emelte szavát. Ezzel magára vonta az udvari párt ellenszenvét.

Később II. Rákóczi Ferenczhez intézett egyik levelében ő maga önérzetesen utal arra, hogy ő «nem egyszer az udvaronczok dühöngéseivel nem törődve, veleszületett igaz magyar érzését föltárni bátor volt».[1]

Ezzel meghódította a nemzet vezérlő férfiainak bizodalmát és tiszteletét.

Károlyi Sándor az ő önéletírásában így emlékezik meg róla: «Meg kell vallanom, jobbára mind kétségbeestünk, valahogy oly erős kőkertben az hallgatás és bátortalanság miá egészen el fogunk nyomattatni, mindazáltal az Isten ő szent felsége egy méltóságos, igaz, magyar hazájának és koronájának állhatatos hívét papi méltóságba helyheztettet megbátorítván, törvényünken fundált bölcs propositióival ellenünk felindúlt haragját az felséges udvarnak mitigálta».

Maga Rákóczi Ferencz pedig latinul szerkesztett önéletrajzában írva hagyta róla: «Bercsényi többször beszélt nékem ezen főpap szép tulajdonairól és a haza szabadsága iránti buzgalmáról. Gyanús volt azért a bécsi udvarnál már elzáratásom előtt».[2]

A mikor tehát (1703) Rákóczi Ferencz az elégületlen nemzet

[1] «Quid vero ego facturus sim . . . ab innato mihi vere hungarico animo non una in occasione, etiam furentibus aulicis patefacto, colligere dignetur.» 1704 januárius 28-ikán. Miller, 1. k. 71. l.

[2] Pados János, Széchenyi Pál kalocsai érsek életrajza. (Pest, 1862) 11. l.

élére állott, függetlenségének kiküzdésére fegyvert fogott és a Habsburg-ház európai ellenségeivel szövetkezvén az ország nagy részének rövid idő alatt urává lett: a király, a ki ugyanakkor egy nagy világháborúba volt bonyolódva, a belső béke helyreállítására irányuló törekvéseiben, mint a leghivatottabb közbenjáróhoz, ő hozzá fordúlt.

A megkeresés ez irányban, mint ma mondanók, félhivatalos úton jutott el hozzá. Egyik római ismerőse, Scalvinioni Jeromos, a császári kamara tanácsosa, Leopold meghitt embere, egészen magántermészetű levélben, a maga nevében intézte hozzá a kérést, hogy neki az országban uralkodó elégületlenség okai és lecsillapításának módja felől felvilágosítást adjon.[1]

Széchényi azt válaszolta, hogy a felkelőket «a királyi szó megszegése», a király által az utolsó országgyűlésen tett ígéretek ellenére az egyházi és világi rendeken ejtett számtalan sérelmek késztették arra, hogy fegyvert fogjanak. Ezeket a sérelmeket részletesen ismertetvén, tárgyilagos előadásának fátyolán átcsillamlik az ő saját felháborodása is a nemzet jogainak lábbal tiprása fölött és a részvét, melyet a sanyargatott nép nyomora szivében fölkeltett. Végűl azt a meggyőződését fejezi ki, hogy a felkelést fegyverrel elnyomni többé nem lehetséges, minélfogva vezetőit békére kell hajlítani. A közbenjárói tiszt elvállalására késznek nyilatkozik; de a föltételek részletezésébe nem bocsátkozik.

Néhány nap múlva maga Lipót király fordúlt hozzá, s fölhatalmazta annak kinyilatkoztatására, hogy a rendek jogain és kiváltságain ejtett sérelmeket, mint a melyeket az ő tudta nélkül követtek el rajtok, orvosolni fogja.[3]

Széchényi Pál azzal kezdette meg föladatának megoldását, hogy sümegi várában Károlyi Sándorral, majd Lebeny-Szent-Miklóson Bercsényi Miklóssal értekezett. A királyhoz intézett jelentésében leplezetlenül szól «a kiváltságok, törvények

[1] 1703 deczember 10-ikén. Miller, i. k. 35. l.
[2] 1703 deczember 20-ikán. Ugyanott, 39. l.
[3] 1704 január 2-ikán. Ugyanott, 46. l.

királyi okiratok megnemtartásáról, mellőzéséről, felforgatásáról» és nyiltan kimondja, hogy a felkelők a király iránt, mert «okiratba foglalt ünnepélyes ígéreteit annyiszor megszegte», bizalmatlanságot táplálnak. Ennek következtében azt javasolta, hogy külső hatalmasságok kezességében nyújtson a fölkelőknek biztosítékot.[1]

De ugyanakkor Rákóczi Ferenczet is engedékenységre igyekezett bírni. «A magyar vér sugallja nékem» — így ír hozzá latin levélben — «hogy az ország szabadságának és a közbékességnek helyreállítására elérkezett a legalkalmasabb időpont.» Ha ezt a fejedelem nem használja föl, tovább fog folyni a háború, melynek bizonyos következménye lesz az ország pusztulása és sok vér ontása, ellenben kimenetele bizonytalan; mert a franczia király halála, a hollandi köztársaság által kivívott győzedelem, Nápolyban kitörő forradalom elegendő a helyzet megváltoztatására. E mellett fegyelmébe ajánlja «a magyar nép állhatatlanságát, figyelemre való csekély hajlandóságát, ellenben arra való készségét, hogy magánérdekeknek a közügyet alárendeli». Hirdeti, hogy «a háború csak addig igazságos és megengedett, míg a sérelem elhárítására szükséges; ellenben igazságtalanná és tilalmassá válik amikor a boszúállást tűzi ki czélul».

Egyébiránt biztosítja a fejedelmet, hogy noha még nem volt alkalma személyesen érintkezni vele, iránta «igazi magyar szeretettel viseltetik, dicső tettei és jeles tulajdonságai csodálattal töltik el».[2]

Rákóczi viszont szintén a tisztelet és a bizalom nyilatkozataival halmozta őt el. Örömmel üdvözölte mint munkatársát a haza szolgálatában. «Apjának» czímezte őt, s magát «szolgálatkész fiának» jegyezte.[3]

Széchényi, szerénységében, csak némi habozás után határozta el magát arra, hogy a megfelelő bizalmas czímzést és aláírást

[1] 1704 januárius 28-ikán. Ugyanott, 67. l.
[2] 1704 januárius 28-ikán. 71. l.
[3] Rákóczi február 5-én kelt levelében így szólítja meg: «Reverendissime ac celsissime princeps, pater mihi observandissime;» és így írja magát alá: «filius servire paratissimus.» 75. l.

12. II. RÁKÓCZY FERENCZ ARCZKÉPE.

használván, őt «tisztelt fiának», magát «szolgálatkész szülőjének» nevezte.[1]

A másik részről: Pálffy János az ő (magyar) leveleiben állandóan «Méltóságos érsek, kedves uram atyám»-nak szólítja őt, és Lipót meghitt embere Scalvinioni hasonló kifejezésekkel él.[2]

Azonban noha a főpapi közbenjáró az udvarnál és a felkelők táborában bizalmat keltett; nehéz, meddő erőfeszítések napjai várakoztak rá. Széchényi teljes őszinteséggel igyekezett Lipótot meggyőzni arról, hogy csak a magyar alkotmányos jogok tiszteletben tartásával biztosíthatja házának a magyar koronát, Rákóczit ellenben arról, hogy Magyarország csak a Habsburg-ház jogara alatt élhet biztonságban. «Ettől az uralkodóháztól elszakadva — irja egyik levelében — ezer veszedelem fenyegetne; sőt mielőtt tőle elszakadnánk, és a jogart más hatalmasság kezeibe adnók át, amaz ezer mesterséggel meghiúsíthatja igyekezeteinket, s miután meghiúsította, a szabadság helyett rabszolgák sorsát juttatná osztályrészűl azoknak, kiket fegyver és tűz megkíméltek. Hiú az a reménység, hogy az osztrák házat teljesen meg lehet semmisíteni. Ez már azért sem lehetséges, mivel ha az sikerülne, a franczia király vagy a bajor fejedelem az egyetemes monarchia megalapítására gondolhatna, a minek megakadályozására a többi fejedelmek közös erővel törekednének.»[3]

Mikor márczius végén Gyöngyösön Rákóczival és híveivel személyesen találkozott, azon volt, hogy a franczia segítséghez csatolt remények alaptalanságát kitüntesse. Jellemző, hogy azon súlyos megrovásban, melylyel a franczia politikát sújtotta, felhozta a protestánsok üldözését is, azt «a kegyetlenséget, mely szerint

[1] 1704 február ius 14-iken meg nem használja; február ius 19-ikétől csak az aláírásban találkozunk ezzel a formával: «Celsitudinis vestrae servus, parens et capellanus.» Május 19-ikén fordúl elő legelőször ez a megszólítás: «Celsissime princeps, domine et fili mihi colendissime,» és az aláírás: «Celsitudinis vestrae parens ad serviendum paratissimus.» Miller, 101, 105, 203. l.

[2] Levelezések Miller idézett kiadványában.

[3] 1704 február ius 12-ikén. Id. m. 110. l.

fegyverrel kényszeríttetnek olyan vallásos cselekményekre, amelyek lelkiismeretökkel és hitökkel ellenkeznek.»[1]

Míg Gyöngyösön kifejtett igyekezetei sikerében bízni kezdett: ennek meghiúsításával fenyegette őt Heister császári tábornagy, a ki az udvar békére hajló politikájának ellensége volt, és Széchényi ellen fordúlt. Veszprémbe küldött egy csapatot, mely ott iszonyú pusztítást és kegyetlenségeket vitt véghez, még a káptalan tagjait sem kímélte; ugyanakkor sértő nyilatkozatokat hallatott Széchényiről, kit nem átallott árulónak, «a rebellisek elsejének» nevezni.

Az érsek panaszt emelt a király előtt. Nemes önmegtagadással sóhajt föl: «Vajha csak én szenvedném kárt és sérelmet!» Figyelmezteti uralkodóját, hogy a tábornagy ilyen eljárása megingatja a felkelők táborában a békére való hajlandóságot.

De mikor azután Rákóczi csakugyan a király iránti bizalmatlanságának igazolására Heister eljárását is fölhozta; nem habozott, utalni arra, hogy a fejedelem biztosító okirataival nem törődve, az ő hadai is pusztítottak az érseki uradalomban.[2]

Ugyanakkor a fejedelem előtt nyiltan föltárta, hogy az ő magatartása sem győzheti meg békeajánlatainak őszinteségéről az udvart. Pecsétjével ellátott nyilatkozatot kivánt tőle, melylyel ő bebizonyíthatná, hogy a felkelők «üdvös egyesség létrehozásáért ragadtak fegyvert, s nem hátráltatják makacsságukkal a béke létrejöttét». Csak ilyen módon «moshatja le a fejedelem azt a szennyfoltot, amelylyel őt bemocskolni igyekeznek azok a kik állítják, hogy soha sem volt komoly szándéka békét kötni, hogy szemei előtt a francziа érdek, melyet Ausztria gyengitésével előmozditani igyekezik, vagy magán haszna, nem pedig az ország java lebeg».[3]

[1] Az 1704 április 2-ikán Scalvinionihoz intezett jelentés ezen helyen a szöveg nem correct. E szerint megrótta «irregularem atque immanem, quis acatholicos dum contra conscientiam ad sacra quae non credunt coguntur, severitatem». Miller, 148. l.

[2] 1704 április 15, május 15, 19 és július 2-ki levelei. Id. h. I. k. 171., 245, 266. l. és II. k. [illegible] l.

[3] Június 27-ikén. II. k. 34. l.

«Ne engedje Fenséged, hogy az egész világ színe előtt békére való hajlandóság szinlelésével és magánérdekek hajhászásával vádolják; ne késsék végre a tárgyalások megindításának komoly szándékát kitüntetni.» [1]

Az 1704-iki szeptemberben Selmeczen a király és a felkelők biztosai között tartott értekezleten, Széchényi igyekezetei nem Rákócziék, hanem az egyik királyi biztos, Seilern gróf makacsságán szenvedtek hajótörést, ami olyan mélyen hatott rá, hogy «bújában belebetegedett». [2]

Ezért Lipót király halála után megnyugvással értesült arról, hogy Esterházy nádor szándékozik a közbenjáró tisztet átvenni. «Bizony nem hogy bánnám» — írja egyik bizalmas emberének — «de örvendeni fogok ha hogy valami jót vihet véghez.» [3]

Azonban József király óhajtására folytatnia kellett erőfeszitéseit.

Eközben odaadó lelkét a félreértések töviskoszorúja sebezte. A nagyszombati békealkudozások idején (1705 októberben) Rákóczi megtagadta az ő jószágainak és a szolgálatában álló rendeknek a kurucz pusztítások alól a mentességet, és szemére lobbantotta, hogy nincs joga egyenlő elbánást követelni azokkal, «a kik hazájok szabadságáért készek a földet is megfesteni s azzal nem különbféle praetextusokkal szineskedniek». [4]

Az ónodi országgyűlés pedig jószágai elkobzására ítélte őt.

Másrészről a bécsi udvar is bizalmatlanságot táplált és kíméletlenséget tanusitott iránta: a mit Stepney angol követ azzal magyaráz, hogy Széchényi «olyan lelkű ember, ki inkább bátran kimondja az igazat, mintsem a nemzet érzületének takargatása által hizelkednék a miniszteriumnak». [5]

Az, a ki ezeket a sorokat írta, a legilletékesebb volt arra, hogy ítéletet mondjon Széchényi Pál jelleme és tevékenysége felől.

1 Július 30-ikán. II. k. 66. l.

2 Thaly, A gróf Bercsényi család története, III. k. (Budapest, 1892) 262. l.

3 1706. június 5-ikén. Epistolae, II. k. 169. l.

4 Id. h. II. k. 202. l.

5 Simonyi, II. k. 161. l.

Miután József király a felkelők kívánságát teljesítvén, az angol király és a németalföldi köztársaság mediatióját elfogadta, követeik Stepney és Hamel-Bruynint két éven át voltak Széchényi munkatársai.

«A való történet regeszerű alakulásainak egyik legsajátszerűbb esélye», — jegyzi meg a kalocsai érsek jellemrajzának írója — «hogy a tősgyökeres magyar hazafinak, a buzgó katholikus főpapnak egyedüli tevékeny szövetségese és törekvéseinek őszinte hathatós előmozdítója két messzeföldi idegen és megcsökönyösödött eretnek». [1]

Az ő hazaszeretetének és érdemeinek, hozzá írt és kormányaikhoz küldött jelentéseikben el nem porladó emlékoszlopot emeltek ők.

Míg a bécsi udvar politikusai iránt megvetésüket, a magyar fölkelés vezéreinek önzetlensége tekintetében bizalmatlanságukat ismételten kifejezik, — a kalocsai érsek nemes jellemének varázsa alatt állanak, feltétlen bizalommal és elismeréssel adóznak neki.

Osztoztak ebben azok is, kik az eseményeknek a távolból avatott tanúi valának. Harley angol miniszter egyszerű, de monumentális szavakkal dicsőíti őt meg, amikor azt írja róla, hogy «ő is, mint rendesen azok, kik észszerűen kívánnak cselekedni, a pártzsarnokságnak áldozatúl esett». [2]

Az ónodi gyűlés a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvanítván és Rákóczit Magyarország vezérlő fejedelmévé megválasztván, a béketárgyalásoknak véget vetett. Széchényi elcsüggedve, megtörve vonúlt vissza. «A balvégzetű forradalom ideje alatt — írja ő — nem kíméltem sem fáradságot, sem igyekezetet, hogy a hőn óhajtott békét a hazának visszaszerezzem; de a jóknak mérhetetlen fájdalmára, minden eszköz sikertelenül kimentetett . . .» «Magyarország békéjének visszaállítását most már inkább az égtől, mint az emberektől lehet várni». E sorokat a

1 Lanczy, Széchényi Pál. Századok, 1882. évf. 203. l.

2 Az angol és németalföldi követeknek Széchényihez intézett leveleik ki vannak adva a Miller-féle gyűjteményben. Stepney diplomatiai levelezését kiadta Simonyi

pápához intézi, kinek szivében – úgymond – «a szánakozás érzetét kívánja fölkelteni». [1]

A mikor a saját tehetetlenségét felismeri és mindazokban, kik hazája sorsát intézték, csalódott: vallásos érzése óvta meg a kétségbeeséstöl. «Az ég segítségében bízva» szállott sírba 1710 május 22-ikén.

Ha Isten csak egy évvel hosszabbítja meg életét, a szatmári békekötésnek nemcsak előkészítője, hanem létesítője, a törvényes örökösödési rend és az alkotmány együttes biztosításában eszméi diadalának tanúja lett volna!

VI.

Mig a két nagy főpap bőkezüségének tényei és politikai tevékenységök fénynyel övezték az új nevet: ennek viselésére a harczi téren tette magát méltóvá a család fönntartója, a máso-

13. GRÓF SZÉCHÉNYI GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

dik Széchényi György. Az országnak a török járom alól felszabadítására viselt hadjáratokban jelentékeny csapat élén vitézűl küzdött; Buda, Fejérvár, Kanizsa és Szigetvár megvívásának dicsőségében része volt.[2]

1687-ben a királytól Egervár, Pölöske és Szent-György várak kapitányává neveztetett ki, 1696-ban ezen várak örökös kapitányának czimét szerezte meg családjának,[3] egy esztendővel utóbb pedig a grófi rangra emeltetett. Ezen alkalommal az 1629-ben

[1] 1708 márczius 11-ikén. Mi[illegible], II. k. 282. l.

[2] Ezt a király emeli ki a grófi méltóságot adományozó okiratban.

[3] Az 1687 október 1-én és 1696 márczius 30-án kelt királyi okiratok a családi levéltárban, 1. 2. 32. és 46.

Authoritate nrâ Cæsareâ & Regiâ per præsentes derogamus, & deroga-
tum esse volumus, Imo recipimus, aggregamus, cooptamus, adscribimus
& annumeramus, consuetoq; Comitibus Illrmi. Splis ac Magnifi-
ci Titulo germanice Hochgebohern insignimus, & condecoramus. In
cujus rei memoriam, fidemq; ac firmitatem perpetuam hocce nrũ Privi-
legium, manûs nrã subscriptione, Sigilloq; nro duplici, quo ut REX Un-
gæ utimur jmpendenti comunitum emanari comisimus. DATUM
per manus Fidelis nri Nobis syncere dilecti Rndissmi in Xto Patris
Dni Leopoldi Sæ. Rom: Ecclæ Tituli S. Hieronymi Illyricor; Præsbiteri
Cardinalis à Kollonicb, Archieppi Strigonien, Lociq; ac Cottûs eius-d
supremi ac perpetui Comitis, Primatis Hungæ. Legati nati, Sumi et Secre-
tarij, Cancellarij, Consiliarijq; nri Intimi, in Ciuitate nostra Vien-
na Austriæ Die Trigesima Mensis Martij, Anno
Dni Millmo, sexcentmo, nonagesimo septimo, Regnorum nror; Roma-
ni XXXIX, Hungæ & reliquorum XXXXII, Bohemiæ verò Anno XXXXI.
Rendissmis ac Veneblibus in Xto Patribus Dnis præfato Leopoldo
dictæ Sæ. Rom: Ecclæ Tituli Scti Hieronymi Illyricorum Præsbitero Car-
dinale a Kollonicb Metropolitanæ Strigonien, et Fratre Paulo Széché-
ny Colocen & Buciensis Ecclar canonice unitarum Archieppis,
Georgio Fenessy Agriensis, Stephano Selishevicb Zagrabien, Ladis-
lao Mattyassovszky Nitriensis, Illre Xtiano Augusto Saxoniæ Du-
ce, Iaurinen, Fratre Augustino Benkovics Varadiensis, Andreâ Illyés
Transylvanien, dicto Fratre Paulo Széchény Administratore Vespri-
miensis, Michaële Dvornikovics elo Vaciensis, Stephano Telekessy
Csanadien, alro Stephano Dolny elo Quinq; eclesien, Francisco Iany

A SZÉCHÉNYIEK GRÓFI DIPLOMAJÁNAK UTOLSÓ LEVELE.

electo Sirmiensis, Godefrido Kapaun electo Samandrien, Andreâ Matussek electo Scopiensis, Stephano Doicsics electo Corbavien, Paulo Balassa electo Rosonen, Ferdinando Rumell Tininiensis, Ioanne Babics electo Scardonen, Fratre Nicolao Plumbro Bosnen, Segnien et Modrusien Eppatu vacante, Ecclarum Eppis, Ecclas Dei feliciter gubernantibus. Item Illustri, Splibus ac Magcis Paulo Esterhasy de Galantha S. R. I. Principe, Aurei Velleris Equite, dicti Regni nri Hungariæ Palatino, Comite Stephano de Csák Perpetuo Terræ Scepusien, Iudice Curiæ nræ Regiæ, Comite Adamo de Battyan Perpetuo in Németh Ujvár antelatorum Regnorum nostrorum Dalmatiæ, Croatiæ et Sclavoniæ Bano, Comite Georgio Erdődy de Monyorokerek Tavernicorum, Comite Francisco Kéry seniore de Ipolykér Agasonum, Comite Christophoro Erdődy de antefata Monyorokerek Dapiferorum, Comite Marco Czobor de Czobor Szt. Mihály Ianitorum, Comite Nicolao Pálffy ab Erdőd seniore Cubiculariorum, Comite Francisco de Battyan de præfata Németh Ujvár Pincernarum, Comite Michaële Esterhasy de memorata Galantha Curiæ nrorum Regalium in Hungaria Magistris, ac mentionato Nicolao Pálffy de jamfata Erdőd Comite Posoniensi, cæterisque quam plurimis sæpedicti Regni nri Hungariæ Comitatus tenentibus et HONORES.

Leopoldus

Anno Domini Millesimo Septimo nonagesimo octavo Die Secunda Mensis Aprilis ... Congregatione Comitatus ... praesens Benignum hoc ... Sacrum Privilegiale Diploma exhibitum est solemniterque publicatum per me Danielem ... Notarium ejusdem Comitatus ...

Leopoldus Cardinalis a Kolonitsch

Joannes ...

14. A SZÉCHENYIEK GRÓFI CZIMERE.

nyert czímer kibővíttetett, olyformán, hogy a czímerpaizs közepén a régi czímer foglal helyet, maga pedig a czímerpaizs négy mezőre osztva, kettőben a hármas halomból kiemelkedő kettős kereszt, kettőre pedig nyilt koronából a nap felé repülő sas van elhelyezve.

A királyi okirat fogalmazója a Széchényi-család «régiségét» (vetustatem) és hadi erények által kitünő férfiaktól leszármazását emelte ki, megnevezvén ezek közül Mihált a veszprémi kapitányt, Istvánffi munkájára való hivatkozással. Magasztalásokkal halmozza el továbbá Széchényi György prímás halhatatlan érdemeit és azon szolgálatokat, melyeket Széchényi Pál és maga a kitüntetett György tettek a királynak és a hazának.[1]

Széchényi György mindazáltal, noha a királyi elismerésre jogczímeket szerzett, és viszont a király iránt hálára lekötelezve volt: mikor Rákóczi Ferencz a haza szabadsága visszaszerzésének varázsszavaival fegyverre szólította a nemzetet: ezek az ő szívében is visszhangra találtak és kínos tusát idéztek föl. Csakis főpapi bátyjának tekintélye, nagy erőfeszítések után, tartotta őt vissza a csatlakozástól. Pál érsek egyik levelében maga emeli ki, hogy «csodálatos módon» tartotta meg vérrokonait a király pártján.[2]

György egyébiránt a politikai közéletben nem tűnt föl, és élete végső éveit egészen családjának és gazdaságának szentelte.

Nejétől, Mórocz Ilonától — ki 1697-ben a grófi rang elnyerése idejében még élt, — egyetlen fia született Zsigmond, és két leánya: Julianna és Judit.

Zsigmondot atyja gondos neveltetésben részesítette és iskolai tanúlmányai befejezése után Olaszországba küldötte. De gondja volt arra is, hogy vele saját hazáját megismertesse. A külföldről visszatért ifjúval Magyarország különböző részeit bejáratta, és utasítást dolgozott ki számára, melyben jó tanácsokkal látja el.

[1] A királyi okirat eredeti példánya ugyanott. Kiadta Török János, Magyarország Primása, 164. l.

[2] 1704 július 2-ikán József királynak ajánlja «consangvineos meos in fidelitate mecum mirabiliter servatos.» Miller, II. k. 41. l.

Félje Istent, ne hozzon szégyent családjára, komoly emberek társaságát keresse, a pénzzel takarékoskodjék, lovait kímélje,

SAGITTÆ
DOLENTIS
&
AMANTIS
SEU
Selectæ Preces Iaculatoriæ
Quæ
Ex Sacris Literis depromptæ
Ac
Poenitentiæ & Conversioni
Animæ Devotæ deservientes
Homo Poenitens,
Anno Ætatis suæ Sexagesimo
Quinto Componere Incepit

15. GRÓF SZÉCHÉNYI GYÖRGY IMADSÁGOS KÖNYVÉNEK CZIMLAPJA.

ruháira és fegyvereire viseljen gondot. Meghagyja neki, hogy akárhová érkezik, az előkelő egyházi és világi uraknál tisztel-

kedjék; de arra is figyelmeztette, hogy Gyöngyösön eleinek házát és szerény sorsú atyafiait fölkeresni el ne mulaszsza.[1]

Fönmaradt saját kezével írt latin imádságos könyve, melyet élete hatvanötödik esztendejében (1722) maga kezdett a szentírás, a szent atyák és más egyházi írók könyveiből, összeállítani, a mely az ő mélyen gyökerező vallásos érzületéről és theologiai olvasmányainak széles köréről tesz tanúságot.[2]

Fia, Zsigmond gróf már egészen az arisztokraczia sorába lépett. Elnyerte a kamarási méltóságot. Somogy megye főispánja volt. Két ízben nősült, és főrangú családokból szemelte ki hitvesét. Az első Batthyányi Teréz grófnő, a második Barkóczy

16. IDŐSB SZÉCHÉNYI ZSIGMOND GRÓF ALÁÍRÁSA.

Mária grófnő volt. Leányai a Zichy és Schmidegg grófi családokba házasodtak.

Első nejétől négy fia született: Ignácz, Antal, Zsigmond és László.

Ignácz mint tanuló (1736) a Jézus-társaságba lépett, a melyet azonban csakhamar elhagyott; nőtlen maradt és a világi pályán is megőrizte buzgó vallásosságát, melyet vallásos társulatok élén, úgyszintén a vasvári dominikánusok javára tett alapítványával és a Mária-czelli kegyhelyen a szent szűznek felajánlott értékes ajándékkal tüntetett ki.

1 Az 1700 deczember 20-ikán kelt utasítás a családi levéltárban, I. 19.

2 Czíme: Sagittae dolentis et amantis. Seu selectae preces jaculatoriae quae ex s. litteris depromptae ac poenitentiae et conversioni animae devotae deservientes, anno aetatis suae 65. componere incoepit.» A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában, 1066. lat. quart.

Ő és fivérei még alig érték el a nagykorúságot, mikor 1740-ben atyjuk meghalt. Végrendelet utána nem maradván, az örökösödés tárgyában nézeteltérések merültek föl közöttök; de a perlekedés elkerülése végett választott biróság alakitására határozták el magukat. Bizalmuk Csáky György, Cziráky József és Draskovics Ádám grófokban, Sajgó Benedek szentmártoni főapátban, Szvetics Jakab és Fekete György hétszemélynökökben és Nagy Pálban összpontosúlt.

Ezek a családi iromány ok alapos tanúlmányozása után arra az eredményre jutottak, hogy a Széchényi György prímás által szerzett és unokaöcsesére Györgyre szállott jószágok, szintúgy mint az utóbbinak saját szerzeményei kizárólag a férfiágat illetik meg. Ennek következtében a leányok lemondottak a hagyatékról s elfogadták a férfitestvéreik által nekik fejenként felajánlott 20.000 forintot, 100 darab aranyat, 50 szarvasmarhát és 200 sertést, úgyszintén arányos részt az ezüst készletből; továbbá öreganyjuk és nagyanyjuk által a házhoz hozott 43,423 forint értékű vagyonra nézve abban történt megállapodás, hogy azt a férfi- és nőtestvérek egyenlően osztják föl maguk között.[1]

Erre aztán következett az osztozkodás az özvegy: Barkoczy Mária és a fiúgyermekek között. Ezen alkalommal is választott biróság döntött. Tagjai voltak: Csáky és Draskovics tábornokok, Paluska Antal hétszemélynök, Janbrics Miklós itélőmester, Baranyai Imre királyi táblabiró, Svetics Jakab kerületi táblabiró, Nagy István és Nagy Pál sopronmegyei jegyzők.

Mindenekelőtt az özvegy grófné elégittetett ki; huszonötezer forintnyi összeg fizettetett ki, háromezer forintnyi évdij biztosittatott részére.

Azután a jószágoknak a négy fitestvér között egyenlő értekű részekben felosztására került a sor. Az eljárási módozat tekin-

[1] Ezt az egyezseget ismerteti egy a XIX. szazad elejen keszült emlekirat «Geschichte des gräflich Szecsenyi'schen Hauses.» Csaladi leveltar, 1. 4. 1. 242.

tetében megegyeztek, hogy a Somogy megyében fekvő birtokok két testvér, a vas- és zalamegyeiek szintén két testvér között osztassanak föl, a sopronmegyeiekben pedig mind a négyen osztozzanak.

Ezen az alapon a választott bíróság tagjai a jószágokat négy csoportra osztották, oly módon, hogy lehetőleg összefüggő területet alkossanak, és a három utolsó esztendő jövedelmeinek számbavételével egyenlő értéket képviseljenek; egy-egy rész jövedelme a tizenegyezer forintnyi összeget kevéssé haladta meg.[1]

Ignácz gróf része gyanánt kijelöltettek Vas és Zala megyékben: Egervára mezőváros, Dienesfán és Andrásfán levő birtokrészek, Győrvár, Posfa, Boldogasszonyfa falvak, Hegyfalu puszta, Szent-Lőrincz falu, Nagyfalu és Fancsika puszták, Szent-Iván, Ördöghettye, Markócz, Csőpincz, Ivanócz, Kükécz és Andrécz, a tótsági kerületben fekvő szőllőkkel, Jakabfa falu, Lékfa puszta, Reznek és Zala-Szent-György falvak, Oszkón levő birtokrész; Sopron megyében: Pereszteg, Kövesd és Homok falvak; végre a pozsonyi ház.

Antal gróf része Somogy vármegyében: Marczali, Somogyvár, Táska, Látrán, Köröshegy falvak, Gyúgy, Szemes és Bize puszták, Segesdvár mezőváros és Segesdváros falu, Sopron megyében: Nagy-Czenk, Kis-Czenk és Hidegség falvak, Musajban, Rőjtökön és Cseriben levő birtokrészek; végre a győri ház.

László gróf része Somogy megyében, a Dráva táján, Homok, Szent-György, Kalmancza, Tót-Szent-György, Darany, Barcs, Szederics, Péterhida falvak, Komlosd, Bolko, Heresznye, Lábod, Csokonya, Aranyos, Tarnócza, Szurok, Kútfő és Gyöngyös puszták; Sopron megyében: Horpács, Gógánfa, Újkér, Lövő, Bóz falvak, Nemes-Kérben, Felső- és Alsó-Szoporban, Ebergöczön, Szent-Miklóson és Szerdahelyen fekvő birtokrészekkel és szőllőkkel; végre egy sopronyi ház.

[1] A levéltárban megvan a választott bíróság által kidolgozott becslés, a mely irat azonban a nedvességtől megrongált állapota miatt részben olvashatatlan. Látjuk, hogy a László részének jövedelme gyanánt 11.274, a Zsigmondé gyanánt 11.341 forint van kimutatva. Csal. ltár, 1. 4. 1. 8.

4

gont tartotta.

Hatodkor, és Utolszor. Mind ezen gont irattoknák szentül, örökössen, és megh másolhatatlanul léendő megh tartására, s. egyszersmind nagyobb ereiere, és bizonyságára, az ollyatén szokat is, mellyek deák nyelven vadnak, azok az kiknek szükséges volt magoknak elégségesképpen megh magyarázottván, s. jól megh értvén szokás szerint ett ez adással magokat kötelezik, ki rekesztvén egy Hivatalom derrimő fogásokat, Törvényes találmányokat, me-diumokat, és Remediumokat tellyességgel. Actum in Castello Széplak. Die octava Mensis Ju-lij Ao Dni 1740mo.

P. Csáky György

Groff Draskovit[s] Ádám

[illegible]

[illegible] Benedek

[illegible]

[illegible] György

B. Nagy Pál

17. AZ 1740-IKI OSZTÁLYLEVÉL ZÁRADÉKA

Zsigmond gróf része az apai házon kívűl Zala megyében, Szent-Györgyvár mezőváros, Magyarad, Sennye, Zala-Szent-László, Tötös, Bak, Náprádfa falvak, Erdőfa és Nagy-Kutas puszták, Pölöske vára és mezőváros, Petefa, Mánd, Egenfölde, Kolom, Hídvég, Barnak, Kelnik, Felig-Bak, Barátokfa, Vár-Erdeje, Bebes, Nána, Petend, Tarolló és Görbej puszták; Sopron megyében: Széplak falu, Hegykő mezőváros, Sőjtörön, és Sárródon fekvő birtokrészek; végre egy sopronyi ház.

A Bóz, Hidegség, Nagy-Czenk, Pereszteg és Kövesd falvakban levő szőllők, bortizedek és a bányajog, úgyszintén a nagy erdő egyenlő részre osztattak.

A csallóközi birtokok osztatlan állapotban hagyattak.

A 10,955 forintnyi követelések, mihelyt behajtatnak, úgyszintén a jószágokon található ingó értékek, szintúgy mint a hagyatékot terhelő 106,800 forintnyi adósságok, egyenlően osztatnak föl.

A négy testvér a kölcsönös örökösödést és birtokjogaik oltalmazásában a kölcsönös támogatást biztosította egymásnak; egyszersmind megegyezett abban is, hogy ha valamelyik közűlök szükségtől kényszerítve birtokai közűl valamelyiket árúba bocsátani kívánná, ezt csak testvérei egyikének adhassa el, s az idegeneknek történt eladás érvénytelennek tekintendő.

Végre intézkedés történt közös családi levéltárnak Sopronban föntartása iránt.[1]

VII.

A nemzeti lelkesedés, a mely Mária Terézia részére örökös tartományainak megmentéseért a nemes áldozatkészség és a hősi vitézség világtörténelmi jelentőségű tényeit szűlte, a Széchényi testvéreket is megragadta. Hárman közűlök ragadtak fegyvert.

[1] Az 1741 februárius 25-ikén Széplakon kötött egyezség eredeti példánya a családi levéltárban, 1. 4. 1. 4. A.

1744 elején, mikor gróf Nádasdy Ferencz három magyar lovas-zászlóalj felállítására vállalkozott, Széchényi Zsigmond gróf, az elsőszülött, 5000 forintot ajánlott föl neki ezen czélra, azzal a kikötéssel, hogy az egyik zászlóaljhoz első kapitányúl fog kineveztetni.[1]

Zsigmond mint huszárkapitány a csehországi harczi térre küldetett, de a Tábor mellett vívott csatában súlyos sebet kapott, a mely a katonai szolgálatra alkalmatlanná tette. Ennélfogva 1748 elején le kellett mondania rangjáról.[2]

Két testvére az örökösödési háború befejezése után sem tért haza; a katonáskodást életpályáúl választotta; Ignácz ezredessé lett, Antal az altábornagyi méltóságra emelkedett föl.

Zsigmond alighogy a bécsi haditanácstól elbocsáttatását nyerte, és jószágaira visszatérvén, a sopronmegyei Széplakot választotta lakóhelyűl, család alapítására határozta el magát. Az 1723-ban grófi rangra emelt Cziráky László leányát, Máriát 1747 július 25-ikén nőűl vette, kit néhány héttel utóbb az a kitüntetés ért, hogy a királyné által a csillag-keresztes hölgyek sorába vétetett föl.[3]

Zavartalan bensőségben éltek. Mindketten buzgón foglalkoztak gazdaságuk ügyeivel; amiről tanúskodik néhány fönmaradt levelök, amelyekben mikor egymástól távol voltak, kölcsönösen beszámolnak a történtekről.

Szolgáljon ezen érdekes levelezésből mutatványúl a férjnek és a hitvesnek egy-egy levele.

D. J. C.[4]

Szent Györgyvár, 12 Julii 1750.

Édes drágha kéncsem kis Feleséghem! Péterhidán nevö faluban az özek vadászatyára lévén, vettem késön estve hozám

[1] Nádasdy gróf 1744 január 5-ikén kelt elismervénye. Csal. ltár, I. 1. 34.

[2] A császári haditanács 1748 márczius 28-ikán kelt végzése, melyben a lemondást elfogadja u. ott, I. 2. 68.

[3] Az 1748 szeptember 14-ikén kelt kinevezési irat u. ott, I. 2. 00.

[4] Dicsértessék a Jézus Krisztus.

bocsátot leveledet, az mellybül értettem szívessen én érettem valo bánkadásadat, hogy eddigh is haza nem mentem, megh vallom édes szívem, hogy magamnak is nehezen essik, hogy anyi üdőre kőletik halasztanom most ez eczeri füll menetelemet, mivel dolgaimat olly künyen el nem végezhetem, is ha azakbul egy vagy kető elmarad, nem adatik mindenkor alkalmatoságh onand fülül ujobban le gyűni, is azt megh visgálni. Mert tudom, hogy micsoda szeretedtel viseltetül hozám, hogy sokszor füll tett utamot továbbra küll hallasztanom, is te éreted, édes szivem kéncsem, minden dolgomat hátra hadnom. Most pedigh mivel itt vagyok, enged édes szivem, had végezem annak rende szerént dolgoimat. Az Sighrainak is írtam levelet, az ki is tolán el gyün szerdán hozám. Tudod ugy is, miben fekszik az mi dolgunk, had kütelhessem tovább is véle. Az Alfüldy, az Pölöskey, Naprádfay, Kutasi, Baky és Tütösy jószágnak conscriptioját el végeszte, mégh ez az tractus hátra vagyon, de nem hiszem, hogy most ez utal el végeze, mivel maga is siet füll gazdaságát tekénteni. Is így ha az Sighray el gyün, csak azt mutathassam megh, az melly már készen vagyon, hogy abbul is valamit ki tanulhatnánk. Édes szívem, kész vagyok megh eskütni mindenkor, hogy nem azért vagyok itt, hogy oda fünt nem örömöst volnék nálad, vagy hogy el felejtkesztem volna rúlad, mert az én Istenem tudgya szándékamat is gondolatomat, hogy ámbár én személyem szerent itt vagyok, gondolatammal is jo szándékamal mindenkor nálad vagyok, is egy nap egy ora sincsen, hogy rulad ne gondolkadnik. Csak arra kérlek, édes angyalkám, hogy ne busul is ne szomorkadyál, okos aszony vagy, által láthatad, hogy nem egyébért vagyok itt, hanem dolgaimra valo nézve, az mellyeket is el végezvén 21-ik hujus minden bizonyason füll indulak. Elübb is el indultam volna inend, de mivel az Sighrainak csak teghnap küldettem el levelét, már azt megh küll várnom, vagy magha gyün vagy válasza. Hálá Istennek most semmi bajom nincsen, ámbár az nyukhatatlanságh minden nap raytam vagyon. Ma el megyek Magyarodra, mivel holnap Kulamban fognak aratni, megh

nézem őket. Az méheydet megh nésztem. Mindenestul 69, az anya méhe 38, a ray 31. Panaszalkadik az méhes pásztor, hogy sokan az vézben belé vesztek, is sokan el is szüktek belőlek. Eleget

18. IFJABB GRÓF SZÉCHÉNYI ZSIGMOND LEVELE NEJÉHEZ.

szitam őket. Az majarné semmire valo. Ha füll megyek, szoval tübbet mondok. Csak mást küll keresni. Édes feleséghem, kerlek kerestes pénzt, mert itt bizony sehunt sem tonalak, eleget tudo-

kazak, de hasztalan. Irgy mégh eczer Bécsbe az Lászlo sogoramnak, hogy szerezen, mert bizony nem tudom, mit cselekszünk. Az Sighray ha el gyün, mégh eczer foghom kérni őtet. Ime küldek megént négy tekenyősbékat, az tübbit magammal viszem füll, kívánom édes szívem, hogy jó egéséghben tőltsd el. Az somogyi kasznárné lefeküt, leány gyermekje lett. Édes szívem kéncsem Mécsetlém, kérlek az Kristusért légy okas is ne szamarkadyál, mert bizony engemet is megh báncz véle is magadnak egéségedre nem válik, hanem vigan légy Istenben, jo az Isten megh tart benünket egyeséghben, békeséghben is igazán valo szeretetedben, az mellgyben is ajanlott holtigh maradok

Édes Szivem Kéncsem az Te Igaz hiv Uracskád

Szécsényi m. p.

P. S. Méltósághos asszonyom anyámnak eszerszer csakalom kezeid, az kis Miczit véled edgyütt ajanlom Istennek oltolmában. Az Pater Theodoriusnak azt izenem, hogy ne haraguydék reám, hogy néki nem válaszaltom, sok dolgaim vannak, hanem te általad küszünem szépen fáradcságát, hogy látagadásadra füll megy is biztatni tégedet megh nem szünik. Adio, adio, adio.

*

D. J. C.

Széplak, 8 Mai 1752.

Kincsem Drága Uracskám! Kenyeribűl irot leveledet tegnap estve kezemhez vetem; kiírt csokolom kezedet, hogy ol közelrűl is kivántal leveledel meg vigasztalni és szerencsés meg érkezésedrűl tudositani. Nincsen kicségem, hogy az ur Isten Pölöskére is szerencsésen vezérlet, az melet is ha fogom halhatni, szivesen fogok örvendeni. Én is tegnap voltam Sütörön, de az groffot nem látam, aszt mondgyak, hogy sétálni volt, már nem tudom, s igy az groffnét csak magát találtom, az ki is szokáso szerént kegyes volt; semit az tudva lévő dologrul elő nem hozot; de ha tutam volna szándikodat, valamit én talán elő hozhatam volna; de mikor aszt sem tudom, hogy minimű kipen szolhatnik. Ugy-e hogy te nem sokat gondolsz az dologal, avagy ugy mind ha te nem

akarnád, hggy ezen dologbul valami lene. Csak azt tudnám, hogy az kető közől meliket mondhatnám, azutan az töbi már az én gondom volna. Bizon ha szándikjok van, bar kezdenének most valamihez, abár üdőnek előtö is azon okbul, mert tegnapelőt vete már Rorer kezehez Homokot, pedig kevésben jo volna e helet aszt kezünkhöz veni. Töbet érne, aszt tartom, mind Sziplak Sarodal együt. Azonban az Fabianyol is lehetne vigezni az hegykűi vendigfogado iránt, s azt is az Sütöriektűl kezünkhöz vehetnénk, s igy csak alkalmasént folna dolgunk. Noha Széplaktul némel dolgokra nézve nehezen valnik meg, de ha mar valamikor meg kölene leni, inkab most, mind hogy másal volna modunk helre hozni. Az plibanus is hogy tegnap Sütöre volt, csak magatul meg kérdezte az kaplántul, ha igaz-e, hogy az groff neki olanokat szolot; de azt felelte: az groff nem, hanem az exaktor mondot néki olas beszédeket. Már te ugyis tudod, mit az öreg groffné mondot, s az melet az sütöri számtartonak a leánya is az kaplant be hivan az szobaba s aszt monta nem halota atyaságod, hogy az mi urasagunk Sziplakot ki fogja valtani. S igy meg nem foghatom, hogy ilen sok féle hirek mind hogy ol sokaig tartanak, ok nélkül legyenek. Valami csak köl lenyi az dologban. Édes szivem, alig hogy te énend el mentél, gyüt az Rorer levele, az melet is ime el küldök. Ugy nem külömben az losi tisztarto irt az pinz erant. Mind az ketőnek aszt valaszoltatam, hogy te ide haza nem lévén, kirem varakozásal legyenek, azon leszünk mentűl elöb contentálhasuk. Ha bizonyos vagy az pinznek hamar valo meg nyerisében, nem artona, az kiknek le akarjuk teni, előre iratni, legalab bikeségel lesznek; mert már egymasutan fognak gyüni az levelek, csak győzek váloszoltatni. Mi ma iten szép proczisziot jartunk, sok nép volt s holnap s holnap utan is fogunk jarni, mindhogy az kereszt jaro hét vagyon. Szolgálatodra pedig frisen vagyunk. Az Smidekné még most sem gyöt el, de minden nap varja az groffné öket. Az Ignáczné is ma it volt nálam, az ura pedig Bécsben ment. Az mind az feleségétűl értetem, Homokot arula

Bécsben, ugy hogy az Rorer kezébül ki gyühesen, s inkab masé legyen, mindhogy az Rorer igen kevésben exekvalta. Ha most ebbül az dologbul valami lene, ugyan jol esne, mingyart csak megalkudhatnánk véle. De édes Szivem, ha téged rea akarnanak beszéleni, hogy abul az pénzbül, az mit az Senyei ad, ved meg Homokot, kérlek ne al rea, mert job nékünk keveseb joszagunk és keveseb adoság, mind sem töb joszág töb adoságol. De ha már Sziplak miát volna valami, az már más volna, mert az ugy esnék, mind ha egy joszágomat mas jobért el cseréltem volna. Igy már helesen esnék. Hogy pedig már hoszas ne legyek írasomal, tehát vigzem levelemet s meg bocsasd, hogy ol rutul írtam, de igen sietem, talán el sem fogod olvashatni. Ezel magamat tovabi hü szeretetedben ajánlom maradok

Drága Kincsem

Az te igaz hiv feleséged
Cziraki Maria Anna

U. i. Az groffné köszöntet, az gyermekeid csokolják kezedet és kérnek vélem együt, hogy csak hamar vigezd dolgodat. Apropo, ha az Senyei töbet nem adna csak 50 aranyat, még is csak ved el, mert job seminél.

U. i. Az agaraidra parancsolatod szerént fogok vigyaztatni Ezel adio, adio, adio kincsem. Az imadságos könvedet el küldöm, it felejtetik. Adio, vigyaz magadra, edes uracskám, hogy örömel lathasalak mentűl előb. Adio.[1]

VIII.

Míg Zsigmond az ősi örökségen szerényen élt, katonáskodó két testvére Ignácz és Antal mindenütt, a hová sorsuk vezette, pazarúl költekeztek és mivel kellő felügyelet nélkül hagyott uradalmaik jövedelme eleg fedezetet nem nyujtott, adósságot adósságra halmoztak. László szintén súlyos terheket vállalt magára.

[1] Széchenyi Zsigmondnak 1749 augusztus 9, 1750 julius 1, 1752 február ius 25-ikén nejéhez, ennek 1752 május 8-ikán férjéhez intézett levelei a csal. ltárban: I. 9. I. II.

Antal és László a hitelműveletekben nagy ügyességet tüntettek ki és türelmes hitelezőkre akadtak. Ignácz ellenben már rövid idő mulva zaklatásoknak volt kitéve, a melyektől csak jószágok eladásával tudott szabadulni. Túltette magát a kölcsönös örökösödést biztositó 1741-ik évi egyezség kötelező rendel-

19. GRÓF SZÉCHÉNYI IGNÁCZ ALÁIRÁSA.

kezésein, és már 1748 elején megkezdette jószágai elidegenitését. Ez ellen három testvére óvást emelt. Mivel pedig ez sikertelen maradt, Mária Terézia királynőhöz folyamodtak, hogy Ignáczot birtokai eladásától tiltsa el. Ignácz ellenben mindennemű lépéseket megtett, hogy szabad rendelkezési jogát megóvja.[1]

Eközben (1760) meghalt László gróf, fiúgyermek hátrahagyása nélkül.

Az elhúnytnak két testvére: Zsigmond és Antal ekkor azon voltak, hogy az 1741-ik évi osztozásnál neki jutott jószágokat a család fiága számára megmentsék.

20. GRÓF SZÉCHÉNYI LÁSZLÓ ALÁIRÁSA.

Ez nem volt könnyű feladat. A hagyatékot 269,316 forint terhelte és igényt tartott rá nemcsak az özvegy Trakostyani Draskovics Anna grófnő két leányával, hanem Ignácz is, kinek kezeiben a rá eső részt az elidegenités veszélye fenyegette volna.

[1] Az erre az ügyre vonatkozó iromanyok u. ott, I. 4. I. 94 és köv. számok alatt.

Zsigmond és Antal (1762) kielégítették az özvegyet, kinek 3000 forintnyi évdíjt és a leányokat, kiknek kiházasítására egyenkint 15,000 forintot biztosítottak; Ignáczot pedig rábirták, hogy «a maga terhes statusát reflexióban vévén» az őt illető harmadrészt húsz esztendőre nekik engedje át.

Azután a jószágokat két részre osztották. Az egyik Horpácsból és tartozékaiból, a másik a csokonyai, gyékényesi és zákányi jószágokból alakíttatott. Mivel pedig a hat esztendei átlagos jövedelem az előbbinél 7543, az utóbbinál 16,613 forintra ment, abban állapodtak meg, hogy az, a ki a kisebb részt kapja, az adósságból 83,174 forintot, a másik ellenben 186,141 forintot vállal el.

Antalt, mint az idősebbiket illette meg a két rész közül a választás. «Kívánván» — így szól ő maga az egyezségről kiállí-

21. GRÓF SZÉCHÉNYI ANTAL ALÁÍRÁSA.

tott okiratban — «ezt is egymáshoz viseltető szíves atyafiságunkhoz képest elintézni, értvén gróf Zsigmond kedves öcsémnek csokonyai portióhoz leendő nagyobb hajlandóságát, . . . nekie cedáltam.»[1]

Azonban Antal gróf vagyonának ilyetén gyarapodása után sem volt képes ügyeit rendezni; adósságai most már 430,000 forintra szaporodtak fel. Mivel pedig figyermeke neki sem volt, arra szánta el magát, hogy összes birtokait még életében átadja öccsének Zsigmondnak, ki viszont az összes adósságok elvállalására ajánlkozott.

1764 márczius 27-ikén Kis-Czenken jött létre közöttök az egyezség.

[1] 1762 június 15-ikén. Csal. ltár, I. 4. I. 30.

«Meggondolván azt» — igy nyilatkozik Antal — «hogy az jó Isten engemet fiúi maradékkal nem áldott meg, ellenben gróf Széchényi Zsigmond öcsém uramnak szép férfiú magzatjai van-

22. GRÓF SZÉCHÉNYI ANTAL ARCZKÉPE.

nak, hogy annyival inkább familiánk megmaradjon; akarván a mellett már alkalmasint öregedett hátralevő napjaimat és ugy szólván gyermekségemtül fogva a szüntelen táborozásban elfáradott életemet nyugodalomra tenni» kijelenti, hogy Somogy és Vesz-

prémmegyékben fekvő jószágait haladék nélkül átadja, a sopronmegyeiek haszonélvezetét pedig magának, részben halála esetére özvegyének tartván fönn.[1]

Az a «két szép ferfiú magzat» József és Ferencz volt, a kik közől az előbbi 1752-ben, az utóbbi 1754-ben született. Előttök jött világra három leánygyermek: Mária Terézia, Borbála és Jozefa, kiket atyjuk gróf Kueffstein Ferenczczel, gróf Forgách Jánossal és báró Mesnil Józseffel házasított össze. Azonban fiai nagykorúságát már nem élhette meg. 1769 október 19-ikén kimúlt.

A magyar jog értelmében az özvegy lett a kiskorú fiúk gyámja, — a mint ő magát nevezi: «gyermekinek természet szerint való tutrixa és curatrixa».

Az új szerzemények által majdnem megháromszorosodott nagy vagyon kezelésében Cziráky Mária egyik vejének, gróf Forgách Jánosnak tanácsával és közreműködésével élt. De ő maga személyesen vezette a család jogi ügyeit. Ezek most nagy mértékben bonyolultakká lettek. Ugyanis Széchényi Antal halála után mind özvegye, mind pedig Széchényi Ignácz megtámadták az 1764-ik évi egyezséget; sőt az utóbbi most nemcsak Antal, hanem László részének felére is igényt támasztott.

Az özvegy ismételten kísérleteket tett, hogy egyezséget hozzon létre; előnyös ajánlatokat terjesztett sógora elé; barátságos leveleket intézett hozzá, a melyek közül egyik, sajátkezűleg írott, felfogásának és nyelvének ismertetése végett itt következik:

Méltóságos Groff, Kedves Sogor Uram!

Mái napon hozzám bocsátott böcsüs leveledet Expressusod által vettem, a melybűl magadat, jollehet Boriska leányom Méltóságos Groff Forgács János Urral léendő copulatiojának elrendelt napjára kedves Groffnéddal együt el jönni atyafiságossan ajánlod, mindazonáltal sajnálom, hogy előre is ajánlásodat oly

[1] Családi levéltár, I. 4. I. 41. C.

kétsigessen igéred, hogy ha annakelötte boldogult Adelffi ur halálávol függőben maradott tractankrul értekezhetöl. Meg vallom arra is resolválnam magamat, de mivel a mostani circumstantiákra nézve minden dolgaim függőben es ugy szolván con-

23. GRÓF SZÉCHÉNYI IGNÁCZ.

fusioban vannak, sem napját sem üdeit nem szabhatom terminusképpen azon dolgunknak complanatiójára rész szerint azért, hogy arra válosztott emberim nincsenek, rész szerint pedig hogy nem

[1] A kőszegi kerületi tabla elnöke volt.

olly csekély dolog subversálodik közöttünk. Hanem elöbbeni szives invitatiom szerint reméllyem, hogy magadat kedves Groffnéddal együt meg fogod alázni hozzám, a holott mind a jövendőbéli Arbiterrűl, mind pedig az egisz tractánknak terminus napjárul illendő és szüksiges rendölist tehetünk az alatt is.

Szivem fáidalmaval értem Bariska leányomhoz küldöt franczia levélnek magyarázatjábul, mintha néked nehezzen láttotnék esni, hogy már három esztendőtűl fogva kivánt praetensiodhoz nem juthacz. Én annak oka nem vagyok, mert amint tudod, a joszágnak birássabon nem voltam. De ami nálom ennél nagyob az, hogy a joszágnak birássábon nem lévin, a temérdek adosságok terhes interessit és a gyülölséges processusoknak foltatássára szükséges költségeket is éjjeli nappali gondoskodásommal nehezzen fizetvin, sulossabban söt károssabban esett én nékem, mint sem te néked, akinek ezekre legkisseb gondja sem volt.

Visgállya meg azért ügyemet akárki és nyilván tapasztalni fogja, hogy az Horpácsi által vött joszághoz nem annyira jutottam gyermekeim után való successiohoz, mind pinzen vett, sőt majd ugy szolván vásárlott joszaghoz, még is annak apprehensiojához ily gyülölsigessen kölletik jutnom, mintha idegentül vettem volna, azt is olly időben, melyben szegin Uram halála után csak 24 órám sem volt betegség, unalmas irások vétele és gyülölséges izenetek nélkül, ugy annyira, hogy ha Isten kegyelme velem nem munkálkodott volna, szegin Uram után (ki is hasonló gyülölséges sok izetlensígeknek köszönheti korábban törtínt halálát) nekem is már koporsóban kelletet volna utánna költöznem.

Nem is lett volna csuda, mert ami ezeken kivűl sebessen nyilazza szivemet az, hogy egy pletyka, szabad, sikos nyelvű, ki titkot tartani nem tud, Szalai Gyura névő polgári jobbágyom áltol azt izented: hogy csak meny el, ne várakozzál, magam emberem áltol fogok váloszolni, a mellyre a Groffnéd meg tekeri az orrát. Ezt ugyan soha tőled nem remélletteni volna, hogy ily szoros atyafiságban, sógorságban lévin, sógor aszszonyodnak, menyednek, izenhetted volna, mellyet én leg alább való konyha

szolgálomnak is áltollanám izennyi, holott mindenkor oly remény-ségben és bizodalomban voltam felöled, hogy szegin gyermekimnek és gyámoltalan árváimnak mint üdősbik báttyok minden

24. GRÓF SZÉCHÉNYI ZSIGMONDNÉ.

mostoha és ellenkező dolgokban pártfogajok, oltalmazajok és gondviselőjök lészesz édes Attyok után.

Mind ezeken kivül mégis a mi szivemnek leg fájdalmassabban esik az, hogy ugyan franczia leveledbül értenem kölletik, hogy

a midőn szükséges lészen Horpácsra által költöznöm (ha azon üdő alatt a traktanknok vége nem lenne) Horpácsi kastélynak és minden hozzá tartozando joszágnak felét szándékod vagyon elfoglalni és igyekezetemben meg gátolni. Erre pedig mit felellyek egyebet? hanem hogy jol lehet mind Isten s mind világ elött meg ismirt és helben hagyattatott igasságomat tudván, illen fenegetistűl éppen nem félek, mind azon áltol fáj a szivem és kesereg, mert ha ezt pártos ellenségem cselekedni velem, csak csudálkodásra sem indulnék, annyira a mennyire csudálkoznom köll, hogy egy leg közelleb valo sógor azt igyekezik velem cselekedni, a mit valosagos ellenségem el nem követne, de hiszem, hogy az igasságnok Istene, kinek minden el hagyattakra szeme és gondja vagyon, ha bár emberektűl üldöztetem is, de el nem hágy Ő Szent Fölsége, mint szegin özvegyet meg maradott arvaimmal együt, ki Isten után egyedül csak igasságomban vetem reminségemet és tellyes bizodalmamat.

Mely halhatatlan cselekedet, ha úgy törtinhetnik is, mit nyernél azzal egyebet, hanem ha még a Szécsenyi ház nincs elegendőképpen a világ nyelve és ételete alatt, kintelen lészen oda jutni azon esetre, ha Széplakrul el hordozóskodván és Horpácsi kastélyban bé nem bocsáttotván, a mezzőben kölletnék magam, gyermekeim, cselédeim, minden mobiliáimmal együt a sanyaru télnek közepiben meg nyomorodva maradnom, a minemő dolog talán világ eleitűl fogva sem hallatott ily szoros atyafiak söt vérek között.

Én mindazon áltol most ezekrűl praescindálván fölleb irt invitatiomat meg ujjéttom és kedves Groffnéddal együt, kit szivessen addég is tisztelek, el várlok, ki is régi atyafiságos szeretetben viszontag ajánlott ajánlandó tisztelettel maradok

Méltóságos Groff
Kedves Sogor Uramnak igaz atyaffi szolgálod
Árva Groff Cziráky Mária m. p.

Széplak, die 18 Januarii 1771.

P. S. Jol lehet ezen holnapnak 22-ik napján rendeltem a leányom copulatioja napját, de mivel Groff Forgács késöbben vette levelemet, maga rendelissit meg nem tehette, azon okbul, ha netalántán a dolog későbre maradna, kötelessigem szerint a bizonyos napot tudtodra fogom adni.

*

Az özvegy, miután igyekezetei a békés megoldás létrehozására eredménytelenek maradtak, Mária Teréziához fordult.

Előterjesztette, hogy gróf Széchényi Ignácz köztudomás szerint számos jószágát törvényes örökösei sérelmére megterhelte és elidegenítette; mivel pedig az egyezségi ajánlatokat visszautasította, ellene az 1723-ik évi XLVIII. törvényczikkely értelmében a zárgondnokság elrendelését kéri.

Mária Terézia ezen végső eszközhöz nem nyult, hanem 1772 deczember 30-kán kelt rendeletével a dunántúli királyi táblának meghagyta, hogy Ignácz grófot sógornéja ajánlatainak elfogadására birja.[1]

Végre 1773 október 22-ikén Horpácson megköttetett az egyezség. Ignácz gróf a következő nyilatkozatot állította ki:

Én Sarvari fölső Vidéki Groff Széesenÿ Ignácz megh fontolván azt voltaképpen, hogy mind Isten mind világh elött sokkal teczősb s kellemetesb légyen akármelly állapotban léveő kérdesnek is szépseggel való ell intézése, mint egymás közt való s az attyafiui sziveket ell idegenétteni szokott pörlekedés s villongas, noha ugyan tellyes reménségem s bizodalmam lehetett volna, hogy azon successionalis causámban, mellyet elöször ugyan az Pesti fölső forumon, annak utánna pedig azon forumnak sententiaja értelmével az Keöszögi Districtualis Tábla elött titulalt méltósághos Groff Cziraky Maria kedves menyem aszszony és eő kegyelme fiui magzati méltósághos Gróff Széesenу Joseff és Ferencz eötsém uraimék ellen azon jószágokban, mellyek nehai

[1] Ezek az irományok I. 4. 1. jelzet alatt foglaltatnak.

25. MÁRIA TERÉZIA

Istenben boldogult Gróff Szécseny Antal Eö Excellentiaja s Gróff Szécseny Sigmond testvér eötséim közt lett contractusnak ereivel nevezett méltósághos menyem aszszonyra s méltósághos eötsém uraimékra hárámlattak engemet illeteő successio végett indétottam, részemre favorabilis sententia hozattatik, következendőképpen hogy annak ohajtott kimenetelét érem, mivel mindazonáltal azon joszágokon is feles terhek s adósságok lévén, azokhoz s azokban vártt successiohoz terh nélkűl juttnom lehetettlen volt volna, én pedigh egyébb éránt is nyolczvan enyihány ezerrel ados lévén, nem hogy nagyobb terhet magamra válalni, hanem inkább ezen tullajdon adosságomtul is meghmenekedni s végseő eöregh napjaimat nyugottabb elmével s minden bu s baj nélkűl tölteni, ugy adosságimtul való menekedésemmel kedves feleségemnek is méltósághos Hedervári Gróff Viczay Annanak maga tullajdon jószági békességes birtoka és ha hogy előbb holtom történne eöszvedji intertentiója végett is tellyes securitást szerezni ohajtanék, ezen s más illyes fontos okokra nézve tehát nem tsak azon föntt jelentett successionalis processusomtul tellyességel ell állani, hanem inkáb még azon jószágoktul is, mellyek rész szerént másoknál tullajdon zálogosétásombul zálogos jussal vannak, az mellyeket realiter birok adosságim által adássával ell valni ell tökéllettem. —

Másodszor penigh Mi Gróff Cziraky Maria néhai Istenben boldogult Sárvári Fölső Védéki Gróff Szécseny Sigmond eözvedje, Sárvári Fölső Védéki Gróff Szécseny Joseff s Ferencz, titulalt méltósághos Gróff Sárvári Fölső Védéki Gróff Szécseny Ignácz urnak, kedves sógorunknak s respective báttyánknak eö Nagyságának hozzánk ezen köztünk föntt forgó successionalis dolognak régen ohajtott attyafiságas ell intézését és föntt attingalt jószágoknak reánk örökös jussal való translatiojat különös hala adó szivvel és respective mélly veneratioval vévén, nem tsak mindennemő föntt böven deducált conditiokat tellyes kézséggel acceptállyuk, hanem kötelezzük is magunkat, hogy be tellyessétettvén titulált méltósághos urunk sógorunk s respective baty-

tyánk részérül ezen köztünk megh lett transactio, mi is minden punctuminak s czikkellyeinek eleget tenni fogunk, és fönt hagyván Eö Excellentiájának méltósághos Groff Szécseny Antalné halálával fönt maradandó ingó s ingatlan jószágoknak hason feléhez eö Nagyságának, méltósághos Groffnéának s maradékiknak mindennémő jussait, ugy tullaidon defectusunkbul minden Szécsenyi familiát, akár melly modon illyettő ingó s ingatlan jussokhoz, törvényes praetensioit, arra is tehetségünkhez képest iparkodni fogunk, hogy ezen különös attyafiságu jo voltyát s respective Attyáskodó kegyességet megh érdemelhessük és semmiben a mi részünkrül, a mire ezen transactio értelmével köteleztetünk, fogyatkozás ne legyen.[1]

26. GRÓF SZÉCHÉNYI JÓZSEF ALÁÍRÁSA.

Igy tehát a családi vagyon, a melyet nagy alapitója szerzett, túlnyomó részben meg volt mentve és az özvegy kezeire jutott. Azonban roppant adósság terhe nehezedett rá. Az erélyes grófné mindjárt serényen hozzá látott a helyzet tisztázásához és már az 1774-ik év elején képes volt Ignácz gróf a legsürgősebb és legterhesebb adósságainak törlesztésére 148,322 forintot kifizetni.[2] Ezzel azután anyai föladatát megoldottnak tekintette és elhatározta, hogy az összes uradalmakat fiainak adja át.

József, az elsőszülött ekkor huszonkét esztendős volt.

Már 1772 julius 22-ikén eljegyezte volt a két év előtt grófi rangra emelt Festetics Pál, bécsi udvari kamarai alelnök leányát, Juliát.

Ez alkalommal »másolhatatlan igaz szivű indulatának és szeretetének bővebb nyilatkoztatására, méltóságos kisasszony jegye-

[1] Az idézett helyen őrzött irományok alapján.

[2] A családi levéltárban.

sének, hazánk élő törvénye és az urirend között bevett régi dicséretes szokása szerint moringul kötött tizenhétezer forintokat.»

Anyja két hónappal később Horpácson a következő nyilatkozattal adta hozzájárulását:

«Én alább megh irtt ezen föllebb irtt levelét s contractussat Jósef fiamnak tellyességgel helyben hagyom s approbálom, s az jegyesekre anyai áldásomat adván, hogy én is megh mutassam hozzájok való anyai jó voltomat és szíves örömmel tellyes indulatomat, addig is, mégh az Ur Isten éltemet engedi, esztendőbéli tartásokat anyai szivességgel s el szánt jó akaratombúl ez szerént rendéltem s magamra váloltam, hogy nálam tartván őket, magokat, tselédgyeiket és lovaikat ki fogom tartani, tselédgyek fizetésére pedigh s magok és tselédgyek ruházattyára s egyéb költségekre, fertál esztendőkre föl osztván, esztendőnként 4000 forintokat tutrixságom alatt lévő javakbúl fogok nékiek fizetni s ezen pénznek applicatióját s azzal való gazdálkodását magok tellyes dispositiojára hagyom, és mivel ugy is masik fiamnak is annyit rendeltem, azért jövendőbéli osztállokban ezen rendelésembűl szarmozandó költség sem egyik, sem másiknak ne imputáltassék, az eránt többi gyermekeim valamelly praetensiót ne formálhassanak ellenek az osztál alkalmatosságával. Datum Horpács die 25-a Septembris 1772. Gróf Cziráky Mária, néhai Gróf Szécsenyi Sigmond özvegye és attúl származott gyermekeimnek természet szerént való tutrixa és curatrixa m. p.»

IX.

Széchényi Ferencz 1754 április 29-ikén Széplakon született. Középiskolai tanulmányait Sopronban és Szombathelyen végezte.[1]

Szellemi fejlődésére döntő befolyást gyakorolt az a körülmény, hogy Bécsbe, a Mária Terézia által alapitott és róla elnevezett, mai napig virágzó intézetbe jutott.

[1] Hormayr emliti ezt a rövid életrajzában: Taschenbuch für vaterländische Geschichte, 1820. evf. 429 l.

A nagynevű királynő, a fia, József császár által merészen végrehajtott központosító reformoknak előkészítője, czéltudatos kezdeményezője volt. Azon őszinte rokonszenv mellett, a melyet a magyar nemzet iránt táplált, szívósan ragaszkodott házának hagyományos törekvéseihez, melyek egységesen kormányzott összbirodalom létesítésére czéloztak.

Ezen irány szolgálatában szükségesnek látta, hogy különböző országaiból az előkelő családok fiai, az udvar szemei előtt, közös intézetben nyerjék neveltetésöket és kiképeztetésöket; hogy így kora gyermekéveiktől kezdve az udvar vonzóerejéhez hozzászokjanak; azokat a nyelveket, melyeknek ismerete az udvarnál mellőzhetetlen volt, tökéletesen elsajátítsák; majdan a közpályára lépvén, egymással szoros kapcsolatban maradjanak.

Az intézet vezetését a jezsuitákra bizta, kiknek e czélból a Lipót császár által Bécs külvárosában épített Favorita nevezetű palotát engedte át.

Az 1746 őszén megnyílt Collegium Theresianum huszonnégy ifjút fogadott be, kiknek névsorában két magyarral, Niczky Józseffel és gróf Perényi Andrással találkozunk.

Az intézet akképen szerveztetett, hogy abba katholikus nemesek fiai, évi száz arany díj fizetése mellett vétessenek föl; a grammatikai, humanista és bölcsészeti (gymnasialis) osztályokból a három éves jogtudományi tanfolyamra menjenek át, a melynek végeztével még egy éven át a diplomacziai pálya vagy az állami közigazgatás szolgálatára készíttessenek elő. A szabályok különös súlyt fektettek arra, hogy a növendékek a művelt európai nyelveket elsajátítsák, a lovaglásban, vívásban és tánczban ügyességre tegyenek szert.

Később a királynő szegényebb családok sarjait is kivánván részesíteni az intézet kedvezéseiben, néhány elpusztúlt egyház (köztük a báttaszéki apátság) javait adományozta a Tereziánumnak.

A magyar arisztokraczia és vagyonosabb nemesség az intézet növendékei között mindig tekintélyes számban volt képviselve. Alapításától 1772-ig 724 között 117 magyarra akadunk:

az Andrássy, Apponyi, Bánffy, Batthyányi, Bethlen, Brunzwik, Csáky, Draskovics, Erdődy, Esterházy, Festetics, Forgách, Hadik, Haller, Kálnoky, Klobusiczky, Kollonics, Kornis, Nádasdy, Patacsics, Pejacsevics, Perényi, Pethő, Serényi, Széchenyi, Teleki, Török, Viczay, Zichy grófok; — Balassa, Bornemisza, Eötvös, Fischer, Henter, Huszár, Mednyánszky, Meskó, Mikes, Orczy, Pichler, Révay, Vécsey bárók; — Bálintit, Balogh, Barcsay, Dessewffy, Dobay, Döry, Fáy, Fekete, Jankovics, Lengyel, Mote-

27. A BÉCSI THERESIANUM MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN.

siczky, Nedeczky, Niczky, Sandor, Szentmiklosy, Toroczkay, Zoltán nemesek családjából.

De csak kevesen végezték a Tereziánumban tanulmanyaikat teljesen, es töltötték ki ott a tizenkét esztendőt. A legtöbben három vagy négy esztendeig tartózkodtak az intézet falai között, s vagy másutt kezdték, vagy másutt fejezték be iskolázásukat.[1]

Széchényi Ferencz tizennyolcz esztendős volt, mikor 1772

[1] Album des k. k. Theresianums. 1746—1880. Zusammengestellt von Max Freiherrn von Gemmell-Flischbach. (Wien, 1880.)

öszén belépett. Ott találta a 18 magyar ifjú között a vele egykorú gróf Festetics Györgyöt és gróf Erdődy Józsefet, kikkel szoros baráti viszonyt kötött. Vele egyidőben hat magyar ifjú jött a Tereziánumba.

Gróf Migazzi Antal bibornok, bécsi érsek és váczi püspök volt az intézet főfelügyelője, Cronstein Tivadar jezsuita atya pedig igazgatója.

A jogi és államtudományi tanfolyamban csak egy jezsuita tanított; a többi tanszékeket az egyetem világi tanárai töltötték be. Martini Antal az észjog és Sonnenfels Ferencz a politikai tudományok tanára voltak a leghíresebbek, a kik a XVIII. századbeli franczia és német bölcsészet szellemét irodalmi munkáikba és előadásaikba bevitték.

A jezsuita elöljárók, rendjök eltörlésének előestéjén, nem voltak képesek az új irány inváziójának útját állani.

Jellemző bizonyítékúl szolgál erre nézve gróf Apponyi Antal kiadványa, melyet 1771-ben (tehát egy esztendővel Széchényi belépése előtt) bocsátott közre, a mikor a jogtudományi tudorság elnyerése végett a szabályszerű nyilvános disputatiót megtartotta. Általánosan elfogadott gyakorlat volt az, hogy a jelölt a tantételeket, melyeknek védelmezésére vállalkozott, valamely irodalmi munka példányaihoz csatolva osztotta szét. Apponyi e czélra tanárának Sonnenfelsnek «Über die Liebe des Vaterlandes» czímű, akkortájt megjelent munkáját választotta.

A tételekben természetesen mestere tanításait összegezte. A politikai tudományok alapját e szerint «a polgári szerződés» (bürgerlicher Vertrag) alkotja, amely «az egyes családok szövetségéből áll, avégett, hogy a közös jólét előmozdításával az egyesek javát biztosítsa». Az államkormányzat czéljáúl «a lakosság javát» tekintvén a helyes álláspontnak, minden kormányintézkedés megitélésénél azt a kérdést jelöli ki: «vajjon az hasznos-e a lakosságnak vagy nem?» Továbbá hirdeti, hogy az uralkodó fel van jogosítva az elődjei által adott kiváltságokat és előjogokat visszavonni, ha azok egy társadalmi osztályt vagy

egy polgárt olyan hatalommal ruháznak föl, mely a társadalomra nézve káros vagy veszélyes.

Az állam kötelessége gyanánt jelöli ki, hogy nemcsak a könyveket és rajzokat, hanem a tanárok előadásait és a papok prédikáczióit is censura alá vesse; hogy a hitoktatásra felügyeljen és a lelkészeket állásuk fontosságával összhangzó ellátásban részesítse, a mi nem jár nehézséggel, ha «azoktól, a kiknek túlságosan sok van, valamit elvon». Szükségesnek látja a holtkéz vagyonszerzését korlátozni. Több olyan intézmény hasznosságát hirdeti, a melyet utóbb József császár életbeléptetett.

28. GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ ISKOLAI KÖNYVBEJEGYZÉSE

Jellemző, hogy a Mária Tereziához intézett ajánló levélben ünnepélyes fogadalommal «a haza szolgálatának» szenteli magát, és a királynő irányában «a legfeltétlenebb engedelmességre» kötelezi magát.[1]

Széchényi is elsajátította a Terezianumban a szabadelvű tudomány és politika elveit; egyúttal a német és franczia nyelvekben oly jártasságra tett szert, hogy azokon folyékonyan beszélni és írni képes volt. Tökéletesíthette ismereteit a latin nyelvben is, a melyen a jogtudományi előadások tartattak. Az általa használt és gondosan megőrzött kézikönyvek, a czím-

[1] A kiadvány egy példánya gróf Apponyi Sándor könyvtárában.

lapokra sajátkezűleg rávezetett áhitatos fohászok, melyekben a Szent-Szűz segítségét kéri ki tanulmányaihoz,[1] azt jelezik, hogy a szülők házából magával hozott vallásos érzületet a Tereziánumban megőrizte.

Hasonlóképen érintetlenül hagyták az idegen befolyások nemzeti érzését; sőt ennek élesztésére is alkalom kinálkozott a bécsi intézetben. Ennek jezsuita elöljárói között két kiváló magyar tudóst talált: Schönwisner Istvánt, a magyarországi érmek és római régiségek ismertetőjét, azután Palma Károlyt, a czímertannak Magyarországban megalapítóját és a magyar történelem egy latin kézikönyvének szerzőjét. Az utóbbival szoros összeköttetésben állott és irányában annyira lekötelezettnek érezte magát, hogy egy évtized múltával, mikor magas méltóságra emelkedett, így nyilatkozott: «Hogy érdemessé lettem az uralkodó kegyére, s ha a jövőben más méltóságok elnyerésére fogok érdemeket szerezni: ezt annak a jó oktatásnak köszönhetem, a mit Öntől nyertem».[2]

Ugyanekkor a Tereziánum gazdag könyvtára, mely régi, ritka nyomtatványokban is bővelkedett, adta meg neki az első ösztönt a könyvek megbecsülésére és szeretetére; míg a tudós könytárnok, Denis Mihály atya — az, a ki majdan az ő könyvtára rendezésénél és lajstroma elkészítésénél fog neki segédkezni — a bibliografia titkaiba avatta be őt. Ebből a tudományszakból előadásokat is tartott, a melyeket az intézet növendékei szabadon látogathattak. Sok évvel utóbb a nyilvánosság előtt azzal dicsekedik, hogy hallgatói közé tartozott Széchényi Ferencz,[3] a ki már ekkor megnyerte kiváló mértékben rokonszenvét. Gróf Festetich György írja neki, hogy Denis, valahányszor vele találkozik, mindig kérdezősködik felőle.[4]

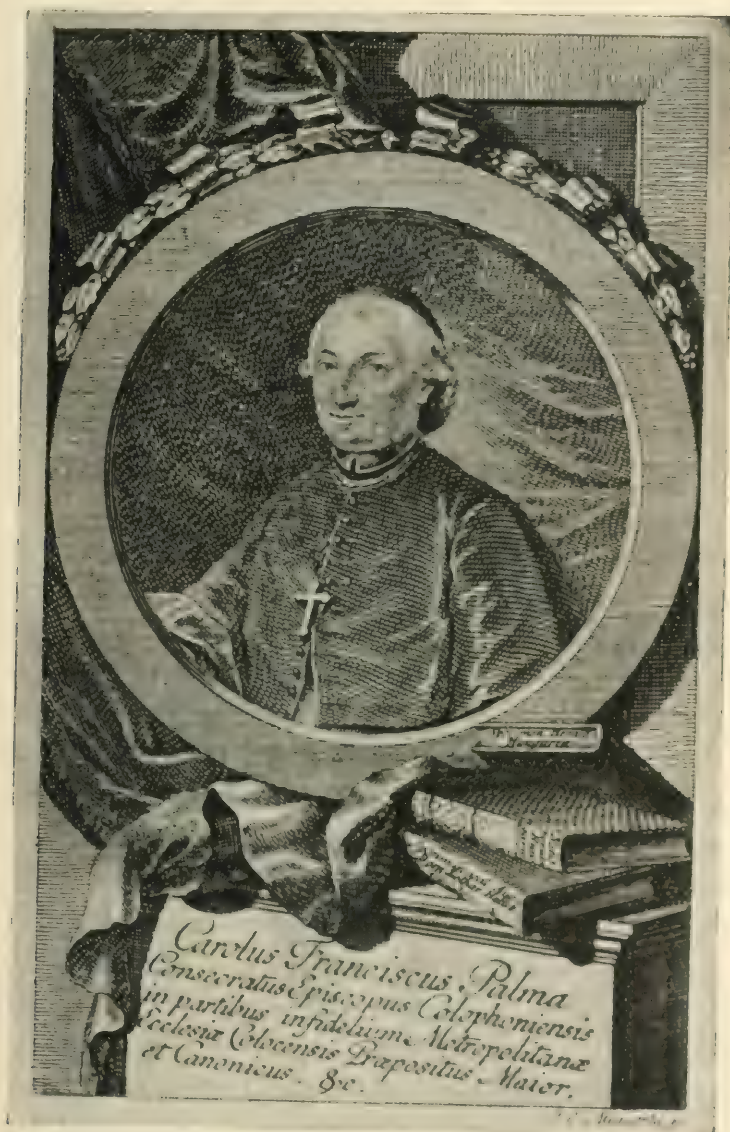
1 «Adsis incoeptis virgo Maria meis.» Mellette több helyen neve és az évszám 1772, 1773 áll. A nyolcz kötet idegen kéztől másolt kézirat a M. N. Múzeum könyvtárában 219, 238, 239, 673 quart latin jelzéssel.

2 1783 szeptember 23-ikán Pálmához intézett franczia levele. I. 10. IV. 41.

3 A Széchényi-könyvtár catalogusának alább idézendő bevezetésében.

4 1775 deczember 25-ikén.

Érdekes tény, hogy az a három főúr, kik a XVIII. század végén a legjelentékenyebb könytárakat gyűjtötték Magyaror-

29. PALMA KÁROLY FERENCZ.

szágban: gróf Apponyi Antal, gróf Batthyányi Ignácz erdélyi püspök és gróf Széchényi Ferencz a Tereziánum növendékei

voltak. Az volt Festetics György is, a keszthelyi gazdasági intézet, a Georgikon alapitója. Mind a négyen a császári székvárosban, az előhaladottabb műveltségű országok fiaival érintkezve, azzal az elhatározással tértek vissza hazájukba, hogy nemzetök műveltségi szinvonalának emelésére fogják értékesíteni tehetségöket és vagyonukat; aminthogy éppen ebben az időben a bécsi magyar testőrség körében az idegen irodalmak tanulmányának talajából a nemzeti irodalom ujjászületésének forrása fakadt.

Széchényi Ferencz 1774 junius 11-ikén hagyta el a Tereziánumot, a melynek anyakönyvében a következő jellemzése olvasható: «Tehetségei és lelki ereje kiválók. Középszerű szorgalom mellett mégis előmenetelt tett. Erkölcsei jók.»[1]

Anyja ezt az időpontot választotta arra, hogy szándékát valósítsa, és gyámsága alól fiait felszabadítsa.

Október 26-ikán Horpácson egyezségre léptek, melynek lényeges részei így szólanak:

«Elsőbben is én Groff Cziráky Maria magam elött viselvén s voltaképpen megfontolvan badgyat egességhemnek voltát s általam eddig özvegyi jussal biratott jószágoknak azokon fekövő feles adossághok miat terhes állopottyát, ugy gyarló aszonyi létemre azoknak kormányozása s az gazdaságh folytatása nehezségit, noha ugyan mind az ollatin joszághokban tovább is hazánk törvénye értelme szerint azon özvegyi jussal megmaradhattam volna, az fönt ki tett okokra való nézve mindazonáltal magamat tsendesebb s nyugodalmassabb életre adni óhajtván mind az ollatin jószághokat s általam eözvedgyi jussal bírt jussokat akármélly vármegyében lévöket mindennémű ingo javakkal, azon integritassal tudniillik, az mellyel én birtam, nevezett két fiamnak Groff Szécsenyi Joseff s Ferencz tulajdon birtoka alá bocsájtani ell tökéllettem, az mint is ezen levéll erejivel nékiek

[1] «Talenta et animi alacritas insignis, Diligentia medioeris, profecit tamen. Mores boni.» (A Theresianum gymnásiumi igazgatóság szives közlése.)

cedállom s tellyességgel által adom, semmi praetensiomat fönt nem tartván, oll formán mindazonáltal, hogy nékem ugyanazon joszághokbul kompetálló eözvedgyi intertentiomat, ugy morindomnak interessit ki tsinálván, aztott ennékem acurate s mingen fogyatkozás nélkül üdőrűl üdőre megadgyák, s egyébberánt

Ingressus MDCCLXXII		Egressus
Nomen Patria	Ratio Studiorum et Morum	Anno die
Ignatius D. de [illegible] [illegible] 8 ann. [illegible] 31 octob. ad element.	Optimus juvenis	18 [illegible] 1776 mortuus
[illegible] Franc. C. [illegible] Hung. [illegible] ann. [illegible] 31 octob. ad Stud. juris	[illegible] et anima alacris ingenii [illegible] profecit [illegible] mores boni.	11 [illegible] 1774

30. A THERESIANUM ANYAKÖNYVÉNEK GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZRE VONATKOZÓ BEJEGYZÉSE.

is böcsületes lakásomról provideálván, mind ezekrűl, mind pedigh egyébb özvegyi praetensioimrul elegseghet tegyenek s hozzajok minden alkalmatosságokban bizonyitott anyai jovoltomat voltaképpen megismerjék, kihez képest — — —»

«Másodszor mi is Groff Széesenyi Joseff és Groff Szécsenyi Ferencz egy testvér atyafiak abéli kegyességhit s nem annyira

tulajdon javára, mind az mi hasznunkra tzélozó kegyességhit titulált méltosághos aszonyunk anyanknak méll fiui veneratioval s alázatos hálaadó szível vévén, nem tsak mindenkori fiui devotionkat s mindennémű alkalmatosságokban uri teczésihez képest szolgálatira kis tehetséghünket igaz fiui szivvel ajálván, noha ugyan magunknak is meg ismérnünk kölletik, hogy gyakorta titulált méltosághos aszonyunk Anyánknak mind azért, hogy östül maradott jozsághunknak gyarapéttásában s többi vér szerint valo atyánkfiainktol meg szerzésiben semminémű fáradsághat nem sajnálta, és azon terheknek is, mellyekkel azon joszághok szereztettek lefizetésiben, amint ezen alkalmatosságahal bőven capacitáltattunk, voltaképpen iparkodott legyen, mint pedig hogy az eözvegy intertentióján föllül mégh egyébb heles praetensioi is lehettek volna, azokkal mindazonáltal tsupán vele született s vélünk minden esetben bőven tapasztaltatott kegyeséghibűl bennünket terhelni nem kévánt, özvegyi tartásában sokkal nagyobb reflexiot, mind egyébb méltosághos Groff Szécsenyi házban lévő méltosághos eözvegyek érdemlett légyen. Mivel mindazonáltal eő Nagysághának magának is az joszághokon feküvő feles terhek miát hozzánk mindenkori kegyes volta töbre nem tzélozott, azért kötelezzük mi is in solidum magunkat, hogy többször nevezett méltosághos aszonyunk anyánknak tulajdon s tizenkétezer forintokbul álló Moringjátul esztendőbéli ött per centum interest, eözvegyi tartásul pedig, ugy mindennémű egyébb praetensioinak excontentatiojájul ugyan esztendőnkint négy ezer Rhénesi forintokat és az szükséges konyhabéli fa gyanánt százötven Rhénesi forintokat, mindenestűl tehát esztendőnkint négy ezer hétszáz ötven forintokat, következendőképpen fertáll esztendőrűl fertáll esztendőre ezer száz nyolczvanhét forintokat harmincz krajczárokat minden fogyatkozás nélkül élte lejártáig fizetni s titulált méltosághos aszonyunk anyánknak keziben szolgáltatni, ugy hogy mingyárt az jövő kikeletkor az Sopronyi házunkban szükséghes lakásul annyi alkalmatosságot, a mennyire szükséghe léend bötsűletessen

reparáltatni fogunk, addig pediglen azon két száz forintokat, mellyekben interimalis lakásaért megalkudni méltóztatott, fizetni. És minthogy hajadon húgunkat Szécsenyi Anna kiss aszont is maga mellet tartani méltoztatik, ennek intertentiojára s ruházattyára mindenestűl esztendőnkint hatszáz Rhénesi forintokat hasonloképpen fertáll esztendőrűl fertáll esztendőre ugyan sokszor titulált Méltosághos aszonyunk anyánk keziben assignálni kötelessek leszünk, fönt maradván mindazonáltal ennek Horpácson múlt esztendőbéli October holnapnak hatodik napján költ transactionk értelme szerint azon esetre, ha tudniillik szerelmes édes aszonyunk anyánk halállával hajadon létiben valamellikünknél lakni nem akarna, pactalt intertentionalis summája, ugy minden esetre férhez menése alkalmatosságha̋val egyedül tőlünk az köz joszághunkbol várható bötsületes kistaférozása, mellyet is ha egy vagy más tzikelyiben véghez vinni s ebbéli kötelességhünknek megfelelni következendőképpen az kitett summakat üdőrűl üdőre acurate lefizetni, vagy lefizettetni nem akarnánk, tellyes hatalmat és szabadsághot adunk, hogy magának via liquidi debiti mindennémű akarholl találandó és uri teczése szerint választandó ingó s ingatlan javainkbul eleghséget és excontentatiót tehessen.»

A két testvért benső viszony kötötte egybe. József tehetségekkel kevésbbé megáldva, szívesen meghódolt öccse szellemi felsőbbsége előtt. Ezt jelezi egyik levele, mely így hangzik:

«Kedves Öcsém! Azon szerencséden, azt kit magadnak már kinyertél, ki ne örülne, ha mások örülnek, annál inkább Én, mind testvéred. Kivánom azért, hogy oly progressust tehess, mely mind néked, mind familiánknak elveszett javai valaha visza térjenek, és visza is teríthessed, az töbiben csak el gondolhatod, mely nagy szomoruságban vóltunk azon nap, hogy bennünket kedvess Öcsénk el hadjott; de az mint látom, már az linéán kivűl jártál, midőn azt igéred, hogy mindenekrűl tudositasz, s még is feleségem nadjobb böcsben vólt elöted, mind

testvér bátyád. Én is azért most az edjszer halgatok s maradok atyafiságos szeretetedben bé rekesztve.

Kedves Öcsém!

Horpács, 1774 19. Octobris

Igazán szereteő bátyád

szolgád, Gróff Szécsényi Jóseff, m. p.

M. Ipamnak csókolom kezeit.»[1]

Az a megjegyzés, mely nejére vonatkozik, elárulni látszik, hogy az ifjú Ferencz szívében már ekkor mélyebb vonzalom ébredezett sógornője irányában.

Azonban ő meg lett kimélve azoktól a tragikus természetű belső küzdelmektől, a melyeket hasonló érzelem félszázaddal utóbb Széchényi István lelkében támasztott.

Széchényi Józsefnek néhány nappal a jelezett levél írása után (1774 október 30-ikán) bekövetkezett váratlan halálával Julia özvegygyé lett.

Miután a családi birtokok megosztása a két testvér között még nem történt meg, az özvegyi haszonélvezet tekintetében bonyodalmak merülhettek volna föl; de ezeket megelőzte Julia grófné nemes elhatározása. Sógorával egyezségre lépett, melynek lényeges pontjait eredeti szövegben ide igtatjuk:

«Én Groff Festetics Juliánna jóllehett hogy Isten eő szent fölsége kedves férjemet e világbul ki szollítván, annak halálával minden joszágoknak fele részében, mellyeket szegény Groffom maga birhatott volna, mint Eözvedgye moring-levelemnek is és hazánk törvényének értelme szerint megh maradhatnék s annak jövedelmét, a mi tudniillik az adosságoknak fizetendő interessén s más egyébb terheken kívül meg maradna, esztendőnkint vehetném, mindazonáltal tekéntetben vévén Groff Ferencz sogor uramnak szíves atyafiságát, consideratiot tévén egyetemben arra is, hogy nevezett sogor uram éppen most kiványa dolgait méltóságos uram atyámnak eő nagyságának vezérlésével olly utra és

[1] A családi levéltárban, I. 9. I. 16. jelzet alatt.

rendre helyheztetni, hogy joszágokkal reá szállott feles adósságibul fejtőzhessék, s maga sorsán és állapottyán könyebbithessen, ebbéli iparkodásában is és jó igyekezetiben akadáloztatni nem akarván, a fele joszágok birodalmátul s azoknak fönt maradandó jövedelmétül, mellyek esztendőnkint részemrül

31. GRÓF SZÉCHÉNYI JÓZSEF.

circiter tizenött ezer forintra reá mennének, a meg irtt okokbul s tsupán magam jó akarattyábul el állok és kiványok meg elégedni, s meg is elégszem edgyedül azon competentiával, melly Istenben boldogúlt Gróffom részére halala elött kevés napokkal Groff Ferencz sogor uram meg edgyezett akarattya-

val ki tsináltatott, ugy mint: Hogy részemre residentiául a Horpácsi Kastély, Horpátsi és Gogánfai két Helységek, minden azokban lévő jobbágyokkal, szántó-földekkel, rétekkel és egyébb igasságokkal s beneficiumokkal s azokban lévő egész mostani gazdaságbéli instructioval, ugy a Nagy Erdőben való szabad fajézással részemre maradgyanak. Ezeken kívüll 450 szekér szénára lévén esztendőnkint szükségem, mivel a meg írtt két helységekben annyi számú szekér széna nem terem, azért a menynyire azon határokban ki nem tellynék a többi Groff Ferencz sogor uram cassájábul kész pénzen szereztessék meg. Még is magam asztalára való bor Hidegségi vagy Bozy minden esztendőn 30 akó, tisztjeim számára pedig Egervárrul 70 akó adattassék. Mindezeken felül pedig esztendőnkint részemre kész pénzül négy ezer forint is fizettessék, melly fertály esztendőrűl fertály esztendőre a jövedelmeknek cassájábul kezemhez szolgáltassék. Felteszem mindazáltal azt és különössen fönt tartom, hogy mivel ezen végezésemmet edgyedül magam jó akarattyábul, tsak Groff Ferencz sogor uramnak jóvára tészem illy formán, azért ugy és olly conditio alatt tselekszem azt, hogy ha (mellyet Isten eő szent fölsége távoztasson) nevezett sogor urnak előbb, hogy sem mint nevezett Groffomnak nevét változtatnám, halála történnék, vagy megházasodván fiúi mag nélkül (mellyet Isten távoztasson) lenne e világbul lejárta, azon esetre az én egész mostani eözvedgyi jussom és igaságom ismét egészben reám viszsza essék, s azzal akkor viszont szinte úgy élhessek, valamint most élhettnék s élhettem volna, ugyan azért olly esetre mindgyárt öszvegyi jussomnak erejével akkor a joszágoknak, vagy azok jövedelmének felét, azon terhekhez és adosságokhoz képest, melly statusban most vagyunk, vehessem s azoknak békességes birásában meg is maradhassak. Ha mindazáltal szerentsém akadván, Groffomnak nevét változtatnám (kivévén a mobiliakat, mellyek törvény szerint is engemet illetnek) a joszágot azonnal a familiának viszsza adni köteleztettem. Mivel azomban az eözvegyi residentiáúl számomra rendeltt Hor-

pácsi kastély felette nagy épület, mindazon okbúl tehát, mind pedig azért is, hogy abban Groff Ferencz sogor urnak is hasonló lakása föntt hagyatik, annak conservatiója sogor uramnak költségével fog tétetni.

Én is Groff Szécsényi Ferencz különös köszönettel, sött hála ado szível is vévén méltóságos Groffné kedves sogor aszonyomnak abbéli szíves atyafiságat, hogy a föntt tett conditio alatt eözvegyi jussátul edgyedül az én javamra recedálván, Groff Joseff báttyámnak elrendeltt competentiájával meg elígedni méltoztattik; abbéli declaratióját azért nem tsak acceptálom; de mindazokra jó szível reá is állok, hogy tudniillik a meg irtt Horpácsi kastély, ahoz megnevezett két helységek, azokhoz való beneficiumokkal elrendelt s elől számlált szekér szénákkal, borokkal és egyébb haszonvételyekkel együtt kedves sogor aszonyom részére maradgyanak; azon kívűl pedig, hogy a négy ezer forint is az én cassámbul angariatim részére esztendörül esztendőre kifizettessék, a mint is erre s a többi meg irottakra magamat s mindkét ágon leendő maradékimat és successorimat kötelezem. Még továbbá ide tévén azt is, hogy kedves sogor aszonyomnak moringja iránt is magunk között végezvén, arrúl mái napon kiadott chartabiancalis levelem által contentatiot tettem. Mellyeknek nagyobb erejére és valóságára adtuk egymásnak ezen két egyenlő exemplárban elkészetett contractualis levelünket. Költ Ságh, die 20-ma mensis Decembris anno 1774.
Groff Festetics Julianna m. p. Groff Szécsényi Ferencz m. p.»[1]

*

Az ifjú özvegy, ki szüleihez Keszthelyre vonúlt vissza, természetszerűen fokozott vonzóerőt gyakorolt Ferenczre. Anyja egyik levelében enyelgő maliczíával czéloz arra. 1775 február 2-ikán írja neki: «Elfelejtetted megírnia, hogy a keszthelyi magnes magához húzván, későbben indultál el Keszthelről». Junius 5-ikén pedig arra a panaszára, hogy sógornőjétől leveleire választ nem kap, az anya ezt a nemes és komoly megjegyzést teszi:

[1] A családi levéltárban, I. 4. IV. 25. H. jelzet alatt.

«Hogy az menyemnek semmi levelét nem veheted, reménlem az az oka, hogy azt kívánja, hogy őtet elfelejtsed. Azért ha azt kivánja néked, annyival könnyebben eshetik néked elmédbűl kivernie, mivel az által az ő kivánságát bételesíted s részedről szívednek nyugodalmát jobban megtalálod, mintsem reménység és kétség között tengődni avagy kivánt czéljához lelkiismeretinek furdalásával jutni».[1]

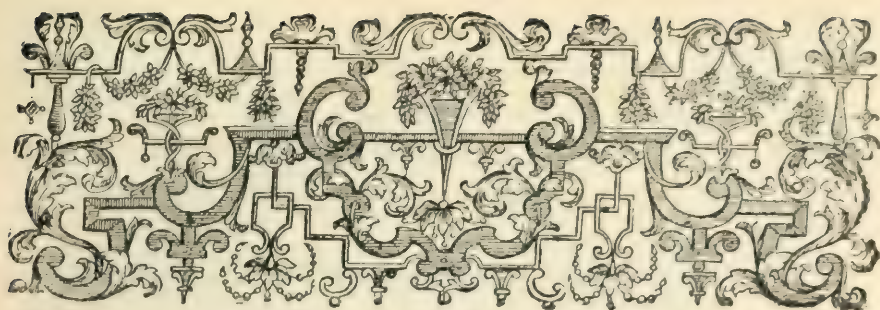
[1] A családi levéltárban: I. 9. I. 16. jelzés alatt.

32 A SZÉCHÉNYIEK CZIMER-ALAKJA.

MÁSODIK KÖNYV.

A PÁLYA KEZDETE.

33. KÖNYVDÍSZ A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL.

I.

SZÉCHÉNYI József halála után a család összes birtokainak urává lett Ferencz. Azonban súlyos terhekkel vette át azokat. Az ezekről fenmaradt kimutatás szerint a birtokokat 695,550 frt 5%-os, 357,300 frt 6%-os adósság terhelte, s a többi tartozásokkal együtt az összes teher egy millió 212,637 frtra rúgott.[1]

[1] «Specificatioja azon terheknek, adossagoknak és fizeteseknek, melyekkel m. gróf Széchényi Ferencz úr, asszony anyától m. gróf Cziráky Mária, néhai m. gróf Széchényi Zsigmond úr özvegyétül, tekintetes nemes Sopron, Vas, Szala, Somogy és Veszprem vármegyékben levő jószágait által vette.

Capitalisok a 5 procento … … … … … …	695,550	forint.		
Capitalisok a 6 procento … … … … … …	357,300	»		
A leányágak kicsinált competentiája … …	60,000	»		
Restans interessek… … … … … … … …	20,630	»	10	krajczár
Némely más interessek … … … … … …	15,004	»	56	»
Másféle terhek … … … … … … … … …	40,832	»	21	»
Auszugális restantiák … … … … … … …	15,702	»	42	»
A conventionátus tiszteknek és cselédeknek hátralevő fizetése … … … … … … …	17,304	»		
Summa summarum … …	1.212,637	forint	33	krajczár.

A kimutatas alatt ez all: «Hogy fiam grof Ferencz, atyanak nehai grof Szechenyi Zsigmond kedves férjemnek halalával, birasom ala esett joszagokat a felebb előszamlalt es specificált terhekkel es adóssagokkal (melyek nagyobb resze Szechenyi Ignacz, Antal és László jószágiknak altal vételevel reánk szállottak) vette tőlem altal, ezen irasommal bizonyitom. Horpács, 1. Januarii 1775. Grof Cziraky Mária, nehai grof Szechenyi Zsigmond özvegye.» Eredetije a csaladi leveltarban: 1. 3. 11. 128.

A hitelezők száma nagy volt. A legelső Albert szász-tescheni herczeg, Mária Terézia veje volt, kinek követelése kétszázezer forintnál nagyobb összegre rúgott. Káptalanok és kolostorok, főurak, szerény polgárok váltakoznak a sorozatban. A míg takarékpénztárak nem léteztek, a tőke bizalommal kereste föl a főurakat.

Az ekképen megterhelt uradalmak gazdasági állapota a földesúr személyes felügyeletét követelte volna. Mindazáltal a bécsi Tereziánumból csak imént kikerült ifjú főúr nem vélte megengedhetőnek, hogy életét egészen magánérdekeinek szentelje. Át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy kötelessége a közpályán szolgálni hazájának.

Néhány évvel utóbb ő maga írja a kanczellárhoz intézett levelében, hogy «atyját korán elvesztvén és nagybátyjai halála következtében az isteni gondviselés által földi javakkal bőségesen elhalmozva, az életfentartás gondjaitól felmentve lévén, kötelességének tekintette, hogy a haza hasznos polgárává képezze ki magát».[1]

Választása lévén a közigazgatás és a törvénykezés között, az utóbbi felé hajolt.

Az 1775-ik év elején Pesten a királyi táblánál jurátusnak, gyakornoknak esküdött föl. Szlávy Pál királyi ügyigazgató oldala mellett kezdette meg működését.

A szerető anya megható szavakkal üdvözölte őt a közpályán tett ezen első lépésénél: «Mel dicséretesen kezded tanulásodat és magadviselésedet, ol dicséretesen bé is fejezd, hogy familiádnak dicsőségére, úgy nekem is utolsó napjaimban igéreted szerint vigasztalásomra lehess, az melyhez Istennek, hogy szent malasztját nyújtsa, magam is fogok imádkozni; de magad is; mert tudod, hogy ember magától, isteni segítség nélkül semmit sem cselekedhetik».[2]

[1] 1782 január 17-ikén.
[2] 1775 február 2-ikán.

Isten mindenn jokkal aldgyon meg
Edes Fiam

Nagy-Szombati levelodet kezemhez vettem de hogy el kisön valoszolok nem egyeb okaa hanam Szüntelen való faj Szidalgisom az mind most ezt is nehezen viszem hogy el jot neudatságod volt-=vaczon s el különös distinctioval volt hozad az Szépek püs-pökfulobis iparkodgyal magad jo s Karasztényi viselésed által hogy másokbul distingváltossál, Jogi processzusban hogy jo Szantantial nyérdel igen akarom, adgya Isten hogy az visivat is el nyertes lehes, de az Joggal messze Két processusod van Kivált az nagy erdő miat az nem gyulhal eszembon, ircod ugyan hogy mel galibás dolgot pereszenskodni, de az még türhető midőn idegenyekkel van, de ha Atyafiakkal Köl czatlankodni s az maga igaz és vilagos jusat, törvényel Köl keresni mind nekem közölet az lieskéiel, magamnak alavá-gakat kar cinálnom, s az miat maz féle leskekkel és gon-dokat naralásakat miat viselnem, ezek ugyan alkalmas faj Szidalgisakat okozhatnak de, azamárlam tigad az Isten el nagy gondokbul meg fog mentem meert már az jogot jol meglör-=tam is az Magyar alkalmasint által estünk, ha pedig lesz is utob gondot magad hasznara tészem, de én nem magám hanam az Ki hasznokkial gondoskodtam, de öcsémöst csak-kodtam Kedves gyermekeim kedvéirt Kivált ha meg is-=mirik, panaszolkodol azért hogy az manyamnak Semi levelét nem vehetel, azamárlam az az oka hogy azt kivan-nyo hogy ötet el falyjesad, azért ha azt kiványa azzival könnyebben eskalak nekad elmédbül ki vezenyi, miwel az által az ő kivánsagat bé telesitet s zsoradrunk Szivadnak nyugodalmat joban meg talalod, mind sem szamansig is ~~füllem~~ Költség Között löngödni a vagy kivant uitákoz többkő ismérvelinak furedalasavet gyutni Mi faj Szidalgisam nem

Magyar országot

GRÓF SZÉCHÉNYI ZSIGMONDNÉ LEVELE FIÁHOZ FERENCZHEZ.

irjad:
hogy hoszasabban irjak hanem végzem levelemmel és
kivánom istan szösszesen az meg gyorisza, kikar
Istan áldásail midőn ofajlom maradok

Edes Fiam.

Soprony 7 Juni 1795

Mindenekban jo kivano
Edes Anyad A: Csiszáki Maria

az maled fajáso miat szolodtam topohicsal is, ő ugy gondol-
ta hogy az érvágas nam fog ártonni, és az után szalczaz vizet
tejel innya de mival az ... után ugyis talán idö gyüsz
tehát akor is liszan üdő, joban szolhatunk iránta, és azután
posonban is élhez az szelczaz vizzel, apropo ha pastenk
visza gyüsz el ne mulasd az pálsz párcil mag latogatni

Erős kötelességérzet lévén egyik jellemző vonása, komoly buzgósággal járt el szerény hivatala teendőiben. Nem csatlakozott társaihoz, kik rendszerint zajos tivornyázásban és dévaj kicsapongásokban találták kedvöket; föltünést keltett azzal, hogy első farsangjában a társaságokat kerülte és munkában töltötte minden idejét; annyira, hogy a tudósítások, a melyek felőle Sopronba érkeztek, aggodalommal töltötték el anyját. «Hallottam» — írja ez neki — «hogy nem igen mész a kselschaftokban és egyéb mulatságokban, hanem csak a tanulásban és írásban töltöd idődet. Noha ugyan nagyon örülök szorgalmatosságodon, mindazonáltal akarom, hogy státusodhoz illendő mulatságokon is megjelenj».[1]

Tanácsát úgy látszik, követte Ferencz, és néhány hónappal utóbb megelégedését fejezi ki e tekintetben anyja: «Hogy oly jó mulatságod volt Váczon s oly különös distingtióval volt hozzád az Szalpek püspök, nagyon örvendek.»

Azonban ugyanekkor aggodalmakat okozott betegeskedésével anyjának, a kinek ez ügyben írt levele az akkori gyógykezelésre nézve jellemző következő helyet tartalmazza: «Az meiled fájása miatt szólottam Topolcscsal (soproni orvossal) is; ő úgy gondolta, hogy az érvágás nem fog ártani és azután Seltzer vizet tejjel innya.»[2]

Jurátusi hivataloskodása egy esztendeig tartott. 1776-ban — miután a kamarási méltóságot elnyerte[3] — a Kőszegen székelő dunántúli kerületi táblához ülnökké, biróvá neveztetett ki. Kétségkívül azért vágyott éppen ezen törvényszéknél alkalmaztatni, mivel székhelye uradalmaihoz közel volt, és Keszthelytől sem esett távol.

Ferencz ugyanis nem felejtette el sógornőjét, a ki hosszu habozás után elhatározta magát arra, hogy kezét nyujtja neki.

Ekkor az 1775-dik év nyarán Széchényi közlé elhatározását,

[1] Az idezett 1775 februarius 2-iki levelben.

[2] 1775 junius 5-iken Sopronyból.

[3] 1776 marczius 27-ikén.

34. RÉSZLET ID. GRÓF FESTETICH GYÖRGY LEVELÉBŐL.

hogy sógornőjét nőül veszi, ennek atyjával. Ez egy későbbi levelében maga írja meg, hogy miképen fogadta ezt az értesítést. «Ismételten előadtam Önnek» — írja neki 1775 október 17-dikén — «mindazon nagy, úgyszólván leküzdhetetlen nehézségeket, melyek útjában állanak; magam kerestem akadályokat, hogy Önnek időt engedjek arra, hogy más elhatározásra jusson, és szemei megnyíljanak. Mindebből következtethette, hogy mennyire ellenezem ezt a frigyet, mely mind Önre, mind szegény leányomra nézve talán nem lesz előnyös. Biztosra vettem, hogy Önnek asszonyanyja ehhez a házassághoz beleegyezését soha sem adja, azért kívántam az ő véleményét írásban látni».

Azonban Széchényi meg tudta nyerni anyját, a ki arról értesítette Festetichet, hogy ő a házasságot nem ellenzi. Erre Festetich válasza úgy hangzott, hogy ő, miután leánya «özvegy és a maga úrnője», szintén nem akar a házasságnak ellenszegülni, de előmozdítására sem tesz egyet-

len lépést sem «és az isteni gondviselésre bízza mindkettőjük sorsát.»

Ennek daczára Széchényit újból felszólította «fontolja meg jól, hogy mit cselekszik; s vajjon valamely végzet viszi öt sógornéjához, a mikor annyi előkelő és szeretetreméltó ifjú hölgy közől választhatna?»[1]

Míg az apa ilyen rideg álláspontot foglalt el, fia György rajongó baráti szeretetről tanuskodó leveleket írt leendő sógorának,[2] és lelkesen támogatta őt a fönforgó házassági akadálytól a pápai dispensátió kieszközlésére irányuló igyekezeteiben. Ez nagy nehézséggel járt.

A tárgyalások másfél esztendeig huzódtak el.

Csak 1777 nyarán érkezett meg a pápai brévé, melyért a díjak tízezer olasz tallérban állapíttattak meg; de azután hatezerre szállíttattak le.[3]

35. ID. GRÓF FESTETICH GYÖRGY ALÁIRÁSA.

Ekkor augusztus 17-ikén Széchényi Ferencz a következő okiratot állította ki:

«Alább is meg írtt Sárvári Felseő Vidéki Groff Szécsényi Ferencz magamra válolván maradékimnak, legatariusimnak és mind azoknak, kiket ezen dolog most vagy jövendőben akármi módon illetne avagy illethetne, terheket, adom tudtára ez levelemnek rendiben: Hogy minekutánna mai napon az fölséges és mindnyájunknak szivét vezérlő véghetetlen bültsességű Úr Istennek rendelésébül, méltoságos aszszony anyámnak és mind két részrül lévő méltoságos atyámfiainak teczésébül méltoságos Groff Szécsényi Joseff egy testver báttyámnak meghagyott eözvegyét az anyaszentegyháznak engedelmével magam kedves életem párjának házastársul eljegyeztem volna, megnevezett

[1] A családi levéltárban: I. 4. IV. 32. H.
[2] Ugyanott.
[3] Az erre vonatkozó irományok ugyanott.

méltosághos aszszony holtig maradandó álhatatos hívségű hozzám való szeretetiben kétségem nem lévén, én is megmásolhatatlan igaz szívű indulatomnak és hiv szeretetemnek hozzá való bővebb kinyilatkoztatására emlétett méltosághos aszszony jegyesemnek hazánk élő törvénye és az uri rend között bévett régi ditséretes szokása szerint Moringúl kötöttem 20,000 f. Rhf. azaz huszezer Rhenes forintokat olly értelemmel tudniillik: hogy ha Isten eő szent fölsége maga öröktül el-rendelt titkos teczésébűl magamat föntértt méltosághos jegyesemnél előbb ezen árnyék világbúl magzat nélkül kiszólétana, azon esetre a meg-írtt husz ezer forintokkal most nevezett méltosághos aszszony mátkám önnön maga teczése és akarattya szerint szabadon disponálhasson; holott pedig sokszor jelentett méltosághos jegyesemnek maradék nélkül való halála (kit érnem nem ohajtok) Isten eő szent fölsége által az magaménál előbb rendeltettnék, olly történetre azon husz ezer forintnak tiz ezer forintyával tehesse csak teczése szerint való maga rendelését; ugy szintén ha az Úr Isten bennünket kedves maradékkal kegyelmessen meg fog áldani, akkor is tsak tiz ezer forintig értetődgyék szabad dispositioja; tiz ezer fönt maradandó forintyát pediglen tőlem Isten kegyelmébűl származandó gyermekeimnek hagyni tartozik.[1]»

Ugyanazon napon vezette Ferencz oltárhoz Juliát, kit külső bájak és nemes lelki tulajdonságok egyaránt ékesítettek. Az ezidőtájt írt levelekben «az imádandó, a páratlan Juliának» és »testet öltött angyalnak» nevezik őt.[2]

Bécsben német neveltetésben részesült, német nyelven levelezett. De lelkében visszhangra találtak férjének nemzeti érzései, és híven élesztette a hazaszeretet lángját gyermekeiben, a kikkel frigyök bőségesen meg volt áldva. Házasságuknak már tizedik hónapjában (1778 május 28-ikán) született első fiúgyermekök György, a ki azonban még ezen esztendőben (deczem-

[1] Ugyanott, 33.

[2] «L'adorable Julie» Pálma, 1776 május 5-ikén. «L'incomparable Julie» Ernest (?) 1776 szeptember 3-ikán. «Meinem eingefleischtem Engel, meiner adorablen Julie, küsse die Hände» írja Wilczek gróf 1783 július 25-ikén.

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ ÉS NEJE.

(Egykorú víztestmény a Magyar Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumában.)

Ezer forintokat annak idejében adnir melly Nével nevezendő
Successorimon via Liquidi Debiti tevése szerint választan-
dó Javaimbúl régalis Interessével, és egyéb Törvényes Ac-
cessoriumival egygyütt meg-vedesse, és magának az iránt
az meg-irt mód szerint tellyes Contentatiot tedessen, vagy
tétethessen.

Mind ezeken föllül, és egyéb Törvényes Özvegyi Jussodon, és
Praerogativakon kivül Engedelmet adok egyetemben Mél-
tóságos Hitvesemnek arra-is, hogy a mellyeket Isten
jó voltábúl Házosságunk ideje alatt együtt fogunk ker-
esni, s-a mennyire Jószáginkat melioralgyuk, azoknak
felében hason-lo módon szabadon disponálhasson.

Mellynek nagyobb bizonyságára adom ezen kezem irásával,
és szokott Pecsétemmel meg-erősétett változtathata-
tlan, és meg-másolhatatlan szabad indulatombúl tár-
gyazott Levelemet. Költ Horpácson 17mo Augustusban 1777

Gróf Széchényi Ferentz

Előttem Gróf Czirákÿ László
ugymint requisitus Testis
előtt

36. GRÓF SZÉCHENYI FERENCZ HÁZASSÁGI SZERZŐDÉSÉNEK ZÁRADÉKA

ber 23-ikán) elhalt. Csak három évvel utóbb nyertek kárpótlást (1781 november 6-ikán) Lajos fiúk születésével, a kit azután Zsófia, Francisca, Pál (1789) és István (1791) követtek.

Ferencz még első fiának születése előtt, mikor (1777) nővére Borbála, özvegy gróf Forgách Jánosné második házasságra lépvén gróf Desfourral, Csehországba költözött, fiát, a három esztendős gróf Forgách Alajost magához vette, mintegy gyermekül fogadta.

Az 1782-ik év elején számára nevelőül meg akarta nyerni Nagy Jeromos piaristát, ki Julia grófnét is tanította volt. Ez a terv meghiusult. De egy év eltelte után egy Barthelemy nevű franczia abbét szerződtetett, azzal a szándékkal, hogy az később fia, Lajos gróf nevelését is vegye át.[1]

II.

Miután hat évet töltött volt a szerény birói állásban, az 1782-ik év elején először gondolt arra, hogy magasabbra emelkedjék. Gróf Esterházy Ferencz kanczellár, kinek rokonszenvét megnyerte volt, egy alkalommal kilátásba helyezte neki a kőszegi táblánál az elnöki méltóságot. Mikor tehát ez megüresedett, Széchényi figyelmeztette őt igéretére.[2] Azonban nem ért czélt. Türelmesen szolgált tovább.

Egy félesztendővel utóbb más irányban tett lépéseket. Gróf Zichy Károly országbirónak bejelenté, hogy politikai téren óhajtana működni, és fölkérte, hogy a mikor a helyrartótanácsnál tanácsosi állás üresedik meg, tekintettel legyen rá.[3]

A következő év tavaszán egy harmadik kisérletet tett: a győri főispánságért folyamodott.[4]

Ez József császár uralkodásának negyedik esztendejében tör-

[1] 1782 januárius 17-ikén a piarista-provinciálishoz írt levele, és 1782 deczember 13-ikán Barthelemy részére kiállított nyilatkozata.

[2] 1782 január 17-ikén Kőszegről írt levele.

[3] 1782 augusztus 21-ikén Kőszegről írt kérvénye.

[4] 1783 június 7-ikén kelt kérvénye.

tént, mikor az ő politikájának czéljait és eszközeit mindenki világosan látta.

Széchényi Ferencz tehát azokhoz tartozott, kik túltették magukat azon, hogy uralkodójuk magát megkoronáztatni, az alkotmányos esküt letenni vonakodik; azokhoz kivánt csatlakozni, kik uralkodójuknak az egyház hatalmi állása és a nemesi kiváltságok ellen megindított harczban közreműködni nem haboztak. Ezeknek száma nagy volt. Az a felfogás, hogy József elszigetelve állott törekvéseivel és ezek az egész nemzet fölháborodását vonták rá, nem felel meg a valóságnak. A nemzet legfényesebb neveit és legjelesebb fiait találjuk tisztviselőinek sorában, a kiktől megkövetelte, hogy rendelkezéseit ellenmondás nélkül, czéltudatos buzgalommal hajtsák végre.

A legfőbb zászlós-méltóságokat gróf Zichy Károly, gróf Balassa Ferencz, gróf Jankovics Antal viselték. Az udvari kanczellária élén gróf Esterházy Ferencz, gróf Pálffy Károly, gróf Majláth József, gróf Teleki Sámuel állottak. A főispáni székeket Batthyányi, Esterházy, Graszalkovics, Pálffy herczegek; Almásy, Batthyányi, Brunszvik, Csáky, Erdődy, Esterházy, Győry, Hadik, Haller, Illésházy, Károlyi, Keglevics, Majláth, Nádasdy, Niczky, Pálffy, Sigray, Sztáray, Teleki, Zichy grófok; Bornemisza, Orczy, Prónay, Splényi, Wesselényi bárók foglalták el. A császár által kinevezett alispánok a Beliczay, Bernáth, Fáy, Ghiczy, Gyürky, Hertelendy, Jankovics, Justh, Majthényi, Máriássy, Marics, Muzslay, Palocsay, Péchy, Pongrácz, Radvánszky, Ragályi, Reviczky, Simonyi, Szentiványi családokból kerültek ki, a melyek a nemesség bizalmából századokon át igazgatták volt a vármegyéket.

Mindezekről feltenni, hogy a hivatalt kenyérkeresetnek tekintve, készek voltak közreműködni olyan rendszerben, a melyet nemzetökre vészteljesnek tartottak, egyáltalán nem lehet. A legtöbben közülök az őseiktől örökölt intézmények tarthatatlanságát belátták; de tudták, hogy a köznemesség nagy tömegének ellenszegülésén a törvényes formák között megindított reform-törek-

vések hajótörést szenvednének; ezért a törvényes formák mellőzésében megnyugodtak. Egyébiránt meg voltak győződve arról, hogy a császár szándékai és az általa uralomra emelt eszmék logikai következményei az absolut kormány megszilárdulását kizárják, hogy tehát előbb-utóbb az alkotmányos intézmények, tisztúlt alakban, vissza fognak állíttatni.

Széchényi Ferencz nem lett sem helytartótanácsos, sem főispán; hanem csakhamar szélesebb hatáskör nyilt meg előtte.

Az 1783-ik év julius 9-ik napján a császár gróf Esterházy Ferenczet Horvátország bánjává nevezte ki, úgy azonban, hogy udvari kanczellári állását megtartsa. Ennélfogva helyettes bán kinevezésének szükségessége forgott fönn. A bán erre az állásra gróf Széchényi Ferenczet ajánlotta. Gróf Pálffy Károly alkanczellár és gróf Győry Ferencz voltak pártfogói.[1] A császár augusztus 17-ikén kinevezte őt, a bánt illető 5000 forintnyi teljes fizetést utalványozta részére; hatáskörét mindazáltal némileg korlátozta; a mennyiben utasította, hogy «nagyobb jelentőségű ügyekben» előlegesen a bán hozzájárulását kérje ki; egyúttal mind az al-bán, mind az országos itélőmesterek kinevezését a bán részére tartotta fenn.[2]

Mindazok, a kik ismerték, élénk örömmel üdvözölték kineveztetését, nagy reményekkel néztek tevékenysége elé. «A Gondviselés» — írja neki egyik barátja, Pászthory Sándor udvari tanácsos — «ellátott Téged szárnyakkal, használd azokat a haza javára.»[3]

Azoknak sorában, kik őt ez alkalommal üdvözlő-levelekkel fölkeresték, az irodalom munkásai sem hiányoznak; ilyenek Pálma Károly nagyprépost, a történetíró és Barcsay Ádám őrnagy, a költő.[4]

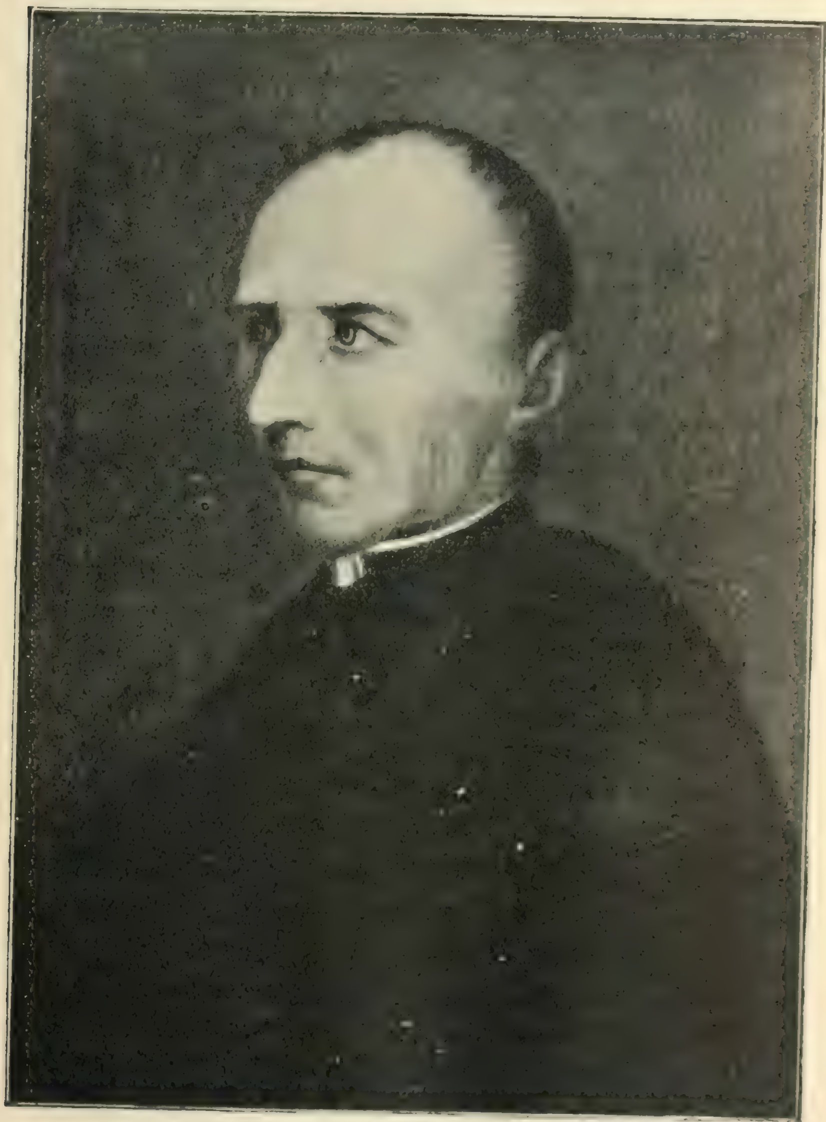
[1] Ezt Pászthory Sándor udvari tanácsosnak 1783 augusztus 17-én Széchényihez írt leveléből tudjuk.

[2] Az 1783 augusztus 17-ikén 8025 szám alatt kelt királyi resolutiók az országos levéltár kanczelláriai osztályában.

[3] 1783 augusztus 17-ikén franczia levélben.

[4] 1783 augusztus 19-ikén és szeptember 3-ikán kelt leveleik franczia nyelven vannak írva.

Révai Miklós pedig, a magyar nyelvtudomány nagynevü megalapítója, ékes latin költeménynyel ünnepelte az eseményt.

37. RÉVAI MIKLÓS

A költői lélek éleslátásával első sejtette és ihletszerűen jósolta meg azon nagy szolgálatokat, melyeket Széchényi a hazai közművelődés ügyének tenni fog.

A magyar nemzet nemtője, Hungária, bánatos panasza nyitja meg a költeményt:

«Hát te is, óh zord keblű vitéz nép, Hunnia népe,
A ki megedződtél hősi csaták viharán;
Hát te, ki véded a hont meg a törvényt, büszke nemesség,
És kit nem látott senki inogni soha,
Ellágyulni hagyád a szíved s megeredni a könnyed,
Hejh hova lőn az erőd, férfi daczod hova lőn?
Megtör a bánat, a bú .....»

Vigasztalására megjelenik a «Gondviselésnek égi alakja» és rámutat arra az ünnepélyes jelenetre, a mikor Széchényi báni hivatalának beigtatására Horvátország fővárosába bevonul. Róla így zeng a költő:

«Ő maga oly szép, hogy túlszárnyal földi halandót,
Szép arczán ragyog és fénylik az isteni kép.
Nem túlzok, hiszen ékíti őt amaz égi ajándék,
Melylyel az Istenhez legközelebb jut a pór.
Ezt a nagy Isten nagy jóvolta művelte kegyével,
S mint a magas égről a nap osztja alá le a fényt,
Úgy áraszt jóvolta csak áldást szerte örökké.
És a hova szeme néz, száll vele áld kegye is
S száll le miként örökös forrásból az égből az áldás,
Gazdag bőségben osztva szünetlen alá.
Erre törekvék mindig erénye a Széchényieknek,
Isteni jóságot megközelítni kívánt.»

Azután megjelenik az agg Széchényi György primás szelleme és üdvözli az ifjú utódot:

«Üdvözlégy ki az ősök erényét így örökölted,
Drága honod s fajod támasza s oszlopa légy.
Hozz te vigaszt eme népnek, mely már szenvede annyit,
Égi jel is kedvez: töltsd be óh töltsd be híven!
Lásd a hazát, hogy örül hogy jött enyhíteni terhét,
Benned van hite és él a reményre a halál.
A ki helyett jöttél, a helyét is töltsd be valóban,
S nála ne légy kisebb észre tanácsra soha...
Nézd csak nézd te, dicső pályádnak hajnala támad,
Hungáriád ma neked nyújt diadalmi babért.

Eljön, biztosan eljön a nap, ha bevégzed e tisztet
Illyriába, megint vissza óhajt a haza.
Rád támaszkodik ő, dísze lész neki biztosan egykor
És bölcs gondodból várja, reméli javát.
Majd elhalmoz szép jutalommal, halmoz el ő is,
Mert hiszen ő neki te oszlopa, támasza lész.
Igy neveled fényét a családnak, drága utódom,
És hazádnak is így felkelő csillaga lész!»[1]

Széchényi, miután mint királyi biztos Almássy Pál szerémi főispán beiktatását foganatosította, október 20-ikán a zágrábi püspök, mint királyi biztos által, nagy ünnepélyességgel iktattatott be hivatalába. Hogy milyen pazarló fényt és bőkezű vendégszeretetet fejtett ki, arra nézve tájékozást nyújt az a tény, hogy az installátió költségei 37,905 forintra rúgtak.[2]

Báró Kulmer házában, melyet 1800 forintért vett bérbe, rendezte be lakását; míg neje, ki ekkortájt (október 4-ikén) hozott világra egy leánygyermeket, egyelőre Bécsben telepedett meg.

Sokféle hivatalos teendők vették igénybe Széchényi Ferencz figyelmét. Horvátország és Szlavonia közigazgatásának vezetése és a báni tábla elnöki tiszte mellett, a rendkívüli megbizatások egész sorozata foglalták el. A sziszeki út és a varasdi Dráva-híd építése, a medvedniczai folyó-szabályozás és a kanizsai láp kiszárítása, úgyszintén Szerém és Verőcze vármegyék határainak kiigazítása ügyében mint királyi biztos működött.[3]

A császár rendeleteinek végrehajtásában természetesen a legnagyobb buzgósággal járt el, utasításához híven a fontosabb ügyekben a bánhoz fordúlni el nem mulasztotta.[4]

Azonban hazafiúi lelkét fájdalommal töltötte el az a tapasz-

[1] Az üdvözlő verset Révay egyik barátjának, Nagy Jeromos piaristának felszólítására írta és csak 1792-ben, «Latina» czímű vers-gyűjteményében nyomatta ki Győrött. A latin költeményt keresemre Hegedüs István akadémiai tag szíves volt magyarra áttenni, úgy hogy mesteri fordításában közölhetem egyes részeit.

[2] 1814-ben készült kimutatásban fordul elő ez a tétel.

[3] Az ügyiratok részben a családi levéltárba jutottak.

[4] Tanuskodik erről a hivatalos leveleinek másolatait tartalmazó protocollum, ugyanott.

talás, hogy József császár reformjainak éle nemcsak azon intézmények ellen irányul, melyek a haladás akadályai valának, hanem a nemzeti lét alapját, a nyelvet támadja meg és miként a német nyelv hivatalos használatának elrendelésével, úgy a nemzeti önállóság symbolumának a szent koronának Bécsbe szállításával nyiltan föltárta a végső czélt, a mely szemei előtt lebegett.

Mindkét intézkedéssel szemközt nem habozott köztudomásra juttatni, hogy azokat nem helyesli.

Személyesen megjelent Sopronmegye közgyűlésén 1784 május 3-ikán, a mikor ott felolvastatott a királyi rendelet, mely a korona őreinek meghagyja, hogy a gondjaikra bízott szent kincset, az országbiró közbejöttével, a császári kincstárba szállítsák.

A megye közönsége, Széchényi felszólalása alapján,[1] erőteljes hangon fogalmazott határozatban és föliratban hangoztatta, hogy «kimondhatatlan szomorúsággal tölti el a korona elszállítása, mely az uralkodó által is megerősített országos törvényekkel ellenkezik; de a fájdalmat még fokozza az a körülmény, hogy az elszállításban közreműködött az országbiró, a kinek éppen hivatása a törvények megtartása fölött őrködni. A rendek — így szólnak — nem érdemelték meg, hogy a bizalmatlanságnak vagy a nemzet irányában való elidegenedésnek nyilatkozatát tapasztalják; miután hódolatuknak és áldozatkészségüknek számtalan jelét adták és az uralkodóház veszélyes helyzetében, mikor az uralkodó dicső anyjának karjain jelent meg előttök, életüket és véröket ajánlották volt föl. Elismerik ugyan, hogy ő felsége a trón jogos örököse; de nem hallgathatják el, hogy az örökösödési jog az uralkodóháznak oly módon biztosíttatott, hogy az

[1] 1784 június 16-ikán Zágrábból gróf Keglevich Gyulának német levélben írja: «Deutsch schreibe ich; nicht als ob ich der neuen Verordnungen wegen unserer alten patriotischen Sprache entsagen wollte; sondern weil ich mit deutschen Bürgern zu thun habe.» És Hajnóczy október 10-ikén Széchenyihez intézett levelében említi, hogy a sopronmegyei rendek várják a legközelebbi közgyűlésre, a hol a népösszeirásra vonatkozó császári rendelet tárgyaltatni fog. «Hoffen alle rechtschaffene Biedermänner, dass Euer Gnaden, so *wie bei Gelegenheit der Krone* sich als ein wahrer Patriot bezeugen werden.»

viszont az ország törvényeit és jogait lelkiismeretesen tiszteletben tartsa. Ennek következtében kérik, hogy a korona az országban őriztessék és ő felsége magát azzal megkoronáztatván és egyidőben az ország rendeinek jogait és kiváltságait esküvel megerősítvén, hő óhajtásuknak tegyen eleget.[1]

Ilyen körülmények között Széchényi lelkét kétség és aggodalom szállotta meg. Bizalmas barátja, Pászthory Sándor udvari tanácsos, ez időben a következő sorokat intézi hozzá: «Szomorúan értettem szerelmes barátom, hogy még most is komor kedvű vagy. Istenem de boldog embernek állítanám magamat, ha huszadrésze volna hatalmamban azon tehetőségnek, melylyel Te birsz, hogy tudniillik mihelyt érdemes okok úgy hoznák magokkal, ad vitam privatam et independentem tehetném magamat, a mely élet után mindenkor fohászkodtam. Óhajtom neked is szerelmes barátom, hogy vidám napjaid, melyeknek sugárai látszatik tőled távozni, már egyszer felderüljenek.»[2]

Míg az új rendszernek ez az oszlopos híve a visszavonulás gondolatára vezeti őt; élénk reményekkel csüggtek rajta a nemzeti ellenzék vezérférfiai. Tanúskodnak róla a levelek, melyeket Barcsay Ábrahám őrnagy intézett hozzá. Ez, miután 1767-ben a testőrségből, melynek körében a nemzeti nyelv és irodalom lelkes bajnokává avattatott, kilépett, az ország különböző vidékén tartózkodván, 1782-ben Sopronyban megismerkedett Széchényivel, a ki iránt attól fogva állandóan rajongó tiszteletet táplált, melyben hogy vele sokan osztoztak, jelezi Barcsaynak 1784 tavaszán írt levele, melylyel a Horvátországban körúton levő helyettes bánt üdvözli. «Kivánom» — úgymond — «és velem együtt sok ezeren azt kivánják, hogy egészségben és szerencsésen végezd utazásodat.» Majd néhány héttel utóbb írja neki: «Magam szüntelen Úr (császár) dolgában fáradozom, mint Te; azzal a különbséggel, hogy én szokás szerint csak embe-

[1] A gyülés végzése és az annak alapján a helytartotanácshoz intézett fölterjesztés a vármegye jegyzőkönyvében: XXXV. 601–608.

[2] 1784 augusztus 7-ikén.

reket nyaggatni jártam, Te pedig azoknak boldogságában fáradoztál».[1]

Mikor József császárnak a népösszeirást elrendelő intézkedése az országban elégületlenséget és ellenállást idézett föl, amannak szítására, ennek szervezésére vállalkozott Barcsay, a ki Széchenyi támogatására is vélt számíthatni. Mikor 1784 szeptember első napjaiban néhány «igaz baráttal» ez ügyben értekezletet tartott, erről hozzá a következő jelentést intézte:

«Az erdélyi fősecretárius . . . a környülálló dolgokban vagy a vak történetektől, vagy pedig némely megyéknek fejességétől véli várhatnánk segedelmet. Némely megyéknek fejességiről jót állott a praefectus (?). Mit reméllhetünk az alattad valók iránt, arról jó volna vagy engemet egyenesen, vagy a Zoborhegyit (?) minélhamarább tudósítani. Ők azon a földön (Nyitramegyében) felirásra (népösszeirásra) szolgabirákat adni nem akarnak; összeesküdtek egy akarattal. Hát aztán mi történhetik, azt is lássuk meg futólag.

«Három dolgon épitik ellenségeink reménységeket. Az első a nemzet között volt egyenetlenség, légyen az akár a protestánsok és catholikusok között, akár a mágnások és nemesek között, mint már fájdalmunkra tapasztaltuk. A 2-ik a parasztság és nemesség között támadandó fellázadás. A 3-ik a fegyver alatt lévő sok katonaság. Hogy a két elsőből semmi se legyen az, ugy tetszik, tsupán rajtunk áll, és hogy elnyomottatásunknak lyetén eszközeit semmivé tegyük, reménlem ahoz annyival is könnyebben juthatunk, mivel a feliratás mindenik részt vagy terhes adoztatással, vagy katonák közzé léjendő erőszakos elfogattatással fenyegeti világosan. — Szükség lészen azért, édes Ferentzem, ezen dolgok szerint idézni ügyeinket, és mivel nagygyaink igen gyengék, jónak itéltetett, hogy legalább négyen vagy ötön az áldottabbak közzül egyet értenétek. — Élj boldogul és jusson eszedben, hogy éjfél már majd el mult és nem sokárra

[1] 1784. május 29. és június 11-ikén.

fel virrad fejünkre. Sok nemzetek reánk fognak tekinteni. Ébren légyetek.»[1]

Azonban csalódott. Széchényi az összeirást, a melyben a rendes állami igazgatás előfeltételét láthatta, tapintatos módon szerencsésen végrehajtotta.[2]

Igy tehát József császár nem vonta meg tőle bizalmát; sőt reformmunkájában, a következő (1785) év elején még jelentékenyebb tényezőként kivánta őt felhasználni.

III.

Az ország közigazgatásának új rendszerét állapította meg. Tiz kerületre osztotta a magyar korona területét, oly módon, hogy mindegyik élén egy királyi biztos álljon, a ki egyúttal a kerületéhez tartozó vármegyékben a főispáni helytartó tisztét viselje; a kiváltságos városokra és községekre is kiterjedvén hatósága.

Hatáskörének körvonalozásánál a római köztársaság legatusai, a franczia intendansok, a porosz kerületi elnökök lebegtek szemei előtt. A vallás, iskola, adó, katona-összeirás és beszállásolás, úrbér, kereskedés, telepítés, lótenyésztés, folyótisztitás, vizkárok elleni védelem, hajózás, utak, posták ügykezelése a biztosok alatt áll. Saját felelősségükre rendelkeznek a katonasággal. A büntetőjog terén a királyi jogok egy részét gyakorolják.

A titkos tanácsosi méltóságot elnyerik; 6000 rajnai forint évi fizetést élveznek.

Egyedül a királynak felelősek, a megye közönsége nem illetékes az ő működésüknek sem megbirálására, sem ellenőrzésére.

A vármegye az alispánt a királyi biztos által megnevezett három jelölt közül, a többi tisztviselőket pedig ezentúl is szabadon

[1] 1784. szeptember 7-ikén.

[2] 1785. januarius 11-ikén a kanczellárhoz intézett jelentése. Kanczellariai levéltár 961. sz.

választja; de az utóbbiakat a biztos fel van jogosítva állásától elmozdítani és a legközelebbi választásig helyettesíteni.

A császár a következőket jelölte ki a királyi biztosi tisztre: gróf Apponyi Antalt, gróf Csáky Jánost, gróf Győry Ferenczet, Izdenczy Józsefet, Jankovics Antalt, Majláth Józsefet, báró Prónay Lászlót, gróf Széchényi Ferenczet, Szlávy Pált, gróf Teleki Sámuelt.

Széchényit a főkanczellár február 11-ikén értesítette, hogy a zágrábi kerület királyi biztosává van kijelölve és fölhivta, hogy a mennyiben az állást elfogadni hajlandó, jőjjön Bécsbe.

A tiz jelölt közül mégis négyen visszautasították a magas hivatalt: gróf Apponyi, gróf Csáky, Izdenczy és Szlávy Pál. Az első közülök kijelenté, hogy: a közigazgatás törvényes rendszerének megsemmisítésében közreműködve, honfitársai bizalmát elvesztené, és az ellenhatás leküzdésére magában a kellő erőt nem találja föl; mint minden jó hazafi, ő is meg van győződve ő felsége szándékainak tisztaságáról, de azért elveit, melyeket szenteknek tart, nem adhatja föl.

Széchényi — ki február közepén jelent meg az udvarnál — habozott. Bizalmas embereihez intézett leveleiben azt irja, hogy kisérletet tett a császári kegy elhárítására; de az uralkodó akarata előtt meghajolni kényszerűlt.[1]

Ekkor Bécsben levő hivatal-társaival azon volt, hogy a magyar alkotmányos intézményeket legalább részben megmentsék. Azt kivánták, hogy hivatali esküjöket «a hazai törvények értelmében»

[1] Bécsből 1785. márczius 4-ikén Barcsayhoz Tournayba, 9-ikén Dolovácznak Zágrábba, 15-ikén gróf Draskovics Jánosnak írt leveleiben tesz említést erről. — Feltünő, hogy huszonkét esztendővel utóbb, a történtekről megfeledkezvén, a következőket jegyezte naplójába: «1785 den 11. Februar erhielt ich ein Schreiben des Canzlers, ... in welchem er mir ... berichtet, dass ich zum K. Commissar des Agramer Districts bestimmt sei. Das gesetzwiedrige und gefährliche dieses Amtes ... bestimmte mich selbes zu depreciren. Skerlecz ward also anstatt meiner ernannt und ich verlor die Statthalterswürde, die ich unter Maria Theresia (!) erhielt». — Gessner «Memorabilien der Zeit» czim alatt 1804-ben, egy almanachszerű kis könyvet bocsátott közre, a melyben az év mindegyik napja számára üres lap van hagyva, feljegyzések fölvétele végett. Ennek egyik példányát használta föl Széchenyi 1812—19. között naplószerű feljegyzésekre.

tehessék le; hogy a megyei gyűlések régi jogköre, a mely szerintök «a magyar alkotmány lelke», névszerint az alispán-választás szabadsága föntartassék.

Miután fölterjesztésökre elutasító választ kaptak, még egyszer a császárhoz fordultak. Belátják — így szólnak — hogy atyai érzelmek lelkesítik ő felségét; de súlyos felelősség nehezedik rájok; az országgyűlés kétségkívül hálásan fogadná el ő felsége rendelkezéseit, a melyek így általános aggodalmat fognak támasztani; a megyegyűlés, a mely előtt a királyi biztosoknak meg kell jelenniök, nem fosztható meg attól a jogtól, hogy kérelmeivel, panaszaival ő felségéhez fordulhasson.

Azonban erről a császár hallani nem akart. Válaszában kijelentette, hogy minden egyes embertől elfogad fölterjesztéseket, gyűléstől nem; az államot képviselő uralkodó és az egyes alattvaló között nem engedhet közvetítőt.[1]

Mielőtt ezen tárgyalások befejeztettek volna, márczius 9-ikén Széchényi letette a császár kezeibe az esküt, mint titkos tanácsos, a zágrábi kerület biztosa, Pozsega vármegye főispánja, Kőrös, Szerém, Varasd, Zágráb és Zala megyék főispáni helytartója.

Bécsből Czenkre ment s családját is Zágrábba szándékozván magával vinni, a Vojkfi grófok házát évi 1600 forintért bérelte ki. Mindjárt megtette előkészületeit, hogy a rábizott feladatokat sikeresen oldhassa meg. Hogy magának a gondjaira bizott terület állapotáról tiszta képet alkothasson, nagy szakértelemmel és mindenre kiterjedő figyelemmel összeállította a kérdőpontokat, a melyekre az alispánoktól kimerítő jelentéseket szándékozott bekivánni.[2]

Azonban már néhány nappal utóbb más rendeltetést nyert. Jankovich Antal, a pécsi kerület biztosa, a hét személyes tábla birájává neveztetvén ki, a császár (április 18-ikán) ezt a kerü-

[1] Ezen tárgyalásokat ismerteti Marczali: II. József és kora, II. k. 444–460. l.
[2] Ez a munkalata megvan a Nemz. Muzeum könyvtárában, 1080. folio lat. jelzet alatt.

letet, a mely Baranya, Somogy, Szerém, Tolna és Verőcze vármegyéket foglalta magában, bizta Széchényi kormányzására. Igy tehát most Pécs lett székhelyévé.[1]

Széchényi királyi biztos állásának elfoglalásával a magyar alkotmányos intézményekkel nyílt ellentétbe helyezte magát.

Találkoztak, a kik ezért nyíltan megrótták. Igy tett gróf Forgách Miklós, noha a szabadelvű irány híveihez tartozott.

«A gróf barátai és tisztelői» — írja német levélben Hajnóczy Józsefnek, Széchényi titkárának — «nem győznek eléggé csodálkozni a fölött, hogy ő miképen vállalhatott el olyan méltóságot, melyet az ország törvénye nem ismer. Ha ugyanis mint patrióta jár el, a kinek a törvény ad irányt, elmozdíttatását várhatja, mert nem teljesítheti a császár szándékát. Ha ellenben törvénytelenül és erőszakosan lép fel, hazáját bántja meg és magának is árt. De a méltóságnak elfogadása nem egyeztethető meg azokkal a szép, hatásos és megható költeményekkel sem, melyeket a gróf szerzett . . . Ilyen esetekben sokan azzal nyugtatják meg magukat, hogy szerencse, ha a közhivatalokat olyan férfiak viselik, kikben az állam javának előmozdítására alkalmas ismeretek jóakarattal párosulnak. Szép szavak ezek, a melyeknek nincs értelmök . . . A kik belátják, hogy a közbecsülést jó tettekkel, nem czímekkel és méltóságokkal kell kiküzdeni, és mégis, noha szükség nem kényszeríti rá, hivatalt vállalnak, lelkiismeretök furdalásai elől nem fognak menekülni.»[2]

37. HAJNÓCZY JÓZSEF ALÁÍRÁSA.

Hajnóczy erre a levélre kétségkívül főnökének sugalmazására írta meg a választ, mely tehát Széchényi lelki világába is enged bepillantanunk.

[1] Fentebb jelezett naplójegyzeteiben kineveztetéséről szólván, említi «Ein werter und unter Kaiser Josef II. gefährlicher Wirkungskreis. Aber Gott half und ich erfüllte meine Pflicht mit Ehre.»

[2] Az 1785. június 15-kén kelt levél Hajnóczy lefoglalt irományai között.

A kiindulási pont az, hogy közönyös dolog, vajjon az egész nemzet vagy egy ember alkotja a törvényeket. Mivel az emberek soha sincsenek egy véleményben, mindig az erősebb emeli a magáét érvényre és szabja meg a törvényeket. A ki tehát az általa alkotott törvényeket végrehajtatni képes, ezzel már bebizonyította, hogy mellette van a nép többsége. Ez a tény a törvények helyességét nem igazolja ugyan; de kétségtelenné teszi, hogy azokhoz alkalmazkodnunk kell.

Az általános reflexiók után a magyarországi állapotokra tér át. Feleslegesnek látja hosszasan bizonyítani, hogy a magyar alkotmány átalakítása mellőzhetetlen; annak kimutatására szorítkozik, hogy a magyar alkotmányt csak hatalmi ténynyel lehet megjavítani. Ugyanis az országban negyvenezer nemes törvényhozó és ötmillió rabszolga él; azt pedig nem várhatni, hogy amazok jogaikról, melyeket meggyőződésök szerint törvényesen birnak, lemondjanak; a nemesség soha sem fogja önként elfogadni azt az elvet, hogy a természet nemest és parasztot egyenlő jogokkal ruházta föl, sem azt, hogy az alkotmány szilárdnak csak akkor tekinthető, ha áldásaiban a paraszt is részesül.

Továbbá fölhivja a gróf figyelmét arra, hogy a negyvenezer nemest mintegy ötszáz egyén képviseli az országgyűlésen, s itt tényleg alig tizen folynak be a törvények alkotására, de ezek sem a közjót tartják szem előtt.

Mindezekből azt a következtetést vonja le, hogy nem arra kell fontosságot helyezni, vajjon az uralkodók vagy az itélőmesterek szerkesztik a törvényeket; hanem arra, vajjon a törvények alkalmasak-e a közjó előmozdítására. A polgárok jellemét nem a szerint kell megitélni, hogy milyen politikai elveket vallanak és melyik államformát tartják a legjobbnak; hanem a szerint, a mint kötelességeiket teljesítik és a közjót előmozdítják.

«Ha tehát» — úgymond — «meg vagyok arról győződve, hogy az alkotmány a nemesek és nem nemesek között gyűlöletet támaszt, és a nemesség erőszakosan magához ragadott jogait másokkal megosztani soha sem fogja: kötelezve vagyok minden

tőlem telhetőt megtenni, hogy embertársaim elévülhetetlen jogaik birtokába jussanak. Ily módon emberbarát leszek, a nélkül, hogy megszünném jó hazafi lenni. De ha a kettőt megegyeztetni nem lehet, inkább emberbarát mint patrióta akarok lenni.»

A levél végén említi, hogy Széchényi azt a biztosítást nyerte bécsi barátaitól, hogy a törvényekkel nem fog összeütközésbe jönni, és a hivatalt elfogadván, több jót tehet mint azelőtt; e szerint nem követett el hazafiatlan vagy törvénytelen cselekedetet; ha pedig netán azért, mert kötelességét híven teljesíti, hivatalától elmozdíttatnék, ezt dicsőségének tartaná.[1]

Széchényit a Forgách Miklós megrovásáért kárpótolhatták a nagyszámú üdvözlő iratok, melyeket kineveztetése alkalmából kapott. Ezek sorában az öreg gróf Gyulai Sámuel altábornagyé, a költőé kiválóan figyelemreméltó, mert jelezi, hogy a harminczegyéves államférfiúnak máris milyen súlya volt az ország legkiválóbb férfiainak körében. Soká — úgymond — a kétség súlya nehezedett lelkére, a mely azonban megkönnyebbült, a mikor tudomására jutott, hogy Széchényi is azok között van, kik az uralkodó és a haza javára vannak hivatva munkálkodni. «Igy látom most már, hogy uralkodónk bölcs eljárása hazánk javára irányúl.»[2]

Széchényinek mint kerületi biztosnak legelső teendője volt: a kormányzására bizott vármegyéket bejárni, azokban közgyűléseket tartani és a császári rendeletek végrehajtása iránt rendelkezni.

Mindenütt tiszteletteljesen fogadtatott.[3] Tapintatos föllépésének hatását fokozta ékesszólása, melyről barátai magasztalásokkal emlékeznek meg. Barcsay Ábrahám éppen ezen gyűlések

1 Dátum-nélküli fogalmazása Hajnóczy lefoglalt irományai között.

2 1785. április 10-ikén Pestről.

3 1785. június 16-ikán Széchenyi Szekzárdról értesíti a kanczellárt, hogy a tolnamegyei közgyűlés «bis auf einige von ein paar Fiscalen gemachte doch sehr leicht gehobenen Einwendungen friedlich zu Ende gemacht wurde». A somogymegyei közgyűlésről szóló jelentését a kanczellár július 11-ikén terjeszti föl a császárnak. A szerémmegyei közgyűlésről július 22-ikén tett jelentést Széchenyi. Országos levéltár, kanczelláriai osztály 8164, 8456 szám.

idejében irja neki egyik levelében: «Nem kétlem, hogy akármily ige is mézzel folyó ajkaidról származván, kedves ne legyen figyelmetes hallgatóidnak. Bízom is azért benned, hogy a termeszetnek ily kellemetes ajándékával vissza nem élsz, hanem inkabb Orpheus módjára jóra oktatod és szelidebbé tévén, boldogságra hajtod gondviselésre bizott nyájaidat. Mert úgy ismerem igenis nemes szivedet, hogy elejétől fogva ezt szabta zsinórmértékül magának: Propter se petitur virtus non propter honorem.»[1]

IV.

Az 1786-ik év elején Széchényi hivatalos működését hosszu időre megszakította súlyos betegsége, forró láz, a mely arra késztette, hogy titkárát Hajnóczyt, kit szerémi alispánná neveztetett ki, oldala mellett tartsa és lassú gyógyulása alatt a legsürgősebb teendők intézésével bízza meg.[2]

Vajjon ez a betegség tisztán a testi szervezetben beallott rendellenes változások folyománya volt-e? Vagy pedig lelki küzdelmek is szerepeltek benne mint tényezők? Olyan kérdések, a melyek önkénytelenül fölmerülnek, de biztos választ a fenmaradt emlékekben nem kapnak.

Érzékeny lelke gyenge testi szervezetben lakott. Ebben az időben kiállitott orvosi bizonyitvány «veleszületett ideggyengeségéről és ingerlékenységéről szól», egyúttal fölemliti, hogy több év óta egészsége meg volt rongálva.

Ily körülmények között az a konfliktus, a melyet József császárnak mind merészebb föllépése az ő hivatalos kötelességei és hazafiúi érzése között felidézett, szükségképen megrenditő hatást gyakorolt idegrendszerére.

[1] 1785 július 21-ikén Tournayból.

[2] A kanczellaria 1786. februarius 27-ikén kelt jegyzekeben all: «Graf Szechenyi berichtet, dass er in einem hitzigen Fieber liege, bittet daher wen etwa die wichtigen Geschäfte etwas zurückbleiben sollten, solches seinen kränklichen Zuständen zuzuschreiben.» 2582 szám. — Hajnóczy (kit már 1786. januarius 30-ikán neveztetett ki) márczius 1-én Pécsről jelenti, hogy Széchényi annyira gyenge, hogy az aláirásokat sem tudja végezni.

Alighogy felgyógyúlt, azzal a gondolattal kezdett foglalkozni, hogy hivataláról lemond. Elhatározása lassan érlelődött meg. Augusztus 1-én Sopronyban a városi főorvos által, ki több ízben gyógyította volt őt, bizonyítványt állíttatott ki, a melyben elmondatik, hogy «a nem rég kiállott betegség után, a fokozódott ideggyengeség miatt, attól lehet tartani, hogy ő nagyméltóságának korlátokat nem ismerő buzgalma következtében, hivatalos teendői és fáradságos utazásai egészségét még inkább meg fogják rendíteni; minélfogva életének és szolgálatképességének meghosszabbítása érdekében tanácsos eddigi nehéz államhivatalát mielőbb egy olyannal cserélni föl, a mely lelket és testet kevésbbé erőlteti meg.»

Ezzel a bizonyítványnyal felment Széchényi Bécsbe, a hol azt az egyetem egyik orvostanárával is aláíratta.

Mégis csak mintegy három hét mulva szánta el magát lemondásának benyujtására. Német nyelven szerkesztett, augusztus 26-ikán keltezett kérvénye így hangzik:

«Felség!

«Az ide csatolt (orvosi) bizonyítvány szóljon helyettem.

«Sajnálatomra, legjobb akaratom mellett sem lehetek többé annak a szerencsének részese, hogy csekély tehetségemmel Felségednek és hazámnak szolgáljak. Erre a rám nézve nagyfontosságú legalázatosabb kijelentésre kényszerít egészségi állapotom, mely természetes gyengeségénél fogva napról-napra mindinkább érezi az érdemem nélkül rám ruházott hivatal súlyát és jelentőségét.

«Ez a körülmény, továbbá a tiz év óta különféle hivatalokban és megbizatásokban becsületesen és buzgón kifejtett hivatalos munkásságom, végre az a feledhetetlen atyai jóság, melylyel Felséged engem királyi biztossá kineveztetésem alkalmával bátorítani méltóztatott: megengedik-e remélhetnem merész lépésemért Felséged bocsánatát? Ha igen, némi kárpótlást nyerek azért a veszteségért, a mely rám abból származik, hogy korlátolt erőmet az állam javára irányuló magas czélzatokkal többé nem egyesithetem.»

IOSEPHUS SECUNDUS
ROMANORUM IMPERATOR SEMPER
AUGUSTUS

38. II. JÓZSEF CSÁSZÁR

Most azonban miután ezt a lépést megtette, türelmetlenül sürgette a császári döntést.

Még ugyanazon napon, a melyen a kérvényt megírta, kellett azt gróf Pálffy Károly alkanczellárnak a császárhoz eljuttatni.

«Nagy kár» — írja fölterjesztésében az alkanczellár — «hogy olyan férfiú, ki a legelfogulatlanabb gondolkodással és becsületességgel sok ismeretet és tevékeny buzgalmat kapcsol össze, a kitől a jövőben is hasznos szolgálatokat lehetett várni, gyenge egészsége miatt Felségednek tovább nem szolgálhat.» A lemondásnak, a császári elismerés kifejezése mellett, elfogadását javasolja.

A császári resolutio így hangzik:

«Sajnálom, hogy körülményei ezt követelik. Elbocsátásához tehát hozzájárulok, és kedves lesz nékem, ha egészsége helyreállítása után, hivatalos buzgósága és becsületessége ismét a közszolgálatban értékesíttetni fog.»[1]

Óhajtásának teljesülése után Széchényi Ferencz türelme kemény próbára volt téve. A kanczellár augusztus 29-ikén értesítvén a császári elhatározásról, felhívta, hogy utódja kinevezéseig hivatalában maradjon. Csak október 23-ikán neveztetett ki báró Splényi József, a pécsi kerület királyi biztosává. És ezután is Széchényinek még be kellett várnia, míg az hivatalát tőle átvette.[2]

A hivatalos iratokban e szerint megrongált egészsége szerepel mint a lemondás és a fölmentés oka. Azonban legbizalmasabb hívének, Hajnóczynak egyik levele világosan megérteti velünk, hogy «lelke megzavart nyugalmának» helyreállítása végett vonult vissza Széchényi.[3]

1 «Mir ist es leid, dass seine Umstände solches erfordern. Ich verwillige Ihm also seine Entlassung und wird es mir lieb sein wenn Er seine Gesundheit wieder herstellt und sodann nach seinem Diensteifer und Rechtschaffenheit wird wieder verwendet werden können. Joseph.» — A lemondásra vonatkozó irományok az országos levéltár kanczelláriai osztályában, 10035 sz. alatt.

2 Az országos levéltár kanczelláriai osztálya, 11999. szám.

3 1786 augusztus 29-ikén Bécsből Széchényihez írt levelében említi: «Da es zu Euer Excellenz Gemütsruhe nothwendig ist sich für diesmal von den Geschäften zu entfernen»; ő is megnyugszik elhatározásában.

Ő maga egy negyedszázad mulva naplójegyzeteiben úgy nyilatkozik, hogy «egy súlyos betegség, főképen pedig azok a törvénytelen és alkotmányellenes intézmények, a melyeket II. József az ő hozzájárulásával életbeléptetni kivánt, késztették arra, hogy hivataláról lemondván, egészsége helyreállításának ürügye alatt a spaai fürdőbe menjen».[1]

A legkiválóbb magyar publicisták egyike, báró Kemény Zsigmond a Széchényiek hagyományos sorsát látta abban, hogy mindig «a két pad közti helyzet kellemetlenségeit» kellett szenvedniök.[2]

Egy másik jeles publicista pedig, Falk Miksa, utal arra, hogy egy «nevezetes családi hasonlatosság valamennyi Széchényit egész a legnagyobb magyarig — jellemez: roppant becsvágy mellett az a megmagyarázhatatlan törekvés, hogy minden párttól elszigeteljék magokat, föl és lefelé egyformán megőrízzék függetlenségöket.»[3]

Csakugyan Széchényi Pál nyomaiba lépve Ferencz is, szintúgy mint később István, habozás nélkül koczkáztatták és feláldozták mind az udvar kegyeit, mind a népszerűség kedvezéseit, valahányszor lelkiismeretök sugallata követelte. Lehetséges, hogy más úton haladva még nagyobb szolgálatokat tehetnek hazájuknak; de nemes önzetlenségöket és hazaszeretetöket tisztább fény nem övezhette volna a történelem lapján.

Figyelemreméltó tünete a nemzeti szervezet elgyengülésének az, hogy míg előbb és később soha sem szükölködött vezérekben, kik a közszellem tolmácsaivá és irányitóivá tudtak lenni, maguk köré csoportosították az elégületlen elemeket és eszményeik valósítására a harczot merészen megindították: II. József alatt ilyen nem találkozott. Ezért mintegy apró guerilla-harczban érvényesítette erejét a nemzeti ellenállás.

[1] Az ismertetett naplóban, 1780 május 23-ikára.

[2] Csengeri Antal kiadványában: Magyar szónokok és státusférfiak. (Pest, 1851.) 369. l.

[3] Széchenyi Ferencz rövid életrajzában, mely a Magyarország és Nagyvilág 1867-iki évfolyamában jelent meg.

Széchényi sem érezett lelkében elég erőt arra, hogy ellenzéket szervezzen, vagy akárcsak kisérletet tegyen a császárt útjáról letéríteni.

V.

A politikai közélet teréről leszorúlván, hosszabb külföldi utazásra határozta el magát. Mint később ő maga feljegyzé, «hazájának szomorú sorsa által okozott szomorúságában vigasztalást keresett».[1]

De más indító ok is vezérelte. Állásának kedvezéseit és szelleme tehetségeit a haza javára, különösen a közgazdasági és kultúrai tevékenység mezején óhajtván értékesíteni, nem elégedhetett meg azzal, hogy könyvekben keressen tájékozást. Szükségét érezte annak, hogy közvetlen szemlélet és tapasztalás útján ismerkedjék meg azokkal a vívmányokkal, a melyeket előhaladottabb országok fel tudnak mutatni.

Külföldi tanulmány-útra határozta el magát. Jellemző, hogy nem Olaszország, hanem Anglia vonzotta, a mi szelleme irányát és a maga elé tűzött föladatok természetét világosítja meg.

Neje társaságában 1787. május 23-ikán kelt útra Bécsből, titkára, orvosa és két szolga kisérték.

A titkár megválasztásában arra volt tekintettel, hogy irodalmi képzettséggel bírjon, útleírás elkészítésére alkalmas legyen. Miután Hajnóczy a szerém alispánságtól nem vált meg, bizonyosan az ő ajánlatára vett maga mellé ismét egy protestánst, Ribini János Dánielt, ki a göttingai egyetemről kiváló irodalmi képzettséget hozott magával s ezzel megnyerő modort egyesített.[3] Orvosa Flue doktor svájczi származású volt.[2]

Prágában kitüntető fogadtatásban részesült; tiszteletére az érsek meghívta ebédre a cseh arisztokratiát, Fürstenberg herczeg pedig estélyt rendezett. Berlinben a királyi család tagjainál tett

[1] «Um mich über das traurige Schicksal meines Vaterlandes zu trösten.» A naplóban.

[2] Széchényi maga nevezi meg őt naplójában. Ribini (hiányos) életrajzát közli. Wurzbach, Biographisches Lexicon, XXVI. k. 10. l.

látogatásokat. Göttingában pedig a tudósokat: Gatterert és Schlözert kereste föl.

Köln, Aachen megtekintése után Belgium területére lépett; de itt a műemlékekben gazdag városok által nem engedte magát föltartóztattatni; egyenes irányban Spaa, Lüttich, Dünkirchen érintésével Calais felé tartott, honnan szeptember 10-ikén hajózott át Angolországba.

Londonban csak néhány napot töltött. A gyáripar, állattenyésztés és mezőgazdaság góczpontjai a vidékre vonzották őt. Míg nejét a titkárral Londonban hagyta, orvosa kiséretében szeptember 22-ikén utazott el.

Colchester, Norwich, Cambridge, Northampton, Leicester, Nottingham, Derby, Sheffield, Manchester, Halifax, Carlisle, Glasgow, Edimbourg voltak a főbb állomások.

Följegyzései érdeklődésének széles köréről tanuskodnak. Lord Middleton nottinghami kastélyában az üvegházakat, Buxtonban a fürdőépületeket tanulmányozta.

Manchesterben és Halifaxban a posztógyárakat, Sheffieldben a kés- és ollógyártást, Derbyben a réz- és vashámorokat, Ashoverben az ólombányákat szemlélte meg. Manchesterben a csatorna-építkezés tárgyában igyekezett magának tájékozást szerezni.

A juhtenyésztés több helyen volt megfigyelésének targya; egyes betegségek ellen használt recepteket leirt. De még a heringhalászat és szárítás részletei is lekötötték figyelmét.

Hogy mennyire komolyan vette a dolgot, jelezi az a körülmény, hogy kimerítően írt jegyzeteihez rendszerint az epületek és gépek vázlatos rajzait csatolta.

Feltünő, hogy a politikai viszonyokra és kulturai intézményekre angolországi útjában nem irányult figyelme. Azonban nem feledkezett meg könyvtára gyarapitásaról és jelentékeny könyvgyűjteményt vásárolt össze.[1]

[1] Ribini 1788 aprilis 22-iken jelenti Becsből Szechenyinek, hogy a könyveket tartalmazó láda Londonból megérkezett.

Visszatérvén Londonba, ott több hetet töltött, tisztelkedett a királynál, látogatta a parlament üléseit, kirándult Windsorba és Bristolba. 1788 január 8-ikán keltek át ismét a csatornán, hogy hazatérjenek.[1]

Szándéka volt Angliáról önálló munkát dolgozni ki. Titkárának munkálata szolgált volna alapul. Azokat a fejezeteket, a melyek az országról és lakóiról általános ismertetéseket tartalmaznak, ő maga átdolgozta; de tervét azután elejtette.[2]

39. GRÓF RÉSZLET SZÉCHÉNYI FERENCZ UTI NAPLÓJÁBÓL.

Angolországi időzésének utolsó napjaiban értesült anyjának 1787. november 9-ikén bekövetkezett haláláról.

Huszonöt év mulva feljegyzi naplójába, hogy «szíve még mindig vérzik, a mikor a gyengéd és valóban szent anyára gondol».

Hazatérése után, anyjának alabastrom edényben külön elhelyezett szívét a sírboltból czenki házi kápolnájába hozatta föl, hogy közelében végezhesse mindig ájtatosságát.[3]

1 Az utinaplók és számadási könyvek fönmaradt töredékei arra nézve nem nyujtanak tájékozást, hogy merre utaztak hazafelé és mikor érkeztek Bécsbe.

2 A töredékek a családi levéltárban, I. 12. I. 12. szám alatt.

3 A naplóban.

Bármennyire megragadta a nagyműveltségű főúr érdeklődését az, a mit a külföldön látnia, élveznie és tanulmányoznia alkalma nyilt: lelkének legmélyebben gyökerező vágyai a hazai közélet terén való tevékenység felé vonzották vissza. Október 29-ikén gróf Pálffy kanczellárhoz és Pászthory Sándor udvari tanácsoshoz intézett levelekben kijelentette, hogy «ha szükségesnek itéltetik, kész urához, hazájához és familiájához tartozó hívségét azzal bizonyítani, hogy útját félbe szakasztja és hazájába siet.» Ennek az ajánlatnak bizonyára az volt az értelme, hogy a nemzet és uralkodója között mind nagyobb mértekben nyilatkozó ellentétek kiegyenlítésére ajánlotta föl szolgálatát.

Azonban József császár környezetében ekkor még azt hitték, hogy képesek lesznek a rendszerök elé torlódó minden akadályt elhárítani. Széchényire nem volt szükségök.

«Te szerelmes barátom» — írja neki Pászthory — «nem sétálás, nem mulatság miatt teszed ezt az utazást, hanem nagy, mind urunk, mind haza előtt tekintetre méltó okbúl, tudniillik egészséged és tudományodnak nagyobb terjesztése miatt. A mellett hazánk nagy csendességben vagyon, semmi nyilvánvaló concursus, úgymint diaeta vagy diaetalis congressus nincsen, és privátus földesúrnak éppen nincsen módja valamit hazaszolgálatjában elmulaszthatni. Még most nem szükséges visszajönned, azt üzeni néked gróf Pálffy is általam.»[1]

Külföldi utazásából visszatérvén úgy rendezte be életét, hogy a telet Bécsben töltötte. Ily módon kitüntette, hogy az udvarral «szakítani» nem szándékozik. De «aulikus» hajlamai mellett nemzeti érzését sem titkolta, söt azzal mintegy tüntetett. Paloczi Horváth Ádám 1789-ben érdemesnek találja Kazinczy Ferenczet tudósítani arról, hogy Széchényi «Bécsben mind a fijának mind a leányának magyar asszony dajkákat tart, a kik (magyar) fejrevalóban hordozzák a kis grófokat a bastyakon».[2]

[1] 1787 november 22-ikén.
[2] Kazinczy Ferencz levelei, I. k. 420. l.

Ugyanekkor elsőszülött fiának, Lajosnak nevelését magyar emberre bízta: a pozsonyi Tibolth Mihályra, ki 1788-tól kezdve foglalta el a franczia abbé helyét.[1] Később (1803-ban) István nevelője az atyához intézett levélben kiemeli: «Ámbár hogy az akkori időknek vélekedése és szokása ellene volt, mégis legelső volt Excellentiád, a ki a hazának tiszta szeretetétől vonzattatván, drága magzatait hazafiaknak gondviselésére bízta és másokat hasonló cselekedetre serkentett.»[2]

VI.

Mária Terézia uralkodásának kora a magyar főrangú családok életében új korszakot nyit meg. A nyugat-europai civilisatió, melynek a mohácsi vész előtti időkben legmagasabb szinvonalát elérték volt, most újból tért foglalt közöttük nemes ízlésével, díszes fényűzésével és azzal a fensőbb varázszsal, a mit az irodalom és a művészet cultusa ád meg neki. Ekkor épültek az Esterházyak, Batthyányiak, Grassalkovicsok, Illésházyak, Viczayak, Zichyek és számos más családok nagy kertektől környezett kastélyai a vidéken, városi palotáik Bécsben, Pozsonyban, Pesten és Kassán. Köztük nem egy, például az eszterházai ma is a műértők csodálatának tárgya. Az előkelő élet egyik kelléke volt a könyvtárterem, melyet a tudomány alapvető munkái, a klasszikus és modern irodalmak választékos termékei a legjobb kiadásokban és díszes kötésekben töltöttek meg.

Azok, a kik magukat és vendégeiket még változatosabb műélvezetekben óhajtották részesíteni, zenekarokat tartottak, melyek rendszerint hírneves zeneszerzők vezetése alatt a klasszikus zenét művelték. Ezek között az Esterházy herczegeké volt a legnevezetesebb; Haydn emléke elévülhetetlen fényt áraszt rá. Az Erdődy grófoké Horvátországban is kiváló karnagygyal dicse-

[1] Schedius, Zeitschrift von und für Ungarn, 1803. évf. 122. l.
[2] Zichy Antal, Széchényi István élete, I. k. 16. l.

kedett; ez a bécsi Pleyel Ignácz volt, Haydn tanítványa, ki később Straszburgban és Londonban működött, nagyszámú symphoniával és egyéb szerzeményeivel a XVIII. század végén és a XIX. elején nagy népszerűségnek örvendett.[1]

Széchényi Ferencz a zenének nemcsak kedvelője, hanem avatott művelője volt; általa szerzett több dalt széltében énekeltek. Pálóczi Horvát Ádám egyik levelében írja Kazinczy Ferencznek: «Két lyánka egy farsangi estve énekelte előttem gróf Széchényi Ferencz egy áriáját».[2]

Kőszegen tartózkodása alatt maga is zenekart tartott, melynek számára a zeneszerzők beküldötték neki darabjaikat. 1781-ben Pleyelnek Varasdra két partituráért négy tallért, 1783. őszén Tomasini Luiginak, ki Haydn mellett mint hangverseny-mester működött,[3] quartettjeiért hat forintot küld. Az utóbbi fölajánlotta neki szolgálatát, melyet azonban már nem vehetett igénybe; mert akkor — Zágrábba költözése előtt — zenészeit elbocsátotta.[4] Gazdag hangjegygyűjteményét szívesen bocsátotta rendelkezésére zenekedvelő ismerőseinek.[5]

Az 1781-ik év óta számos nyomát találjuk annak az elhatározásának, hogy az őseitől örökölt könyvgyűjteményt, a mely a horpácsi kastélyban volt elhelyezve, tervszerűen kiegészítve, nagyobb könyvtárt alkot; ekkor azonban még csak családja szellemi szükségleteinek kielégítésére gondolt.

Ez irányban egy férfiú szolgálatával élt, ki nagy befolyást gyakorolt rá és életpályája tragikus alakulásával is magára vonja figyelmünket.

Hajnóczy József, az aszódi evangelikus lelkész fia, ki miután 1771-ben, huszonegyéves korában jogtudományi tanulmányait befejezte, ügyvédi pályára készült; de ideális felfogása arra a meggyőződésre vezette őt, hogy — mint maga említi — «becsületes

[1] Wurzbach, Biographisches Lexicon. XXII. 437.

[2] 1700 februarius 18-ikán. Kazinczy Ferencz levelezése, II. k. 36. l.

[3] Wurzbach, XLVI. k. 73. l.

[4] 1781 márczius 7-ikén Pleyelnek, 1783 október 6-ikán Tomasininak.

[5] 1783 márczius 21-ikén gróf Szapáry Jánosnak, márczius 23-ikán Raffay Antalnénak küld hangjegyeket.

ember nem lehet jó ügyvéd». Ezért inkább gróf Forgách Miklósnál titkári állást fogadott el, a melyet 1778-ig viselt, a mikor Pesten a városnál aljegyzői hivatalért pályázott, s mivel azt meg nem kapta, újból főúri háznál keresett foglalkozást.[1]

11. RÉSZLET HAJNÓCZYNAK SZÉCHÉNYI GRÓFHOZ IRT LEVELÉBŐL.

A széleskörű műveltséggel biró férfiú ekkor (1779) Széchényi Ferencz szolgálatába lépett, ki őt mindenekelőtt a horpácsi kastélyban levő családi könyvtár rendezésével bízta meg. Hajnóczy csakhamar elkészült ezzel a munkával; de azután tovább ment, a könyvtár kiegészítése, új könyvek beszerzése tekintetében tervet

1 Hajnóczy jellemrajzát e sorok írója adta ily czímű munkájában: Martinovics és tárasinak összeesküvése. (Budapest. 1880). 98—120.

nyújtott be. Egyúttal urához tartalmas leveleket intézett, a melyek politikai és tudományos kérdésekkel foglalkoztak.

Az ifjú gróf csakhamar bizalmával tisztelte meg őt. Szellemi irányuk rokonsága szolgált közöttük kapcsul. Mind a ketten ismerték és élvezték a nyugati irodalmak új termékeit s e mellett kegyelettel csüggtek a múlt idők emlékein. Hajnóczy már Forgách házánál, a gazdag családi levéltárban kezdette meg az oklevelek másolását, s most Széchényivel a hazai történet emlékeinek gyűjtését megkedveltette. Ekkor vetették meg a később hatalmassá kiépült kéziratgyűjtemény alapját.[1]

Hajnóczy 1781 január elseje óta mint titkár a grófnak állandó szolgálatába lépett. De Horpácson maradt, a hol a könyvtárnoki teendők[2] és ura számára tudományos munkákból kivonatok készítése voltak főfoglalkozásai.

Ő rendelte meg a beszerzendő könyveket, a melyeket részben maga, részben a gróf jelölt ki. Az egyetemes tudományos irodalom termékei és a Magyarországot illető kiadványok beszerzésére egyaránt gondot fordítottak. Figyelemre méltó, hogy a franczia Encyclopaedia megvásárlására Széchényi gondolt, a ki nagy súlyt fektetett a külföldi folyóiratokra is. A bécsi, erlangeni, leydeni ujságok, a Deutscher Merkur, Deutsches Museum, az Ephemeriden der Menschheit előfizetője volt. Ezeket, hogy magát a világesemények és a világirodalom terén tájékozza, szintúgy mint számos nagy munkát, megküldette magának Kőszegre. Sőt a Festetics-könyvtárból is kölcsön kért könyveket; míg viszont maga szintén szívesen kölcsönzött másoknak.[3]

Kéziratok, eredetiek és másolatok gyűjtését is megkezdette ekkor. 1782-ben ezek már tekintélyes mennyiségre gyarapodtak,

1 Ezen kéziratgyűjteményben találhatók föl Hajnóczy másolatai, a melyekre föl-iegyezte, hol és mely napon készítette azokat.

2 A horpacsi könyvtárról készített jegyzékének egy töredeke, lefoglalt iratai között a Nemzeti Múzeumba jutott.

3 Hajnóczi 1780 január 26., május 2., szeptember 9., október 5., 1781 április 10., 25., 27., július 10., augusztus 21., szeptember 21., 28., deczember 7., 1782 január 11., junius 30-diki levelei. Széchenyi 1783 április 13-ikan Keszthelyre, junius 16-ikan a kőszegi dominikánus priorhoz írt levelei.

jegyzéküket megküldhette Bolla Márton tudós piaristának, a ki viszont azt a megbízást kapta, hogy az érdekes kéziratokat, melyeket netalán talál, küldje be.[1] A következő évben felajánlják neki a Sághy-féle gyűjteményt;[2] s ugyanakkor azon merész gondolattal foglalkozik, hogy megszerzi Kollár Ferencznek, a bécsi udvari könyvtár híres igazgatójának nagyértékű gyüjteményét,[3] a mely azonban a bécsi udvari könyvtárba és levéltárba került. Ellenben Keler Gottfried történetbuvár, ki a bécsi udvari kanczelláriánál hivataloskodott, értékes másolatokkal gazdagította gyűjteményét.

Régiséggyűjteményének is 1787 táján vetette meg alapját azon római érmekkel és régiségekkel, melyeket Hajnóczy, mint Szerémmegye alispánja a régi Sirmium lelhelyeiről küldött be neki.[4]

VII.

Már Kőszegen kezdette meg maecenási pályáját is.

A legelső, ki Széchényi Ferenczhez fordult, a magyar irodalom legszerényebb, ma már egészen elfelejtett munkásainak egyike volt: a somogymegyei származású Kónyi József, az Esterházy-ezredben «strázsamester», — mint ő magát nevezi, — «a nemes magyar hazának együgyű hadi szolgája.» A katonaságnál a német nyelvet elsajátítván, szabad óráit népszerű német munkák lefordítására szentelte és 1774-től kezdve ilyeneknek hosszú sorozatát bocsátotta közre: Gellert meséit, Gessner Első hajósát stb.

Egyebek között egy francziából németre lefordított munka, mely világszerte nagy feltűnést keltett, vonta magára figyelmét: az 1774-ben elhunyt Ganganelli XIV. Kelemen pápának levelei,

1 Széchenyinek 1782 márczius 8-dikán Bollához írt levele. A megbizásról Hajnóczy egyik levele szól.

2 1783 április 14-ikén Nagy Jeromos piaristához intézett levele.

3 Keler Gottfried 1785 deczember 5-ikén kelt levele tanúskodik erről.

a melyeket egy Caracciolo nevű író Párisban adott ki, de a melyeknek hitelességét általán kétségbevonták.

Kónyi már 1778-ban leforditotta azokat magyarra és a nyomatás költségeinek fedezésére kérte föl Széchényit, a ki neki készséggel ajánlott föl száztiz forintot. Azonban a forditó csak négy esztendő letelte után tudta a censura engedélyét kieszközölni, és ekkor, 1782 őszén, a megajánlott összeg utalványozásáért folyamodott, a mely alkalommal ekkorig megjelent munkáival kedveskedett a grófnak. A válasz, a mit kapott — Széchényi Ferencz első ismert magyar levele — így hangzott:

«Kedves Strásamester uram!

«Hozzám bocsátott levelit és könyveit nagy köszönettel veszem, s egyszersmind valóban örvendek, hogy az jó munkáknak nyelvünkre forditásával az tudományoknak kiterjesztésén strázsamester uram szünet nélkül iparkodik . . . A mi pedig az Ganganelli leveleinek kinyomtatását illeti, kivánom tudni, melyik nyomtatóval akarja azokat kegyelmed kibocsátani, hogy magam is annak írhassak és azután ezeránt kegyelmednek szándékomat kinyilatkoztathassam; előre ezen szivességemért kegyelmedtől kívánván, hogy sem az előbeszédben, sem pedig a könyvben sehol is a nevemről emlékezet ne tétettessek; egyébiránt ajánlás helyett nehezteléssel fogom venni.»[1]

Jellemző, hogy Széchényi el kivánta magáról háritani azon rendszerint ízléstelen magasztalásokat, a melyekkel az írók a maecenásokat jutalmazhatni vélik. Ezt a szerénységét és jó ízlését később is megőrizte.

«Nagyságodnak» — így ír válaszában Kónyi a grófnak — «hozzám bocsátani méltóztatott becses levelét, hogy minő örömmel csókoltam, azt csak magamban érzem, de le nem irhatom.»[2] Értesiti egyúttal, hogy a könyvet Budán Landerernél fogja nyomatni. Miután Széchényi a nyomdának száz forintot ajanlott meg, a 454 oldalra terjedő könyv 1783-ban napvilágot látott. Kónyi megfelelt pártfogója kivánságának és róla említést nem tett.

[1] 1782 november 28-ikan Kőszegről. [2] 1782 deczember 1-en Székesfehérvárról.

Két évvel utóbb maga Széchényi bízta meg őt egy munka fordításával.

Teschedik Sámuel, szarvasi lelkész, az 1784. év végén megküldötte neki egy német munkáját, mely a magyar földmű-ves állapotát ismerteti és ennek javítása iránt javaslatokat tesz. A kisérő levélben hangsúlyozza, hogy a gróf «nagy örömöt talál abban, ha a hazafiúi kivánságok teljesítésében, a haza javára, közreműködhetik»; a mivel azt jelezi, hogy akkor a nemzet közvéleménye Széchényiben a hazafias törekvések pártfogóját tisztelte.

XIV.dik KELEMEN
PÁPÁNAK
AMA' NAGY EMLÉKEZETŰ
GANGANELLINEK
LEVELEI.

MAGYARRA FORDITOTTA
KÓNYI JÁNOS
GRÓF ESZTERHÁZI ANTAL REGEMENTJÉ-BEN STRÁSAMESTER.

BUDÁN,
Nyomtattatott Landerer Katalin Özvegyé-nek betűivel 1783.

42. GANGANELLI LEVELEINEK CZÍMLAPJA.

Széchényi a köszönő levélben említi, hogy mihelyt alkalom kinál-kozik, egyik pusztáját, a mennyiben a viszonyok engedik, a könyvben foglalt elvek szerint fogja benépe-síteni; egyúttal közli vele, hogy saját költségén a könyvet magyarra fordíttatja.

A könyv azzal gyakorolt mély benyomást Széchényire, hogy sötét színekkel ecsetelte a magyarországi gazdasági állapotokat; azután a mezei gazdaság és földművelő osz-tály érdekeinek felkarolását ajánlja, a jobbágyföld szabad kezel-hetését, a közgazdasági felvirágozás föltételéül jelöli ki, a föld-adó-rendszer életbeléptetését, a népesség czélszerű megosztását és a telepítést sürgeti; másfelől pedig Sonnenfels tanait hirdetve, a kereskedelem ápolásának szükségességét fejtegeti.

A magyar fordítás Széchényi költségén Pécsett 1786-ban «A paraszt ember Magyarországon» czím alatt csakugyan nap-világot látott.[1]

[1] Grünn Albert, Gróf Széchenyi Ferencz és Kónyi János. (A Könyvszemle 1902-ik évi folyamában.)

Jelentékenyebb állást foglal el a magyar irodalomban Póczi Horváth Ádám, kit «a régi magyar erkölcsök és költészet tiszteletében, valamint termékenységben is» Dugonics vetélytársának tekint az irodalomtörténet; noha «az ízlés fejletlenségének és bizonyos nemzeti elfogultságának» árnyoldalait az ő munkáiban is fölismeri.

A nyugtalan szellemű ember papi pályára készült, ügyvédnek és mérnöknek képezte ki magát, de már huszonkét esztendős korában gazdálkodásra adta magát és (1782) a Balaton partján mint bérlő telepedett meg.

Ugyanekkor jelentek meg első versei a «Magyar Musa» füzeteiben, melyeket ettől fogva költői és prózai munkákkal gazdagított.[1]

Balatonfüreden ismerkedett meg vele Széchényi, ki évenkint fölkereste ezt a helyet. Rokonszenvet és becsülést érezvén a lelkes ifjú iránt, azon volt, hogy befolyást gyakoroljon rá. Egyebek között arra buzdította, hogy Debreczenben és Miskolczon szerzett műveltségének hiányait egészítse ki, az idegen irodalmakat tanulmányozza és ezek remekeinek eredeti nyelvökön élvezhetése végett az idegen nyelveket sajátítsa el.

A'
PARASZT EMBER
MAGYAR ORSZÁGBAN,
Mitsoda és mi leherne;
egy jó rendbe-szedett falunak
rajzolatjával egyetemben,
SAMUEL THESCHEDIK
által.
most pedig
Németbűl Magyarra fordította
KONYI JÁNOS.

PÉTSETT,
Engel János betűivel 1786.

43. TESCHEDIK MUNKÁJÁNAK CZIMLAPJA.

A gróf «unszolására» — mint Kazinczy Ferenczhez intézett levelében Horváth maga vallja — és valószínűleg anyagi támogatása mellett — ment Bécsbe.[2] Ekkor fejezte be első önálló munkáját, «Hunnias vagy Magyar Hunyad» czímű elbeszélő költeményét, melyben Hunyady János diccső tetteit énekeli meg.

[1] Beöthy Zsolt, A magyar irodalom története. (Budapest, 1890.) II. k. 69. l.
[2] Kazinczy Ferencz levelezése, II. k. 222. l.

Az 1789-ik év nyarán Füreden meglátogatván őt a gróf, «Nyári éjszakái» czímű művét, melyet neki felolvasott, elkérte azzal a szándékkal, hogy «egynehány bécsi jó barátaival összeülvén által olvassa»,[1] a miből megtudjuk, hogy Bécsben főrangú barátai körében a magyar nyelv és irodalom iránt az érdeklődést felkelteni és ébren tartani igyekezett.

Füreden Széchényinek nemcsak a saját munkáit mutatta be Horváth, hanem barátjára, Kazinczy Ferenczre is irányozta figyelmét, s «Bátsmegyeinek összeszedett levelei. Költött történet» czímű (1789 Kassán megjelent) munkáját közölte vele.[2]

Ugyanakkor Péczeli József, a történetíró is Füreden tartózkodván, sűrűn érintkezett velök.

Eszmecseréik nemcsak az irodalom termékei körül forogtak, hanem behatóan foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy milyen módon lendíthetnének a magyar irodalom ügyén?

Évek óta foglalkoztatta a magyar írókat egy irodalmi társaság alakításának gondolata, a melyet legelőször Bessenyey 1777-ben pendített meg és négy évvel utóbb részletesen kifejtett egy tervezetben, a mely azonban csak 1790-ben láthatott napvilágot.

Ezt tehát megelőzték Széchényi, Horváth és Péczeli, mikor 1789 nyarán Füreden a tervezgetés helyett a tettek terére lépnek. Hárman «társaságot» alkottak. «Azt végeztük,» — írja Kazinczynak Horváth «hogy mi (t. i. ő és Péczeli) keresünk magunk mellé tudósokat; ő pedig (t. i. Széchényi) némely mágnás jó barátot arra fogja venni, hogy mindenik egy-egy nemes ifjat, sub titulo secretarii tartson maga mellett, a kiknek egyéb dolguk se legyen, hanem a jó francz és német könyveket forgassák magyarra . . .» «Örülj új társaságunkon . . . örülj Széchényinek, de imádkozz, hogy ő éljen és több lelkeket nyerjen.»

Horváth azt óhajtotta, hogy a társaság tagjai évenkint kétszer

[1] Ugyanott, 1. k. 330. l.

[2] Ugyanott, 409. l.

jöjjenek össze és olvassák fel egymásnak munkáikat. Széchényi ezt ellenezte, «nehogy conventiculum nevet adjanak neki«; azt javasolta, hogy a kéziratokat küldjék egymásnak meg.

Horváth csatlakozásra szólította fel Kazinczyt és bátorította, hogy Bécsben vagy Czenken látogassa meg Széchényit.[1]

Kazinczy követte a tanácsot és novemberben Czenken kereste föl a grófot és arról a mély benyomásról, melyet rá tett, Erdélybe Arankához írt levelében számol be: «Egy szent hazafi,« – írja róla – «igen tanult, igen nyájas, igen jó ember. Alig szerettem valaha valakit annyira, mint őtet első tekintettel; de rettegtem előtte, oly nagy volt reverentiám, venerátióm. Ha ki őtet látja, hallja, azonnal hozzá fog az íráshoz.»[2]

Neki magának is újabb irodalmi vállalkozásokra adott impulsust Széchényi, a kivel néhány héttel a látogatás után közli szándékát, hogy «Orpheus» czím alatt folyóiratot indít meg, és jelezi, hogy «a magyar literatura hasznosabb és helyesebb előmozdítására és gyarapítására czélzó projectumot» fog neki közelebb küldeni. Széchényi válasza igy hangzik:[3]

Béts 20. Jan. 1790.

Bizodalmas Nagy, 's Kedves Jó Uram,
assessor és Director Uram!

Botsássa meg az Ur, hogy Egésségtelen állapotom miatt későbben felelek az Urnak betses Levelére, a melybűl örvendezve megértettem Orpheus Nevezetü holnapos Irásának ki adását, óhaitva pedig kivánom, hogy az Urnak ditséretes és hasznos Igyekezete feltett Tárgyát elérje, a melyre bizonyoss Reménséget nyujtanak az Urnak eddig is köz haszonra botsátott több rendbéli helyes Munkái. A' fenn nevezett Irásbúl egy Nyomtatványnak hozzám küldését igéri az Ur; ez által hozzám mutatott Szívességét az Urnak nagyra bötsülöm és köszönöm. Nem

[1] Ugyanott, 420, 436, 482. l.
[2] 1789 deczember 20-ikán. Ugyanott, 518. l.
[3] 1790 január 20-ikán. Id. m. II. k. 8. l.

is kétlem, sött meg vagyok győzettetve, hogy Gróf Pálfy eő Excellentiája is, a kinek igaz Magyar szivét jól esmérem, nagyra fogja betsülni, és szivesen fogadni néki szólló Dedicatióját.

A Magyar Literaturának hasznossabb és helyessebb elő

Méltóságos Gróf!
Kegyelmes Uram!

Reménlem, vette már Kegyelmes Uram Költeményes Gyüjteményemnek elsö Darabját. Úgy hiszem, érzeni fogja, a' sok hasznon kivül, Nyelvünk méltóságának fen maradására is mi igen szolgál ez az én Iparkodásom, kivált illyen készülettel. És vajha azon képen foganatos is lehetne alázatos kérésem!

Sok ellenkezö akadályok keresztül füzik dolgomat. Már kétszer hátráltattam, hogy fogadásom ként a' meg határozott idökre ki nem jöhettem Darabjaimmal, a' miért nagyon vesztettem hitelemet a Magyarság elött. Az az oka, hogy most is harmadik igéretemre keveset hajtván tsekélyül jö a' segedelem. Most is hátráltatom tehát, és

44. RÉVAI MIKLÓS LEVELÉNEK ELSŐ LAPJA.

mozditására tzélozó Projectumárul is tészen az Ur emlékezetett kedves Levelében, bizonyára óhaitva várom annak el végezését, és be mutatását, hogy annál hamarébb az szerént Hazánknak Ifjusága nagyobb köz haszonnal neveltessék, és a Magyar Literatura elő mozdítassék. Referendarius Pászthory képét Copiroz-

tatásra szivessen oda engedem, sőtt örvendek, hogy mások is kivánnak gyönyörködni azon Érdemess és Jó Barátomnak képe szemlélésében. Rendeljen tsak az Ur képirót, a kire a le festés bizotassék.

Tapasztalt szivességébe ajánlott maradok minden betsülettel és szivességgel

Nagy Jó Uramnak

Igaz, kész szolgája 's szivess Tisztelője
Széchény Ferencz.[1]

Érintkezésben állott Széchényi Révai Miklóssal is, a ki – mint láttuk – ékes latin elegiával tisztelte meg őt helyettes bánná kineveztetése alkalmából.

Révai ezekután feljogosítva érezhette magát arra, hogy mikor 1786-ban nagy vállalatát, a régibb magyar költők műveinek kiadását megindítván, az első

45. RÉVAI ALÁÍRÁSA.

kötet közzététele után pártolás hiányában megakadt, Széchényihez forduljon. Nem ajándékot, hanem kölcsönt kért megható levélben, mely a sokat vergődött nagy író küzdelmeit tárja föl.

Méltóságos Gróf! Kegyelmes Uram!

Reménlem, vette már Kegyelmes Uram költeményes gyűjteményemnek első darabját. Úgy bízom, érzeni fogja, a sok hasznon kívül, nyelvünk' méltóságának fenmaradására is mi igen szolgál ez az én iparkodásom, kivált illyen készülettel. És vajha azon képen foganatos is lehetne alázatos kérésem! Sok ellenkező akadályok keresztül fűzik dolgomat. Már kétszer hátráltattam, hogy fogadásom ként a' meg határozott időkre ki nem jöhettem darabjaimmal, a' miért nagyon vesztettem hitelemet a magyarság előtt. Az az oka, hogy most is harmadik igéretemre keveset hajtván tsekélyül jő a' segedelem. Most is hátráltatom tehát, és itt is egyszer fen akadván, már füstbe megyen

[1] Kazinczy Ferencz művei, II. k. 9. l.

minden iparkodásom, ha tsak még a' feőbb rend különösen nem segít.

Én itt főképen Kegyelmes Uramhoz folyamodom, és alázatosan kérem, hogy tsak költsön is méltóztassék annyi pénzt adni, leg alább 50 aranyat, a' mennyivel neki erősödvén, a Szent Leopoldi Pesti vásárra, a' mint fogadtam, a' többi öt darabokat is ki botsáthassam, és a hazának meg mutathassam!

Akkor már nyilvánságosan látván a' magyarság, hogy vagyon valami a' dologban, azonnal olly buzgon elő segít, mint első igéretemre fel gerjedezett, kivált hogy megint óltsóbban szándékozom adni a' darabokat. 'S egyszer a' dolog jó karba jövén, már magától is könnyebben fog menni. Akkor az utánn le fizethetem a' költsön adatott pénzt is, leg alább darabonként. Egyebet ki nem gondolhattam a dolog elő mozdítására meg szorult ügyemben.

Kegyelmes Uram! ezt meg sem érzené, 's még jót is tenne mind velem, mind pedig a' magyarsággal. Ugyan ezt vetem közbe, ezt a' ditső hazát, kinek olly szentséges a neve, kiért olly édesek fáradozásink, meg ne vesse könyörgésemet, gyámolítson ezen segedelmével, s előbbre vigyen végtzélom felé. Várván a' vigasztalást, és magamat kegyes pártfogásába ajánlván, vagyok mély alázatossággal

A méltóságos Grófnak
Kegyelmes Uramnak
Győrött 27 Julii 1786

leg kisebb szolgája
Révai Miklós m. p.

A választ nem ismerjük. Azonban kétségtelennek tekinthetjük, hogy Kónyi János maecenása nem vonta meg Révaitól sem támogatását, s hogy ő tette lehetővé a gyűjtemény második kötetének a következő évben megjelenését, a mit későbbi levelei, melyekben hálás érzelmeit tolmácsolja, tanusítanak.

Széchényi maga is kisérleteket tett az irodalmi munkásság

terén. Az 1785-ik évet megelőző időben hazafias költeményeket írt, a melyekről a nagyműveltségű gróf Forgách Miklós elismeréssel szól.[1]

VIII.

A tudomány, irodalom, művészet szeretete és művelése nem tette Széchényit egyoldalúvá. Maradt ideje és érdeklődése gazdaságának ügyei iránt. Ezeknek gondozásába is belevitte magas műveltségének értékét; megszerezte a gazdaságtudományi irodalom legújabb termékeit.[2] Noha keveset időzött jószágain, s a rendes kezelést tiszteire bizta, de a fontos kérdések megoldását magának tartotta fönn.

Az 1782-ik év tavaszán hosszabb szabadságidőért folyamodván, egyebek között azt is felhozta, hogy a zálogba vetett pölöskei uradalom visszaváltása hosszas tárgyalásokat igényel.[3] Ezek 90,000 forint lefizetésével eredményre vezettek. Négy évvel utóhb 19,000 forintért visszaváltotta a látrányi jószágot. Spanyol kosokat és anyabirkákat szerzett uradalmai számára. A karloviczi patriarkától és a diakovári püspöktől szerzett szerémi vesszőket ültetett sopronmegyei szőlleiben. Mikor pedig 1783-ban a helytartótanács a magyar szőllőbirtokosokat figyelmeztette, hogy Svédországba előnyösen lehetne borokat kivinni, ő azonnal jelentkezett somogy- és sopronmegyei boraival.[4]

Gazdálkodásában áldás kisérte munkásságát. Nemcsak az elidegenített családi jószágokat válthatta vissza, hanem új szerzeményekre is gondolhatott. 1779-ben Sinzendorf grófné felsővidéki jószágát, 1783 tavaszán a Málik-családtól Somogymegyében Bakháza, Rinnya, Ujlak és Visonta falvakat, 1787-ben a

[1] 1785 június 15-ikén Hajnóczihoz írt (fentebb tárgyalt) levelében tesz róluk említést. V. ö. Martinovics és társainak összeesküvése cz. munkámmal, 103. l.

[2] 1783 október 21-ikén Bécsben rendel meg gazdasági könyveket.

[3] 1782 április 20-án a kanczellárnak.

[4] 1783 június 6-ikán, 1784 szeptember 10., 1786 márczius 3. és 22-en kelt levelei.

Perényi grófoktól az iványi uradalmat vásárolta meg összesen 245,614 forintért.

1782-ben Balatonfüreden, melyet orvosai tanácsára föl kellett keresnie,[1] az aracsi dombon nyaralót építtetett. 1783-ban pedig

44. GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ.

hozzáfogott a czenki kastély építéséhez, melynek munkálataira a grófné ügyelt fel.[2]

[1] Emliti ezt 1781 május 22-ikén a kőszegi tábla elnökéhez irt levelében.

[2] A grófné 1783 augusztus 2., 5., 9-ikén onnan ir férjének, ki augusztus végétől hosszabb ideig tartózkodott ott.

Széchényi az akkori divattól, mely a francziа mintákat utánozta, eltérvén, angol parkkal tervezte házát körülvenni, s e

45. GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZNÉ.

czélból megszerzett egy illusztrált nagy kiadványt, mely Anglia híres kertjeinek rajzait foglalta magában.[1]

Tisztjei irányában szigorú és kemény tudott lenni. Erről

[1] 1784 januárius 28-ikán rendeli meg.

tanúskodik 1781 tavaszán egyik ispánjához intézett levele, mely élénken emlékeztet a családalapító főpap stílusára. A levél így szól:

«Isten áldjon meg tégedet. Minthogy extractusodat (számadást) a gyakran adatott parancsolat ellen még eddig bé nem adtad, azt akarom, hogy holnap korán reggel ide hozni el ne mulassad, különben vasra veretlek és ide hozatlak.» [1]

Azonban tévednénk, ha ebből azt következtetnők, hogy gőgös olygarcha volt, a ki azokat, kik szolgálatában állottak, lenézte, rabszolgáknak tekintette.

Ellenkezőleg. Fölfogásában a demokraczia nemes elveit vallotta és az életben is érvényesítette. Megható nyilatkozatukat találjuk 1782 tavaszán írt levelében, a melyben néhány hét előtt elhunyt komornyikja sírja fölé kőemléket rendel meg.[2] Kedélyes és tréfás, de jellemző tanúsága az a levél, a melyet néhány nappal utóbb a balatonfüredi község elöljáróságához intéz.

A mikor ugyanis ő, nejével és sógorával, Mesnil báróval, az ujonnanépített nyaralóba beköltözött, ezen alkalomra halasztott s nagy ünnepélyességgel megtartott parasztlakodalomra hívattak meg. Mindnyájan megjelentek és vígan vettek részt a lakomában és tánczban. Másnap pedig «a füredi savanyúvíz község nagybölcseségű főbirájához, mélytudományú iskolamesteréhez és jegyzőjéhez, becsületes kisbirájához és az egész tisztességes községhez» «alázatos folyamodást» intéztek, német nyelven, a füredi parasztok kiejtésének megfelelő helyesirással. Előadják, hogy nagy gyönyörűséget találtak a lakodalmi mulatságban; mivel pedig már régtől fogva tapasztalják, hogy az okos főbiró, az elmés tanító, az ügyes kisbiró vezetése alatt a jó paraszt szomszédok körében minden dolog rendesen és jól megy, s hogy víg élet folyik közöttük; kérik, hogy vegyék föl őket körükbe, engedjék meg, hogy minden mulatságukban, össze-

[1] 1781 május 20-ikán.
[2] 1782 június 6-ikán.

jövetelükben és munkálataikban részt vehessenek; kijelentik, hogy «nagyméltóságú grófi ruháikat» már letették, parasztöltözetet vettek föl és fognak mindig viselni.[1]

IX.

Széchényi Ferenczet az az irány, a mit bécsi tanáraitól tanulmányaiban és olvasmányaiban kapott, előkészítette arra, hogy lelkét föltárja az emberiség nemesítésének és a felvilágosodás terjesztésének megnyerő jelszavai előtt, a melyekkel a szabadkőművesség, az isteni kinyilatkoztatásra alapított kereszténységgel és a történeti alapon kifejlődött társadalmi renddel ellentétes, czéljait födte.

Ez az intézmény, mely a XVIII. század elején Angliában jött létre, csakhamar Európa minden részében, katholikus álla-

[1] An den wohlweisen Oberrichter Wilczek, hochgeleerten Schulmaster u. Notari Riser, ehrenfesten Kloanrichter Koaser u. ani kanzi ersomi Pauerngewand von Sauerbrunnen zu Fireth unterthänige Bittschrift derer introfertus Supplikanten. Ipse fecit.

Wohlwaiser Oberrichter Wilczek, hochgeleerter Schulmaster und Notar Riser, ehrenverter Kloanrichter Koaser und ani kanzi Bauerngmeand von Sauerbrunnen zu Fired.

Es het unz unmeklich a kreseri Fraid machen kenen, da Wir fon unserer langen Ras kestern zurückkeme sind, als ir mit der Onstolt aner Hochzeit von dem hipschesten Burschen und der schensten Dirne, die nur je unter Bauern zu finde kwese, hobsts onstellen wollen, wi Es denn tisz a leicht hobts wornemen kenne, dass Wir recht lustig kwese, uns hernoch dos Kricht recht gut haben schmecke lassen und von engern Wein recht fil ktrunka. Aus tiser und vorheriger longer Erfohrung überzaigt, dass unter ainem so kscheiten Oberrichter wie der Wiltschek, so witzigen Schulmaster wie der Riser, so kschickten Kloanrichter wie ter Koaser, und bey so guten Bauern Mitnachbarn wie es olli sait, olles kut und ordentlich zukehn musz, no mer, wail wir ksehen hoben, dasz es recht hibsche lustige Lait sait, und no mehr, dasz a scheni frischi Waiber und Madeln und Puben hobts, so erklären Wir nur mit tisem, oder liber wir pitten euk recht schen, dasz es uns auch unter euk aufnimt, uns bey ollen euer Lustbarkeiten, Arbeiten, Torfzamkunften zugegen seyn leszts, mit einem Wort, dasz Wir auch wie es dem Herrn Oberrichter, Notari und Kloanrichter folgen wollen und wes die kenzi Kmeand fir kut u. nitzlich holten wird, ollezeit mitmochen und in der Hofnung, dasz es tisze unsere Bitte zuloszen und durhen Herrn Schulmaister wirts in enger Dorfbuch ainschreiben loszen, haben wir unsere hochgrefliche Excellenz Kleader olli wegkeben und wollen ins kinftige in tisen Pauernkleder, die Wir jetzt anzugen haben, so wie es von haint an immer herumkehn Wir pleiben von nun an

Auer ersame Kmeand

aufrichtige Mitnachbarn und Mitbauern)
Sitschini u. sain Waib und Mesnil (I. 10, IV. 41.

mok területén is, elterjedett; noha XII. Kelemen pápa már 1738-ban bullát bocsátott ki, melyben egyházi kiközösítés büntetése alatt eltiltotta a belépést.

Ausztriában 1742-ben alakult meg az első bécsi páholy, Lotharingiai Ferencznek, a királynő férjének pártfogása alatt. Mária Terézia azt a következő évben feloszlatta ugyan; de később, mikor politikája a katholikus egyház leigázását és a történeti hagyományokkal ellentétes reformok életbeléptetését tűzte ki czélul: korlátlan szabadságot engedett a szabadkőművességnek, melyhez legbizalmasabb tanácsosai csatlakoztak, élükön gróf Esterházy Ferencz és gróf Bethlen Gábor udvari kanczellárokkal.

A páholyok sűrű hálózata lepte el rövid idő alatt Magyarországot is. Legelsőbben az erdélyi részekben fészkelte meg magát a szabadkőművesség 1750 táján; majd Eperjesen, Pozsonyban, Pesten (1768), Selmeczbányán, Beszterczebányán, a Szepességben, Monyorókeréken, Glinnán, Zágrábban, Varasdon stb. alakultak páholyok. Feltűnő, hogy az arisztokraczia tagjai nagy számban vétették föl magukat. Az Apponyi, Bánffy, Barkóczy, Batthyányi, Bethlen, Csáky, Erdődy, Esterházy, Dessewffy, Draskovics, Festetics, Forgách, Gyulay, Hunyady, Keglevics, Klobusiczky, Niczky, Orczy, Pálffy, Podmaniczky, Pongrácz, Prónay, Splényi, Szapáry, Széchenyi, Szécsen, Török családok tagjai fordulnak elő a szabadkőművesek névsorában.

Gróf Draskovics János ezredes és gróf Niczky István helytartótanácsos új szabadkőműves-rendszert alkottak, a melyet Horvátországban léptettek életbe, és a magyar korona egész területén igyekeztek meghonosítani.

Gróf Erdődy Lajos pedig 1775 táján Monyorókeréken, az «arany kerékhez» czímű páholyt alapított, a mely összejöveteleit időnként a Kőszeghez két mértföldnyire fekvő gyepű-füzesi kastélyban, sőt magában Kőszegen is tartotta és a kerületi tábla több biráját (Chernel Dávidot, Szelestey Jánost, Zarka Mihályt) számította tagjaihoz. Valószínüleg maga az alapító

gróf, a ki szintén a Teresianum növendéke volt, birta csatlakozásra a Kőszegen hivataloskodó Széchényi Ferenczet.[1]

A magyarországi páholyok megalakulásáról, külső viszontagságairól részletes és bőséges adatokat halmoztak föl könyveikben a szabadkőművesség történetírói. Azonban munkásságuk lényegét homályban hagyták, s arra csak egyikök következő nyilatkozata vet némi világosságot: «A legcsekélyebb kétség sem fér ahhoz, hogy a politikai, vallási és részben társadalmi téren is, a Mária Terézia alatt már czélba vett és később József által végrehajtott reformok, legnagyobb részben az akkor hatalmasan működő szabadkőműves-szövetkezetnek tudandók be érdemül.»[2]

Arról, hogy Széchényi mennyiben vett részt páholyának munkásságában, tudomásunk nincs. Fönnmaradt levelezései között csak Hajnóczy egyik levelében találjuk nyomát az ő szabadkőmüvességének. «Forgách grófnál» — írja ez Széchényinek — «részint az ő bölcsészeti irásaiból, részint példájából megtanultam a valódi igazságosság elveit. Wertmiller, az én szeretett Wertmillerem a barátság becsével ismertetett meg. Széchényi gróf életpályám egyik főtényezője és pedig a mi előttem a legértékesebb, szíve mélyéből az. Splényi báró az előadó-tanácsos boldogulásomért búzgólkodik. Mindannyian szabadkőmüvesek!» Ezekután kéri, hogy ajánlólevelével tegye neki lehetővé «a szentélybe való belépést.»[4]

Azt, vajjon Hajnóczy előtt Széchényi nyitotta meg a szabadkőmüvesség kapuját, nem tudjuk.

Ellenben jogosan következtethetjük, hogy Széchényi nem találta föl a monyorókereki páholyban azt, a mit keresett; mert mikor 1782-ben Pesten egy idegen kalandor, ki magát Murusi herczegnek nevezte, a szabadkőmüves intézményt új formában

[1] Abafi Lajos, Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn. (Budapest, 1890—99.) III. k. 332. l. v. k. 287. l.

[2] Brabbie Gusztáv ezen nyilatkozatát Abafi idézi: IV. k. 58. l.

[4] 1780 június 7-ikén kelt német levélben.

honosította meg, Széchényi érintkezésbe lépett vele, s csak Pálffy alkanczellár befolyása tartotta őt vissza attól, hogy hozzá csatlakozzék.[1]

József császár, noha törekvései több ponton találkoztak a szabadkőmüvesség czéljaival, ezen intézmény irányában bizalmatlanságot és féltékenységet táplált. 1785 deczember 11-ikén kelt rendeletében szigorú állami felügyelet alá helyezte a páholyokat, a következő jellemző indokolással: «Az úgynevezett szabadkőmüves társulatok, a melyeknek titkait nem ismerem és szemfényvesztéseikkel (Gaukeleyen) megismerkedni soha sem vágytam, a legkisebb helyeken is el lévén terjedve, ha magukra hagyatnak és felügyelet alatt nem állanak, a vallásra, rendre és erkölcsösségre veszélyt hozhatnak.»

Széchényi ezen császári rendelet kibocsátása után sem bontakozott ki a szabadkőmüvesség kötelékeiből. 1789-ben Horváth Ádám azt irja Kazinczynak róla: «Ő is latomus!»[2]

Azonban néhány év mulva megrendítő katasztrófa lelki világának teljes átalakulását vonta maga után.

[1] Abafi, id. m. v. k. 210. l.
[2] Kazinczy levelei, II. k. 420. l.

48. ZÁRÓDÍSZ A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL.

HARMADIK KÖNYV

ÚJ IRÁNY

19. A CZENKI KASTÉLY

Rajzolta Richter Aurél

I.

József császár elhatározásával, hogy a törvénytelen rendeleteket visszavonja és a magyar országgyűlést egybehívja, majd néhány héttel utóbb (1790 február 20-ikán) bekövetkezett halálával hazánkra új korszak nyilik meg.

A nemzeti irány, mely az ország politikai fejlődésében már III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt mindinkább háttérbe szoríttatott, majd egy évtizeden keresztül nyiltan és rendszeresen elnyomatott: most elemi erővel törekedett a közéletben az uralkodó helyet visszaszerezni.

Azonban, míg teljes egyértelműség uralkodott arra nézve, hogy az ország alkotmányos intézményeit és a magyar nemzetiség jogigényeit megfelelő törvényes biztosítékokkal kell körülbástyázni: a közvéleményben szakadást idézett elő az a kérdés, vajjon a régi állapotok változatlanul állítandók-e vissza? vagy pedig az új kor követelte reformok a jogosúlt tényezők közreműködésével azonnal foganatosíttassanak-e?

Azok, a kik az utóbbi álláspontot foglalták el, számítottak az új király támogatására; mert II. Lipót, mint Toscana nagyher-

czege, bölcs mérséklettel életbeléptetett reformjaival alattvalói tiszteletét és ragaszkodását tudta kivívni.

Széchényi Ferencz természetszerűen ezen irányhoz csatlakozott. Az események visszavezették őt a politikai közélet háborgó tengerére. De okulván csalódásain, s attól tartván, hogy iránta József császár reformjainak mind hívei, mind ellenségei bizalmatlanságot fognak táplálni: nagy óvatossággal irányozta lépteit. Az országgyűlés megnyitásáig nem hagyta el tartózkodó magatartását; noha nem hiányoztak, a kik őt nagy műveltségénél és nemes hazafiúi érzésénél fogva, hivatottnak tekintették és buzdították, hogy vezérlő szerepre vállalkozzék. Figyelemreméltó, hogy a protestánsok nagy reménységeket csatoltak személyéhez; tudták, hogy a vallásszabadság biztosítására irányuló törekvéseikben ő rá számíthatnak. Tanúságot tesz erről egy érdekes levél, melyet Adonyi György, az ágostai hitvallás előkelő híve, intézett hozzá az országgyűlés megnyitása előtt:

«Az ország összes protestánsainak szeretetében és őszinte ragaszkodásában Nagyméltóságod ne kételkedjék; azok, mivel Nagyméltóságod igaz és őszinte hajlandóságát tapasztalták, nemcsak óhajtják, hanem azon vannak, hogy Nagyméltóságod az előkelőbb közhivatalok egyikére emeltessék; csak igyekezzék Nagyméltóságod is lekötelezni azokat, kik a felséges udvarnál ilyen állások betöltésére befolyást gyakorolnak. Ezt Nagyméltóságod csakhamar tapasztalni fogja Budán és Pesten; de a protestánsok őszinte ragaszkodását és bizalmát úgy használja föl, hogy a főtisztelendő clérust és párthíveit meg ne sértse, bizalmatlanná ne tegye. Nem mulasztom el részemről ezentúl is Nagyméltóságod legjobb szándékait támogatni, és a mennyiben királyi kerületi biztosi működéséből bármit Nagyméltóságod ellen felhoznának, magánértesüléseim alapján a felvilágosításokat megadni. Egyébiránt mindazt, a mit biztosi hivataloskodása alatt tett, önkéntes lemondásával elfeledtette.»[1]

[1] Az 1790 május 20-ikán kelt levél a családi levéltárban I. II. I. 51. alatt.

Széchényi ekkor már Pesten volt, hogy a június 6-dikán Budán megnyitandó országgyűlésen a főrendek táblájánál helyet elfoglalja.

Itt találkozott egykori titkárával, Hajnóczy Józseffel, ki alispáni hivatalát elvesztvén, új állás keresésére volt utalva.[1] A benső viszonynál fogva, mely közöttük fennállott volt és elválasuk után sem szakadt meg, az új helyzet és a teendők iránt nézeteiket tartózkodás nélkül közölték és vitatták meg egymással.

Joggal feltehetjük, hogy Hajnóczy azt az emlékiratot, melyben az országgyűlésen alkotandó törvényekre nézve javaslatait az ország rendei elé terjeszteni szándékozott, Széchényivel együtt dolgozta ki, vagy abban legalább az ő nézeteit is tolmácsolta. Az alkotmány gyökeres átalakítását tüzi ki az országgyűlésnek czélul. Abból a föltevésből indúl ki, hogy az ország az új királylyal szerződést fog kötni, mely a kölcsönös jogokat és kötelességeket szabályozza; hogy továbbá mind az ország, mind a király tökéletesnek csak azt az alkotmányt tekintheti, mely minden néposztálynak egyenlő előnyöket és biztonságot nyújt; végre, hogy a király kész a saját jogait és jövedelmeit «a rendekre, vagy jobban mondva, a nemzetre ruházni».

Elismeri, hogy törvényesen szerzett birtokjogokat csak a törvényben kijelölt esetekben és módokon lehet megszüntetni; de bízik, hogy a rendek «a nádortól és a primástól kezdve az utolsó szentgáli szabadosig», saját ingó és ingatlan vagyonuk kivételével, egyéb jogaik és szabadságaik tekintetében az országgyűlésnek szabad kezet hagynak; bízik a katholikus papság hazafiságában, hogy birtokai egy részét is feláldozza, ha a közérdek követeli.

Első helyen a királyi méltóságról szól. Javasolja, nyilatkoztassa ki az országgyűlés, hogy «a király, kinek személye szent és sérthetetlen, a ki cselekedeteiért csak Istennek és az utókornak felelős: a törvények értelmében köteles az országot kor-

[1] Hajnóczy számadási könyvéből tudjuk, hogy 1790 január 6-ikától [illegible] -ig Pesten tartózkodott.

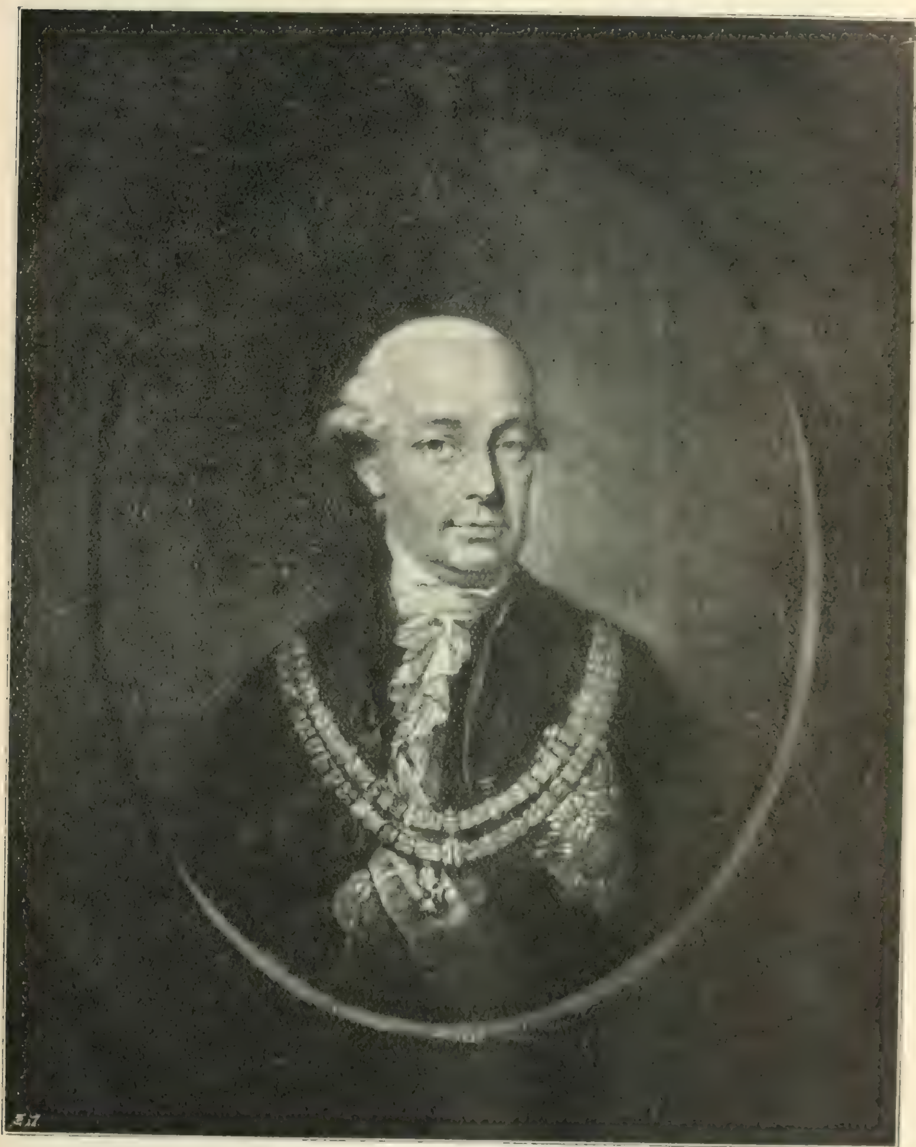
mányozni». «A philosophoknak» — úgymond — «nincs szükségök királyokra, de a tömegeket érzékek alá eső dolgok vezetik. Adjuk meg tehát a királyoknak a szent és sérthetetlen jelleget; miután módunk van, hogy hatalmukat kellő korlátok közé szorítsuk.»

A pragmatica sanctiót szintén érintetlenül kivánja hagyatni; mert Magyarországnak érdekében áll kapcsolatát Ausztriával és Csehországgal fentartani. Ezen kapcsolat és az abból származó közös ügyek szempontjából a merev personál-uniót nem tartja kielégítőnek. Az országok közvetlen érintkezésének szükségességét hirdeti. Az érintkezések formájára a magyar történelemben mintát keresve, a magyarországi rendeknek 1606-ban a szomszéd tartományok rendeivel kötött egyezményére utal. Az 1723-dik évi második törvényczikkelyből pedig azt a záradékot, mely szerint Magyarország az örökös tartományok módjára nem fog kormányoztatni, kihagyandónak véli; mert lehetséges, sőt talán kivánatos is, hogy a közös urakodó jogara alatt álló országok ugyanazon módon kormányoztassanak.

Az országgyűlés szervezetére vonatkozó javaslataiban az angol alkotmány jogelvei és intézményei lebegnek szemei előtt. A törvényhozásban való részvétel jogalapja, szerinte, csak az ingatlan birtok lehet. A főrendi táblánál tehát helyet foglalhatnak: a zászlósurak, a birtokos grófok és bárók; a katholikus és görög nem egyesült birtokos érsekek és püspökök. A főpapoknak — úgymond — noha több ok ajánlja kizáratásukat, birtokuknál fogva joguk van és a közerkölcsiség érdekében hasznos, hogy az országgyűlésen jelen legyenek. Ellenben az alsó táblánál a megyék, városok és kerületek követei mellett még csak a királyi tábla tagjai kapnának ülést; tehát a káptalanok és a távollevő mágnások követeinek kizárását követeli. A küldendő követek száma a megyék és városok lakói által fizetett adók arányában állapíttatnék meg.[1]

[1] «Ratio proponendarum in comitiis legum». Hajnóczy kézirata lefoglalt irományai között a Magyar Nemz. Múzeumban.

Az országgyűlés június 10-ikén alakult meg. Ez alkalommal nagy vitát támasztott többeknek az a követelése, hogy gróf

50. II. LIPÓT MAGYAR KIRÁLY.

Zichy Károly országbiró és Ürményi József személynök, mivel méltóságukat meg nem koronázott királytól nyerték el és a

törvényellenes kormányzás legtevékenyebb részesei voltak, a felső és alsó tábla elnöki székéből zárassanak ki. Azonban a többség túltette magát ezen kifogáson, és megnyugodott benne, hogy mindketten elnököljenek.

Miután így azok irányában, kik mindvégig József mellett kitartottak, engesztelékeny hangulat uralkodott, Széchényi Ferencz egyéniségének súlyát sem csökkentette az a tény, hogy három esztendeig a császár szolgálatában állott.

Azt a tekintélyt, melyet magának Budán kiküzdött, jelezi az, hogy a legfontosabb ügyek előkészítésére a két tábla által kiküldött elegyes bizottságokba beválasztatott; július 12-ikén «a királyi kötéshez való pontoknak», azaz a királyi koronázási hitlevél megszerkesztésére, július 19-ikén a királyhoz intézendő meghivólevél megfogalmazására.[1]

Sajnos, nincs tudomásunk arról, hogy ezeknek a bizottságoknak tárgyalásaiban mily módon vett részt.

Bizalmának még egy más nyilatkozatával is megtisztelte őt az országgyűlés.

Magyarország független állami létének kitüntetése és régibb törvényekben biztosított jogának érvényesítése végett erélyesen követelte, hogy a török szultánnal megindított béketárgyalásokban báró Herbert császári követ mellett magyar követ is vegyen részt. A július 20-ikán tartott elegyes ülés kijelölt nyolcz urat, a kik közül a király egyet válaszszon. A sorozatban áll Széchényi Ferencz neve is.[2] Lipót választása gróf Esterházy Ferenczre esett.

November 15-ikén koronáztatott meg Lipót király Pozsonyban, hová az országgyűlés néhány nap előtt áthelyeztetett. Az ünnepélyességekre lekisérték őt Bécsből fejedelmi vendégei: sógora, IV. Ferdinánd nápolyi király, nővére, Mária Karolina nápolyi királyné gyermekeikkel: Ferencz trónörökössel és Krisztina főherczegnővel.

1 Naponként való jegyzései az 1790-dik esztendőben ..... rendelt Magyarország gyűlésének. Budán 1791. 61, 76. l.

2 Id. m. 83. l.

Az ország rendei a fejedelmi vendégek megjelenésében nagy kitüntetést láttak a nemzetre, és örömük az elragadtatásig fokozódott, mikor a nápolyi királyi pár a koronázási ünnepélyen magyar díszruhában jelent meg. Néhány nappal utóbb tartott elegyes ülésből Lipót királyhoz folyamodtak, hogy «ezen örvendetes megjelenést különös emlékezetes pénz által méltóztatna a feledékenységtől megmenteni». [1]

Miután az udvar az emlékérem veretéséhez hozzájárult, megállapodás jött létre az iránt, hogy azt egy magyar főúr nyújtsa át Nápolyban a királynak és családja tagjainak. A költséges küldetés elvállalására Széchényi Ferencz kéretett föl, a ki azt szívesen fogadta el.

De be akarta várni az országgyűlés bezárását. A tanácskozásokban a vallás ügye szolgáltatott a leghevesebb küzdelemre alkalmat. Ez már a hitlevél tárgyalásánál vette kezdetét.

A vármegyék, kettőnek kivételével, utasításaikban azt követelték, hogy a protestáns felekezetek jogi állása a bécsi és linczi békekötések elvei szerint szabályoztassék. A hitlevélszerkesztő bizottság, melynek — mint említettük — Széchényi is tagja volt, tizenkét pontban foglalta össze a protestánsok vallási szabadságának tételeit. Egyebek között kimondotta, hogy a protestánsok vallásukat mindenütt szabadon gyakorolhatjak; a vegyes házasságokból született fiúk az apa, a leányok az anya vallásaban neveltessenek; a vegyes házasságokból származott perekben világi törvényszékek itéljenek; általán a katholikus vallás és a protestáns felekezetek között teljes kölcsönösség érvényesüljön.

Mindazáltal a katholikus papság ezen engedmények ellen tiltakozott, és kivitte, hogy a hitlevélben a vallás ügye teljesen mellőztetett. Az országgyűlés a királyra bízta, hogy ez ügyben a katholikusok és a protestansok igényeit lehetőleg kielégítve, határozzon. A november 7-ikén kelt királyi leirat több pontban lényegesen eltért a hitlevél-bizottság megállapodásaitól; egyebek

[1] Id. m. 227.

között kimondotta, hogy a vegyes házasságból származott gyermekek, ha az apa katholikus, mindnyájan az ő vallásában neveltessenek, ha pedig az apa protestáns, csak a fiúk kövessék az ő vallását; a vegyes házassági perekben pedig a biráskodást a katholikus szent-székeknél meghagyta. Másrészről azonban megállapította, hogy a protestánsok a katholikus lelkészeknek semmiféle díjakat fizetni, szolgálatokat tenni nem kötelesek; a közhivatalok betöltésénél a vallásra semmi tekintet nem lesz, stb.

Ezzel a királyi elhatározással szemközt az egyházi rend mintegy nyolczvan világival egyesülvén, föliratban a király elé terjesztette kifogásait és tiltakozását. Erre Lipót januárius 18-ikán kelt leiratában korábbi megállapodásait némileg módosította. De ezzel nem elégítette ki az egyházi rendet, mely a februárius 8-ikán tartott elegyes ülésen a leirat tartalmának törvénybe iktatása ellen óvást emelt, és abban az esetben, ha leszavaztatnék, az óvásnak a törvénybe fölvételét követelte.

Mindazáltal körülötte a katholikus világi rendeknek csak kis része csoportosúlt. Gróf Batthyány Alajos volt a protestáns követelések leghatározottabb szószólója.

«Úgy látszik» — mondá egyebek között — «elérkezett már valahára azon idő, a melyben a mi országunk egén is a világosságnak piros hajnala derülni kezdvén, mind a szeretetnek, mind egyéb szoros kötelességeknek kölcsönös és elszakadhatatlan kötelékeivel magunkat azon kedves hazánkfiaival egybekössük, a kik ezen előre minden jót igérő időknek alkalmatosságaival az elmúlt időknek mostoha emlékezetét és ha szabad úgy szolani, boszantásait elméjekből egészen kitörölni és jó királyunk tiszteletében, hazánk oltalmazásában s drága szabadságunk megerősítésében velünk egyesült erővel munkálódni fognak; hogy eképen egész Európa meggyőződtessék arról, hogy a régi tudatlanság homályának eloszlásával mi is szemléljük már a felkelő napot, és hogy ama nagy Mesternek igaz követői vagyunk, a ki a maga törvényét a magáeihoz való halhatlan szeretettel pecsételte meg.»

Azután a főpapság ellenmondására tér át, melyet kíméletlenül támadott meg. «Nem is foghatom meg, hogy valaki a hazaárúlásnak terhes gyanúja nélkül ezen rendelésnek a törvénybe beiktatását megakadályoztathassa, vagy annak ellene mondhasson ... Mi lehetne ennek az ellenkezésnek czélja? Avagy nem az-e, hogy az a csupa vélekedésen épült jus fentartassék és boldogabb időkre halasztassék? De micsoda jus lehet az, a mely más harmadiknak megsértetődésével vagyon egybekötve, és a mely sem az ország boldogságával, sem Európának mostani egybenszerkesztésével, melynek csakugyan mi is egy része vagyunk, meg nem egyezik? Továbbá mi volna ezen ellenmondásnak a vége? Avagy nem az-e, hogy ellent nem állván ezen törvénynek szentségét mocsokkal illető ellenmondás, csakugyan azok, a miket az ország rendjei ő felségének megegyezésével végeztenek, tökéletességre menjenek».[1]

Ilyen szellemben szólott Széchényi Ferencz is, a kinek beszédéről azonban az országgyűlési napló csak azt jegyzi föl, hogy «az említett ellenmondást avagy contradictiót azon okból kérdésbe vette, minthogy egy statusnak ellenzése elégtelen arra, hogy a többi három statusoknak végezését megerőtlenitse».[2]

A szavazásnál 291 vokssal 84 ellen elfogadta az országgyűlés a királyi leiratban foglalt megállapodások beczikkelyezését, azzal a hozzáadással, hogy «az egyházi rend s a világi katholikusok egy részének ellenmondása figyelembe nem vétetik, sőt mindenkorra érvénytelennek nyilvánittatik».

A reform-munkásság terére az országgyűlés már nem mehetett át; csak bizottságokat küldött ki, melyek a jövő országgyűlés számára javaslatokat dolgozzanak ki. Abba, mely a jobbágyok és földesurak viszonyának (az urbériségnek) új szabályozásával volt hivatva foglalkozni, választatott be Széchényi Ferencz,[3] ki humánus érzéseinél és demokratikus elveinél fogva bizonyára

[1] Magyar Kurir, 1791-iki évfolyam.
[2] Id. m. 367. l.
[3] Id. h. 374. l.

maga óhajtott ennek a feladatnak megoldásában közreműködni. Az ország rendeinek kitüntető bizalmával, mely az ő személye iránt ismételten megnyilatkozott, egyidőben az új király kegyében is bőségesen részesült. Lipót rokonszenvével feltűnő módon tisztelte meg őt és nejét is. A mikor 1791 nyarán a grófné újabb anyai örömnek nézett elébe és bécsi lakásában szándékozott világra hozni gyermekét, a király átengedte neki az Augarten nevezetű parkban álló császári palota egyik lakosztályát. Itt született szeptember 23-ikán Széchényi István.[1]

II.

Széchényi Ferencz a mikor a nápolyi küldetést elfogadta, egyúttal az emlékérem előállításáról való gondoskodást is magára vállalta.

A tervrajz elkészítésére gróf Viczay Mihály könyvtárnokát, Don Felice Coronni, olasz barnabita-szerzetest kérte föl, a kinek tervezete szerint az érem előlapján: egymást félig elfödő, jobbfelé néző két mellkép látható: IV. Ferdinándé babérkoszorús fővel, antik pánczéllal és palásttal; Karolina királynéé diadémos fővel. Hátsó lapján antik oltár, melynek oldalán a koronás fejű, kétfarkú cseh oroszlán, előlábaival az osztrák pólyás-czímert és a magyar kettős keresztet tartva. Az oltártól balra női alak áll, mely jobb kezével a szent koronát nyujtja, baljában «Örvendező Pannonia» (Pannonia laeta) feliratú zászlót tart. A háttérben Pozsony látóképe szemlélhető. Az oltártól jobb felé a Dunát jelképező szakállas férfi fekszik vízöntő urnára támaszkodva; kezeiben virággal és kalászszal telt bőségszarv, illetve nádszál; mögötte antik hajó áll; előtte a Duna folyik.

Ezen tervrajzon Széchényi, a mint azt megkapta, azonnal egy lényeges módosítást kivánt. Az oltár előrészére a Mária

[1] Wurzbach, Biographisches Lexicon, XLI. k. 251. l.

Terézia óta használatban levő «összmonarchiai» czímer helyébe Magyarország törvényes czímerét rajzoltatta.[1]

Azután fordult az érem-metszőhöz. Választása Würth Jánosra esett, a ki Bécsben «a császári királyi udvari és kamarai érmész,

51. A NÁPOLYI ÉREM TERVEZETEI.

éremvéső és a cs. k. képzőművészeti akadémia tanácsosa» állását töltötte be; ő volt az, ki II. Lipót császári és magyar koronázási emlékérmeit is véste.

[1] Ez a tervrajz, az emlékéremre vonatkozó iromanyok között a Széchenyi-nemzetség levéltárában, I. 2. I. 107. jelzéssel.

Ez a tervrajzon számos változtatás iránt tett javaslatokat,[1] a melyek alapján Coronni egy második tervrajzot készített. Ezen az érem hátsó lapján az antik oltár oldalán a magyar országczímer fölött a koronázás napja van följegyezve. A szakállas folyamisten, a Duna, az oltártól balra van elhelyezve, míg jobbra áll a feliratos zászlót tartó sisakos nő, hosszú ruhában. Mögötte Pozsony látóképe, míg az előtérben a Duna folyik és rajta antik hajó látszik.

Azonban ez sem fogadtatott el kivitelre változatlanul.

Kétségkívül Széchényi kivánságára történt az a módosítás, hogy a nápolyi király mellképét az antik viselet helyett magyar atilla és mente ékesíti. Technikai tekintetek okozhatták Pozsony látképének mellőzését.

Würth 1791 február 26-ikán tette meg ajánlatát, a mely szerint 250 arany tiszteletdíj mellett az érem vésését elvállalja; az arany érmeknek 40 és 50 darab arany, az ezüstöknek 5 és 6 lat súlyban veretését javasolta. «Mivel pedig» — úgymond — «alulirott csakis arra a dicsőségre néz, a melyet ezen emlékéremnek legművészibb módon kidolgozásával szerezhetni reméll, . . . a kivert érmek beszolgáltatását tíz hónapnál rövidebb idő alatt nem igérheti.»[2]

Azonban Széchényi az arany érmeknek 20 és $1^1/_2$ arany súlyban, az ezüstöknek $2^1/_2$ és $^1/_4$ lat súlyban veretését elegendőnek tekintette, oly módon, hogy 30 nagy és 60 kis arany, 100 nagy és 600 kis ezüst érem veretnék.

Ezen az alapon vállalkozott április 1-én az érem-metsző az érmek előállítására, a beszolgáltatás határnapjául deczember 20-át tűzte ki és a költségeket 5115 forintban irányozta elő.

Széchényi most a költségek fedezése végett az ország rendei sorában aláirási ivet köröztetett, a melynek élén a legnagyobb összeggel, négyszáz forinttal gróf Batthyányi, az ország primása, áll. Az 5000 forint csakhamar együtt volt.

1 Würth dátum nélküli emlékirata u. ott.

2 Ugyanott.

In Sequelam Regnicolaris Decisi de Nummo in memoriam praesentiae Sacratissimae Mattis Regis Neo„politani cudendi dispositionibus factis ex deductione Nummi Sculptoris necessarii sunt 5000 flni, pro quibus ad rationem Suae Majestatis Sacratissimae Regis Neapolitani et Augustae aulae Suae Majestatis Imperatricis cudentur Nummi aurei 25 aureos valentes triginta, et argentei centum 6. flnos constituentes, quo quantum finem in hunc resoluturus est, requiritur, ut cum indicatione Nominis Sui, et Summa idem exponere velit. Qui vero sive Aureum, sive Argenteum Nummum pro sua quoque parte desiderant, eatenus se apud Suum Excellentiam Comitem a Bechin insinuare placebit

offero quadrigentos florenos Cardinalis Josephus a Bathian	400 fl
Ladislaus C[illegible] Kollonich [illegible]	150 fl [illegible]
Comes Carolus Zichy [illegible]	100 fl [illegible]
Viennae Comes Joannes Erdődy [illegible]	300 fl
Joan. Szily Eppus [illegible]	100 fl
Maximilianus Verhovacz Eppus [illegible]	100 fl
Nicolaus Milassin [illegible]	100 fl
Gabriel Zerdahely Eppus [illegible]	[illegible]
Capituli [illegible] nomine [illegible]	[illegible]
Comes Leopoldus [illegible]	100 fl
Comes Francis. Zichy	100 fl [illegible]
Comes Josephus Georgius de Batthyány florenos centum id est	100 fl
Comes Josephus [illegible]	100 fl [illegible]
Comes [illegible] Illésházy [illegible] idem	100 fl

52. ALÁÍRÁSOK AZ EMLÉKÉREM KÖLTSÉGEIRE

(Az aláírási ív első oldala.)

Azonban később az az óhajtás nyilvánult, hogy Széchényi ne csak Nápolyba, hanem a pápának, úgyszintén a flórenczi, pármai, milanói és turini udvaroknak is vigyen érmeket, és hogy azokból a magyar uralkodóház tagjai és a főbb udvari méltóságok szintén kapjanak példányokat. Ilyképen 43 nagy és 222 kis arany, 110 nagy és 1379 kis ezüst érem veretése mutatkozott szükségesnek, a költség pedig 3314½ forinttal emelkedett.

A hiány födözése végett Széchényi (1791 október közepén) több főpaphoz és főúrhoz fordult. «Nagy az összeg» — írja német levélben a primásnak — «a melyre még szükség van; de Eminentiád nagy tettet vihet véghez; mert a nemzet becsületét és tekintélyét emelheti.»

A primásnak aggályai voltak ugyan az iránt, vajjon az országgyűlés végzése, mely csak a nápolyi királyi pár számára rendelt érmeket veretni, más fejedelmi személyek megtisztelését nem zárja-e ki; mégis az általa felajánlott összeget 1500 forintra egészítette ki. Herczeg Esterházy Antal pedig 1000 forintot írt alá. Mások újabb ajánlataival összesen 8645 forint és 9 krajczár gyűlt össze.

Würth példás pontossággal felelt meg az elvállalt kötelezettségnek. Négy héttel a megállapított határnap előtt, 1791 november vége felé átszolgáltatta Széchényinek a megrendelt érmeket és deczember elsején felvett tőle 8449½ forintnyi összeget.[1]

Széchényi az érem egyik arany példányát mindenekelőtt Lipót királynak nyujtotta át, beszédében kiemelvén, hogy veretésével a magyar nemzet újabb tanújelét kivánta adni annak a hódolatnak, melyet uralkodója, az ő felséges családja és a vele rokonságban álló fejedelmi személyek iránt táplál.

A főherczegek és főherczegnők, az udvarhoz tartozó előkelő személyek, Kaunitz herczeg és báró Spilmann államtanácsos összesen 69 arany és 345 ezüst érmet kaptak.

1 Az iratok az idézett helyen.

Az érmek elkészülése és megkezdett szétosztása felől november 25-ikén Széchényi az ország minden egyes vármegyéjét értesítette külön levélben, a melyhez az érem rézmetszetű rajzat

53. A NAGY EMLÉKÉREM.

mellékelte; egyúttal bejelentette, hogy a legközelebbi napokban útra kél Nápoly felé.

A vármegyék válasziratukban melegen emlékeztek meg a nápolyi királyról, a kinek — mint Szatmár vármegye rendei írják — «nemzetünkhöz viseltetett szeretetével kevélykedve dicsekedni soha meg nem szűnik magyar köntösben az magyar; annyival is inkább, hogy az külső országi fejedelmek és fejedelemnék közül legelsők legyenek felséges negyedik Ferdinánd nápolyi király és felséges Maria Carolina királyné, a kik dicső magyar nemzetünket nemcsak az, hogy szerették, hanem ennek kinyilatkoztatására magyar nemzeti ruhánkat felséges testekre érdemesíteni és ugyanezen magyar nemzeti köntösben a mi felségesen uralkodó jó királyunknak megkoronáztatásának napján az magyar nemzeti seregnek díszesítésére örömünnepet ülni méltoztattak.»

54. A KIS EMLÉKÉREM.

Hasonló meleg kifejezésekkel tolmácsolják elismerésüket Sze-

chényi Ferencz iránt. «Köszönjük Excellentiádnak« — olvassuk Bács vármegye levelében — «ebbeli készségét, becsüljük hazánkhoz és nemzetünkhöz vonzó szeretetét és ama nagy szívbéli hazafiúságát, melyeknek indulatjából ezen fölöttébb költséges fáradozást önként fölvállalni tetszett. Várjuk ettűl a hazánkra s nemzetünkre terjedő dicsőséget, annál csalhatatlanabb bizodalommal, mennél inkább fényesíti küldésünket a küldöttnek érdeme.»

Figyelemreméltó az, a mit Bihar vármegye rendei írnak neki: «Noha ugyan nemzetünk már abban sokat nyert, hogy Excellentiád által egy koronás főt megtisztelhetett, és hogy viszontag Excellentiádban a nemzet is megtiszteltetett; de ha Excellentiád ezen követségének más hasznát is keressük, azt, hogy Excellentiád jó névvel fogja venni, egész bizodalommal vagyunk. Szoros szövetségben állott volt hazánk, nevezetesen nagy Lajos királyunk a nápolyi udvarral, és ebből nemcsak gyanakszunk, de majd bizonyosan is tudjuk, hogy a nápolyi felség leveles tárházaiban sok olyas régi levelek vagynak, melyek a magyar dolgokat illetik, ha Excellentiád szorgalmatossága, hazája szeretete, mostani követsége, kedvessége meg nem nyeri, soha reménység se lehet azok látása megnyeréséhez; holott úgy lehet gondolni, hogy azok őseink viselt dolgai kivilágosítására sokat tehetnének.»

Ez a levél Széchényinek hazatérte után jutott kezeibe. Bihar vármegye óhajtása csak nyolcz évtized múltával ment teljesedésbe.

Széchényi mind a királytól, mind a főherczeg-nádortól ajánló és hitelesítő iratokat kapott a nápolyi királyhoz és a többi uralkodókhoz, a kik elé járulnia kellett. Lipót a nápolyi királyhoz szóló levelet ezekkel a sorokkal kezdi: «Jó magyarjaim, a kiknek szíveit Ön teljesen megnyerte, annak a szerencsének emlékezetét, hogy Felségedet és hitvesét, a királynét, koronázásom alkalmával körükben láthatták, emlékéremmel kívánták megörökíteni.»

Széchényi, miután a Bécsben tartózkodó olasz diplomatáktól útleveleket eszközölt ki, deczember 8-ikán indúlt el. Vele voltak neje, ennek egyik nővére, elsőszülött fia Lajos, nevelőjével,

GROF SZECHENYI FERENCZ.

(Egykoru olajfestmeny a czenki kastelyban.)

Tibolth Mihálylyal. Számos szolgaszemélyzet, közte több huszár, kisérte.

Szárazföldön, váltott lovakon, egész Olaszországon keresztül, gyorsan tették meg a hosszú utat, a nélkül, hogy bárhol huzamosabb pihenőt tarthattak volna.

Az 1793-ik év első napját Rómában töltötték. A pápai állam és a nápolyi királyság határállomásán, Terracinában, veszély fenyegette életüket. A kocsit, a melyben a gróf családjával utazott, elragadták a lovak.

Januárius 6-ikán érkeztek Nápolyba. Ruspoli herczeg a császári követ, bemutatta Széchényit a külügyminiszternek, az angol Actonnak, a kit a királyné bizalma és kegye az ország kormányának élére helyezett, és a ki az ő közremüködésével a királyság politikájának új irányt adott. IV. Ferdinánd ugyanis, noha a spanyol király fia volt, szakítva Spanyolországgal, Ausztriához csatlakozott.

A fogadtatási szertartások megállapítása hosszabb időt vett igénybe. Az eredmény Széchényit megelégedéssel tölthette el. Azokban a kitüntetésekben részesítették, a melyek a legmagasabb diplomacziai rangfokozaton álló méltóságot, a császár rendkívüli követét illették meg.

Ehhez képest első kihallgatásához januárius 22-ikén, hatlovas udvari fogat, udvari méltóságoktól és szolgáktól kisérve, az utczákon felállított lovasság sorfalai között, vitte őt a királyi palotába.

Huszonhat évvel utóbb emlékirataiba a következőket iktatta Széchényi: «Szívem zajosabban dobogott, a mikor a palota kapujánál a katonai zenekar játéka üdvözölt, és csaknem elfelejtettem a bécsi állami kanczelláriában számomra kidolgozott olasz beszéd kezdetét; . . . de megvillant lelkemben az a gondolat, hogy magyar vagyok és egy nemes nemzet megtisztelő megbízatásában járok el.»

A trónteremben nagy meglepetés várta. A király és királyné magyar díszruhában fogadták. Azt a figyelmet, a mit a mai udvari etikett szabályai szerint az uralkodók egymás iránt

kölcsönösen tanúsítani szoktak, kitüntették a nemzet iránt, a melynek képviselője járult eléjök.

55. IV. FERDINÁND NÁPOLYI KIRÁLY.

Rövid üdvözlő beszéd kiséretében nyujtotta át Széchényi a magyar király és a főherczeg-nádor leveleit, majd azután a két

nagy arany érmet, a melyeket a titkári minőségben szolgálatot tevő Tibolth Mihály kezeiből vett át.

56. MÁRIA KAROLINA NÁPOLYI KIRÁLYNÉ

Ferdinánd olasz nyelven így válaszolt: «Igaz jo indulattal veszem át a barátság újabb tanúbizonysagát, melylyel a császár,

Magyarország királya és a főherczeg-nádor kisérni kivánták Magyarország karainak és rendeinek szép figyelmét, annak tanújelét, hogy hív emlékezetben tartják azt a nagy gyönyörűséget, a melyet ezen kitünő és hősies nemzet körében időzve, éreztem. Az a figyelem, a melyet akkor a nemzet irányomban tanúsított és a nagyrabecsülés, a melyre engem maga iránt késztetett, lelkemben soha sem fog elhomályosodni. Kérlek Téged, hogy ezt a nyilatkozatomat Te, a kit a legnagyobb megelégedéssel fogadlak városomban, vidd meg a rendeknek, tisztelt honfitársaidnak.»

A királyné pedig német nyelven a következő szavakat intézte a követhez: «Kettős örömmel fogadom ezen alkalommal császári testvéremnek, kihez oly sok drága kötelék csatol, küldöttét. Rám és királyi férjemre nézve egyaránt hizelgő, hogy egy nemes és vitéz nemzet részéről a figyelem kiváló megnyilatkozásában részesülhetünk. Felkérem Önt, gróf úr, hogy császári bátyámat határtalan tiszteletem és szeretetem felől, Magyarország rendeit pedig igaz, őszinte hálám és nagyrabecsülésem felől biztositsa. Legyen Ön is meggyőződve afelől, hogy a nagyrabecsült megbizatás végrehajtására reánk nézve kellemesebb választás, mint az Ön személyének kijelölésével, nem történhetett volna.»

A hivatalos fogadtatás után nyájas társalgásban a király és a királyné felelevenítették magyarországi emlékeiket, és biztosították a követet, hogy mind őt magát, mind nejét és sógornéját mindenkor szívesen fogják látni.

Azóta csakugyan mindhárman sűrűn fordultak meg az udvarnál.

Egy alkalommal a király asztalához hívta meg az összes magyarokat, kiket Széchényi ott időzése ezen a télen a szokottnál nagyobb számban gyűjtött egybe a nápolyi öböl tündérszép tájain.

Az udvar példájára a nápolyi arisztokráczia is tüntetett magyar rokonszenvével. A főrangú fiatalság, mintegy háromszázan, nagyrészt a nemes testőrség tagjai, a farsang utolsó napjaiban, egyik közhelyen a nagy közönség színe előtt rendezett tánczvigalomra magyar öltözetben jelentek meg. Ezzel — mint

Széchényi magyarázza — az ausztriai és Bourbon házak között fennálló kapocs bensőségét és a jogaraik alatt álló népek kölcsönös ragaszkodását kívánták jelképezni.

A király Széchényit a legnagyobb kitüntetésben részesítette, a mely rendelkezésére állott: Szent-Januárius rendjének lovagjává avatta; ő volt az első külföldi, a kit ezen rend csillagával diszített föl.

Annyira megkedvelte őt, hogy állandón udvaránál akarta birni. Meghagyásából külügyminisztere lépéseket tett Bécsben, hogy a távozó Ruspoli herczeg helyére ő neveztessék ki követté. Óhajtását a császári udvarnál készek voltak teljesíteni, de Széchényi határozottan vonakodott elfogadni az állást, azzal a jellemző megokolással, hogy fiait nem akarja a külföldön neveltetni.

Széchényi nápolyi időzése hosszabbra nyult mint tervezte. Fiának, majd nejének súlyos betegsége akadályozta őt az elutazásban. Ott érte II. Lipót márczius 1-jén bekövetkezett halálának lesujtó híre, melyet húsz nappal utóbb kapott meg. Ekkor kétségei támadtak azíránt, vajjon felhatalmazottnak tekintheti-e magát arra, hogy megbizatásában a többi olasz udvaroknál eljárjon; mivel a követek megbizatása a küldő uralkodó halálával megszűnik. Ő a magyar országgyűlés kiküldötte volt ugyan, de

II. Lipót levelei hitelesítették meg ezt a küldetést. Spillmann államtanácsoshoz és Pászthory udvari tanácsoshoz fordult utasításért, a melyet Rómában szándékozott bevárni.

Márczius 24-ikén volt hivatalos búcsú-kihallgatása a királynál, a ki ez alkalommal a leghizelgőbb kifejezésekkel halmozta el nemzetét és az ő személyét. Nyolcz nappal utóbb még egyszer fogadta őt nejével és sógornéjával magánkihallgatáson; könnyezve ölelte meg őket, s így búcsúzott tőlük.

Emlékül gyémántkeretbe foglalt arczképével ajándékozta meg Széchényit, míg értékes szelenczét juttatott Tibolth Mihálynak.

A küldetésért és az éremért köszönetét hivatalosan már korábban, márczius 1-én II. Lipóthoz szóló levélben tolmácsolta. «Ki nem fejezhetem» — írja egyebek között — «érzéseimet, a melyeket a magyar rendek elhatározása lelkemben fölidéztek.

58 A NÁPOLYI KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

Kérem Felségedet . . . legyen ezen vitéz nemzetnél érzéseim tolmácsa. A nagyrabecsülés, melyet a nemzet maga iránt bennem felkelteni tudott, annyira mélyen bevésődött szívembe, hogy azt eltörölni semmi sem képes. Széchényi gróf jelentést fog tenni Felségednek arról, hogy milyen módon fogadtam öt. Nem vagyok képes eléggé magasztalni az ő magaviseletét és azt az éppen oly nemes mint megnyerő módot, a miképen megbizatásában eljárt. Köztiszteletet küzdött ki itt magának, és őszinte sajnálattal látom őt távozni.»

Mindezt ismételte márczius 25-ikén Ferencz királyhoz írt levelében, a melyben egyúttal értesíté arról, hogy Széchényit a Szent-Januárius-rend lovagjává nevezte ki, hogy így «iránta és az egész nemzet iránt nagyrabecsülését tanúsítsa, s azt, hogy milyen nagy súlyt fektet egyik honfitársuk érdemes személyére,

GRÓF SZÉCHENYI FERENCZNE.

(Egykorú olajfestmény a czenki kastélyban.)

mind az ő érdemeinél fogva, mind pedig a megbizásért, a melyet az ő nevökben lekötelező módon teljesített».

Márczius utolsó napján utazott el Nápolyból Széchényi egy udvari orvos kíséretében, kit a király adott melléje, hogy a teljesen még fel nem épült grófnét gondozza, és a kit, Rómába érkezvén, sem bocsáthatott el, a miért a királyné előtt mentegetőzvén, ettől a következő nyájas választ kapta: «Rómából küldött levele sok örömet szerzett volna nekem, ha az ok, mely megírására Önt késztette, nem szomorította volna meg. Sokkal több igaz tiszteletet és barátságot táplálok Ön és kitünő neje iránt, semhogy az utóbbinak újból beállott betegeskedése és a nyugtalanság, a melyet ez Önnek szerez, őszinte részvétet nem keltene föl bennem. A legkisebb bizonyíték, a mit erről Önnek nyújthatok, az, hogy kérését a királynak rögtön előadtam. Az orvost, a ki Önöket kisérte, addig tarthatják maguknál, a meddig tetszik. Kívánom, hogy az eredmény bizalmukat teljesen igazolja és így abban az örömben részesüljek, hogy mindkettőjük javára és megelégedésére valamit tehettem.» [1]

59. A NÁPOLYI KIRÁLYNÉ ALÁIRÁSA

Az örök városban Széchényi jelen lehetett a nagyhét ünnepélyes szertartásain. A kihallgatásról, melyen VI. Pius őt fogadta és a magyarországi érmet átvette, csak egy részletet jegyez föl emlékirataiban: a magyarországi szokásra hivatkozva, felhatalmazást eszközölt ki, hogy kardjával oldalán járulhatott a szentatya elé.

Rómában kapta meg Spillmann és Pászthory leveleit, a melyekben értesítik, hogy, noha Bécsben új királyi hitelesítő iratok kiallítására nem érnek rá, a kijelölt olaszországi udvarokat fölkeresheti. «Azt azonban minden bizonynyal megvárom Tőled» — irja az utóbbi — «hogy a dietára vissza fogsz jönni, hogy élő szoval adhass relátiót a gyülekezetnek, és gerjeszszed fel hazank-

[1] 1792 április 25-ikén. A családi levéltárban: I. 2. 1. 138.

fiaiban azon szent tüzet, mely Tégedet a józan idegenek előtt oly becsessé teszen.»[1]

Széchényi nem tért ki az elvállalt kötelezettség teljesítése elől. De lemondott mégis arról a tervről, hogy Olaszországból Belgiumba megy s az ott helytartó gyanánt működő Albert szász-tescheni herczegnek és nejének, Krisztinának, Mária Terézia leányának — az érmeket személyesen átnyujtsa. Ezeket Rómából postán küldötte meg nekik. A levélben, a melyet a herczegnek írt, kiemeli, hogy a magyar nemzet «azt a békességet és boldogságot, melyet kegyes helytartói kormányzata alatt élvezett», hálás emlékezetben tartja; s hogy a saját hálájáról, melylyel irányában magát élethossziglan lekötelezettnek tekinti, csak azért hallgat, «mert a mikor az egész nemzet szól, az egyénnek el kell némulnia».[2]

Flórenczben, Pármában, Milanóban és Turinban csak néhány napra állapodott meg.

Mindenütt nemcsak a fejedelmi személyeknek és a főrangú előkelőségeknek, hanem a jelesebb tudósoknak is, főképen az éremtudomány művelőinek kedveskedett érmekkel. Így — mint maga említi — azt akarta elérni, hogy a magyar nemzetnek az érem veretésével kifejezett szándéka köztudomásra jusson és örök emlékezete fentartassék.

Följegyzései és útközben írt levelei (azok legalább, a melyek ekkorig ismeretesek) csak a szertartásos külsőségekről adnak számot; semmit sem szólanak arról a hatásról, melyet az antik és a renaissance-kori művészet emlékei és műkincsei rá gyakoroltak. Azokat csodálva és bennük gyönyörködve, kétségkívül fokozott fájdalommal töltötte el lelkét hazája szegénységének gondolata, és mélyebben vert gyökeret benne az elhatározás, hogy nemzete művelődésének emelésére szenteli erejét és vagyonát.

[1] Spillmann levele 1792 április 12-ikén kelt; Pászthoryén a dátum hianyzik.
[2] 1792 április 20-ikán.

Elég jókor érkezett haza, hogy június 6-ikán Ferencz király koronázásán jelen lehessen, és küldetéséről a június 11-ikén tartott ülésben az országgyűlésnek bemutathassa jelentését.

Ebben különösen kiemelte, hogy mindazon kitüntetések, melyekben részesült, a magyar nemzetre háromlanak; a Szent-Januárius-rend csillaga «nem neki adatott, semmiféle érdeme nem lévén elnyerésére, hanem a nemzetnek, mely őt érzései tolmácsolásával megbízta».

A fönmaradt érmekre nézve fölhatalmazást kért, azokat a budai egyetemnek átadhatni, hogy ezzel is «az ifjúság érdemes tettekre serkentessék».[1]

Az országgyűlés köszönetet szavazott neki azért, hogy «a követségben, költséget nem kímélve, fényesen, a nemzet méltóságához képest, járt el»; őt ezen és egyéb érdemeiért ő felsége a király kegyeibe ajánlotta.[2]

A nemzet hálás emlékezetben tartotta azt, hogy méltó módon képviselte a külföldön Széchényi. Másfél évtized multával a puritán lelkű Kazinczy említi: «Széchényi nagy rollt (szerepet) játszott a nápolyi udvarnál, s a nagy rollt nagy fénynyel s igazi fénynyel vitte.»[3] Csokonai pedig így énekel róla:

«Ki Nápolyba menvén országos követnek,
Dicsőséget szerzett a magyar nemzetnek.
Bámulva csodálta Nápoly csinos népe,
Milyen a felséges magyar nemzet képe . . .
Betölt benne nemes hazánk bizodalma,
Függ mellyén a Nápoly csillagos jutalma,
Örök dicsőséget szerzett a hazának,
Méltó tiszteletet nyert önnön magának,
Melyért a negédes Portici környéki
Tengeri víg hanggal udvarolnak néki,
S magok a bájoló tyrrhéni szirének
Az ő virtusiról versent éneklenek.«[4]

1 Datum nélküli példány a családi levéltárban: 1. 2. I. 137.

2 A jelentés szövege, mellékleteivel, fölvétetett az országgyűlés naplójába. Diarium Comitiorum anni 1792. 58—73. l.

3 1800 deczember 20-ikán. Kazinczy levelezése, IV. k. 455. l.

4 1798-ban somogyi főispánná beiktatása alkalmával írt üdvözlő versében, id. h. 99. l.

III.

Az 1792-ik évi országgyűlés befejezése után a megelőző évben kiküldött országos bizottságok újból összeültek és folytatták tanácskozásaikat. Széchényi is megjelent az urbarialis deputatió ülésein. De csakhamar beadta lemondását. Ezen elhatározásait barátai helytelenítették. Egyikök, Pászthory, így ír neki 1792 november 8-ikán:

«Hát ugyancsak lemondtál az urbarialis deputationak? Ha úgy, bizony igen vétettél, hogy hazádnak ezen nagy szolgálatot megtagadtál; én hív maradok a principiumomnak, hogy akárminképpen bánnyanak is vélem, én mégis a közszolgálatra, a midőn csak kivántatni fogok, bé fogok állani, s ohajtanám, hogy olly szép lelkű, olly éles eszű és olly nemes gondolkozású férfiú, mint te, ugyanazt cselekedné. — — — Te nemes lelkű Szécsényi, te lészel az, a kinek szivében én mindenkor részes leszek, és a ki a diaetalis referens és a szurkos mezzü lakos közt soha semmi külömbséget nem tévén, egyenlő szeretettel fogsz hozzám viseltetni.»

Széchényi azonban még tovább ment. Kísérletet tett a királyt rábírni, hogy a reform-javaslatok kidolgozására kiküldött összes bizottságokat oszlassa föl. Erre nézve Pászthory 1793 február 7-ikén kelt levelében a következőket jegyzi meg:

«Hogy a jó királyunkhoz elmentél, igen nagyra becsülöm szívedet, de azt megvallom, meg nem foghatom, mi lehetett az okod, hogy királyunktól a deputatiók dissolutióját kivántad, mert azt a királytól más titulus alatt kivánni nem lehetett, mint hogy ők nem dolgozván a király interesséhez képest, s így meg nem érdemelvén a király bizodalmát, jobb őket elszélleszteni: a menynyire pedig nálam esmeretesek a deputatió munkái, nevezetesen a diaeta organisatiója, az tökélletesen oda czélozott, hogy az illendö hatalma a kiralynak nevekedjék inkább, mint sem hogy fogyjon.» [1]

[1] A családi levéltárban.

Széchényi magatartását nem lehet másképen magyaráznunk, mint úgy, hogy az iránynyal, mely az országos bizottságok körében érvényesült, nem értett egyet, mert az a szabadelvű haladás igényeivel, melyeknek kielégítését ő sürgette, ellentetben állott.

Politikai álláspontjára ismét világosságot vet összeköttetése a radikális reform magyarországi híveivel. Martinovics és Laczkovics közösen szerkesztett röpirataikban őt mint velük rokonszellemű férfiút mutatják be;[1] az előbbi 1792 nyarán Van Swieten államtanácsoshoz intézett levelében Széchényivel mint pártfogójával dicsekszik.[2] Ez állandóan a legbensőbb viszonyban volt Hajnóczival, ki a czenki kastélynak úgyszólván állandó lakosává lett, s ott írta meg két röpiratát, melyekben eszméi mellett az agitatiót folytatta.[3] Ezek most már több tekintetben eltérnek azoktól, a melyeket korábbi (1790-ik évi) munkálataiban fejtett ki. Anglia ősi intézményei mellett a franczia forradalom vivmányait is átültetni szeretné hazánkba. A történeti alapot nem hagyja el teljesen; de nem egy pontban radikális reformokat sürget.

A monarchikus kormányformának híve, és elismeri, hogy a polgárháborúk megelőzése végett a trónöröklés szabályozása kivánatos; de miként az atya nem kötheti meg gyermekei akaratát, szintúgy az élő nemzedék a következőket nem foszthatja meg szabadságuktól; a miért a megállapitott trónöröklési rendet a nemzet bármikor megváltoztathatja. Ezen szempontból az uralkodó nagykorúságának megállapitása, gyámjának és kormánytársának kijelölése esetről-esetre a nemzet jogköréhez tartozik.

A királyi hatalom túlkapásai ellen a nemzeti szabadságok leghathatósabb biztositékát az adó megtagadásának jogában, melyet Anglia gyakorol, ismeri föl. Ez Magyarországban, hol azok, a kik az adót fizetik, annak megszavazására befolyást nem gya-

[1] Status regni Hungariae anno 1792. — Discussio oratoria.

[2] 1792 augusztus 28-ikán. — Martinovics és társainak összeesküvése, 64. l.

[3] Dissertatio politica publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus. 1791. — De comitiis regni Hungariae. 1791. — Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in Hungaria latarum. 1792. — De diversis subsidiis publicis dissertatio. 1792.

korolnak, csak akkor léptethető életbe, a mikor a közteherviselés elve a nemesekre, a nemesi jogok a jobbágyokra kiterjesztetnek.

Elismeri, hogy ilyen reformoknak foganatosítása, ha egyszerre és rohamosan történik, veszélylyel jár. A nemességtől nem lehet követelni, hogy a százados előítéleteket rögtön áldozza föl. A szolgasághoz szokott nép, ha egyszerre teljes szabadságot nyer, könnyen keresztültör minden korláton és azt hiszi, hogy most már mindent megengedhet magának. Időre van szükség, hogy az új alkotások biztosságot és állandóságot nyerjenek. Kezdetnek elég volna az, ha a megyei házi pénztár szükségleteit ezentúl kizárólag a nemesség fedezné; a jobbágyoknak pedig az a jog biztosíttatnék, hogy szabadon költözködhessenek és kötelezettségeik szabályozása végett földesuraikkal szerződést köthessenek.

Az országgyűlés szervezésére vonatkozó javaslatai a klérust egészen kizárják a törvényhozásból, a főrendektől is megtagadják a személyes szavazatot. Angliában — úgymond — egészen mások a viszonyok; mert ott csak az elsőszülöttek ülnek a lordok házában, míg testvéreiknek és rokonaiknak egy része az alsóházba kerül. Ellenezi, hogy a magyarországi alsótáblánál a király által kinevezett hivatalnokok és a távollevő főrendek küldöttei szavazatot kapjanak. Ellenben a követek küldésére jogosított királyi városok száma szaporítandó; mert a törvénynek annál nagyobb a tekintélye, minél több polgárnak van része a törvényhozásban. Mindaddig, míg a nemzet nagyobb része, a nép a törvényhozásból ki van zárva, nincs kifogása az ellen, hogy a követeket küldőik utasítással lássák el. Erdély és a magyar korona ősi jogai alapján Galiczia is a magyar országgyűlésre követeket küldjenek.

Az országgyűlés első feladata: az alaptörvényeket megállapítani. Ezek, felfogása szerint, a következő elveket foglalják magukban: mindenki szabadon választhatja meg hazáját; mindenki gondolatait szabadon fejezheti ki szóval, írásban, sajtó útján és tettekben, a miből a lelkiismereti és vallásszabadság foly; mindenki szerezhet ingatlan birtokot és ha a kellő képzettséggel

bír, akármilyen hivatalt viselhet; a jobbágyok földesuraikkal szabadon szerződhetnek; «a magyar szabadság magna chartája», mely szerint a nemest csak törvényes idézés és ítélet után szabad elfogni, az ország összes lakosaira kiterjesztendő; a fejedelmet a végrehajtó hatalom és a törvényhozás irányában a felfüggesztő veto joga illeti meg, a mely utóbbival akkor él, a mikor kétségei vannak aziránt, vajjon a törvényhozás a nemzet akaratát fejezi-e ki, s azután a nemzethez appellál; a nemzet a saját akarata szerint kormányoztatja magát, és joga van mindegyik uralkodóval külön-külön szerződésre lépni; az állam összes kedvezményeiben és terheiben az ország összes lakosai egyenlően részt vesznek; mindenki csak annak az adónak megfizetésére kötelezhető, a melyet személyesen vagy képviselői által megszavazott.

Nem kevésbbé radikálisak a reformok, melyeket a katholikus papság politikai helyzetének szabályozása tárgyában javasol Hajnóczy: a papság a világi hivatalokból zárassék ki, házassági ügyekben világi törvényszékek biráskodjanak, a hiteles helyeket a vármegyék kezeljék, a tized szüntettessék meg.

A vallásszabadság elvét hirdeti. Állam-vallás nem létezhetik, mivel a vallás «a társasági kötésnek» nem tárgya; a hét magyar vezér vérszerződésében sem volt szó a vallásról.

Ezen utóbbi észrevétel mosolyt idéz az olvasó ajkaira, de jelezi azt, hogy új kor hírnöke soha sem szünik meg kegyeletet táplálni az ősi intézmények iránt.

Hajnóczy az 1794-ik év tavaszán, május 5-ikén Czenken azzal vett búcsút Széchényitől, hogy menyasszonyát közelebb oltárhoz vezeti. Ezen alkalommal lakása bebutorzására 225 forintot kapott ajándékul a gróftól.[1]

Azonban a családi boldogság helyett a vesztőhely elé ment.

Éppen erre az időpontra esik a Martinovics-féle titkos társaság megalakulása, az úgynevezett «forradalmi katekizmus»-ban

1 Ezt számadási könyvében jegyezte föl.

formulázott eszmék megvalósítására, az állami és társadalmi viszonyoknak a franczia forradalom vívmányainak megfelelő átalakítására.

A megindítandó mozgalom vezetésére Martinovics igazgatókat szemelt ki. Hajnóczy volt az egyik. Az arisztokráczia köréből gróf Sigray Jakabot nyerte meg, a ki sem tehetségre, sem tekintélyre nézve meg nem közelíthette Széchényit. Arra, hogy az utóbbit megnyerje, kisérletet sem tett. Előre kellett látnia, hogy ez az ő egyéniségének magát alárendelni nem fogja, a magyar közszellem teljes félreismeréséről tanúskodó vakmerő vállalkozásban résztvenni hajlandó nem lesz.

Július 23-ikán történt elfogatása után, Martinovics egy szóval sem említette vallomásaiban Széchényit. Hajnóczy pedig augusztus 29-ikén tett vallomásában csak annyit mondott róla, hogy szándéka volt vele a forradalmi katekizmust közölni, abból a czélból, hogy azt «Bécsben jó barátaival és talán magával a kabineti miniszterrel is közölje, és így abból az országra a lehető legnagyobb előnyök háromoljanak».[1]

Ezen nyilatkozat értelme elég homályos volt ugyan, de nem kompromittálta Széchényit, a kit a bécsi kormány nem is vett gyanúba, minélfogva a vizsgálatot az ő személyére nem terjesztette ki.

Az összeesküvés fölfedezése idején Széchényi Karlsbadban tartózkodott, hová beteg nejét kísérte volt. Mikor szeptember elején haza készültek, útközben a grófné súlyosan megbetegedett, és Prágában sógornéja, Desfour grófné házánál heteken át gyógyíttatta magát. A gróf Magyarországba jött, hogy gyermekeit anyjukhoz kísérje, a kit a gyógyulás útján talált és az ősz folyamán egészségesen hozhatott czenki kastélyába.[2]

Innen követte kínos aggodalmak között annak a felségsértési pörnek folyamát, a mely Martinovics és társai ellen Budán megindíttatott. Meg volt kímélve attól, hogy egykori titkára és

1 Martinovics és társai összeesküvése, 251. l.
2 Zichy Antal, gróf Széchényi István élete, 1. k. 7. l.

60. AZ ÖSSZEESKÜVŐK FÁJA

bizalmas munkatársa ügyében vallomást kelljen tennie. Mindazáltal a halálitélet, a mely a kúria által kimondatott és 1795 május 18-ikán végrehajtatott, természetszerűen mélyen megrendítette.

Ez a hatás nem volt sem felületes, sem múló. Egész életére kiterjedő fordulatot idézett elő gondolkodásának és közpályájának irányzatában.

Már a franczia forradalom fejleménye, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméinek elmerülése a rémuralom vérözönében: alkalmas volt arra, hogy ifjú korától fogva nemes hévvel felkarolt ideáljai életképességében bizalmát megingassa; aziránt, vajjon azok, a kik fennállót lerontani elég erősek, a romok helyén újat alkotni képesek-e, kétséget támaszszon.

Azonban fenmaradt még az a reménység, hogy a szabadelvűség magyarországi apostolai egyéni tulajdonságaiknál és a körülményeknél fogva az állam épületétől veszélyes megrázkódtatásokat távol fognak tartani.

Ettől is megfosztotta őt a Martinovics-összeesküvés, a melynek természete és czéljai felől csak azt tudta, a mit az udvar terjeszteni jónak látott, hogy a trón megdöntését, forradalom előidézését készítette elő.

Éppen önzetlen idealismusa, mely a szabadelvű táborba vezette volt, most arra készteté, hogy életczélját: a nemzet haladásának és boldogitásának művében való közreműködést más téren keresse, ott, a hol ősei szereztek halhatatlan érdemeket; hogy a vallás és a trón tekintélyében ismerje föl a szenvedélyek fékezőjét, a rend biztosítékát, a jobb jövő zálogát, a természetes fejlődés termékenyítő napját.

A magasabb és általánosabb természetű motivumokhoz egyéniek csatlakoztak.

Alig egy lépés választotta el őt az örvénytől, a melyben gyalázat, börtön, vérpad leselkedett rá. Könnyű lett volna őt az összeesküvésben való részvétellel gyanúsítani, vádolni; hisz az ő kastélyában írta meg Hajnóczy a könyveket, melyekben a forradalmi katekizmus alapelveit hirdette; a lefoglalt irományok

között megtalálták leveleit. Csak szerencsés véletlennek köszönhette, hogy a katekizmus még nem került kezeibe. Úgy érezhette tehát magát, mint az, a kinek oldala mellett társát sújtja le a villám, vagy éri el az orgyilkos golyója.

Különben is érzékeny lelkét ezen megrendítő behatások iránt fokozott mértékben tette fogékonynyá szeretett nejének súlyos betegsége és váratlan felgyógyulása.

A veszélyből való szerencsés megszabadulása, a családi életét fenyegető csapás elvonulása hosszú álmukból fölébresztette a régtől fogva szunnyadozó érzéseket és meggyőződéseket, a melyek őseitől szállottak rá örökségül és ifjú korának éveiben boldogították. Isten és a király irányában mély hála töltötte el. Lelkiismerete furdalásait azért, hogy olyan politikai irányhoz csatlakozott, mely a forradalom magvait hinti és olyan szövetségbe lépett, melyet egyháza kárhoztat, azzal az elhatározással némította el, hogy a vallás és a trón szolgálatának szenteli ezután életét.

Kortársai nem értették meg az átalakulás ezen folyamatát, frivol módon magyarázták és őt szigorúan itélték el miatta. Sok év múltával, Kazinczy Ferencz kérdést tett Kultsár Ferencznél, ki abban az időben közel állott Széchényihez, hogy «honnan eredhet az ő religiosus gyengesége»? Azt a választ kapta, hogy Izdenczy, a hatalmas államtanácsos, «reáijesztett, osztán maga is érzette, hogy ifjabb korában freymaurerkedett». Mire gróf Dessewffy József, kinek ezeket Kazinczy megírta, azt jegyzé meg, hogy «gróf Széchényi gyenge lelkű úgy mint szemű volt mindenkor».[1]

IV.

A Martinovics-féle összeesküvés fölfedezésének idejében kisebb jelentőségű, szűk körben lezajló, de Széchényit legközelebbről érintő események: súrlódásai nagyczenki jobbagyaival szintén

[1] Az 1809 januarius 21-iken és márczius 1-en kelt levelek. Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczczel, (Pest, 1860.) I. k. 61, 64. l.

befolyást gyakoroltak azokra az érzelmekre, a melyekkel demokratikus nevelése következtében az elnyomott, szerencsétlen jobbágyságra letekintett.

Czenken, a mióta a kastély felépült és abban a folyton gyarapodó könyvtár elhelyezést talált, Széchényi előszeretettel tartózkodván, azon volt, hogy ott földbirtokát kiterjeszsze és rendezze. Evégből nemcsak a szomszéd földbirtokosoktól jelentékeny területeket vásárolt, hanem a jobbágyok kezén levő némely irtványföldek és szőllők egy részét készpénzfizetés vagy csere útján megszerezni igyekezett, a mire az úrbéri törvények és rendeletek feljogosították.

Azonban a jobbágyok sem önkéntes eladásra, sem cserére nem voltak hajlandók, és mikor földesuruk a megyei hatóság útján készült jogait érvényesíteni, terveit valósítani: ők egyenesen a királyhoz fordultak. Két küldöttük 1793 őszén Bécsben audiencziát kért és kapott. Ezek felségfolyamodást nyujtottak be és ebben elpanaszolták, hogy a sok robot miatt, a mire őket a gróf gazdatisztjei kényszerítik, gazdaságuk tönkre megy, sőt most már földjüktől is meg akarják fosztani; esedeznek tehát, parancsolja meg «a külömben nagyon kegyes grófnak», hogy szándékától álljon el.[1]

A király néhány nyájas és biztató szót intézett a parasztokhoz, kérvényüket pedig leküldötte Sopron vármegyének, mely vizsgálatot rendelt el, és ennek eredménye alapján a helytartótanácsnak azt jelentette, hogy Széchényi eljárása a törvényeknek megfelel, ellenben vétkesek a jobbágyok, kik az úri szék előtt megjelenni vonakodtak és földesurukat a király előtt rágalmazták.[2]

A helytartótanács ezek után elrendelte, hogy a vármegye a jobbágyokat a földesurral való egyezkedésre szólítsa föl, a menynyiben pedig czélt nem érne, az irtványföldeket és szőllőket végrehajtás útján foglalja el a földesúr számára.

[1] 1793 november 27-ikén. Ezen irat, úgyszintén az ezen ügyre vonatkozó alább idézendő többi iratok a családi levéltárban II. 2. III. szám alatt.

[2] Az 1794 február 10-ikén tartott közgyűlés végzése.

A megyei hatóság ehhez az erőszakos rendszabályhoz kényszerült fordulni. Az irtványföldeket a nyár folyamán, karhatalommal élvén, tényleg átadta az uradalomnak, a szőllők átvételére pedig, hogy a jobbágyok leszüretelhessenek, október 30-ikát tűzte ki határnapul. Ekkor azonban a jobbágyok felfegyverkezve ellenállottak, sőt az irtványföldeket is visszafoglalták. Ez abban az időben történt, mikor Martinovics és társai a börtönben várták itéletüket. Széchényi Ferencz most maga is a királyhoz fordult. «Napról napra» — írja folyamodásában — «czenki alattvalóim nyugtalan szelleme mind merészebben nyilatkozik; úgy annyira, hogy ha Felséged a bujtogatók ellen szigorú rendszabályokat nem rendel el, a földesurak biztonságának vége van. Mert a kelleténél nagyobb engedékenység következtében a jobbágyok annyira mentek, hogy sem földesuruk és a vármegye parancsainak, sem a királyi rendeletek előtt meg nem hajolnak.» Ezért legalább a bujtogatók példás megbüntetését kéri.[1]

Az udvari kanczellária és helytartótanács a korábbi rendeletek foganatosításra és a bujtogatók megbüntetésére utasította a vármegyét.[2]

Azonban a jobbágyok újabb felségfolyamodással éltek, s most okiratoknak az 1631-ik évvel kezdődő sorozatával bizonyították, hogy földjeik nem irtványok, hanem másfél század előtt vásárlás útján jutottak eleik birtokába.

Ennek daczára a helytartótanács 1795 deczember 15-ikén kimondotta, hogy a földek a földesúr által megválthatók, és a váltságdíjat, a mennyiben a jobbágyok el nem fogadják, a megyei pénztárba fizetheti be; egyúttal a bujtogatók szigorú megbüntetését rendelte el.

A mikor ez a rendelet Czenken kihirdettetett és a bujtogatók vasra verve Sopronba elhurczoltattak, a jobbágyok végre észre tértek és a következő kérvénynyel járultak Széchényi elé:

[1] 1794 november 12-ikén.

[2] 1794 deczember 4., illetőleg 23-iki leiratokkal.

«Méltóságos s nagyérdemű Grófunk Ő Excellentiája, nekünk ides Atyánk!

Melysiges alázatossággal folamodunk minyájan az egisz helysig miltoságos kegyes Excellentziájához nékünk édes Atyankhoz, megkövetyek mélto alázatossággal kegyes Excellentiajat, mivel emberi gyarloságbul engedetlensiggel enyiszer meg sértettek közakaratal mint Excellentziajat, mint pedig az nemes varmegyet, ne tulaidonitsa ezt nékünk vitkes cselekedetnek, mert mi Excellentziadnak térd fej hajto jobágyi mindenben mindenkor voltunk, leszünk s lettünk volna, ha ezen sorsunkban Ő Fölysige nem biztatott volna, bár Isten hirivel már regen kiadott volna rajtunk, hatt mi Excellentziajaval rigen meg egyesültünk volna. Kerjek s könyörgünk töredelmes szivel, könyörüllön rajtunk és bezárt embereinken, nem külömben ide haza bujdosókon, botsássa meg Excellentziája ellen tett engedetlensigünket, mert ők nem maguk akaratjábul, hanem egísz kössig elszánt szandikabul és Ő Excellentziaja engedelmibül folamodtak Fölsigihez, és hogy ezen emberek sem indíttók, sem okay engedetlensigünknek, ha szükség líszen, hüttel is megbizonyitjok. Csókólok tehát kezeit s lábait kegyes Excellentziajanak, miltóztassik ezen bezárt embereinket sérelem nélkül ki botsátanyi és ithon bujdosóknak bikessiges nyukodalmat adnyi, igirjek s fogadjuk, ha ezek ki szabadulnak, mingyárt egyessigre megyünk. Kristus Urunk is meg botsátott ellensigeinek és könyörgöt Szent Atyának ellensigeiert, bótsásson meg Excellentziája nékünk és embereinknek, mely kegyes nékünk megmutantando irgalmaságat az Ur Isten meg fizeti, meg sem szününk könyörgísünket, még az Ur Isten ő szent fölsige meg nem halgatja kirisünket, hogy az Ur Isten iltesse, szerentseltesse mint Ő Excellentziaját, mint kegyes Grófne aszonyunkat, minden magzatival együt. Vesse kegyes és irgalmas szemeit nagy szeginsigünkre Excellentziaja, tekintse sok farodságunkban tölt tavali munkánkat és elkiszitett tavaszi vetéshez földeket, méltóztassek megengedni Excellentziaja, hogy elvethessek az tavaszit, mivel még az kiraly contributio azon

földekrül reánk vagyon tive, bizony meg szolgállok Excellentziajanak, ha mással nem is, mindennapi imadsaginkal.

Az mely erős fogadásunkat és irásunkat ez szokot helysig pötsetunkel megerősityek.

Nagy-Czenki lakosok mindenben mindenkor térd fey hajto jobbagyi közönségessen.»

Széchényi válasza így hangzott:

«A mint hogy az emlétett lakosoknak eddég való viseletek vakmerő volt, olly istentelen ezen utólsó lépések is, mellyel hozzám bé nyuitott instantiajokban a Felséget, kinek érdemetlenül sok kegyességét tapasztalták és következendő szókkal a falú nevével és petsétjével árulni vakmeröen merészelik, mondván: «ha ezen sorsunkban Ő Felsége nem biztatott volna, fejhajtó jobbágyi, a mint mindenkor voltunk, leszünk, lettünk is volna, bár Isten hirével már régen kiadott volna rajtunk. — Ezen hallatlan vakmerőséghez jött az is, hogy midön már bizodalmokat az Uraság, Vármegye és Felségek elött elvesztették, lelkeket is Istenek elött veszteni kivánják avval, hogy instantiajokban lett kitételek szerént hüttel is meg akarják bizonyettani, hogy engedetlenségeknek se indéttói, se okai lettek volna foglár társai; holott tudatik, kikhez jártak még a kertek sövénnyein által is, kikkel tanátskoztak lappangva és sötétekben, és kikhez küldöttek nagyobb ingerlés kedvéért. — Mégis ezen vakmerő instantiájokban lett kinyilatkoztatásokhoz járul az is, hogy instantiájokban tsak akkor igérik és fogadják, hogy eggyességre mennek, ha az foglárok kiszabadulnak, mintha ezzel azt kivannák mondani, hogy külömben vakmerök maradnak és mintha a Felség utólsó rendelése után az igazságot félbe hagyvan egyesülni.

Azon egynéhany Czenkiekre, kikben még isteni és királyi félelem vagyon, bizom ezen vakmerö és istentelen instantianak megfontolását, hogy valjon nem érdemelnék-e meg, hogy gonoszságainak utólso kifejezesére instantiajokat az felség szine eleibe terjesszem és az altal nyilvansagossa tegyem megatalkodasokat, de mivel a boszuallast szivem utalja, elhalasztom most

(azon reménységnek fejében, hogy az Felség utólsó parantsolatjának fejet hajtani fognak) instantiájoknak Bétsben való küldését és atyai gondoskodással intem őket az engedelmességre és a foglárok utóbbi sorsainak tsendes elvárására, bizván a felségnek és törvénynek igaz elrendelésében.

Én az emlétett foglárokon részemről annál kevessebbet segéthetek, mennél kevessebb jussom van a vármegye rendeléseit (mellyek után a tömlötzben tétettek) vagy megváltoztatni, vagy annál inkább semmivé tenni, igérem mindazonáltal, hogy részemről, ha sorsok nehezzebbedni talál és a többi Nagy-Czenki lakosok lelkiesméretekben szállanak, azokért könyörögni fogok.»

A bonyodalmak azonban még több évig tartottak. A jobbágyok kénytelenek voltak megnyugodni abban, hogy földjeik az uradalomhoz csatoltattak, s most már csak azon fáradoztak, hogy a becsértéken felül az oklevelekkel igazolt értéknek megfelelő összeget kapjanak értök.[1]

V.

A szerencsétlenül folyt franczia háború válságai között az udvar a nemzet áldozatkészségére volt utalva; de az országgyűlést összehívni habozott, mivel attól tartott, hogy az a reformmunkálatok tárgyalását fogja sürgetni. Ennek következtében 1796. tavaszán királyi iratok a vármegyéket, főpapokat és főurakat egyenként kérték fel segélynyujtásra terményekben és pénzben.

Az eredmény kielégítő volt. Az ajánlattevők közül nem hiányzott Széchényi sem, a ki négyezer mérő zabot szolgáltatott be.

Azonban az olaszországi harcztéren megsemmisített négy hadtest pótlása mellőzhetetlenné tette az országgyűlés megtartását. Az ország rendei Pozsonyba 1796 november 6-ikára hivattak össze a végből, hogy «a trónnak, az ősi alkotmánynak, a nemesi jogoknak és a vallásnak, a franczia eszmék, elvek és fegyverek ellen, biztosításáról gondoskodjanak».

[1] Ez ügyben 1802 marczius 4-ikén inteznek Széchényihez folyamodást.

Mindenekelőtt a korán elhunyt Sándor Lipót főherczeg-nádor helyére testvére, József főherczeg választatott meg nádorrá, a ki ezentúl mind az ország javának előmozdítására, mind a korona igényeinek kielégítésére irányuló tevékenységének első negyedszázada folyamán Széchényi Ferenczben találta föl legönzetlenebb és legbuzgóbb munkatársát, míg helyét a második negyedszázadban Széchényi István foglalja el.

[illegible] József nádor szobra.
(A Széchényi grófok czenki kastélyában.)

Az 1796-ik évi országgyűlésen Széchényi Ferencz tagja volt annak az elegyes bizottságnak, a mely a hadi segély megajánlása ügyében küldetett ki.[1] Az ország rendei egyértelműleg szavaztak meg 50.000 ujonczot, és a rendes hadi adón felül nagymennyiségű lovat, ökröt, gabonát, zabot.

[1] Diarium, 38. l.

«A diaeta» — írja Széchényinek néhány nappal utóbb Pászthory — «amint hallottam, igen szépen folyt, a mint Te aztat előre láttad, a statusok igen szép oblátumokat tettek, és azáltal magasabb becsre felemelték ajándékjokat, hogy nem alkuttak, hanem minden conditió és viszontag való kérés nélkül adták mindazt, a mi tőlek kitellett. Örömmel olvastam nevedet azon meghitt deputatusok között, a kikre a subsidiumok felosztása volt bizva, s örvendettem, hogy a haza ügyességedben még hajdant helyheztetett bizodalmát fenntartja.» [1]

A következő (1797.) esztendő elején Széchényi hadi segélyűl készpénzben 12.000 frtot ajánlott meg. Ugyanekkor Esterházy Miklós herczeg, mint Sopron megye főispánja, a francziák elleni közfölkelés szervezésére megyei bizottságot alakított, a melynek élére Széchényi állott, a ki a tisztéből kifolyólag, április 21-ikén összehívta Sopron sz. k. város polgárait, hogy őket egy fölkelő csapat alakítására szólítsa föl. Ezen alkalommal beszédet tartott, a melyben magát mint a város polgárát mutatta be, és nagy tisztelettel szólott hozzájuk. «Szerencsésnek érzem magamat» — úgymond — «hogy szavaimat férfiakhoz intézhetem, a kik saját belátásuk, királyuk iránti hűségük, hazájukhoz való ragaszkodásuk . . . sugallatára, derék lövész-csapatjuk fölszerelésével már rég elmondották azt, a mit én mondandó vagyok.»

Utal a francziák diadalmas előnyomulására és arra, a mit a nemzet hasonló viszonyok között Mária Terézia trónjának megmentésére tett.

«Fel tehát a hősök derék és bátor fiai! Királyotok és saját nyugalmatok oltalmára kössétek föl az ellenségek szemeiben félelmetes magyar kardot, várjátok be így bátran és egyesülve királyotok szavát, a mely hívni fog, a mikor általatok a győzedelmet kivívni akarja. Tudja meg ő már most, hogy ereje gyarapodott, mert érte hű soproni polgárai élni és halni készek.« [2]

[1] 1790 deczember 24-ikén Fiuméból.

[2] Rede an den wohledlen Magistrat und ehrsame Bürgerschaft der k. Freystadt Ödenburg bey der Feyerlichkeit des Aufruffs gehalten von S. Excellense dem Hochgebohrnen Herrn Grafen Francz von Szécsény den 21. April 1797. — Sopron, év n.

1798 április 6-ikán Somogy vármegye főispánjává neveztetett ki. Június 4-ikén beiktatása Kaposvárt gróf Csáky József alkanczellár mint királyi biztos által nagy fénynyel ment véghez. Az e czélra tett kiadások 11.554 forintra emelkedtek.

«Még a magyar Apolló is» — jelenti a Magyar Hirmondó — «különösen kívánta jelesíteni gróf Széchényi Ferencz nagy hazánkfia érdemlett megtiszteltetésének víg ünnepét; mert számos tanítványait buzdította fel örvendő versezetek készítésére.»[1]

Nagy Ferencz, veszprémi kanonok latin ódája mellett, magyar versek ugyancsak tőle, Horváth Ádámtól, Czinke Ferencz soproni tanítótól és Bertalan Ferencz császári plébánostól láttak napvilágot. Ezekhez csatlakozott Csokonai Vitéz Mihály is, kit sanyarú, hányatott életének viszontagságai éppen ekkor Somogy megyébe hoztak, hol a csurgói gimnáziumnál kapott tanszéket.

A fegyelmet nem tűrő, független lelkű, szenvedélyes poéta, a ki már az új kor előhirnöke, még hódol kortársai azon praxisának, a mely szerint múzsájukat készségesen kényszerítik a maecenások szolgálatába és gyakran silány jutalomért jelentéktelen alakok felmagasztalásának hálátlan munkáját végzik. A megtiszteltek és a tiszteletdíj értékénél többnyire nem nagyobb a verseké.

A
HAZA' TEMPLOMÁNAK
ÖRÖMNAPJA.
SZERZETTE
CSOKONAY MIHALY.

Aggredere o magnos [illegible] honores
Pollio [illegible] & incipient mag[illegible]
fes
VIRGILIUS [illegible] 48 & 12:

PÉTSETT.
ENGEL JUSTINA ÖZVEGY BETŰIVEL 1798.

[illegible]

Csokonai alkalmi művei azzal a kivételes előnynyel dicsekedhetnek, hogy azokban rendszerint igaz érzés és lelkesedés költői formát ölt.

Valóban költői mű «A haza templomának örömnapja», a mely

[1] 1798. évf. 84. l.

czímet a Széchényit ünneplő oda viseli. Képzelete fölviszi őt a magyar haza hármas bércze fölött arra a helyre,

«A hol a magyarok erős Istenének
Zsámolszéke alatt harsog magyar ének.»

Ott sötét kősziklák közepett találja a holtak országát, a vitéz hadvezérek sírjaival, kiket a halál halhatatlanokká tett. Majd mosolygó, kellemes tájra jut, a hol Somogy angyala könnyeket hullat a somogymegyei Czindery sírja fölött. Ekkor vakító fény, mennydörgés és trombiták harsogása közepett megjelenik az Úr és egy főangyal elolvastatja a titok örök könyvéből «a magyar hazának írott fátumokat». A költő azt, a mit hallott, el nem mondhatja; de biztatja nemzetét, hogy nemsokára földerül ősi dicsősége.

A mikor az Úr elvonult, Somogy angyala bevezeti a költőt egy templomba, a melynek oltára

«Merőn csak körmöczi aranyból volt verve,
Atilla kerecsény tollú bokrétája,
Árpád buzogánya, István koronája,
A Mátyás hollója és a József neve
Ez oltárnak legfőbb dicsőséget teve.»

Ebben a templomban a magyar haza angyala Széchényi Ferenczet Somogy angyalának bemutatja:

«Kedves vagy az égben: szíved kéreményi
Boldog véget nyertek: tied gróf Széchényi.»

A költő végül az angyal ajkaira adott versekkel dicsőíti Széchényi eddigi pályáját József császár alatt viselt hivatalaiban, a magyar irodalom támogatásában, nápolyi küldetésében szerzett érdemeit, és szerencsét kíván Somogy megyének, mely őt főispánul nyerte meg.[1]

[1] Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel Ferencz. (Pest, 1844.) 93—99. l.

Csokonai a főispán nejét külön költeményben ünnepelte. Ennek czíme «Osiris és Isis». A két egyiptomi istenség áldásainak dicsőítésével kezdi. Azután így folytatja:

«Boldog pár, sokat kerestem
Párodat a világban,
S ím mai nap feltaláltam
Másod a Somogyságban.»

A nap Istenére Széchényiben ráismert czímere után (a melyben a kelő nap képe is foglaltatik); így tehát neje szükségképp a hold Istennője.

«Most lettek Somogynak
Legtündöklőbb napjai,
Mert ím soha meg nem fogynak
Fényt adó csillagai.
Osiris szép Isisével
Lám együtt fényeskedik
A hold a nap feljöttével
Lám meg nem setétedik.»

Azonban a mythologia magaslatairól hirtelen lezuhan. Mondhatnók megdöbbentő ízléstelenséggel így fejezi be Somogy hölgyeinek nevében a grófnéhoz intézett üdvözletét:

«Im azért mind lehajolván,
Fejet is hajtunk mélyen,
S nagyságos kezed csókolván,
Kiáltjuk: grófnénk éljen!» [1]

A beszédben, melylyel főispán székét Széchényi elfoglalta, először nyilatkozik meg a hívő keresztény, a ki hitének tanaiban ismeri föl a polgári élet békességének és boldogságának is alapját. A vármegye tisztikarához fordulva, bizik benne, hogy — úgymond —

[1] Id. m. 102–105. l. — Paloczi Horvath Ádám szintén írt a grófné tiszteletére (czíme: «Öröm Somogyban»), a mely nem jelent meg nyomtatásban. Kézirata a Magyar Nemz. Muzeum könyvtárában.

«velem együtt ezen vármegye boldogságának előmozdításában munkálkodni fog, oly módon, hogy Krisztus hitétől minden méltatlanságot, a szabad gondolkodás gonosz elvét (nefariam quidvis sentiendi opinionem) elhárítsuk, és buzgón fáradozzunk abban, nehogy Krisztus hite, mely parancsolataiban a békét és egyetértést oly gyakran ajánlja, némelyek zavaros gondolkodása által a viszályok termésévé váljék». Egyebek között azt is elvárja, hogy a katonai renddel, mint javaink oltalmazójával, őszinte barátságot tartson fönn. Végre a humanitás szava is megszólal, a mikor a tisztikart a kiskorúak és árvák gondozására inti, és fölhívja, hogy szánalommal viseltessenek azon szerencsétlenek iránt, kik bűnténycik miatt börtönben sínlődnek; a vádlottak ügyét pedig lehetőleg gyorsan intézzék el, nehogy ártatlanok a fogság iszonyait szenvedjék.[1]

Nem sürget tehát többé reformokat; nem gondol arra, hogy a nemzet politikai életének folyását mederbe kell vezetni. A hivatallal járó kötelesség lelkiismeretes teljesítésének egyszerű köznapi elvében találja föl a varázsszert, mely minden bajt elhárít.

ORATIONES
DICTAE
DVM
EXC AC ILLVSTR D
FRANCISCVS COMES SZÉCHÉNYI
DE SARVARI FELSO VIDEK S. C ET R A M CAMERAR.
ET ACT INT. STAT. CONSIL. NEC NON I. ORD. REG. NEAPOL.
S JANVARII EQVES
SVPREMVS COMES
I. COMITATVI SCHIMEGHIENSI
AVCTORITATE REGIA
[illegible]
COMMISSARIVM REGIVM
EXC AC ILLVSTR. D.
JOSEPHVM E COMIT. CSÁKY
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

VIENNAE,
TYPIS ALBERTI VIDVAE.
MDCCXCVIII.

63. A SOMOGYI BEIKTATÁSI BESZÉDEK CZÍMLAPJA.

Széchényi azzal a szándékkal foglalta el a főispáni tisztet, hogy megyéje kormányzatának szenteli magát. Evégből somogymegyei birtokainak központján általa fölépített marczali kastélyt magának és családjának állandó lakásul rendezte be.

Azonban csakhamar országos állásra emelkedett.

Az 1798-ik évben Lymburg-Styrum gróf halálával a hétszemélyes tábla biráinak sorában üresedés állván be, erre az udvari

[1] Orationes dictae dum ... Franciscus comes Széchényi ... supremus comes comitatui Schimigiensi ... praeficeretur ... Bécs, 1798.

körökben több előkelő egyéniség gróf Széchényi Ferenczet jelölte. Különösen Izdenczy, a nagybefolyású államtanácsos működött az ő érdekében. A főherczeg-nádor is hozzájárult ehhez a tervhez és 1799 január 11-én Széchényi felhívást kapott, hogy folyamodását nyujtsa be.[1] Ezt két nappal utóbb írta meg.

«Annál inkább remélli»[2] — írja ebben — «legalázatosabb kérelmének meghallgatását, mivel hizeleghetni vél magának azzal, hogy Felséged és az illető hatóságok mind a biroi hivatalra kivántató ismeretei, mind erkölcsi jelleme felől előnyösen tájékozva vannak. Ezt a lépést is azzal a tiszta öntudattal teszi, hogy semmi más szándék nem vezéreli, mint az a fáradhatatlan igyekezet, hogy erőinek egész összegét hazája javának és a legfelsőbb szolgálatnak szentelje.»[3]

Október első napján írta alá kineveztetését a király. Ezt a kitüntetést csakhamar két másik követte. Deczember 6-ikán Széchényi királyi főkamarásmesterré lett, s így az ország zászlósurainak sorában nyert helyet, ugyanazon hónap 26-ikán pedig a hétszemélyes itélőtáblánál az országbiró távollétében az elnök-helyettes tiszte ruháztatott rá.

VI.

Széchényi az 1789 nyarán elvállalt kötelezettségnek, hogy «egy nemes ifjat sub titulo secretarii tart maga mellett, a kinek egyéb dolga ne legyen, hanem a jo francz és német könyveket forgassa magyarra», — eleget tett.

Debreczeni Bárány Péter, miskolczi születésű nemes ifjút, ki a budai egyetemen végezte volt tanulmányait, vette maga mellé. Ez már a következő (1790) évben kezdette meg fordító munkásságát. Legelső dolgozata Vertesz Frigyes egyik drámájának fordítása: «Korvinus Mátyás, egy vitéz nemzeti szomoruval elegyes

[1] 1799 januarius 2., 9., 11-ikén bécsi ügynökéhez intézett levelei, a családi levéltárban, I. 2. I. 153. szám alatt.

[2] T. i. alulirott.

[3] I. 2. I. 154. szám alatt.

vígjáték öt szakaszban», a mely a czenzura engedélyét a kinyomatásra el nem nyervén, kéziratban maradt.[1]

Az 1790-ik év végén Bárány elnyerte azt a 30 darab aranyból álló pályadíjat, melyet egy magát meg nem nevező «jószívű hazafi» a bécsi «Hazai és Külföldi Tudósítások» czímű hírlap útján a psychologia magyar kézikönyvének megírására kitűzött.[2]

Az 1790/91-ik évi országgyűlés folyamán pedig — névtelenül — egy röpiratot adott ki, mely a nők érdekében szólal föl.[3]

De csak azzal a szerény javaslattal áll elő, hogy a «főbb renden levők» mint nézők, az országbíró, illetőleg a személynök engedelmével, részt vehessenek az országgyűlésen. «Mi, kedves férjeink,» — így szólaltatja meg őket — «szintoly nemes jussal

Leg alázatosabb Szolgája
Bárány Péter

64. BÁRÁNY PÉTER ALÁÍRÁSA.

bírunk mint ti; nincs is világos törvény arról, hogy a nemes magyar asszonyságok szintoly szabadok ne legyenek mint ti; tehát miért ne engedhetnétek meg, hogy szabad létünkre egy szabad hazának szabad országgyűlésén, az igaz szabadságnak jelén, meg ne jelenhetnénk?»

A nők — szerinte — szellemi tehetségeiknél fogva meg tudják ítélni, mi előnyös és mi káros az országra. Felemlíti, hogy Francziaországot több mint kétszáz esztendőn át titokban asszonyok kormányozták.

[1] A censor «non admittitur»-jával ellátott kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. V. ö. Szinnyei, Magyar írók élete és munkái, I. k. 554. l.

[2] Ezt a jutalmat ünnepélyes módon nyujtották neki át a lap kiadói 1791 január 22-ikén, a miről lapjukban részletes tudósítást tettek közzé.

[3] A röpirat czíme: «A magyar anyáknak az országgyűlésre egybegyűlt nagyjai a magyar atyák elejébe terjesztett kérések.» Pest, 1790.

A szerző a magyar nők nevében igéri, hogy a közterhekben szívesen részt vesznek. «A hadnak könnyebb s boldogabb elviselésére örömestebb odaszánnánk asszonyi arany-, ezüst-, gyöngydrágaságainkat; ha a dolognak szorgos ügye úgy hozná magával, magyar vitézséggel magunk is fegyverhez kaphatunk s gyenge karjainkkal öregbíthetjük kedves férjeinknek s fiainknak a hoszszas ütközetben már-már csüggedező erejeket.»[1]

1791-ben jelent meg Báránytól fordításban Ewaldnak «A köznép megvilágosodásáról» írt munkája.[2]

A felvilágosodás — szerinte — nem egyéb, mint «az embernek azon álláspontja, melyben, a milyen messze csak szeme szolgálhat s látása kiterjed, a körülötte levő dolgokat mindaddig tisztán megismerheti». E végből a legfőbb feladat: a köznépet a tanítás áldásaiban részesíteni. A felvilágosodás abban áll, hogy a legutolsó ember ismerje a vallás és morál elveit, és legalább az elemi ismeretekben jártas legyen. Azt hirdeti, hogy ott «vagyon legnagyobb felvilágosodás, a hol a keresztény vallás uralkodik, ott legboldogabbak az emberek, legerősebbek a királyi székek, legvirágzóbbak az országok. Általjában vévén a dolgot, tagadhatatlan az, hogy nagyobb a megvilágosodás a protestáns, mint a katholikus tartományokban, s hogy szorgalmatosabb s boldogabb a nép a protestáns tartományokban». Az államok hatalma a felvilágosodás terjedésével növekedik. Tévedés azt hinni, hogy felvilágosodott nép idézi elő a forradalmakat. Ellenkezőleg, azzal együtt jár a közmegállapodás, mely a forradalmat kizárja. A despotismus szüli a forradalmat. Így szól a fejedelmekhez: «Soha se is tarthattok számot ezen felséges nevezetekre: fejedelmek, királyok, embereken uralkodók, ha úgy bántok az emberekkel mint a hidlásba zárt vagy járomba fogott barmokkal. Hatalmatok alatt van az ember; de bizonyára nem uralkodtok rajta.»[3]

[1] Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. (Budapest. 1888.) 508. l.

[2] 1791-ben Bécsben névtelenül jelent meg. Némelyek Nagy Mihálynak tulajdonitják a forditást. Szinnyei, id. m. I. k. 554. l.

[3] Ballagi, id. m. 624. l.

1792-ben Brühl után közzétette Bárány «A talált gyermek» czímű öt felvonásos vígjátékot, mely május 5-ikén a budai színpadon adatott.[1]

Széchényi ez alatt nem szűnt meg foglalkozni a magyar tudós társaság felállításának gondolatával. Az országgyűlés alatt Horváth Ádámot bízta meg a terv kidolgozásával. Az ő munkálata könyvkiadó társulat létesítését vette czélba, oly módon, hogy írókból alakult «areopag» döntene a benyujtott munkák kiadása fölött; a költségekre «maecenások» évenként ezer forintot ajánlanának föl, míg ugyanannyit hozhatna be a kiadott munkák elárúsítása.[2]

Ezen szerény terv megvitatása végett Széchényi 1790 október 3-ikán pesti lakására «litterarius consessust» hívott össze. Megjelentek: gróf Esterházy Károly egri püspök, gróf Perényi Gábor, báró Podmaniczky István, báró Vay István; továbbá Balog Péter, Máriássy István, Spissics János, Vay István országgyűlési követek; végre az írók sorából: Horváth Ádám, Kazinczy Ferencz, Nagyváti József és a háziúr titkára, Bárány Péter.[3]

A tanácskozások, a melyekről részletes tudósítással nem bírunk, eredményre nem vezettek. Csak harminczöt esztendővel utóbb létesítette a fiú áldozatkészsége, a mit az apa tervezett.

A Bécsben Görög és Kerekes által kiadott «Hadi történetek» czímű hírlap 1791 május 1-én emelkedett hangulatú, hazafias ömledezéssel szólván az országgyűlés jelentékeny vívmányairól, a nemzeti élet felújulását biztosan kilátásba helyezi. Ennek kezességét látja a fejedelem jóindulatában, a törvényhozás üdvös intézkedéseiben s különösen a hazafiúi áldozatkészség örvendetes jelenségeiben. Bemutatja díszes koszorúját azon fenkölt lelkű honleányoknak és honfiaknak, kik a magyar irodalom pártolásában kitűnnek mint: Gróf Bánffy erdélyi kormányzó neje,

1 Ezután felhagyott az irodalmi munkássággal. Csak 1802-ben adott ki egy ünnepi éneket, Széchényi Ferencz leányának menyegzője alkalmával. Titkári állását időközben gazdatiszti hivatallal cserélte föl a Széchényieknél. Bretzenheim herczegnél és a pécsi püspöknél volt alkalmazva. 1829-ben halt meg. Szinnyey, id. h.

2 Szinnyey, IV. k. 1122. l.

3 Ezt Kazinczynak 1790 november 2-ikán Arankához írt leveléből tudjuk. Kazinczy levelezése, II. k. 120. l.

gróf Bethlen László özvegye, gróf Teleki Sámuelné, gróf Viczayné, Marczybány királyi tanácsos, gróf Koháry Ferencz udvari titkár. Azután áttér Széchenyi Ferenczre:

«Hát ama hozzá hasonlíthatatlan buzgóságú nagy Mecenasról hallgatnánk e itten, kinek örökös példa gyanánt szolgálható hazafiságát csak titkon áldottuk még ekkoráig és a kivel lett megajándékoztatásáért kedves hazánknak csupán magános háladásinkat bocsátottuk fel eddig, örömnek könyhullatásai között az egekre, — értjük gróf Széchényi Ferencz ő kegyelmességét. És a nagylelkű hazafi azzal kívánta közelebb éleszteni közjóra czélozó igyekezetünket, hogy 100 forintokat rendelt esztendőnként való segítségül Berkeny nevezetű rézmetszőnknek további taníttatására; más rendbeli 100 forintokat ismét egy közönséges hasznú munkának kinyomtattatására adott, a mely ki is fog néhány hetek alatt kerülni a prés alól; udvari orvosanak az érvágásról írt és már prés alatt levő könyvére elegendő summát rendelt; Korabinszky úrnak 300 forintokat ígért magyarországi termések mappájának kimetszettetésére, azonkívül még ötszáz darabot fog maga költségén nyomtattatni; egy abaujmegyei tudósnak 200, Budára pedig másnak 450 forintokat küldött, munkáiknak kiadására; egy épületesen dolgozó tudóssal végtére azt cselekedte, hogy munkájának nyomtatványait egy keményszívű könyvnyomtatótól ezerhétszáz tizennyolcz forintokon kiváltotta. Az előszámlált summákat részszerént ajándékozta a nagy Mecenás, részszerént pedig a lehetséges visszatérítés feltétele alatt adta. Nevelje az ég az ily példa követőinek számát!»[1]

Néhány hónappal utóbb a Kassán megjelenő «Magyar Muzeum» kiadója jelentette, hogy részvét hiánya miatt az irodalmi folyóiratot be kellett volna szüntetni, ha a költségek fedezését Széchényi nem ajánlotta volna föl.[2]

A «Hadi Történetek» imént említett kiadói egy tudományos magyar nyelvtan megírására pályadíjul húsz aranyat tűztek ki.

[1] IV. k. 541. l.
[2] II. k. 57. l.

a melyhez Nunkovics György pécsi prépost harminczat csatolt. A beérkezett öt pályamunka bírálói arra a sajátszerű ötletre jutottak, hogy azokat egybeolvasztva kell közrebocsátani. Így jelent meg 1795-ben a «Debreczeni gramatika». Ennek kiadását, mint a bevezetésben olvassuk, Széchenyi háromszáz forint adományozásával segítette elő.

MAGYAR ORSZÁGNAK LEÍRÁSA,

Mellyben minden hazánkbéli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fördöházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdök, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságaik, a' betüknek rendgyek szerént feltaláltatnak.

KÉSZITETTE VÁLYI ANDRÁS KIRÁLYI MAGYAR UNIVERSITÁSBELI PROFESZSZOR.

HARMADIK KÖTET.

BUDÁN, A' KIRÁLYI UNIVERSITÁSNAK BETŰIVEL. 1799.

65. VÁLYI ANDRÁS MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

Vályi Andrásnak, ki «Magyarország Leírása» czímű munkájának harmadik kötetét neki ajánlotta 1798-ban, száz forintot küldött tiszteletdíjul.

Ugyanezen munka számára a saját arczképét rézbe metszettette a Bécsben dolgozó, magyarországi származású Czetter Sámuel által, ki sikerült művel igazolta a várakozást.[1]

Az imént említett Vályi egyik segélytkérő levelében megjegyzi: «Jól tudom én azt, hogy Excellentiád az ilyen esedezésekkel mindenfelől ostromoltatik, s mint a méhek, úgy tolongnak a szűkölködők az Excellentiád könyörülő kasához.»[2]

Csakugyan, a családi levéltár a kérvények tekintélyes gyűjteményét őrzi. Ezek között lehetetlen megindulás nélkül olvasni az Esztergomban tanárkodó Révai Miklós 1797-iki levelét.

1 Ennek 1798 augusztus 23-ikán kelt levele a levéltárban.
2 1798 márczius 10-ikén.

«A kegyelmes úrnak olly sok ízben hozzám mutatott hajlandóságát csak azzal az egyel érdemelhettem, hogy Magyar szivemet, mellyet különösen a Magyar Literaturának elömozditásában buzgodó igyekezetemmel mutattam, betsülte bennem a kegyelmes úr.»

NAGY MÉLTÓSÁGÚ

SÁRVÁRI FELSÖ VIDÉKI GRÓF

SZÉCHÉNYI FERENTZ

Ö EXCELLENTZIÁJÁNAK,

TSÁSZÁRI KIRÁLYI KAMARÁS, és BELSÖ STÁTUS TITKOS TANATSOS ÚRNAK; A' FELSÉGES NÁPOLYI KIRÁLY (és ORSZÁG) SZ. *JANUARIUS* RENDGYE VITÉZZÉNEK, 's A' FELSÉGES KIRÁLYI *SEPTEMVIRÁLIS* TÁBLA BIRÓJÁNAK, és TEKENTETES NEMES SOMOGY VARMEGYE FŐ ISPÁNNYÁNAK.

mély tisztelettel ajánlya
a' Könyvnek Késztöje.

66. VÁLYI ANDRÁS AJÁNLÁSA SZÉCHÉNYIHEZ

Elmondja, hogy minden baja onnan származik, hogy hajlandósága ellenére szerzetbe lépett; mert ettől fogva ezer felé kellett küzködnie, hogy olyan életpályára jusson, a melyen «nyugalomban és jelesebben szolgálja hazáját». Míg azonban ezt elérte, más mindenféle nyomorúságba keveredett. Dolgozott az irodalom terén és belebukott. Győrött kilencz esztendeig tartott fenn egy rajzoló iskolát, a mire szintén ráfizetett. Ilyen adósságokkal jött Esztergomba is, éppen téli időben. Fizetését úgyszólván teljesen elnyelték tartozásai, úgy hogy alig bírt tengődni. Söt nem volt elég, hogy rongyokban járt, hogy a szükséges könyvekre nem tudott szert tenni, hanem még hitelezőinek szidalmait is el kellett tűrnie.

«Kesergés, inség és tsaknem kétségbeeséses az életem,» olvassuk levelében. «A Magyar Literaturának üzésében naponként hül buzgóságom, elhal minden elevenségem. Kegyelmes Úr! ese-

dezem alázatosan, méltóztassék ezen inséges állapotomat kegyesen érző szívére venni. Elveszek egészen, ha tsak ollyan Nagyságok nem segítenek rajtam, kiket a Hazaszeretés a közjóért buzgódó jámbor fiakon való könyörületességre szokott indítani. Ezeknek számokban főképen a Kegyelmes Úrban vetem bizodalmamat. Méltóztassék kegyes jószántából valami segedelmet nyújtani, hogy tsak vagy egy részében is könnyebbüljön olly igen megszorult és elkeseríttetett állapotom. A Kegyelmes Úrnak nemesen gondolkodó Nagy-Lelke abban fogja gyönyörűségét találni, hogy Édes Hazájának bennem egy buzgón és hasznosan munkálkodó szolgáját fogja holtából ezen kegyes adakozásával új életre támasztani. Lekötelez magának egy olly jámbor szívet, a ki a háláadatosságot mind magában, mind nyilván holtig fogja legédesebb és legszentebb kötelességének tartani» stb.[1]

Nem ismerjük Széchényi válaszát, de nem merülhet föl kétség az iránt, hogy meghallgatta szavát.

Ellenben mosolyt kelt Pálóczi Horvát Ádám levele, a melyben, miután háromezer forintot kapott volt a gróftól vetőmag vásárlására kölcsön, «könyörög», úgymond – «hogy maga Excellentiád méltóztasson benne módot mutatni, hogy a kölcsönt eszemmel és két kezemmel leszolgálhassam».[2]

Bacsányi a költő szintén kölcsönért folyamodván, megtérítését csak abban az esetben igéri, ha «valaha boldogabb állapotba jutna». És hozzáteszi: «Ha előbb el kellene mennem az élők közül, hogysem eleget tehetnék kötelességemnek, enyhítse meg Excellentiádnak valamennyire ebbéli kárát az a gondolat, hogy, a mint tőlem kitelhetett, én is igyekeztem szolgálni annak a Hazának, a melyért áldozatokat tenni Excellentiádnak szokássá vált.»[3]

Ily kölcsönök nem egyszer kellemetlen levélváltásra szolgáltattak alkalmat. Így, mikor Décsy Sámuelt, a Magyar Kurir szerkesztőjét, a kölcsönzött jelentékeny összeg visszafizetésére szó-

1 A családi levéltárban: I. 9. III. 56.
2 1793 szeptember 24-ikén.
3 1796 szeptember 27-ikén.

lította föl Széchényi, ezt a választ kapta: «Felettébb megszomorodom, hogy Excellentiád, a ki másokkal az irigységig szokott jót tenni, másoknak ingerlésekre velem, mint a hazának leghaszontalanabb tagjával, úgy akar bánni. Míg élek, mindenkor bánom, hogy nemzeti nyelvünknek előmeneteléért csak pennát is fogtam kezembe.» [1] Később a kölcsön egy részét letörlesztette.

67. A MAGYAR KURIR CZIMLAPJA.

De hét év mulva könyörög, hogy mivel az előfizetők évről évre fogynak, a bécsi élet pedig mindinkább drágul, a még fönmaradt, ezer forintot meghaladó összeget a gróf engedje el; [2] a mit az meg is tett.

Hogy milyen mérveket ölthetett Széchényinek az irodalom munkásaival szemben tanusított nagylelkűsége, megitélhetjük abból

[1] 1793 deczember 6-ikán, Bécsből.
[2] 1800 aprilis 15-ikén.

a körülményből is, hogy a nagynevű Kovachich Márton György 1796 nyarán indíttatva érzi magát arra kérni őt, hogy az íróemberekkel szemben eddig tanusított bőkezűségét ha nem is szünteti be teljesen, legalább szorítsa bizonyos határok közé, mert kevesen vannak köztük olyanok, a kik tanulmányaikkal előbbre haladnak, még kevesebben, a kik a kiválók közé emelkednek; és sokkal jobb lenne azt a pénzt, a mit néhány ismeretlen ember így elvon tőle, a saját gyűjteményeire fordítani. Eltekintve attól, hogy minden ilyen kezdő könnyen azt képzelheti majd magáról, hogy joga van ezekhez a segélyekhez, és ha azt tapasztalja, hogy más talán nagyobb mértékben részesül ebben mint ő, csupa irigységből még rágalomra is vetemedik.[1]

VII.

Csokonai egyik levelében azt írja, hogy Széchényi Ferencz és neje «valának a legelsők, kik kegyes tekintetökkel neki erőt adni s (őt) nagyobb igyekezetekre felbátorítani méltóztattak.»[2]

Így tehát, mikor 1798 elején azzal a tervvel foglalkozott, hogy a Péczeli József halálával félbeszakadt «Mindenes Gyűjtemény» folytatására vállalkozik, Széchényi pártfogását kérte ki.

«Mivelhogy» — írja neki — «minden közjóra czélozó plánuma a magyarnak vagy a költség, vagy a pártfogók nem léte miatt hol az irigység, hol más szerencsétlenség miatt még eddig részint füstbe ment, részint szikrát sem kaphatott: ehezképest, hogy a számos példákat az enyém is egygyel ne szaporítsa, az Új Mindenes Gyűjtemény homlokára kívántam a haza-szerette Széchényi nevet függeszteni és azt teljes megalázkodással Excellentiádnak oltalmába ajánlani; sóhajtva könyörögvén Excellentiádnak, hogy azt hatalmas szárnyai alá venni s a világra leendő kijöhetésre felsegélleni méltóztassa. A mely kérelmemnek jó válasz-

[1] Kollányi alább idézendő értekezésében.

[2] Schedel kiadása, 890. l.

szal való meghallgattatása felől nem hagynak engem azok a sok nemes áldozatok kételkedni, a melyek az Excellentiád nevet a haza és a múzsák oltárán már elhelyezgették a halhatatlanságra.»[1]

Az 1798-ik évi somogyi installáczió alkalmával írt ünneplő ódáját már ismerjük.

Három évvel utóbb Csokonai összes költői műveinek kiadá-

68. CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

sára készülvén, felhatalmazást kért Széchényitől, hogy neki ajánlhassa a munkát.

Noha ismerte a dicsőítő ajánlólevelek iránti ellenszenvét, ennek leküzdésére új kisérletet tesz. Megküldötte neki a versbe foglalt «Ajánlást», a mely tagadhatatlanul a legszellemesebb módon próbálja kijátszani Széchényi szerénység-sugallta szándékát, és költői szépségekben sem szűkölködik.

[1] Komáromból, 1798 januarius 20-ikán. Eredetije a családi levéltárban [illegible]

«Nagy lélek! te a ki fényt hintesz
A homály vak rejtekibe
. . . .
Hogy kivánhatod, hogy ne dicsérjük
Vagy a napot vagy tégedet?
Én ugyan, ki parancsolásod
Szent törvényemnek esmérem,
Névszerint a te pártfogásod
Előbeszélni nem merem.
De a violák kilehelik,
Ki e törpe versek magok,
Hogy a te fényedtől díszellik
Új életök, színök, szagok
. . . .
Néz, nézd ama kisded pacsirta
Hogy kel fel a göröngy alól,
Eddig szárnyát, nyelvét nem bírta,
De most repül s vidúlva szóll;
. . . .
A napnak örömmel beszélli
Eláradott jótéteit
. . . .
Menj kis madár, menj, hogy szívhassad
A felsőbb abroncsok hevét,
Csakhogy vigyázz és elhallgassad
Gróf Széchényinek nagy nevét.» [1]

A gróf a következő jellemző érdekes levélben válaszolt:

«Bizodalmas jó Uram! Valamint mindenkor a magyar literaturának szíves előmozdítója voltam, úgy most is azon érdemes hazafiaktul, kik anyanyelvünkön készült munkájokkal kívánnak az hazának használni, különös tisztelője lévén, fáradozásokat nagyra becsülvén, részemről elősegítő készségemet meg nem vonom. Ugyanazon okra nézve, esmérvén az Úrnak is több rendbeli jeles munkáit, új poemáját hírlelő levelét örömmel vettem. De hogy az Úrnak bennem helyheztetett bizodalmának volta-

[1] Csokonai Vitéz Mihály munkái. Közli Kelemföldy. (Lipcse. 1845.) III. k. 47. l.

képen megfelelhessek, három pontot kívántam az Úrtól kikérni. Először: Minthogy tartanék, hogy netalán azon szíves indulatom, mellyel viseltetem a magyar literatura és az által hazám java eránt sok hazafiaktul balnéven magyaráztatnék, azt állítván, ha az Ur munkáját nevem alatt országgyűlésekor napfényre bocsátja, hogy csak fitogtatásbul vagy dicsőség okáért billegeltetnem a könyveket nevemmel, ezen gyanunak eltávoztatása kedvéért tehát, megbocsásson az Úr kérésemnek, melylyel arra bírni óhajtanám, hogy munkáját tartandó országgyűlésére ki ne nyomtatná. Másodszor: hogy kiadandó munkáját, mellyet, mivel nekem ajánlani tetszett, és nevem czímje alatt az országnak bemutatni kíván, hogy tudhassam, mire adom nevemet, vélem, annak tökéletes megesmértetése végett, előre közleni ne terheltessék; ambár nem kételkedném, hogy az Úr bölcs általlátása szerint annak foglalatjában és minden részeiben mindeneket a mostani haza környülállásaihoz képest vigyázó szemmel alkalmaztatott légyen.

Harmadszor: hogy a hozzám intézett praefatio gyanánt szolgálandó levelet, mellyet az Úr könyve eleiben bocsatani szándékozik, vagy megmásolná, vagy pedig annak helyében csak egy rövid dedicatiót állítana. Többnyire pedig, midőn munkájáért érdemlett jutalmát, diéta után is, annak bőv kelendősége mellett várhatná az Úr, mellyet mind a könyvnek érdeme, mind az írónak esméretes neve ajánlanak, reménylvén az első pontra nézve kérésemnek teljesitését, vagyok igaz tisztelettel az Úrnak kész köteles szolgája

Pesten, 29. januar 1802.

Gróf Széchényi Ferencz.»

Csokonai kész volt Széchényi kivánságait teljesiteni. Munkái kiadását az országgyülés utánra halasztotta és igérte, hogy kiadásra szánt eredeti költeményeit, a melyekben «minden obscenitást és pajkosságot kerül», kéziratban a grófnak be fogja küldeni.

A mikor ezt februarius 13-ikán Komárombol megirta, egyúttal bejelenté, hogy elölegesen és külön sajtó alá bocsátja *Kleist* német költő «Tavasz» czimű versgyüjteményének forditását, a

Méltóságos Sárvári F. Vidéki
GRÓF SZÉCHÉNYI FERENTZNÉ,
Született Tólnai
GRÓF FESTETITS JULIÁNA
Asszonyságnak
Ő EXCELLENTIÁJÁNAK.

Sed non haec mihi vis; nec TIBI talium
Res est, aut animus, deliciarum egens.
Gaudes carminibus: carmina possumus
Donare, et pretium dicere muneris.
HORAT. L. IV. Od. VIII. v. 9.

NAGYSÁGODNAK kárpitokkal,
Keresztekkel, tsillagokkal
Ez Napon udvarlanék;
Udvarlanék kösöntyűkkel, *)
És reá smaragd betűkkel
JULIÁNÁT metszenék;

Concertekkel ekkhóztatnám,
És ágyúkkal durrogtatnám
A' Dunának partjait;
Pompáznám Ó-kömportákkal,
'S tündöklő Tüzi-munkákkal
Buda' és Pest' falait;

*) Kösöntyű = Monile, Torques. Armband, Halsband. Arany-lántz, Karkötő, Nyakbavaló. — Régi Magyar Szó.

69. A »TAVASZ« AJÁNLÓ-VERSÉNEK KÉZIRATA.

GRÓF SZÉCHENYI FERENCZ CSALÁDJA KÖRÉBEN.

(Egykorú festmény a Magyar Tud. Akadémia Széchenyi Múzeumában.)

lyel a grófnénak február «névnapi alázatos ajándékul kíván udvarolni». Ugyanakkor a grófnéhoz intézett levél kíséretében megküldötte «mély főhajtással és kézcsókolással az ajánló kis verseeskét».[1]

Ezt éppen a grófné nevenapján (februárius 16-ikán) írta meg; hódolatának ecsetelésére túlzottan kirívó színeket használva.

Nagyságodnak kárpitokkal
Keresztekkel, csillagokkal,
Ez napon udvarlanék,
Tisztelkedném kösöntyűkkel
És reá smaragd betűkkel
Juliánát metszenék.

Concertekkel echóztatnám,
És ágyúkkal durrogtatnám
A Dunának partjait
. . . .
De sem tőlem ki nem telnék
Ilyen pompa, ilyen kincs,
Sem Nagyságod . . .
Ilyeneknek hiával nincs.
Én bővölködöm versekben;
Nagyságod pedig ezekben
Mindég nemes kedvet lél.

De azután önérzettől duzzadozó sorokban jellemezi a költői dicsőítés értékét:

Sok gyémánt jelek elvesztek,
Léthét úszszák sok keresztek,
Sok oszlop a porba dűl;
Ellobban Stuwer remekje,
S a Haydn bájos énekje
A szellőkön elrepül.

De a Músáknak szózatja
A sírt is megrázkódtatja
S életet fuvall belé.
. . . .
Nagyságod kegyelmes férje
És méltoságos testvérje,

[1] Mindkét levél eredetije a családi levéltárban.

Kik hazánk Músáinak
Oltárokat építettek,
Részesivé ekkép lettek
Olympus tornáczinak.

Hogy pedig e dicső tájon
Az ő húgok is sort álljon
A heroinák között,
Nagyságod tisztelt fejére
A Clio egyik testvére
Egész tavaszt költözött.[1]

Csokonai szándéka, hogy ezzel a verssel élén bocsátja közre a «Tavasz»-t, — nem talált kedvező fogadtatásra. Széchényi ez alkalommal nem érdemesítette őt közvetlen válaszra. Kultsár Istvánt, ki a Festetich-családnál mint nevelő működött, bízta meg, hogy üzenetét közvetítse. Ez gyengéd módon járt el a megbízatásban. Februárius 20-ikán így ír a költőhöz: «Épen ő excellentiájánál voltam, midőn az úr levele érkezett Julianna napjára. Kegyesen vették ugyan mind gróf Széchényi maga ő Excellentiája, mind a grófné. De emennek szemérmetes és fényleni nem akaró szíve mégis arra vette a grófot, hogy az ajánlást mellékelné el. Azért ő Excellentiája általam kívánta az úrnak tudtára adni, hogy mind maga, mind grófnéja eránt viseltető tiszteletét nagyrabecsüli és a költségbeli segítséget a Tavasz kiadására sem tagadja meg az úrtól, hanem az ajánlást méltóztassék elhagyni.»[2]

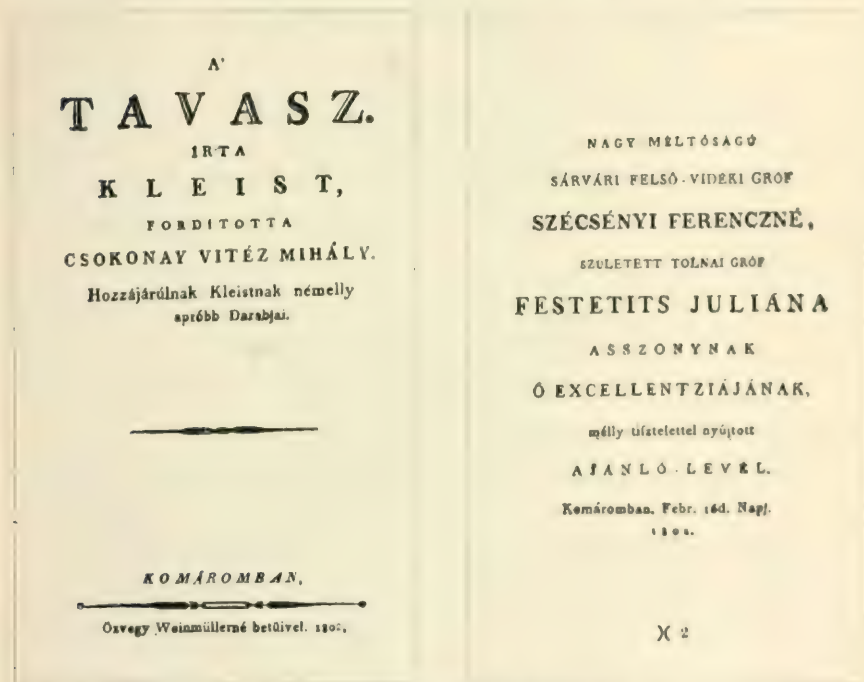
Ennek daczára a «Tavasz» az ajánlóverssel élén látott napvilágot. Csokonai később azzal mentegetőzött Kultsár előtt, hogy levelét elkésve kapta meg, a mikor a vers már ki volt nyomatva.

«Azon nem szükség sokat törődni», — írja válaszában Kultsár — «hogy megesett már az ajánlás kinyomtattatása. Ez nem fájlalható sérelem arra nézva, ki megtiszteltetett. Ha mindig így

[1] Schedel kiadása, 323. l.
[2] Schedel-féle kiadás, LIII. l.

vétünk, bocsánandó lészen. Tessék az igazat megírni azoknak, a kiket illet.»[1]

Csokonai, noha már augusztus első napjaiban kapta ezt a megnyugtató biztosítást, csak szeptember második felében küldötte meg a grófnak a «Tavasz» egy példányát, azzal mentegetvén magát, hogy «édes hazánk ügyében való fontosabb fáradozásait oly csekélységekkel megháborítani» nem akarta; egyúttal felhozza azt a szerencsétlenséget, a mely őt június havában érte,

A'
TAVASZ.
IRTA
KLEIST,
FORDITOTTA
CSOKONAY VITÉZ MIHÁLY.
Hozzájárúlnak Kleistnak némelly apróbb Darabjai.

KOMÁROMBAN,
Özvegy Weinmüllerné betűivel. 1802.

NAGY MÉLTÓSÁGÚ
SÁRVÁRI FELSŐ-VIDÉKI GRÓF
SZÉCSÉNYI FERENCZNÉ,
SZÜLETETT TOLNAI GRÓF
FESTETITS JULIÁNA
ASSZONYNAK
Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK,
mélly tisztelettel nyújtott
AJÁNLÓ-LEVÉL.
Komáromban. Febr. 16d. Napj. 1802.
X 2

70. A «TAVASZ» CZIMLAPJA ÉS AJÁNLÁSA.

a mikor debreczeni háza lángok martaléka lett. «Méltóztasson Excellentiád kegyelmesen megbocsátani parolatlanságomnak, és ily szomorú történetnek tulajdonítani azt leginkább, hogy poemaimnak felküldésével az egész nyáron elmulattam tisztelkedni.»[2]

Széchényi késett a válaszszal; mire november 19-ikén száz forintot küldött néki. A kisérő levélben így ír:

[1] 1802 augusztus 4-ikén. Ugyanott, LVII. l.
[2] 1802 szeptember 16-ikán. Id. m. 873. l.

«Bánom és szégyenlem, hogy részszerint az országgyűlése, részszerint és leginkább beteges voltom miatt, hogy jó uramnak hozzám bocsájtott több ízbeli leveleire elébb nem felelhettem, feltévén magamban egyáltalában, hogy más kézre, ha csak lehet, nem szorúlok azon igaz szívességemnek kimutatására, melyet ezen rendeim által az úrnak kinyilatkoztatni szándékozok. Ez pedig abból áll, hogy elfogadja barátságosan azon csekélységet, melyet most Pestre menetelemmel Kulcsár úrnak kezében, azon szomorú kárainak néminémű kipótolására adni fogok, melyeknek elszenvedésével az Úr terhelte. Nem több ugyan ezen adomány száz forintnál; hanem az ország muzeumára fordítandó költség és a catalogusoknak kinyomatása tartóztat nagyobbaknak szolgáltatásától még egy ideig, míglen hazám múzeumát rendben szedhetem. Fogadom, hogy annak szerencsés elintézése után nagy uramnak magam nyújtok szolgálatjára alkalmatosságot.» [1]

A bíztatás Széchényi ajkain nem volt üres frázis. A költő joggal tekintett bizodalommal az ígéret teljesülése elé. Csokonai a levélre, melyet «boldogsága diplomájának» nevezett, a túláradó hála kifejezéseivel válaszolt.

«Jobban meg vagyok lepve» — írja — «Excellentiádnak példátlan nagylelkűségével, mintsem eláradott indulatimnak kifejtésére elég és illendő szavakat találhatnék. Egy oly nemes szív, mint az Excellentiádé, érti és érzi a mesterkézetlen szívnek néma ékesenszólását. — — — — — E pausajelek tegyék ki tehát magok mind azt, valamit talán más, nálam udvariasabb, de nem érzékenyebb ember, a kifárasztott rhetoricával kivánt volna kierőlködni.» [2]

Háláját egyébiránt gyors egymásutánban két ódájával tolmácsolta.

Az egyiket Széchényi ezüst menyegzője alkalmából írta. Czíme: «A szélhez». A mythos országába vezet s ennek lakóinak, «koszorús pásztoroknak» ajkaira adja üdvözlő verseit:

[1] Id. m.
[2] 1812 deczember 19-én. Id. m. 886. l.

«Jóltévő Osiris, életadó atyánk!
Isis nyájas anyánk éljetek, éljetek!
És a boldog aranykort
Óh kezdjétek elől megint.»

Majd Venus Uraniával mondatja:

«Félszázadra fogom nyújtani lánczotok,
Hív lelkek nemesek; majd unokáitok
Fogják ősz korotokban
Számosbítni ez ünnepet.» [1]

A következő (1803) év tavaszán a Debreczenben időző Csokonai Pestről 50 forintot kapott, azzal az értesítéssel, hogy az ajándékozó ismeretlen akar maradni. Később megtudta, hogy Széchényi grófnétól származik az ajándék. Ekkor köszönő levéllel kereste fel őt. «Jussom van» — írja egyebek között — «mind a magam, mind édes hazámra nézve a grófot ő excellentiáját minden sorombban a Naphoz hasonlítani, mely ragyog és éltet; nincs-e jussom akkor Excellentiádat az aetherhez hasonlítani, mely noha nem kívánja magát mutatni, mégis terjesztője a fénynek és melegségnek? Excellentiád is csak jóltevő s élesztő munkáiban érezteti velünk nemes voltát».[2]

Csokonai hátrahagyott iratai között töredékesen, betejezetlenül fönmaradt egy Széchényihez írt levél. A hála legmelegebb érzelmei lengik át az iratot.

«A Széchényi- és Festetics-név — ezek a kezdő sorok — Istenem és királyom után, legtiszteltebb én előttem. Tartozom ezzel, sokképen tartozom, mint magyar (hála szüleimnek), mint ember (hála az égnek), mint én önnönmagam (hála Nagyságtoknak.)»

Hálája leróvására legnagyobb kincsét, szívet, ajanlja föl neki. «Csak ennyit kérek, hogy szabad legyen azt a méltóságos Festetics névvel, egyedül magával, megközösíteni.»

[1] Id. m. 393—95. ll.
[2] 1803 július 17-ikén. Eredetije a családi levéltárban.

Ott szakad meg a levél, a hol Bécsben sajtó alatt levő «Anakreoni dalok» czímű könyve ügyében készül kérelemmel fordulni a grófhoz. Úgy látszik, a levél nem jutott el rendeltetési helyére. De teljesült az abban kifejezett óhajtás: «Vajha ez a levelem, mely boldogabb századnak kezébe kerülhet, elég bizonysága lehetne az én Excellentiád érdemei iránt való mázatlan tiszteletemnek s annak maradandó jeléül szolgálhatna.»[1]

A költőnek 1805 január 28-ikán, élete harminczegyedik esztendejében bekövetkezett kora halála megfosztotta Széchényit az alkalomtól, hogy irányában tiszteletét jelentékeny szolgálattal bizonyítsa be.[2]

[1] Id. h. 890–892. l.

[2] Csokonainak Széchényihez intézett utolsó levele 1804 június 15-dikéről van keltezve. A könyvtárból egy könyvet kér kölcsön kiadatni. A családi levéltárban, I. 9. III. 56b. alatt.

71. A SZENT-JANUARIUS-REND CSILLAGA.

NEGYEDIK KÖNYV

AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSA

72. A PESTI PÁLOSOK KÖNYVTÁRÁNAK FELIRATA.

I.

Széchényi czenki könyvtára folytonosan gyarapodott és gazdagodott nemcsak nyomtatványokban, hanem kéziratokban is, a melyek túlnyomó részben oklevelek és országgyűlési irományok másolataiból állottak.[1] Ezeket készséggel bocsátotta a magyar történetbuvároknak rendelkezésére. Legelsőnek Kovachich Márton György, a magyar alkotmány- és jogtörténet megalapítója merített ezen forrásból. A horvát származású pozsonymegyei tudós, ki 1774-ben az egyetemi könyvtár tisztviselője és hét év multával a magyar királyi kamaránál lajstromozó lett, szerény és szegény javadalmazású állásában széleskörű könyv- és levéltári kutatásokat tett, másolatokból nagy gyűjteményt szerzett össze, és 1790-ben a magyar országgyűlési emlékek kiadását megindította. E mellett a történeti forrástanulmányok rendszeres előmozdítása végett egy tudományos intézet létesítését tűzte ki czéljául.

[1] Az itt következő fejezet megírásánál azon nagybecsű dolgozatra támaszkodtam, a melyet Kollányi Ferencz a Magyar Könyvszemle 1902. évi III–IV. füzetében »A Széchényi országos könyvtár megalapítása« czím alatt közzétett, és megjelenése előtt rendelkezésemre bocsátani szíves volt és a melynek egyes részeit munkámba átvettem.

Az 1791. ében a hazai történettudomány művelése érdekében annak az eszmének toborzott híveket, hogy az erre hivatottak lépjenek szövetségre és irodalmi társaságot alkossanak, a mely összegyűjtené a hazánkat érdeklő összes okleveleket a mohácsi vészig. Utalt arra, hogy számtalan forrás kinálkozik a különféle levéltárakban, külföldi kiadványokban, a Kollár-, Hevenesy-, Kaprinay-féle kéziratokban, Batthyány József primásnak, Batthyány Ignácz erdélyi püspöknek, Széchényi Ferencz grófnak stb. gazdag gyűjteményeiben, a melyekből hazánk múltját felderítő számos kiadványt lehet szerkeszteni; evégből a haza múltjának felderítésére szükséges a társulat könyvtárába összegyűjteni a Magyarországra vonatkozó összes kéziratokat és nyomtatványokat.

Mindezt bőven és részletesen kifejtette egy nagyobb munkában,[1] melyet az 1791-ik év nyarán szétküldött az országban a mágnásoknak, főpapoknak, megyéknek, városoknak.

A következő év kezdetén pedig egy rövidebb emlékirattal népszerűvé akarta tenni tervét.[2]

Tüzetesen szól a társulat létesitendő könyvtáráról, melybe elsősorban az összes hazai irók munkáit kellene összegyűjteni és a külföldiekéiből mindazokat, a melyekben valami magyar vonatkozás van, továbbá hasonló természetű kéziratokat, okleveleket és földabroszokat is. A gyűjtemény nyilvános jelleggel birna. Ezen könyvtár alapját képezhetné az a könyv- és kézirat-gyűjtemény, a mely az ő tulajdonát képezi s a melyet ő e czélra készséggel átengedne.

Azonban Kovachich eszméje nem talált pártolásra, a tervbe vett irodalmi társaság nem alakult meg.

Ezek a tervezgetések nagy mértékben megragadták Széchényi figyelmét és irányadólag befolytak az ö könyvtárgyűjtői és alapítói tevékenységére.

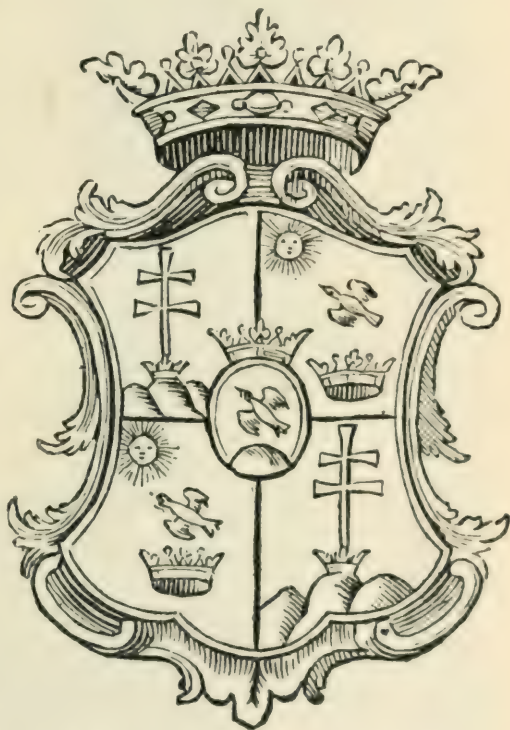
Személyes összeköttetésbe az 1791-ik év elején léptek egy-

[1] Institutum Diplomatico Historicum Inclyti Regni Hungariae. Pest, 1791. 8r. XVIII + 221 l.

[2] 1791 marczius 1-jén. Kovachich levelezése a Magyar Nemz. Muzeum könyvtárában: Quart. Lat. 43. VII. k. 56. l.

mással. Kovachich felkérte Széchényit, hogy gyűjteményéből néhány darabot engedjen át neki lemásolás végett. A gróf azt válaszolta, hogy mikor legközelebb Pestre utazik, magával hozza azt, a mire szüksége van; viszont kérte, hogy a mit Kovachich a maga, «jobban mondva a haza számára» lemásoltat, annak az ő számára is és az ő költségén készíttesse el másolatát.[1]

A következő évben országgyűlési irományokat küldött Kovachichnak, a ki azokat soká tartotta magánál. Az 1794-ik év nyarán attól tartván, hogy Kovachich, mint Hajnóczy barátja, szintén fogságba kerül, nehogy az iratok lefoglaltassanak, azok visszaküldését sürgette. Noha ez az aggodalma alaptalannak bizonyult, a következő év márczius 30-ikán megujította ezt a fölszólítását azzal a megokolással, hogy újabb szerzeményekkel gyarapított könyvtárát a nyár folyamán rendezni kívánja; ez alkalommal ajánlkozik, hogy Kovachich mellett állandóan irnokot tart másolás végett, söt kerdést tesz, mennyiért lenne hajlandó átengedni neki a birtokában levő eredeti oklevelek és kéziratok közül azokat, melyek a czenki gyűjteményben még nincsenek meg?[2]

73. A CZENKI KÖNYVTÁR LEGRÉGIBB EXLIBRISE

Az ügyet, mikor a gróf Pestre jött, 1795 november havaban.

[1] Kovachich levelezese, XI. k. 35. l.
[2] U. ott, XII. k. 33. l.

szóbelileg is tárgyalták. Megállapodás azonban nem jött létre köztük.[1]

Kovachich 1796 április 6-ikán értesítette a grófot, hogy ha egy nyilvános nemzeti könyvtár létesülhet, teljesíteni fogja a gróf kivánságát.[2]

Kovachich az 1796. év tavaszán Bécsben járt, a hol József főherczegnél mindent megmozdított, hogy a történelmi intézetnek fennállását lehetővé tegye. Fáradozásait azonban nem koronázta siker. Belátván, hogy az akkori kedvezőtlen viszonyok közt reménye nem lehet arra, hogy a közel jövőben ebben az irányban történjék valami, Bécsből Czenkre utazott, a hol Széchényivel létrejött a megállapodás, melynek feltételeit Kovachich június 8-ikán irásba foglalta.

Tekintetbe véve — úgymond — azt a jóindulatot, a melylyel Széchényi őt már évek óta elhalmozza, azt a sok jótéteményt, a melyben őt irodalmi törekvéseiben részesíti, főként pedig a haza javára és az irodalom előmozdítására irányzott páratlan munkásságát, hogy háláját iránta ez által is tanusitsa, komoly megfontolás után, barátjainak és jóakaróinak tanácsára, a következőkre határozta el magát:

Összes gyűjteményét, a nyomtatványokat úgy, mint a kéziratokat, okleveleket és másolatokat Széchényi rendelkezésére bocsátja, kivéve az országgyűlési irományokat 1601-től kezdve, a melyeket az országos levéltár részére már előbb felajánlott; de ezek is, ha esetleg ott nem fogadtatnának el, szintén a grófot fogják megilletni. Felhatalmazza őt, hogy a kéziratokat részben vagy egészben, bármikor elszállíttathassa Budáról saját könyvtárába. Egyedül arra kéri, hogy azokat az iratokat, a melyekre kiadványaihoz a gyűjteményből szüksége lenne, elismervény mellett magánál tarthassa.

Mindaz, a mit Kovachich a jövőben ír, lemásoltat vagy bármi úton-módon megszerez, legyen az nyomtatvány vagy

1 Széchényi levelezései.

2 A családi levéltárban, I. 13. I. 10.

74. KOVACHICH MÁRTON [illegible]

kézirat, Széchényi tulajdonát fogja képezni, csak úgy, mintha ezeket már most valósággal átadta volna.

Ezen tulajdonjog jeléül, bármit írjon vagy adjon ki a jövőben, mindenkor el fogja nyilvánosan ismerni, hogy ezt Széchényi gróf könyvtárából merítette. Mindazonáltal, ha valamikor esetleg felsőbb meghagyásra, hivatalból kellene valamit kidolgoznia, vagy pedig ilyen természetű titkos megbízást nyerne, az ilyen irodalmi munkára Széchényi nem tarthatna igényt.

Kötelezi magát, hogy egész életén át törekedni fog Széchényi gyűjteményét nemcsak könyvekkel és kéziratokkal, hanem minden egyébbel, a mi a hazai viszonyok megvilágítására szolgálhat, úgymint érmekkel, pecsétekkel stb. növelni és gyarapítani, oly módon, hogy ha valahol ilyesmit felfedez, a saját nevében elfogadható áron megveszi és a grófnak ugyanazon áron átengedi.

Mindezek fejében Széchényi, 6000 forintot fizet Kovachichnak, vagy az ő halála esetére törvényes örököseinek; és pedig 1000 forintot az 1797. év kezdetén, a többit pedig akkor és oly részletekben, a mikor a grófnak legalkalmasabb lesz. Kamatot nem fizet, tekintettel arra a több száz forintot tevő segélyre, a melyben őt már előbb segítette.

Ha pedig Kovachich két év alatt elhaláloznék, miután a gróf az említett összeget nemcsak a már meglevő, hanem a jövőben is megszerzendő irodalmi dolgokért ajánlotta meg, örökösei csak 4000 forintot kapnak.

Végül kijelenti Kovachich, hogy míg ő ezen szerződés erejénél fogva véglegesen leköti magát, a gróf ezen év végéig fentartja magának erre vonatkozólag a szabad elhatározási jogát.[1]

A szerződést Kovachich még ugyanazon a napon aláírta és pecsétjével is megerősítette. Ugyanakkor egy másik szerződés szerkesztetett, a melyben Széchényi a föltételeket elfogadja, egyúttal a vásárlásnál szeme előtt lebegő czélt megjelöli. A gróf elmondja hogy elődeinek nyomdokain haladni és utódainak például szol-

[1] A családi levéltárban, id. h.

gálni óhajtván, a jó honpolgárnak kötelessége lévén a haza javára és az ország díszére, tehetsége szerint, a jövő nemzedék számára is fenmaradó intézeteket létesíteni, megalapította családi könyvtárát, a melybe a Magyarországra és a társországokra vonatkozó nyomtatványokat és kéziratokat igyekezett összegyűjteni oly czélból, hogy ezeket az ő vagy pedig az ő utódainak engedelmével a tudósok is használhassák. Több szempont vezérelte őt ebben. A hazai dolgok helyes és teljes megismerése leginkább szolgál a közjó előmozdítására; azok a honpolgárok, a kik hazájuk történetének, viszonyainak megismerésére szentelik idejüket, meg vannak óva attól, hogy mindenféle veszedelmes tanok által befolyásoltassanak; míg ugyanis az ifjúság kiképeztetése felől eléggé van gondoskodva: azoknak, a kik a közhivatalokban lévők használatára szükséges tudnivalókat összegyűjtik, kiadják és feldolgozzák, a szükséges források nem állanak rendelkezésükre. Mialatt ő azon igyekezett, hogy e tervét megvalósítsa, figyelme a Kovachich-féle történelmi intézet gazdag anyaga felé fordult, és elgondolta, mennyire növelné az ő gyűjteményét az ott levő sok kézirat, a melyekből már annyi külföldön is ismert becses munka jelent meg, új korszakot teremve meg a történetírás és jogtudomány terén. Másrészről azt is részvéttel látta, hogy mily önzetlenül, fáradhatatlanul, összes magánvagyonának feláldozásával, egyedül a közjó és a nemzeti dicsőség lebegvén szemei előtt, gyűjtötte össze ez a buzgó és kitartó akaratú ember a hazai történelem emlékeit és írta meg különféle történelmi és jogi munkáit, nem gondolván arra, hogy saját jövőjéről gondoskodjék. Ő tehát össze akarván kötni Kovachich érdekét a saját törekvéseivel, nemileg megjutalmazni is óhajtván a haza körül szerzett számos érdemeit és dicséretes buzgalmát, megveszi gyűjteményét.

Ezt a szerződést Széchenyi, mivel ez idő szerint nem volt eléggé tájékozva Kovachich gyűjteménye felől, nem írta alá, hanem fentartotta magának a jogot, hogy 1797 január 1-jéig visszaléphessen a vételtől.

Azonban Kovachich sokkal jobban óhajtotta a szerződés létrejöttét, és erre sokkal jobban sarkalták őt saját nyomasztó körülményei is, hogysem sokáig türelemmel várni tudott volna.

Már augusztus 12-ikén levelet intéz Széchényihez, a melyben arra kéri, értesítse őt, megmarad-e elhatározása mellett, mert ha szándékát megváltoztatta volna, más alkalmas mód is kinálkoznék számára, hogy gyűjteményét értékesítse Ha Széchényi ragaszkodik ahhoz, hogy a gyűjteményt magához váltja, intézkedjék idejekorán az iránt, hogy miként történjék azon kéziratok elszállítása, a melyekre ő neki egyelőre kevésbbé leend szüksége.

Széchényi el volt ugyan határozva a gyűjtemény megvásárlására, de mielőtt magát végleg leköti, szerette volna, ha Kovachich elküldi neki kéziratainak pontos és teljes jegyzékét. Kovachich azonban jegyzék helyett október 13-án egyelőre csak azon ötven kötet kéziratnak a lajstromát küldötte meg, a melyekre előreláthatólag nem lesz szüksége, megjegyezvén, hogy ezeket haladéktalanul szállíthatná.

Levelében elpanaszolja, hogy ahányszor csak rátekint ezekre az iratokra, avagy arra gondol, mennyi fáradságot, munkát, időt, fordított ezekre, könnyekkel telnek meg szemei. S mert mindazt az időt, a mit az élet örömeire, gyönyörökre, vagy akár saját boldogulásának előmozdítására fordíthatott volna, ezekbe ölte bele, összes jövedelmeit, 20,000 forinton felül belefektette ebbe a vállalatba, és daczára ennek, nemcsak hogy semmiféle jutalomban, elismerésben nem volt része, de még valóságos jótétemény gyanánt kell fogadnia, ha az irigység, mely minden előrehaladást ellenséges szemmel néz, vesztére nem tör. Most is kénytelen egész élete szorgalmának gyümölcsét, a melyre oly drágán tett szert, hogy a rá fordított költségből független és kényelmes életet teremthetne magának, szintúgy áruba boosátani, és a mellett még azt is beismerni, hogy a gróf ritka nagylelküséget tanusít iránta, ha a vétel megtörténik, s ő bizonyos mennyiségű készpénzhez jut. Biztosítja azonban a grófot, hogy ha körülményei netalán úgy alakulnának, hogy szándékától

kényszerülve lenne eláliani, az ő iránta táplált érzelmei azért nem fognak megváltozni.

Széchényinek megesett a lelke a szegény tudóson és november 7-én némi vigasztalásképpen kijelentette neki, hogy megköti vele a szerződést és annak elismeréseül új évre 1000 forintot utalványoz neki. Ennek fejében azonban gondoskodjék ő is arról, hogy könyveinek legalább egy részét Sopronba szállíttassa; a legrégibb magyarországi nyomtatványt, a Budai Krónikát pedig bármilyen áron szerezze meg neki. Egyúttal újból felszólította őt, hogy gyűjteményének jegyzékét küldje meg.[1]

Kovachich erre útnak indított egy csomó kéziratot. A jegyzékre vonatkozólag azonban arra kérte Széchényit, legyen még némi türelemmel.

Az 1797. év közeledtével Széchényi elérkezettnek látta az időt arra, hogy a maga részéről is véglegesítse a kéziratok megvásárlását és aláírta a szerződést, a mely egyebekben megegyezett a Kovachich által aláirottal, csak azt toldotta még hozzá, hogy Kovachich minden esetleges zavar elkerülése czéljából tartozik a részére jövőben megvásárlandó tárgyakat haladéktalanul elküldeni, ha pedig erre egy héten belül nem lenne alkalma, legalább annyit tudatni vele néhány sorban, hogy ezt és ezt megvette, hogy ekként ő bármikor kimutathassa jogigényét minden tárgyra vonatkozólag.[2] Ezt azután deczember 30-án azzal a felhívással küldötte meg Kovachichnak, nyilatkozzék, mikor akarja átvenni az 1000 forintot. Egyszersmind pedig értesítette őt, hogy a mint egy-egy szállítmány kezeibe érkezik a könyvekből és kéziratokból, ő haladék nélkül meg fogja neki küldeni az átvételi elismervényt. Már most is megtette volna ezt, de küldeményében több tisztán Ausztriát érdeklő dolog volt, ezeket pedig ő nem akarja megtartani, mert nem egyezik meg az ő czéljával, és nem akarja azt a kis helyet, a hol a könyvtár megszorul, ezekkel lefoglalni. Ilyeneket tehát ne küldjön többé. Az apró

[1] Kovachich levelezése, XII. k. 95. l.

[2] A családi levéltárban: I. 13. 1. 12.

nyomtatványok nagy részben megvannak az ő gyűjteményében is, ennélfogva azokat a duplumok közé tette. Ezeknek a jegyzékét is mielőbb el fogja küldeni. Bárcsak az ezek elárusításából befolyó pénzen meg lehetne venni a Budai Krónikát vagy Túróczynak augsburgi kiadását! «Nagyon kérem» — úgymond — «ne engedje, hogy ez a dolog engem még továbbra is oly kegyetlenül izgasson, hanem vegye meg bármi áron Jankovicstól; mert ezt éppen annyira szeretném magaménak mondani, mint Uraságod némely olyan oklevelet, a melynek hiányát érzi, és a melynek értékét egyedül képes megítélni. Szerezze meg számomra ezeket, hogy a magyar könyvtár naponkénti gazdagítására irányuló buzgalom az új évben se aludjék ki szivemből, sőt inkább még inkább növekedjék.»[1]

Kovachich azonban nem volt megelégedve a gróf által kiállított szerződéssel. Attól tartott, hogy egyik-másik kifejezést esetleg az ő hátrányára lehet majd magyarázni, s ezt meg is írta a grófnak.

A lajstromot sem volt még érkezése összeállítani. De hogy a grófot megnyugtassa, azt hangoztatta, hogy magának is érdekében áll mielőbb összeállítani a jegyzéket; különben reményli, hogy a gyűjtemény legnagyobb részét még a nyár folyamán átszolgálhatatja. A mi a Budai Krónikát illeti, Jankovich Miklós, a ki egy példányát birja, olyan ember, «a ki három zsidón és öt görögön túltesz», de legyen türelemmel; az a példány vagy az övé lesz, vagy senkié.

Vagy három nap mulva ismét ír a grófnak, arra kérvén őt, hogy ilyen czimű kiadandó munkáját: «Monumenta Antiquitatum Jurisprudentiae Hungariae» neki ajánlhassa, és mellékletül Bécsben saját költségén készitendő arczképét közölhesse. Egyúttal biztosítja őt, hogy ha az isteni gondviselés még három évet enged neki erőben, egészségben, s a gróf nem vonja meg tőle nagylelkű támogatását, úgy a czenki Széchényi-Múzeum külömb

[1] Kovachich levelezése, XIII. k. 41. l.

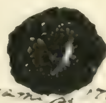
lesz mint az ország bármely gyűjteménye és a külföldiektől sem marad nagyon hátra.

Széchényi nagyon nyugtalankodott, hogy a Budai Krónikát majd más valaki fogja megszerezni, újból kérte tehát Kovachichot, hogy bármilyen magas áron is vegye meg e ritkaságot. Az ajánlást egyébirant elfogadta. «Mindig» – úgymond –

Regio, vel etiam cum Privatis initetur, ut primum Novi quid ad rationem Mei nomine tamen proprio procuraverit, vel acquirerit, illico transmittat. Si autem a dato facta ad manus suas receptionis intra unam septimanam transmittendi non haberet occasionem, beneficio Postae rescribere teneatur, quid illud sit? quod seu acquisivit, seu procuravit pro me, ut ad casum mortis ejusdem Domini Kovachich tale ad me pertinere meumque esse citra quaestionem legitimare possim.

In quorum Majus Robur et Firmitatem praesentes Sigillo et Subscriptione roboratas extradedi Litteras. Posonii Prima Januarii 1797.

Comes Franciscus Széchényi

Quod mihi Sua Excellentia circa medium Januarii Anni praemissi 1797. Mille florenos, circa finem anni 1800 Mille Quingentos florenos ad rationem hujus Contractus exsolvi curaverit, et sub hodierno Dato Tres mille Quingentos florenos submiserit, adeoque pactatam Summam Sex mille florenorum in toto depuraverit, hisce recognosco, eandemque Suam Excellentiam super totali Capitali summa quietam et expeditam reddo, in gratias commendatus. Budae die 5. Sept. 1803.

Martinus Georg. Kovachich m. p.
qui supra

75. A KOVACHICHCSAL KÖTÖTT SZERZŐDÉS ZÁRADÉKA

«igyekeztem elháritani magamtól azt, hogy nevem alatt könyvek jelenjenek meg; azonban Tekintetes Uraságod munkaja azon könyvek közé tartozik, a melyet az utókor is méltó figyelemre fog érdemesiteni. Ezért a szerző és a könyv kedvéért s nem magamért az ajánlást elfogadom.» [1]

Kovachich megkisérlette ravenni Jankovichot, hogy a Budai

[1] Kovachich levelezeset, XIII. k. 28. l.

Krónikát eladja, de azt tapasztalta, hogy Jankovich csakis egész gyűjteményét lenne hajlandó árúba bocsátani.

Ez a közlés még jobban fokozta Széchényi nyugtalanságát. Kovachichot újból fölhívta, hogy a Krónikát okvetlenül megszerezze, a többi könyvnek pedig a jegyzékét küldje meg neki.[1] Jankovich ekkor kijelentette Kovachichnak, hogy nem gondolt az eladásra és igérte, hogy ha valamikor erre elhatározná magát, okvetlenül értesíteni fogja erről. Ugyanakkor kereken kijelentette, hogy a Krónikát semmi áron el nem adja.

Kovachich különben abban a véleményben volt, hogy a Krónikát esetleg más uton is meg lehetne szerezni, különösen arra számított, hogy az esztergomi káptalan könyvtárában, mely legnagyobb részben régi könyvekből áll, a Budai Krónika is meglesz másodpéldányban!

Széchényi rögtön válaszolt, hogy mennyire örvend csak a reménynek is, hogy a Budai Krónika meglesz. Azonban aggasztja, hogy Kovachich majd nagymérvű elfoglaltsága miatt nem utazhatik el Nagyszombatba. Arra kéri tehát, intézze el a dolgot mielőbb levélben.[2]

Egyébiránt ebben az időben más mindenféle vásárlások is foglalkoztatták Széchényit, a melyeknél szintén Kovachich volt a közvetítő.

Ő küldi meg Jankovich dumplumainak jegyzékét Czenkre; a mikor Horányi Elek felajánlja megvételre gyűjteményét a grófnak, ő figyelmezteti, hogy az oklevélgyűjteményt magában foglaló kötetet meg ne vásárolja, mert ő az egészet felhasználta; ellenben ajánlja, hogy azokat a hungarikákat, a melyek Czenken még hiányoznak, szerezze meg, ilyen azonban nem sok lesz neki. Ugyancsak ő mond véleményt a Wietoris- és Bujanovits-féle kéziratok felől. A Dragonics által Széchényihez küldött Veranchich-féle iratokat hasonlóképpen ő nézi át, s azt ajánlja, hogy legfeljebb 300 forintot adjon értük a gróf, miután azt a mi használ-

[1] U. ott, 46.
[2] Kovachich levelezése, XIII. k. 54. l.

ható van bennük, ő már leirta. E mellett a könyvárusokkal is sokat érintkezik a gróf érdekében, de ezekkel sehogy sincs megelégedve; panaszkodik, hogy nem lehet nekik megmutatni azt az irott lajstromot, a mit ő a gróf könyvtáráról kapott; mert azt tapasztalta, hogy «ezek az uzsorások», ha olyasmi van a birtokukban, a mit a lajstromban nem találtak, ennek az árát aránytalanul magasra tartják.

Széchényit mindannyiszor valósággal felvillanyozta a hir, hogy Kovachich itt vagy ott valami ritkább könyvre vagy oklevélre akadt. Midőn pl. azt hallja, hogy Jankovichnak Mátyás király 1475-iki, Nysnánszkynak pedig II. Ulászló 1500-iki decretuma van a birtokában, póstafordultával igy ir Kovachichnak: «Miért szomoritod az én szivemet azzal, a mit a két decretum felől irsz, midőn én teljes szabadságot adtam neked az ilyenek megszerzésere?! Annál is inkább csodálom ezt nálad, miután kevesbbe ritka dolgok is nem egyszer költekezésre csábitottak, habár a saját pénzedről volt is szó; csak nem akarsz engem megkimélni a kiadásoktól? Ezt minden más alkalommal hálával fogadnám, csak akkor nem, a mikor a magyar irodalomról van szó!»

Pedig ekkor más gondok, más áldozatok is vettek igenybe Széchényi lelki és anyagi erejét.

A győztes Bonaparte, miután Olaszországot elfoglalta, Bécs felé nyomúlt. Mire Ferencz király 1797. április 8-án kihirdette a magyar nemesség általános felkelését.

«Szomorú dolog» — irja Széchényi Czenkről április 27-én Kovachichnak, — »hogy nekem is el kell hallgatnom irodalmi dolgaimmal, a mik nekem mindig oly kedvesek voltak. De elnemitja hangomat a fegyverzaj, a felkelő nemesség készülődése.» A könyveket és kéziratokat most már csak a béke helyreálltával várja, s akkor gondoskodni fog arról is, hogy az ujabb szerzeményekre pénzt küldjön neki, a mit jelen körülményei közt nem tehet meg. Hasonlóképpen a béke megkötése után fogja könyvtárának katalógusát is ujból összeállitani, miután az sok

új dologgal gyarapodott. A czenzuránál és a kiadásnál az ő segítségére is számít.[1]

Kovachich július végén nyolcz kötetnyi eredeti oklevelet küld Czenkre.

Széchényi szokása ellenére, válasz nélkül hagyta a levelet. Mire Kovachich október 13-án és deczember 22-ikén újra ír a grófnak. Elpanaszolja, hogy olyan rosszul állanak dolgai, hogy ha Széchényi nem segít rajta, a legnagyobb nélkülözésnek néz eléje feleségével együtt, a ki szülés előtt áll.

Azzal kecsegtette magát, hogy Széchényi az újév alkalmából minden bizonynyal válaszol leveleire. Várt tehát napról napra, egészen január 20-áig, a mikor újból felkeresi a grófot soraival, sürgetvén a választ az előbbeni leveleiben előadottakra, mert a gróf hallgatása őt a legkellemetlenebb bizonytalanságban hagyta. Bármit határozzon is, tudassa vele mielőbb, hogy esetleg máskép gondoskodhassék magáról. Egyébiránt a nemzeti könyvtár létesítése ügyében a főherczeg-nádorhoz benyujtandó emlékiraton dolgozik, mert addig akarja ezt sürgetni, míg vagy lesz belőle valami, vagy pedig minden reménye eloszlik.[2]

Végre január 24-én Széchényi igen barátságos hangon kéri őt Sopronból, hogy intézze az ő közös ügyüket oly módon, hogy abban a kellő rend és biztosság szem előtt tartassék. Mit ér az, ha a kéziratmásolatok az ő tulajdonát képezik, de az egyik részök itt van, a másik amott, és sem rendezve nincsenek, sem jegyzék nem készült róluk. Ezek bizonyára díszére fognak válni az ő könyvtárának, legyen tehát rajta, hogy előbb a lajstromot, azután pedig magukat a kéziratokat megkapja. Csak ha ez megtörtént és már rendezve is lettek, kellene újabb vásárlásokat eszközölni. Reméli, hogy nem fogja őt félreérteni. Ha ugyanis óvatos volt a vásárlásban, még óvatosabbnak kell lennie, mikor a kéziratok megőrzéséről van szó.[3]

[1] Kovachich levelezése, XIII. k. 54. l.
[2] A családi levéltárban : I. 9. III. 56.
[3] Kovachich levelezése, XIV. k. 46. l.

Kovachich megnyugtató nyilatkozatokkal nem fukarkodott. A kívánt részletes jegyzéket, úgymond, lehetetlenség elkészitenie, olyan nagy az anyag. Ha a gróf ragaszkodik az iratok elküldéséhez, ő ezt is megteszi, bár ez által megakadályoztatnék munkáinak kiadásában. Nyugodjék meg azonban az ő becsületes szándékában, ő időről időre el fogja neki küldeni azt, a mire már nem lesz szüksége, valamint az újabb szerzeményeket is. Halála esetére pedig nem lehet semmi joga a kincstárnak az ő hagyatékához, mert felesége van, a ki utána örökölni fog, ez pedig annál kevésbbé fogja meggátolni a gróf tulajdonát képező kéziratok kiadását, mert ezek mindegyikére rá van vezetve: «Ex Grammatophylaceo Széchényiano».

Az 1798-ik év tavaszán Kovachich egyik készülő munkáját Széchényinek kivánta ajánlani. Ez szívesen adta beleegyezést. De szerénysége ez alkalommal is megszólal: «Kikötöm» — úgymond — «hogy az előszóban engem ne dicsőítsen; mert a dicséreteket, a melyek a gazdagságnak szólanak, ha az jó czélra fordittatik is, nem szenvedhetem. Nincs érdemem abban, hogy őseimtől vagyont örököltem, és azt kötelességem szerint gyermekeim számára megőrzöm.»[1]

II.

Széchényi könyvgyűjtői törekvéseiben kitűzött czélja az évek folyamán módosuláson ment keresztül. Kezdettől fogva előkelő helyet jelölt ki gyűjteményében a Magyarországra vonatkozó irodalmi emlékeknek, az úgynevezett hungarikumoknak; de egyuttal azon volt, hogy a külföldi tudományos irodalom legkiválóbb termékeit megszerezze. Evégből külföldi könyvárusoktól és antiquariusoktól, különösen a bécsi Bartsch, Binz, Blumauer, Degen, Schaumburg, a lipcsei Thiele, a nürnbergi Murr keres-

[1] 1798 május 6-ikán. Kovachich [illegible]

kedéseiben nagy megrendeléseket tett. Az 1795-ik év elején Roscher prágai kanonok egész könyvtárát vette meg 1064 forinton.[1]

Azonban éppen erre az időpontra esik az az elhatározása, hogy különleges «magyar könyvtárt» fog alapítani. Ennek megfelelően adta ki most utasításait a könyvárúsoknak. Ezek egyike, Blumauer, 1795. május 25-ikén új könyvszállítmányt indítván számára útnak, jelezi, hogy «abban egyetlen egy könyv sincs, a mi

Fourni a Son Excellence Msr le Comte de Secheny &c. &c.

par A. Blumauer

1795 May

76. BLUMAUER KÖNYVÁRUS SZÁMLÁJA.

határozottan ne illenék bele egy magyar könyvtárba, s a mi Excellentiádnak már megvolna; . . . . miután most már egy magyar könyvtárnak kellő válogatással és kritikával összegyűjtésében minden irodalmi segédeszközöm megvan: azt hiszem, képes leszek Excellentiád óhajtásának eleget tenni.»[2]

Széchényi elhatározására lényeges befolyást gyakorolt Kovachich, nemcsak nyomtatott terveivel, hanem élőszóval is. Mint

[1] A számlák a családi levéltárban I. 13. I.

[2] A családi levéltárban: I. 9. III. 56. b.

az ő saját leveléből tudjuk, egy izben Czenken időzvén, rábeszélte a grófot, hogy kizárólag hazai tárgyú nyomtatványokat, kéziratokat és érmeket gyűjtsön, mert «így viszonylag csekély áldozatok árán mindenkit túlszárnyalhat; míg másképpen magángyűjteményét az általános vonatkozású és idegen nyelveken írt munkákban annyira gazdag nyilvános könyvtárak és éremgyűjtemények egészen elhomályosítanák.»

Széchényi megfogadta tanácsát; de eszméjét tovább fejlesztette, magasabb színvonalra emelte. Kovachich a politikai és jogtörténet buvára és munkása volt; csakis az lebegett szeme előtt, csakis annak szolgálatára tervezte a nemzeti könyvtár létesítését. Széchényi a nemzeti élet egész körét karolta föl, összes nyilvánulásait egyenlő jelentőségűeknek ismerte föl. A nyelv fejlődése vagy az ipar és kereskedelem terén kifejtett tevékenység az ő szemeiben nem birt kisebb fontossággal, mint a nemzeti múlt bármelyik dicsőséges hadi eseménye, vagy az államjog legbonyolúltabb kérdése. Egy régi magyar verset vagy valamely czéhlevelet annyira becsűlt, mint egy országgyűlési végzeményt, vagy nagy csatáról szóló jelentést.

Sőt gondolatának következetes kialakításában annyira ment, hogy a nemzeti szellem történeti fejlődésének megismertetéséhez a magyarországi összes nyomtatványok egybegyűjtését szükségesnek ismervén föl, erre merészen vállalkozott. Oly elhatározás volt ez, a mely példátlanul áll; a mennyiben magángyűjtő lelkében sehol sem fogamzott meg. Érdekes, hogy ezt el nem árulta Kovachichnak, a ki egyik levelében nehezteléssel említi, hogy nem érti, miképen történhetett, hogy az ő jelenlétében soha szóba nem került a grófnak a magyar nyelven megjelent összes munkák összegyűjtésére vonatkozó szandéka, a miről másoktól nyert értesitést. De távol van attól, hogy ezt a szandékot helytelenítené. Azért neheztel, mert e tekintetben is tanácscsal szolgálhatna; most tehát felajánlhatja közreműködését.

[1] 1796 augusztus 12-ikén.

Széchényi ekkor szabatosan formulázta a kitűzött feladatot: egybegyűjteni «az összes nyomtatványokat, melyek Magyarországban és magyarországi iróktól külföldön jelentek meg; továbbá a nyomtatványokat és kéziratokat (az utóbbiakat akár eredetiben, akár másolatban), melyek a magyar korona országainak multjára és állapotaira világot vetnek.»

Ezen feladat megoldásához nem volt elégséges a könyvpiaczhoz fordúlni. Magánosok buzgó közreműködésére szorúlt. Munkatársakban nem volt hiány. Nagyrészt az irók táborából toborzotta őket, a kik örültek, hogy valamiben szolgálatára lehettek.

Ribay György, a kinek magának is szép gyűjteménye volt a régi vallásos irodalom termékeiből, több éven át kutat az ő megbizásából régi magyar nyomtatványok után, sőt a magáéból is adogat el a czenki könyvtár számára. 1796 márczius 6-ikán ismét tudatja, hogy felajánlották neki vételre Károli bibliájának 1612-iki kiadását és más régi magyar könyveket, melyek nincsenek meg a gróf által hozzá eljuttatott jegyzékben. A következő évben pedig Széchényi egy láda könyvet vett meg Ribaytól.

Görög Demeter 1795 november 3-ikan irt levelében, «meg vallja, szégyenli könyvet pénzért adni a grófnak, kinek úgy is sokkal tartozik, hozzá annyi izben tanusított kegyességeért», de kénytelen vele, miután a gróf kijelentette, hogy ingyen nem fogad el semmit. Egyebek között a magyar hirlapok gyűjteményét ajánlja föl neki.

1796-ban Rát Mátyás arról értesiti, hogy az általa három esztendőn át folytatott «Magyar Hirmondó»-ból teljes példányt nem talál, de ha másként nem lehet, azt az egyet fogja elküldeni, «a melyet avégre kivánt megtartani, hogy gyermekei és jövendő maradékai néhai igyekezetét láthatnák, és arról magoknak példát vehetnének».

Horányi Elek tudós piarista, a magyar irók életrajzgyűjteményének szerzője, igéri 1797-ben, hogy felkeresi őt Czenken és

minden régi magyar kézírásait és könyveit magával hozza. Pállya István pedig «megírta, mint a debreczeni, mint pedig a kolozsvári rektoroknak, hogy addig is, a míg vistatióra hozzájuk megy, igyekezzenek ritkább régi magyar írásokat és könyveket összeszerezgetni, hogy azokat azután magával Pestre hozhassa.»

Rájnis József egy ritka könyvet, Apáczai Csere János Magyar Encyclopediáját (mely 1653 Utrechtben jelent meg), igérte Széchényinek, a ki nem kapván meg a könyvet, türelmetlenkedni kezdett. Mire Rájnis mentegeti magát, hogy az igéret csak akkorra szólott, ha a munkát Komáromban újra nyomják. Írja továbbá, hogy Fabchich József tanárt még mindig nem tudta rávenni, hogy magyar Kálvinját a grófnak elküldje; azt mondja, hogy még szüksége van rá. Más ritka könyvet még nem talált, de ha talál, a grófot értesíteni fogja.

Bolla Márton kolozsvári piarista tanár az Erdélyben található könyvek megszerzésére kapott megbízást. Ez leiratta a megszerzendő munkák lajstromát több példányban és szétküldötte ismerőseinek Szebenbe, Enyedre, Marosvásárhelyre, Gyulafehérvárra, Udvarhelyre. Kolozsvárott pedig személyesen adta át barátjainak, azzal a kéréssel, hogy ha vannak ilyen eladó könyveik, jegyezzék fel ezeket a lajstrom szélére. 1798 május 31-én arról értesíti a grófot, hogy a kolozsvári könyvnyomtató műhelyben talált munkákat 61 forint 15 krajczárért megvette és Pestre szállíttatta. Kolozsvárt és Marosvásárhelyt 35 könyvet szerzett, «ezek is nem a ritkábbak, majd tsupa csekélységek.» Küld két kis lajstromot is; az egyik halotti beszédeket, verseket, dissertatiókat foglal magában 9 kötetben. Az árat 9 aranyról 6-ra sikerült leszállítania. Sem olcsóbban, sem válogatva nem adják. Igaz, hogy van köztük néhány oratio és vers, a melyeket már előbb megküldött, de vannak más régebbiek és ritkábbak is. A másik lajstrom egy református ifjúnak eladó könyveit foglalja magában, a ki a könyvgyűjtésben segítségére szokott lenni.

Szvorényi Mihály 1799-ben Széchényi czenki könyvtárának néhány kéziratot küld, «melyek egyelőre ugyan nem birnak

77. A SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR KATALOGUSÁNAK CZIMKÉPE.

valami nagy értékkel, de egy század mulva bizonyára meg lesz az értékük.»

Báthory Gábor (1800.) Debreczenben a Budai Krónika után tudakozódott, de a kollegium könyvtárában nem volt meg;

CATALOGUS

BIBLIOTHECAE HUNGARICAE

FRANCISCI COM. SZÉCHÉNYI.

TOMUS I.

SCRIPTORES HUNGAROS

ET

RERUM HUNGARICARUM

TYPIS EDITOS

COMPLEXUS.

PARS I.

A. — L.

SOPRONII

Typis Siessianis

1799.

78. A KÖNYVTÁRI KATALOGUS ELSŐ KÖTETÉNEK CZIMLAPJA.

ha meglenne, — úgymond — ezt a ritkaságot senkinek oda nem adnák, de a grófnak szolgálnának vele.

Ezalatt serényen folyt a könyvtár rendezése a czenki kastélyban, a gróf személyes vezetése alatt, főképen Tibolth Mihály, a nevelő közreműködésével.

Széchényi azzal a szándékkal foglalkozott, hogy kastélyában egyedül a «magyar könyvtárt» állítja föl, egyéb könyvkészletét pedig, a mely az általános irodalom és tudományosság termékeiből állott, Sopronban helyezi el és bocsátja közhasználatra; a nagyszámú kettős példányokat egy felállítandó «magyar közkönyvtár»-nak ajánlja föl.[1]

Ugyanakkor a magyar könyvtár katalogusának nyomtatásban közzétételére tette meg az előkészületeket. Erre ösztönözte őt gróf Teleki Sámuel példája, a ki egészen más természetű, az egyetemes tudományosság czéljainak szolgáló könyvtára katalogusát kinyomatta, és első kötetét 1796-ban bocsátotta közre.

A Széchényi katalogusát Tibolth rendezte sajtó alá[2] és pedig két részben. Az egyik két kötetben a könyvek teljes czímeit betűsoros rendben közlötte, a másik egy kötetben szakok szerint csoportosítva adta a könyvek rövidített czímeit. Az egész készletet hét főszakra osztotta, a melyek a következők: hittudomány, történelem, jogtudomány, bölcsészettudomány, orvostudomány, mennyiségtan, végül «nyelvtudomány és neveléstudomány az irodalomtörténettel együtt».

Mindegyik főszak több alszakra oszlik, a melyeknek czélirányos megállapítása a tudomány munkásának egészen könnyűvé tette a czéljának megfelelő irodalmi segédeszközök fölkeresését. Így például mindegyik magyar király neve alatt össze voltak állítva az uralkodása történetére vonatkozó könyvek.

A kiadványt európai hirű tudós védnöksége alatt kivánta Széchényi nyilvánosságra bocsátani. Egykori mesterét, Denis Mihályt, ki akkor a bécsi udvari könyvtár élén állott, kérte föl

[1] Ezt Széchényinek 1798 május 6-ikán Kovachichhoz irt leveléből tudjuk. (XIV. k. 84. l.) A felállítandó közkönyvtár tervéről Kollányi, szorgos utánjárás daczára, közelebbi részleteket felderíteni nem volt képes.

[2] Ezt Schediusnak a «Zeitschrift von und für Ungern» 1803-iki évfolyamában közlött ismertetéséből tudjuk.

a bevezetés megírására. A nagy tudományú bibliografus szivesen engedett a felszólításnak. Az 1798-ik év márczius 19-ikén kül-

79. DENIS MIHÁLY

dötte meg a dolgozatot Széchényinek, azzal a megjegyzéssel, hogy «ott a hol az ö személyéröl szol, nehez volt megtartania azt a mérsékletet, a mit az ö szerénysége követel».

Denis előszavában örvendezve hozza a tudományos világ tudomására, hogy Kollonich, Klimo, Batthyány és Teleki után íme most a jeles Széchényi nemzetség sarja, Ferencz gróf kivánja könyvtárát honfitársainak hozzáférhetővé tenni. A jeles férfiú hazaszeretét, képzettségét, vonzó egyéniségét hogy ne magasztalja, úgy kell magának megtiltania. Örömmel emlékezik meg arról, hogy az egykor a Tereziánumban a könyvtári tudományról tartott előadásainak szorgalmas hallgatója volt.

A katalogust ismertetve kifejti, hogy azon magyar könyvtárnak betűsoros czímjegyzékét foglalja magában, a melybe a gróf négy éven keresztül nagy szorgalommal és áldozatkészséggel gyűjtötte össze mindazon nyomtatványokat, a melyeket magyar embert írt, vagy pedig a melyeknek tartalma Magyarországgal valamely vonatkozásban áll. A gyűjtésnél az irodalomban jártas alapító nem volt tekintettel sem a terjedelemre, sem a tartalomra, jól tudván, hogy gyakran a legjelentéktelenebb füzetnek is megvan a maga értéke, hogy ilyenben nem ritkán a legveszedelmesebb, a legbonyolultabb kérdések tárgyaltatnak, és hogy éppen csekély terjedelmük következtében igen könnyen eltünnek szem elől az ily apró nyomtatványok, és a legrövidebb idő alatt valódi ritkaságokká válnak; különben is a lehető teljesség elérése tekintetéből semmit sem szabad feleslegesnek vagy értéktelennek minősíteni. Miután pedig a mondott idő alatt lehetetlen volt mindazt összegyűjteni, a minek e könyvtárban helye lenne, a gróf el van tökélve pótolni a hiányokat és, mihelyt kellő mennyiségben újabb szerzeményekre tesz szert, a katalógust pótkötetekkel megtoldani. Ez együttvéve a katalogus első részét fogja képezni. A második a Magyarországot érdeklő kéziratokat, melyeket a gróf már évek során át gyűjtött s a melyek az utóbbi években nagy mértékben felszaporodtak, fogja ismertetni, ehhez azután a képek, metszetek, földabroszok lajstroma fog járulni. A harmadik rész a magyarországi érmeknek és ásványoknak leírását fogja magában foglalni.

Végül szerencsét kiván az országnak, hogy egyik polgára

ekként mutatja ki szeretetét hazája iránt, és a grófnak, hogy ilyen módon szerez magának érdemeket hazája körül; azt az óhajtást fejezve ki, hogy a gróf azt, a mit a tudomány és irodalom előmozdítására szerencsésen megkezdett, be is fejezhesse.

Ez a bevezetés 1799 május 15-iki kelettel jelent meg a katalogus első kötetében, a melyet a másodikkal ugyanazon év folyamán Sopronban, míg a harmadikat 1800-ban Pozsonyban nyomatott ki, összesen 1821 lap kiterjedésben.[1]

Azonban egyelőre nem bocsáttotta közre. A gróf ugyanis azt óhajtotta, hogy egyidőben a kéziratok katalógusa is napvilágot lásson. Ennek szerkesztésére Kovachich vállalkozott, a kit az 1798-ik év tavaszán feleségével és gyermekével együtt meghívott Czenkre, hogy itt a katalogust elkészítse. Ezzel — úgymond — nemcsak a könyvtárnak fog dicsőséget szerezni, hanem az ő saját nevének is.[2]

80. DENIS SZÉCHÉNYIHEZ INTÉZETT LEVELÉNEK ALÁÍRÁSA.

Az 1798. évi nyár és ősz folyamán folyton hívja a gróf Kovachichot, részint személyesen, részint Tibolth által.

Kovachich látszólag szivesen vállalkozott a neki szánt munkára, és több izben igérte jövetelét. Azonban mindannyiszor volt valami kifogása, a mi miatt útját el kellett halasztani. Míg végre szeptember 25-én megírja őszintén, hogy a katalógus elkészítésére nem vállalkozhatik.

Széchényi ugyanis legutolsó levelében azt ajánlotta neki, hogy a kézirat-katalógus elkészítésére legczélszerűbb lenne november közepe vagy vége felé családostul Czenkre költöznie. Kovachich

[1] Az első rész czíme: «Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Comitis Széchényi.» A másiké: «Index alter Bibliothecae Hungaricae. Francisci Comitis Szechenyi, libros duobus tomis comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens.»

[2] Kovachich levelezése, XIV. k. 84. l.

azt feleli erre a grófnak, hogy ez az évszak a legváltozékonyabb és legkegyetlenebb idővel jár, «a mikor még a medve is visszahúzódik barlangjába». Istennek jóvoltából nem állanak oly rosszul dolgai, hogy tél közepén, áldott állapotban lévő feleségével, kilencz hónapos gyermekével, útban vagy idegen hajlékban kellene töltenie napjait. De nem is rendelkezik annyira idejével, hogy a mikor kedve tartja, otthagyhassa hivatalát. Ehhez járul még az is, hogy a mondott időben oly rövidek a napok, hogy alig lehet napfény mellett valamit végezni, már pedig az ő meggyengült szemei nem engedik, hogy gyertya mellett sokáig dolgozzék. Miután mindezt nagyon jól kell tudnia a grófnak is, ennélfogva az ő eljárását, hogy jövetelére éppen azt az időt tűzte ki, nem értelmezheti másképpen mint úgy, hogy az utazásról való lemondását óhajtja. Ő a jövő évre már régebben Horvátországba igérkezett. Nincs tehát abban a helyzetben, hogy a kézirattári katalogus elkészítésére igéretet tehessen. A tervezett utazás alkalmával sem akart egyebet, mint a kéziratokat rendbeszedni és kiadványában a gyűjteményt nagyjában ismertetni. Hogy azonban a grófnak mégis a kedvére tegyen valamit, megigérte, hogy a legközelebbi alkalommal elküldi neki a nála lévő kéziratok nagyobb részét.[1]

Lehetséges, hogy Kovachich csakugyan hivatalos és irodalmi elfoglaltságára való tekintettel nem akart a kézirat-katalogus megírására vállalkozni. Széchényi azonban méltán rossz néven vehette töle, hogy határozottan hitegette őt hónapokon át jövetelével. Ettől az időtől fogva bizonyos feszültség uralkodik közöttük. Leveleikben nincs meg az előbbeni évek meleg, baráti érintkezésének hangja; napról napra elégedetlenebbek egymással.

Széchényit, a ki oly ideges, türelmetlen tudott lenni, mihelyt könyvtáráról volt szó, még inkább elkedvetlenítette az, hogy Kovachich egy újabb munkájában éppen a kézirattári katalogusra vonatkozólag oly nyilatkozatokat tett, a melyek egyáltalaban nem feleltek meg az ő szándékának.

[1] A családi levéltárban.

FORMVLAE SOLENNES

STYLI

IN CANCELLARIA, CVRIAQVE REGVM,

FORIS MINORIBVS,

AC

LOCIS CREDIBILIBVS, AVTHENTICISQVE

REGNI HVNGARIAE

OLIM VSITATI.

QVAS

IN SVBSIDIVM DIPLOMATICAE,

AC VETERIS

IVRISPRVDENTIAE HVNGARICAE

POTISSIMVM PRACTICAE

ANTE VERBÓCZIANAE

E COAEVIS

CODICIBVS MANVSCRIPTIS

COLLECTAS

EDIDIT

MARTINVS GEORGIVS KOVACHICH

SENQVICIENSIS.

PESTHINI,

TYPIS MATTHIAE TRATTNER MDCCXCIX.

EXCELLENTISSIMO, AC ILLUSTRISSIMO DOMINO FRANCISCO COMITI SZECHENYI DE SARVARI FELSÖVIDEK, S. C. ET R. A. MAJ. CAMERARIO ACTUALI INTIMO STATUS CONSILIARIO, I. COMITATUS SIMIGHIENSIS SUPREMO COMITI, INSIGNIS ORDINIS S. JANUARII UTRIUSQUE SICILIAE EQUITI.

Kis-Czenk.

EXCELLENTISSIME, AC ILLUSTRISSIME COMES!

QVONIAM praeter alia Reipublicae negotia TIBI concredita, id quoque & industriae, & impendiorum sponte suscepisti, ut monumenta rerum domesticarum sparsa & latentia non solum colligerentur, verum etiam majoris eorum in lucem publicam ederentur, lubens Operam meam hisce studiis TVIS adjungo, ut accedente meo etiam, qualicunque conatu laudabile propositum TVVM finem sortiatur patriae salutarem.

Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus ineditos *Collectione pluribus comprehensa Tomis, bona TVA venia, ex amplissimo Grammatophylacio TVO edere jam occepi, qui, nisi praesens temporum difficultas moram injiceret, longe celerius mutuo semet exciperent.*

Formulae Solennes Styli, *quas TVO nomine insignitas vides, TE potissimum urgente, [illegible] fuerunt, sed quod Opus non vulgaris lectionis, & pauciorum usui deserviturum videretur, neque ita vendibile, ut ipse mox recipiendi pretii, sumtuosa ejus editio suscipi posset, iterum luci publicae subtrahi debuissent, nisi TVA munificentia atque animi magnitudo has quoque ex parte Diplomaticae, ac veteri Jurisprudentiae Hungaricae subsidium allatura, propriis aeris periculo suo pretio subjici voluisset, pro quo insigni patriae literaturae collato munere, quoniam operibus contentus, verbis nihil in laudes TVAS dici voluisti, TIBI hisce solennibus Formulis amplissimas grates dico, quas Viri eruditi frequenter etiam apud posteros repetent, Tuoque nomini bene precabuntur.*

Dum ad prosequenda haec studia TVA, promptam esse Operam meam profiteor, regne ipsa, pro modulo virium [illegible], sicre TE cupio Comes Excellentissime! Bibliothecam Manuscriptorum ad res Hungaricas facientium, *tota patria, exteque Europae [illegible], quam [illegible] repetitam mihi, teneteque commendabas, me jam [illegible], & [illegible], velle quoque [illegible], sed quoniam istud, magni profecto laboris Opus TE petis [illegible] suscepi, patieris benevole, ut [illegible] a TI [illegible],* TI[illegible] Bibliothecae Kis Czenkensis Grammatophylacii Catalogum *pro specimine Operis edam, [illegible].*

[illegible] FORMULAE SOLENNES STYLI CÍMLAPJA ÉS AJÁNLÓLEVELE

Az 1799. év kezdeten ugyanis megjelent Kovachichnak «Formulae Solennes Styli» czímű kiadványa, Széchényi Ferencz grófnak ajánlva. Az ajánló sorokban Kovachich hálával ismeri el, hogy amit ez a könyv tartalmaz, Széchényi sürgetésére lett összegyűjtve, sőt a könyv nem is jelenhetett volna meg, ha a gróf nem szánja el magát arra, hogy saját költségén adja ki. Ezért, bár megtiltotta neki, mégis hálás köszönetet mond. Azután elmondja, hogy tervbe vette az összes hazai és külföldi magyar vonatkozású kéziratok jegyzékének kiadását, úgy a hogy a gróf ezt tőle kivánta. És miután ehhez a nagy vállalathoz is az ő buzdítására fogott, szándéka a munkát az ő gyűjteményével kezdeni meg, és mutatvány gyanánt először az ő czenki könyvtárának kézirat-katalógusát közölni. Ő ugyanis a kéziratokat nemcsak jegyzékből ismeri, hanem huzamosb időn át használta azokat, miután a gróf tőle vette meg azok nagyobb részét.

Széchényi, ki az 1799. év tavaszán Gráczban súlyos betegségbe esett, úgy hogy az orvosok féltették életét, a mint fellábadván bajából, elolvasta Kovachich ajánlását, Tibolth útján közölte Kovachichal megjegyzéseit.

A gróf határozottan kijelenti, hogy soha sem volt szándékában saját könyvtárának kézirat-katalogusát mutatvány gyanánt kiadni az összes magyar vonatkozású kéziratok könyvtárában. Hanem igenis ki akarta adni minden tekintet nélkül a mások gyűjteményeire. Ő csak arra kérte fel Kovachichot, hogy készítse el kéziratainak czímjegyzékét, főleg azokét, a melyek tőle származnak. Ezzel azt akarta elérni, hogy a tudományos világ megtudja, mi van meg az ő gyűjteményeiben.

Kovachich magatartásának kell tulajdonítanunk, hogy az érintkezés ettől fogva még gyérebb lett közte és Széchényi közt, bár teljesen nem szakadt meg.

Széchényi ezentúl is támogatja Kovachichot, ki az 1799. évben az ő hathatós közbenjárására nyer nemességet és továbbra is vásárolja a gróf számára a kéziratokat; így megvette számára 100 forintért Verancsics iratainak egy töredékét, sőt küldött a

kéziratairól valamelyes katalógust.[1] A mit Széchényi viszont azzal köszönt meg, hogy az 1800. év nyarán kiutalványozott egy bizonyos összeget a Kovachichnak járó pénzből.

Ebben az időtájban történt, hogy azon óriási veszteségek után, a melyek Ausztria seregeit Német- és Olaszországban érték, I. Ferencz király 1800 szeptember 4-ikén ismét általános felkelésre szólította az ország nemeseit.

Kovachich ekkor arra hívta fel Széchényi figyelmét, vajjon, tekintettel arra, hogy a gróf kastélya közel esik a határszélhez és így ki van téve az ellenség támadásának, nem kellene-e gyűjteményét az ország belsejébe szállítani és akként szétosztani, hogy veszedelem esetén ne legyen az egész egyszerre prédának kitéve. Szerinte a könyvtárnak Budán vagy Pesten volna legbiztosabb helye. Ő szivesen gondját viselné a gyűjteménynek.

82. A CZENKI KÖNYVTÁR MÁSODIK EXLIBRISE

Azután folytatólag kifejti, hogy egyéb indokok is szólnak a mellett, hogy a könyvtár állandóan Budán vagy Pesten legyen. Itt él a legtöbb olyan ember, a ki irodalommal foglalkozik, vagy a kinek ezzel kellene foglalkoznia. Itt fordul meg a legtöbb vidéki tanár-ember s idegen utazó, a kik mindnyájan örömmel használnák a könyvtárt, vagy legalább megtekintenék, a mi nagyban emelné a gróf hírnevét. Már pedig a haza dicsőségének előmozdítása végett, nem hiuságból, erre is törekedni kell. Továbbá, a jövőben, legalább ez év nagyobb részén át, a gróf maga is Pesten fog tartózkodni, illik tehát, hogy itt legyen a

[1] 1799 július 25-ikén. Kovachich levelezése, xv. k. 15. l.

könyvtára. Végre itt nemcsak a nyomtatványok és kéziratok katalogusát lehetne pontosabban, kényelmesebben elkészíteni, hanem a hiányokat is könnyebben lehetne pótolni.

«Ha Isten békésebb időket enged, erőt, egészséget ad» — ezzel fejezi be levelét Kovachich — «és a magyar ember a hazai irodalommal tüzetesebben foglalkozik, nagyot fogunk alkothatni Exczellencziád könyvtárából, a mi nemcsak visszatérítené a reá fordított költséget, hanem Exczellencziád hervadhatatlan érdemeit is összefűzné családjának örök dicsőségével.» [1]

III.

Kovachich levele semmi esetre sem maradt hatás nélkül Széchényire, a ki bizonyára már korábban is jól tudta, hogy a feladatnak, a melynek ő egész életét szentelte, biztos megoldása csak úgy várható, ha gyűjteményét az ország fővárosában honfitársainak könnyen hozzáférhetővé teszi.

Ez mindazáltal nem volt elegendő ahhoz, hogy a könyvtár állandósága és fejlődése biztosítva legyen. E tekintetben fölmerült az a kérdés, hogy ki fogja a napról napra rohamosabban gyarapodó irodalom termékeit, a nyomtatványokat, kéziratokat stb. a jövőben mind megszerezni?

Széchényi, miután maradandót akart alkotni, csak egy utat látott maga előtt: mindazt, a mit a nemzeti művelődés előmozdítására gyűjtött, szerzett, alkotott, mint önkéntes adományt, oda helyezni a nemzet oltárára, hogy a mit ő megteremtett, de a véges emberi természet folytán be nem fejezhetett, az egész ország hozzájárulása értékesítse az egész nemzet javára.

A mint megfogant lelkében az elhatározás, a legelső kedvező alkalommal hozzáfogott annak megvalósításához.

A kilencz évig tartó háborút 1801 február 9-ikén befejezte

[1] A családi levéltárban. I. 9. III. 56. a. szam alatt.

a lunevillei békekötés. Az ország felszaporodott bajainak orvoslására pedig az 1802. év elején kihirdettetett az országgyűlés.

A nemzetben, pártkülönbség nélkül, nagy volt az öröm és mindenki remélte, hogy a sok áldozat után az ország haladásának, jólétének előmozdításán fognak munkálhatni.

Széchényi ezt az időpontot látta a legalkalmasabbnak, hogy tervét végrehajtsa.

Mialatt az országban az összeülendő országgyűlésre az előkészületek folytak, 1802 márczius havában a következő folyamodványnyal járult a király elé:

«Felséges Uram! Ifjuságomtól kezdve fáradhatatlan gonddal, nagy áldozattal szereztem meg magamnak azt a gyűjteményt, a mely részint közvetlenül, részint közvetve Magyarországra és a társországokra vonatkozik, s a mely *a)* nyomtatott könyvekből, *b)* kéziratokból, *c)* érmekből és régi pénzekből, *d)* rezmetszetekből, *e)* czimerekből, *f)* földabroszokból, *g)* a magyar térképeken kívül még mintegy 5000 darabot számitó térkép gyűjteményből áll.

Hogy mindez mekkora értéket képvisel, mutatja nemcsak a Felséged számára legalázatosabban felajanlott és ideesatolt könyvkatalogus, a mely a cs. kir. bécsi czenzura jóváhagyásával jelent meg, hanem a gyűjtemény egyéb részeiről készült jegyzékek is, a melyeket nagy terjedelmük miatt nem mellékelhettem, de a nádor ő fenségének már előbb bemutattam.

Ezek előrebocsátása után a következő alázatos kerelmet batorkodom hódolatteljes tisztelettel Felséged elé terjeszteni.

Méltóztassék kegyesen engedélyezni, hogy ezen gyűjteményt Magyarországnak adományozhassam, a mely nekem az ezek megszerzésére szükséges eszközöket nyujtotta; és pedig a nyomtatott katalogusban foglaltakat azonnal, a kézirati jegyzékben foglaltakat pedig akkor, ha ezeknek jegyzéke az én költségemen nyomtatásban is megjelent.

Legyen szabad a gyűjteményt életem folyamán a sajátomból

továbbra is gyarapítani és, a mennyire csak lehetséges, teljessé tenni. Igérem, hogy e czélból sem a fáradságot, sem az utánjárást nem fogom kimélni.

Szabadságomban álljon a gyűjtemény gyarapodását feltüntető katalogust évről évre 1000 példányban nyomtatandó pótkötetekben kiadni, és miután a szerzők úgy is tartoznak minden újonnan megjelent munkájokból egy példányt a királyi egyetemi könyvtárnak beküldeni, az országos könyvtár vezetője az ily módon beküldött munkákat juttassa el hozzám is, hogy ily módon azután a kinyomtatandó katalógusba ne csak azok a régibb munkák vétessenek fel, a melyeket én a magam költségén fogok igyekezni megszerezni, hanem a lehető legnagyobb teljesség érdekében azok az újabban megjelent nyomtatványok is, a melyeket az írók ingyen kötelesek a királyi egyetemi könyvtárba beszállítani.

Esedezem, méltóztassék legkegyelmesebben megengedni, hogy ezen intézmény ez idő szerint ő fenségének a főherczegnádornak, a jövőben pedig — adja Isten, hogy csak a késő jövőben — a nádori méltóság idő szerinti viselőjének, vagy a nádori szék üresedése esetén az ország főkormányszékének a joghatósága alatt álljon, hogy ez által is bizonyos tekintélynek örvendjen, fejlődése annál jobban biztosíttassék, és czéljának megfelelően, a hogy Felséged kegyesen elrendelni méltóztatik, vezettessék és a közhasználat számára megerősödjék.

Ezen hazai múzeumot a legczélszerűbben talán a pesti királyi egyetem könyvtárának épületében lehetne elhelyezni, a nélkül azonban, hogy gyűjteményem az egyetem tulajdonát képező gyűjteményekkel összevegyíttessék, összezavartassék. Arra az esetre pedig, ha Felséged Pestről máshová rendelné átvitetni az egyetemet, oda terjed alázatos kérelmem, hogy az országos múzeum ott maradhasson, a hol a főkormányszék székelni fog.

Hogy pedig, a mint engem is őseimnek példája arra ösztönzött, hogy az ő nyomdokaikon haladva a király és az ország javának előmozdításán munkálkodjam, úgy utódaimat is hasonló

Eüer Majestaet!

Der Unterzeichnete hat von seiner Jugend an mit anhaltender Mühe und grossen Unkosten folgende bloss Ungarn und die dazu gehörigen Länder mittel oder unmittelbar angehende Sammlungen sich angeschafft, als

a) von gedruckten Büchern

b) von Handschriften.

c) von Münzen.

d) von Kupferstichen.

e) von Wappen

f) von Landcharten

g) Ausser den Ungarn betreffenden Landcharten, noch eine beyläufig aus 6000 Stücken bestehende Sammlung der vorzüglichsten Land und See-Charten.

Zu was für einem innern und äussern Werthe gedachte Sammlungen gebracht worden seyen, beweiset nicht nur der hier beygelegte, Eüer Majestät allerunterthänigst verehrte und mit Bewilligung der k. k. Wiener Censur gedruckte Bücher-Catalog; sondern auch die noch ungedruckten Verzeichnisse der erwähnten Sammlungen, welche Unterzeichneter ihres grösseren Volumens wegen hier nicht beylegen konnte; sondern [illegible] daselbsten [illegible] Consilium Hofrath dem Erzherzog Palatinus vorzuweisen und zur genauigsten Einsicht beyzubringen

83 GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ FOLYAMODÁSA A KÖNYVTÁR FELAJÁNLÁSA TÁRGYÁBAN

(Első oldal.)

tettekre serkentsem, legyen szabad a prágai királyi könyvtárban őrzött gróf Kinsky-féle gyűjtemény feliratának mintájára, a gyűjteményem részére kijelölendő könyvtárteremben ezt a feliratot elhelyezni :

Francisco II. Caes. Aug. Hung. Rege
Josepho Archid. Austriae Prorege
Bibliotheca Hungarica
Familiae Comitum Széchényi
Patriae Sacrata
Anno 1802.

Keresztnevemet nem kivánom a feliratban feltüntetni, mert nem akarom, hogy hiú dicsekvésnek tünjék fel eljárásom. Egyedüli czélom, hogy más honfiak, első sorban pedig leszármazottjaim, hasonló cselekedetekre buzdíttassanak.

Végül alázattal azon magas kegyért folyamodom, hogy engedélyeztessék nekem, úgyszintén leszármazottjaimnak s végre oldalrokonaimnak (ezek közül mindig annak, a ki a könyvtári őr állásának üresedése idején a legmagasabb rangban van, vagy volt) azon jog, hogy az országos múzeum felügyelői (Aufseher) állására három erre alkalmas, katholikus vallású egyént kijelölhessünk, és a kijelölteket azok egyikének kinevezése végett Felséged elé terjeszthessük, első sorban olyanokat, a kik gyermekeink mellett, mint nevelők akár egyházi, akár világi állásban legyenek, tisztességgel működtek. Ha pedig megtörténnék, hogy sem az egyenes leszármazottak, sem az oldalágiak közül nem lenne, vagy nem lett volna senki ilyen hivatalos állásban, erre az esetre a kijelölés joga az ország főkormányszékére szálljon át, azzal a megszorítással mégis, hogy a felügyelői állásra való hármas kijelölésnél hasonlóképpen különös figyelemmel legyenek a család nevelőire. Készségesen vállalkoztam volna arra is, hogy a felügyelő javára alapítványt tegyek le, hogy ez által lehetőleg tökéletes állapotba helyezzem a haza dicsőségére és javára szentelt ezen intézetet. Azonban a gyűjteményből még hiányzó tárgyak beszerzésére irányzott buzgalmam,

úgyszintén a katalogus további kiadása, nemkülönben az egész országos múzeum gyarapítása és gazdagítása, a melyet egész életemen át folytatni szándékozom, igen tetemes kiadásokat ró reám. A már elmondottak és a még elmondandók alapján azzal a reménynyel kecsegtetem tehát magamat, hogy Felséged kegyesen engedélyezni méltóztatik, miszerint az országos múzeum részére a felügyelői állás szerveztessék, és a kinevezendő őr a Felséged legmagasabb intézkedése által meghatározandó javadalmazását a királyi magyar egyetem alapjából vagy a tanulmányi alapból nyerje.

Ezen alázatos kérelmemet, hogy t. i. a tervezett intézet élére, az egyetemi könyvtár igazgatójának közvetlen felügyelete alatt, külön őr állíttassék, és hogy ez a nevezett alapból nyerje fizetését, a következő okok támogatják:

Az egyetemi könyvtár az én gyűjteményeim átadása folytán egy új alaphoz jutna, mely az által állana elő, hogy a könyvtárban ekként kettős példányokul tekintendő munkák értékesíttetnének, a mint ez már többször is megtörtént. Az eladásból befolyó összeget azután azon nem magyar vonatkozású munkák beszerzésére lehetne fordítani, a melyeknek megvásarlását az egyetemi könyvtár czéljai javalják.

Ekként egy külön őr szentelhetné idejét és munkásságát kizárólag a hazai irodalomnak, miután a többiek részben egyeb hivatalos teendőik, részben pedig az egyetemi könyvtár ügyeinek intézése következtében nincsenek abban a helyzetben, hogy ezt megtehessék.

Miután az egyetemi könyvtarnál úgy az első mint a második őr egyúttal egyetemi tanár, abban az esetben, ha az országos múzeum mellett szervezendő őri állás összeköttetnék az egyetemi könyvtár valamely őri állásával, ez nemcsak számos nehézséget idézne elő, hanem magával az intézet czéljaival sem lenne összeegyeztethető.

Végre, ha előbb találnék meghalni mint alázatos kérelmem a legfelsőbb jóváhagyást megnyerhetné, vagy pedig a szóban

forgó gyűjteményt átadhatnám és ezeknek a katalogusait kinyomattathatnám, az esetre özvegyemet és legidősb fiamat, Lajost, végrendeletileg köteleztem az ajánlatnak lelkiismeretes végrehajtására.»[1]

Széchényi ezen folyamodványát a király 1802 április 2-ikán azzal a felhívással küldte a helytartótanácshoz, hogy az ajánlatról adjon véleményt.

A helytartótanács április 26-iki felterjesztésében tesz eleget a legfelsőbb meghagyásnak, és a következőket jelentette.

A könyvtár, a melyet Széchényi gróf nemcsak személyéhez, hanem magához az ajándékhoz is teljesen méltó és elfogadható feltételek mellett óhajt nemzetének, hazájának felajánlani, olyan nagyszerű, kiváló és egyedüli a maga nemében, hogy ő felsége azt, az előterjesztett méltányos feltételek mellett, kegyesen elfogadhatja. Ennélfogva ő felsége ezen felséges adományt, mely egyúttal a Széchényi névnek is örök emléket emel, legfelsőbb jóváhagyásával szentesíteni méltóztassék oly módon, hogy ez alkalomból királyi levelet bocsásson ki s egyúttal kegyesen engedélyezze, hogy az ajándék az összes hatóságokhoz intézendő körlevél útján nyilvánosságra hozassék és ekként a gróf hazafias áldozata által mások is buzdítást nyerjenek a hazai gyűjtemény gyarapítására.

A könyvtár elhelyezésére nézve a helytartótanács nem tartja megfelelőnek az egyetemi könyvtár épületét, mert ott nincs elegendő hely; alkalmasabb lenne erre a czélra a pesti papnevelő-intézet épülete, a hol a könyvtár-termen kívül még olvasó-teremről is lehetne gondoskodni, sőt lakásról is az őr, az írnok és a szolga részére. Az őrnek évi fizetése 600 forint, az írnoknak 400 és a szolgának évi 200 forint lenne az egyetemi alapból.[2]

A magyar udvari kanczellária csatlakozott a helytartótanács véleményéhez, azzal a jelentéktelen módosítással, hogy a könyvtárőr fizetését csak 500 forintban kívánta megállapitani, az

[1] A családi levéltárban.

[2] Országos Levéltár. Litter. Polit. 1802. Nr. 9163.

írnokot pedig teljesen feleslegesnek tartotta és csak egy szolgát akart az őr mellett évi 200 forint fizetéssel alkalmazni.[1]

Az államtanács szintén az ajándék elfogadását ajánlotta a felségnek, a kinevezési jog megadásával együtt.

Mire I. Ferencz király 1802 január hó 23. napján a következő legfelsőbb elhatározást bocsátotta ki: «Széchényi gróf ajánlatát nemcsak kiváló tetszéssel fogadom, hanem egyúttal kegyelmesen engedélyezem, hogy ő míg él a könyvtár őrét, írnokát és szolgáját, a kik a helytartótanács által javaslatba hozott fizetésüket az egyetemi alapból nyerjék, kinevezhesse, és a mit halála esetére erre vonatkozólag kért, azt szintén megnyerje. Egyebekben jóváhagyom a kanczellária véleményét, elvárván a királyi kuriának az ő régebbi helyiségeibe, az egyetemnek pedig a pálosok nagyobb épületébe való áthelyezésére vonatkozólag igért tervezetet. Ezenfelül királyi kegyelmem nagyobb bizonyságául fiát, Széchényi Lajos grófot a kőszegi kerületi tábla számfeletti ülnökévé kinevezem.»[2]

A királyi intézkedésről a kanczellária 1802 július 2-ikán értesítette Széchényit, kit felhívott, hogy az adománylevelet állítsa ki és az átadást az egyetemi megbízottak közbejöttével eszközölje.[3]

A helytartótanács július 26-ikán küldötte meg az értesitést Széchényinek, hogy a felség rendelkezéséből könyvtárának a pálosok egykori pesti épületében jelöltetik ki hely, a hol a könyvtár alkalmazottai egyúttal lakást is nyernek. Felhivta, bízzon meg valakit, a ki utána nézzen, vajjon az a terem, a melyben a pálosok könyvtára egykor állott, alkalmas lenne-e az ő gyűjteményének befogadására, s az esetleg teendő változtatások mielőbbi elrendelése czéljából tegyen jelentést.[4]

Ugyanekkor a helytartótanács az összes egyházi és világi hatóságokat értesítette Széchényi nagylelkü ajándékaról.

[1] A m. kir. kanczellária május 21-iki felterjesztése az Országos levéltárban. Kanczellariai osztály. 1802. Nr. 4574.

[2] Bécsi udvari levéltár. Staatsraths-Acten. 1802. 2342/155. L.

[3] Országos levéltár. Kanczelláriai Osztály. 1802. Nr. 6183.

[4] U. ott. Litter. Polit. 1802. N. 16503.

A könyvtár megnyitásával egyidőben Széchenyi szétküldötte a katalogus nyomtatott példányait az ország egyházi és világi hatóságainak, a főpapoknak, főuraknak, számos hazai írónak, úgyszintén a külföldre az uralkodóknak, könyvtáraknak és tudósoknak. A kísérő levélben a gyűjteménynek az ország részére történt átengedését bejelentette.

Ezzel alkalmat nyujtott a külföldi tudományos körök elismerésének, egyszersmind nemzete örömének és hálájának megnyilatkozására. A válasziratok arról tesznek tanuságot, hogy a nemzet a megalapított intézet jelentőségét minden rétegében felfogták, az attól várható közművelődési hatást kellően méltányolták.

Széchényi személyesen megtekintvén a termet, a melyben a paulinusok könyvtára egykoron állott s a melyet a kormány rendelkezése az ő gyűjteménye számára kijelölt, úgy látta, hogy a helyiség elég tágas lesz könyveinek és kéziratainak befogadására. Mindazáltal amikor szeptember 5-ikén azon kérelemmel járul a helytartótanácshoz, hogy az olvasóterem mellett még egy helyiség engedtessék át az ő gyűjteménye és azon könyvek s kéziratok részére, a melyeket részint ő maga, részint pedig mások fognak a jövőben a könyvtárnak ajándékozni; továbbá, hogy az általa már legközelebb kinevezendő egyének azonnal kineveztetésük napjától megkaphassák fizetésüket.

A helytartótanács már másnap értesítette a grófot, hogy a kért helyiségekre vonatkozólag intézkedett, a könyvtári alkalmazottak fizetését pedig azonnal folyósítani fogják, a mint a kinevezés megtörténtét bejelenti.[1]

Széchényi ezután 1802 november hó 25-ikén Bécsben benyujtotta a magyar udvari kanczelláriához az alapító levelet.

Ebben lemond minden tulajdonjogról úgy a maga, mint az egész családja nevében, a gyűjteményre vonatkozólag, kikötvén, hogy jogában álljon a gyűjteményt a jövőben is gyarapítani, s a katalogus pótköteteit kiadni; hogy a könyvtár a nádor fen-

[1] Országos levéltár. Litter. Polit. 1802. Nr. 23075.

hatósága alá helyeztessék, soha ne egyesíttessék az egyetemi könyvtárral, az ajándékozásra vonatkozó felirat a könyvtárteremben elhelyeztessék, a könyvtárőri, írnoki és szolgai állásra ő nevezhessen ki, halála után pedig az ő egyenes leszármazottjai, s ezek hiányában oldalági rokonai közül az, a ki a legmagasabb méltóságban lesz, ezen állásokra három alkalmas egyént jelölhessen ki, első sorban a család nevelői közül; végre hogy a könyvtár őre ne lehessen egyúttal az egyetemi könyvtár őre is.

Széchényi az alapítólevélbe ezenfelűl beiktatta azt, hogy a szerzők köteles példányai ezentúl az országos könyvtárba is beküldessenek, a miről a folyamodásban nincs szó. Valószinűleg a nádor és a gróf szóbeli tárgyalásainak eredménye volt ez az intézkedés, a mely a könyvtár fejlődésének, gyarapodásának egyik jelentékeny tényezőjévé lett.

Az alapítólevelet a következő napon (1802 november 26-ikán) keltezett királyi oklevél minden pontjában jóváhagyta és megerősítette.

A mikor híre ment, hogy Széchényi az országnak ajánlotta föl gyűjteményeit, több kiváló tudós és író vágyott az új tudományos intézetben szervezendő hivatal elnyerésére.

Ezek közé tartozott Kovachich, ki 1802 július 4-ikén Széchényihez intézett levelében örömét fejezvén ki elhatározása fölött, ugyanakkor keservesen panaszkodik a maga sorsa fölött. Mar már betölti — úgymond — életének 58-ik és hivataloskodásának 29-ik esztendejét, mely idő alatt mindent áldozatul hozott a hazai irodalomnak, és bár általános a vélemény, hogy másoknál tetemesebb érdemeket szerzett magának e téren, mégis oly nyomorúságos állásban tengődik, hogy valóban nem tudja, van-e csak egyetlen valódi jóakarója is, és nem tudja, mint fog itélni az utókor azokról, a kiknek tehetségükben állott volna sorsán javítani. Ha a szorgalmas emberek csak addig lesznek mindenféle kilátásokkal kecsegtetve, a míg képesek valamit nyujtani, azután pedig elhanyagoltatnak, bizonyára nem igen fognak köve-

tökre találni. Arra kéri tehát a grófot, mint kegyes pártfogóját, hogy most, a mikor könnyen találhat módot az ő megsegítésére, érvényesítse érdekében sokszor ígért hathatós befolyását. Ez által

342

25.

November.

Wer den Brüdern dient, den läſst einst der Vater bedienen.

1802. am 25t. [illegible]

84. SZÉCHÉNYI NAPLÓJEGYZÉSE A KÖNYVTÁR FELAJÁNLÁSA FELŐL.

csak megtetézi a hazai irodalom körül szerzett érdemeit és eljárása mindazok előtt, a kik az ő törekvéseit ismerik, örök dicsőséget fog nevének szerezni.[1]

[1] A családi levéltárban.

et Solatio mihi duco, petendo: ut hæ meæ fas-
sionales, et Donationis Litteræ Tabulario ex-
celsæ Cancellariæ Regiæ Hungarico Auli-
cæ inferantur, eædemquè pro mei, meorum-
què Successorum Directione ac Securitate
duplici in Exemplo in forma Consensualium
Regiarum ac Privilegii, cujus Exemplar u-
num in sepefata Bibliotheca Nationali, a-
liud vero in Archivo meo reponetur, expedi-
antur. Dabam Viennæ 25a Novembris 802.
Comes Franciscus Széchényi m. p. (L. S.) Nos
itaquè humillima Supplicatione nostræ, quo
suprafactæ Majestati benignè exaudita, et
admissa, præinsertam Donationalem fassio-
nem authentice celebratam benignè confir-
mando, eidemquè Consensum nostrum Re-
gium elargiendo, eandem præsentibus Litte-
ris nostris de Verbo ad Verbum sine Dimi-
nutione et Augmento aliquali insertam et
inscriptam, Eidem Comiti Francisco
Széchényi, et Ipsius Regni nostri futura

pro Cautela necessariam sub secreto Sigil-
lo nostro, quo ut Rex Hungariae Apostoli-
cus utimur extradandam duximus, et con-
cedendam. Datum in Archiducali Civita-
te nostra Vienna Austriae Die vigesima
sexta Mensis Novembris Anno Domini
millesimo octingentesimo secundo, Regno-
rum nostrorum Romani, Hungariae item
Bohemiae et reliquorum Aᵒ UNDECIMO.

Franciscus

Comes Carolus Palffy

Paulus Szlávy

Szándékát, hogy a magyar könyvtár őrének állását foglalja el, világosan közölte Engellel, a ki azt helyeselte és valósulását hőn óhajtotta.[1]

343

26.

November.

Segne den Tag, der nichts Dir zu bereuen zurückläfst.

85. A KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSÁRA VONATKOZÓ NAPLÓBEJEGYZÉS.

Csokonai egyenesen folyamodást nyujtott be Széchényihez «a bibliotheca mellett való hivatalért». Hosszasan kifejti, hogy betöltésére tanulmányaival a képesítést megszerezte. De szeré-

[1] Engelnek 1802 október 12-ikén Kovachichhoz irt levele a Nemzeti Muzeumban.

nyen hozzáteszi: «Távol legyen, hogy abba az indiskrétióba essem, hogy magamat más, derekabb subjectumok elé toljam és a custosi első rangért zsaroljak; megelégszem én nemcsak, hanem boldognak fogom magamat tartani, ha cancellista fővel szolgál-

sem X. Leo Pápánk, sem XIV. Lajos Királyunk nincsen: Excellentziád az
a' Kiből nálunk ez akármellyik lehetnek, lehetnek, hogy ebben a' Ca-
tholicus Statusban, nékem Reformatiomnak, az légyen Excellentziád, a' mi
a' Reformata Angliában volt a' Catholicus Popenak Lord Bolingbroke. —
De szinte Orátiót látatom írni az Instanzia helyett, 's a' Levél sé-
ne alatt Panegyricussá: akármi légyen ez, bizodalmasan, noha a' tele töltött szív-
nek bajos magát röviden kiadni, bizakodva Könyörgésemnek alázatos meg-
újjításával, instálván a' legnagyobb tisztelettel Excellentziádat, méltóz-
tassék Kegyes Resolutiójával megáldjani. Én, ha úgy tetszik Excellen-
tziádnak parancsolni vélem, kötelességemnek tartándom személyesen ud-
varlásomat is megtenni. — Addig is mélly főhajtásommal nyújtom be
Kleistnak az általam kijött fordításait, mellyet Excellentziádnak és a'
N. Mélt. Grófné Ő Excájának udvarlásukra már készen állítottam, és
az Excellentziád' parancsolatjára készített kurtább Ajánló-levelet, melly-
lyet ide zárok méltóztassék mind a' kettőt úgy venni Excellentziád
mint annak a' mélly tiszteletnek csekély, de bizonyos Zálogát, a'
mellyel holtig maradok

Nagy-Méltóságú GRÓF
EXCELLENTZIÁDNAK

Debreczenben Szept. 24d. N.
1802

legkisebb szolgája és
hív tisztelője Csokonai
Vitéz Mihály m. p.

86. CSOKONAI FOLYAMODÁSA A KÖNYVTÁRÖRI ÁLLÁSÉRT.

hatok a mellett a dicső gyüjtemény mellett, a mely én rám nézve Potosi, Bengala, földi paradicsom.»[1]

A zseniális költő egyéniségében Széchényi nem találta föl azokat a tulajdonságokat, a melyek az állhatatos és aprólékos

[1] 1802 szeptember 16-ikán. Két nappal utóbb a grófnénak is ír, kit folyamodása támogatására kér föl. Schedel, 873—883.

szorgalmat igényelő munkakörben szükségesek voltak. Kovachichra pedig azért nem volt tekintettel, mivel az alapitó levélben kifejezett elhatározásához képest a könyvtárőri állást a gyermekei mellett működő nevelők egyikének szánta. Csokonait arról értesítette, hogy míg gyermekeinek nevelői a nevelést bevégezik, ideiglenesen fogja a könyvtárőri állást betölteni.[1]

Választása Miller Jakab Ferdinándra esett, ki miután húsz éven át mint tanár működött Nagyváradon és tanszékétől megvált, Széchényi Ferenczhez vonult vissza, hol a könyvtár katalogusának szerkesztésében közreműködött.[2]

1803 februárius 6-ikán a könyvtár őrévé neveztetett ki, mig az írnoki hivatalt Petrovics Ferencz nyerte el. Az ő felügyeletük alatt, az ifjú Horvát István önkéntes segédkezése mellett, történt a 11.884 nyomtatott munkából, 1.152 kötet kéziratból, térképeket és rézmetszeteket magában foglaló 142 kötetből és 2.019 nemesi czímerből álló gyűjtemény átszállítása Pestre és elhelyezése a papnövelde épületében, hol deczember 10-ikén a nádor, az alapító gróf és a közélet számos előkelőségének jelenlétében ünnepélyesen átadatott a közhasználatnak.

Azt a hatást, a mit a nemzeti könyvtár megnyitásának ténye a nemzet tudományos és művelődési tejlődésére gyakorlandó volt, jóslélekkel hirdette előre ékes latin ódájában[3] egy lánglelkű költő, Révai Miklós:

Széchenyi . . .
Gyűjti, a mit magyar elme csak alkot.
Gyűjti, a mit csak rejte a külföld népe javára
És idegen toll írt a magyarról.
S hogy ne legyen csak a szemnek majd csodatárgya e sok kincs,
Nem fényelg vele dús palotában
S el sem rejti, hogy otthon emészsze a szu meg a moly azt,
Nagy lélekkel a Honnak ajándokul adja a könyvtárt,
Hogy kegye éljen, soh'se apadjon.

[1] 1802 november 19-ikén.
[2] Szinnyey, Magyar írók. VIII. k. 1416. l
[3] Magyar forditását szinten Hegedűs István akadémiai tagnak köszönjük

Polgártársainak föltárja, kinyitja örökre
Drága honának birtokaképen.
S íme a szomjúhozó lelkeknek buzg eme forrás,
S önti vizét szakadatlan, örökké,
Táplálékul az észnek, a szívnek bő ere ontja
És árasztja szélylyel az áldást.
Itten az ősöknek példáján buzdul az ifjú;
Itt művészszé képzi magát is;
Itt meríthet ihletet, itt eme forrásból maga mindig
S szárnyat is ölt a gondolat itten.
Majd kel a régi írók seregéhez új sereg itten
S büszke örömmel is egyesül azzal.
Hirdeti majd hálás Hona hűn szerető fia tettét
És gondolva nagy áldozatára,
Melylyel emelte javát meg a fényét messzi jövőben
Cserkoszorút fon ő neki egykor,
S míg magyar áll és míg magyar él csak emitt eme földön,
Széchenyi nagy neve élni fog addig.»

87. GRÓF SZÉCHENYI FERENCZ EXLIBRISE.

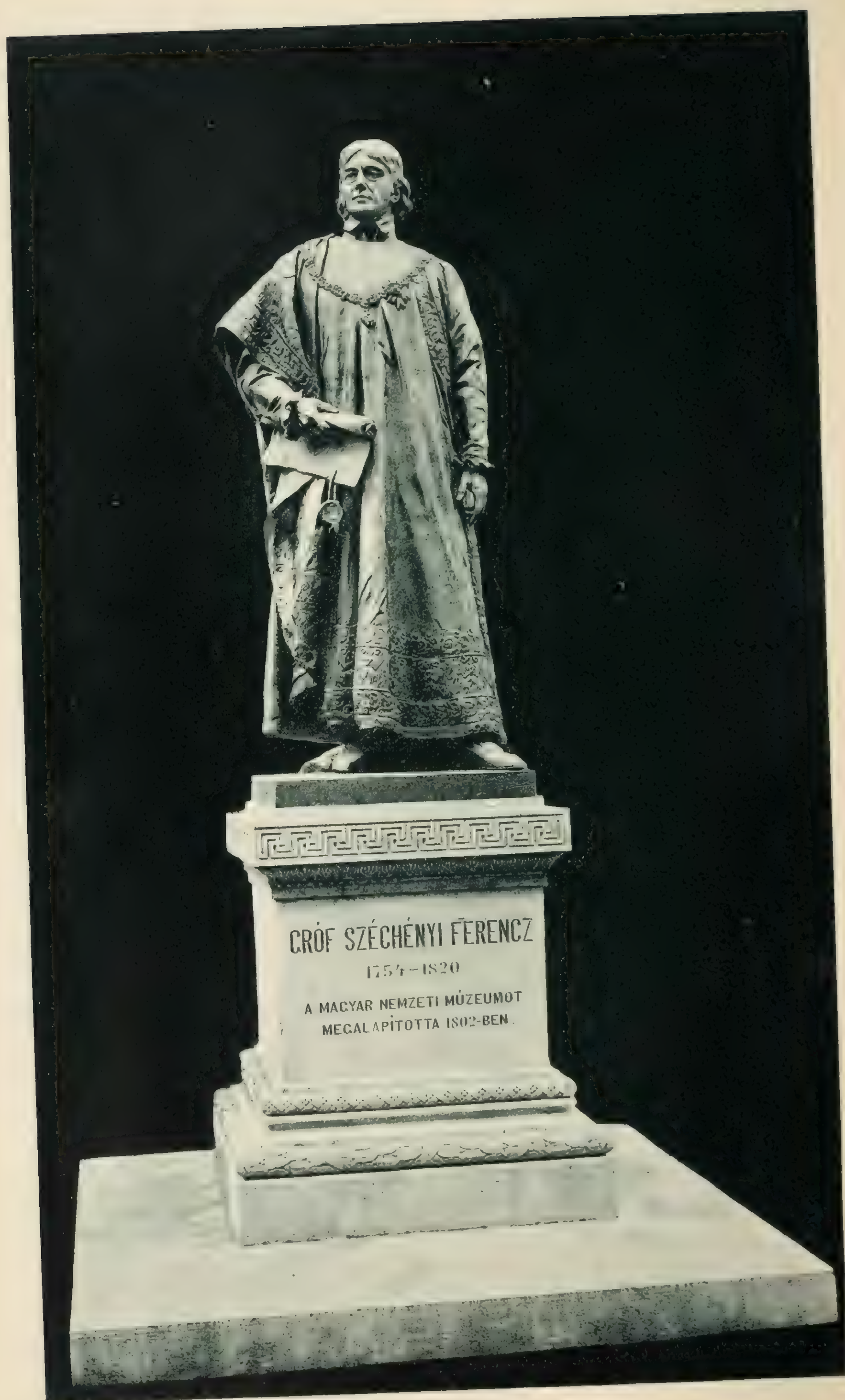

JÓZSEF NÁDOR.

(Eisle Antal festménye után.)

A gróf Széchényi Ferenczet ábrázoló kép, mely az 1902. évi III. füzet élén jelent meg, a bekötésnél a 188-ik lap után teendő.

A kiadóhivatal.

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ SZOBRA

[A M]AGYAR NEMZETI MÚZEUM KERTJÉBEN.

MAGYAR
TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1902

GRÓF
SZÉCHÉNYI FERENCZ

1754—1820

IRTA

FRAKNÓI VILMOS

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1902

ÖTÖDIK KÖNYV

KŰZDELMEK

88. A MAGYAR CZÍMER AZ ELSŐ KÖNYVTÁRHELYISÉG MENYEZETÉN

I.

XIX. SZÁZAD két első évtizede hazánkra nezve a súlyos áldozatok, nagy csapások és gyakori csalódások szomorú korszaka volt. A Napoleon ellen viselt háborúkban nemes készséggel ontotta vérét és szolgáltatta millióit a nemzet, melyet a bécsi kormány szerencsétlen pénzügyi politikája a gazdasági tönk szélére juttatott, szűkkeblű féltékenysege állami és kulturai életének fejlődésében megakasztott.

Az 1802. és 1805. évi országgyűléseken eredmenytelenűl sürgették a vármegyék követei az 1790-iki országgyűlésen kiküldött bizottságok reformjavaslatainak tárgyalását, a mely az europai békesség helyreállítása utáni időre halasztatott.

E tekintetben gróf Széchényi Ferencz, a főrendek tulnyomó többségével, az udvar szándékait támogatta.

Ily módon a nemzeti irány apostolainak es híveinek körében mind népszerűtlenebbé vált. Kazinczy Ferencz, bizalmas levelekben, gyakran lesújtó itéletet hangoztat róla, noha igazságos szeretne lenni irányában. Megütközését fejezi ki afölött,

hogy «ausztriai módon» gondolkodik ő, a ki «más részről oly szépen gondolkodott nemzetéről». Majd így nyilatkozik: «Hogy Széchényi nagy ember — volt, az tagadhatatlan. Túlélte magát. Fényért volt nagy és igazi erő nélkül, de nagy volt» . . . «Nem tagadhatja még az ellensége is, hogy ő sok ragyogó tetteket tett, s a hazának becsületére élt. De úgy tetszik, jól esnék, ha az Isten az embereket rövid ideig hagyná élni.» [1]

Azonban éppen akkor, az 1806-ik év nyarának végén, Széchényi váratlanúl másodízben arra határozta el magát, hogy a magánéletbe vonúl vissza.

Szándékát lakonikus rövidséggel jelentette be a királynak: «Alulirott, kinek első ifjúságától kezdve legfőbb büszkesége vala Felségednek és legmagasabb őseinek megrendíthetetlen hűséggel és buzgósággal szolgálhatni és gyermekeit ily irányban buzdítani, —kényszerítve van arra, hogy összes méltóságait és hivatalait, melyeket Felséged kegyelméből elfoglal, legmagasabb lábaihoz letegye; szemevilága és egészsége ugyanis annyira meggyengültek, hogy ha amazt vagy ezt egészen elvesztvén, az államra és gyermekei részére hasznavehetetlenné válni nem akar, hivatalait többé nem be nem töltheti.»

Kérelmének támogatására fölkérte József főherczeget, a ki előtt — úgymond — az okok, melyeket kérvényében jelez, teljesen ismeretesek. Megjegyzi, hogy hivatalaitól fölmentetvén, «az a csendes és hasznos polgár marad, a ki mindig, kedvezőtlen viszonyok között is volt».[2]

Mint ilyen alkalmakkor rendesen, most szintén sokan úgy vélekedtek, hogy a megrongált egészségre való hivatkozás csak ürügy. A szabadelvű körök a valódi okot a sértett ambitióban keresték, abban a tényben, hogy az országbirói méltóság betöltésénél mellőztetett és Ürményi József, a királyi személynök, emeltetett ezen magas állásra.[3]

[1] 1806 október 27, deczember 7 és 8. — Kazinczy levelezése, IV. k. 385, 418, 422. l.

[2] 1806 szeptember 13-án Pesten. Egykorú másolatok a családi levéltárban, I. 2., II. 193. jelzés alatt.

[3] Kazinczy említi ezt 1806 deczember 17-iki levelében. Id. m. IV. k. 418. l.

A király a magyar kanczellár útján, deczember 19-ikén kelt leiratában minden indokolás nélkül tudomására hozta Széchényinek, hogy «lemondását elfogadni nem akarja».[1]

Ezen elhatározás hideg hangját némileg enyhítette Somogyi János államtanácsos bizalmas levele. «Esedezem, ne tagadja meg azt az áldozatot, melyet hivatalának viselése és pedig oly dicséretes viselése által az igazságszolgáltatásnak szent oltárára tészen. Tudom, mily buzgón szereti Excellentiád felséges urunkat és hazáját . . . Kérem Excellentiádat, ne vesse meg javaslását igaz és régi tisztelőinek.»[2]

Széchényi deczember 30-ikán bejelenté a királynak, hogy parancsa előtt meghódol; de felhatalmazást kér lemondását megujíthatni, ha egészsége további hanyatlásával magát hivatalai betöltésére még alkalmatlanabbnak fogja érezni. Kijelenti, hogy hosszú hűséges szolgálataiért uralkodójának bizalmán kívül semmi más jutalmat nem vár.[3]

Ezt a bizalmat a király néhány nap mulva oly módon kivánta bebizonyítani, hogy újabb terhet hárított rá: Vasmegye főispáni adminisztrátorává nevezte ki.[4]

Széchényi ezt az új hivatalt elfogadta, a mivel megerősítette azt a felfogást, hogy lemondására nem egészségi tekintetek késztették volt.

Néhány hónappal utóbb, az április 5-ikén, Budán megnyitott országgyűlés tárgyalásaiban Széchényi még élénkebben vett részt, mint a megelőző országgyűléseken. A főrendek táblájánál az udvari párt vezérszónoka volt. Beszédeinek egy részét az ő fogalmazásában megőrizte a családi levéltar.

A két tábla között hosszú és heves küzdelmek folytak. Ugyanis a vármegyék többsége a követeknek azt az utasítást adta, hogy a nemzeti kivánatok és sérelmek, melyek már 1802-ben szőnyegre hozattak, most a királyi előadások előtt

[1] A leirat a családi levéltárban az imént idézett helyen.

[2] 1806 deczember 19-ikén. Ugyanott, 195. sz. alatt.

[3] Ugyanott, 197. sz. alatt.

[4] 1807 januarius 10-ikén. Ugyanott, 198. sz. alatt.

tárgyaltassanak, az ujonczok és a hadisegély csak abban az esetben ajánltassanak meg, ha a nemzet kivánatai meghallgattatnak.

89. I FERENCZ MAGYAR KIRÁLY.

Azonban az udvar most is az országgyűlés mielőbbi befejezését kivánta, azzal az indokolással, hogy a monarchia és a trón

érdeke a hadsereg kiegészítését és a föntartására szükséges segélyt halaszthatatlanúl követeli.

Ekkor az alsó táblánál az ellenzék vezérei azzal az ügyes taktikával éltek, hogy készeknek nyilatkoztak a szükséges áldozatot meghozni és hozzájárulni ahhoz, hogy az ez ügyben alkotandó végzések elölegesen szentesíttessenek, vagy akár szentesítés nélkül vegrehajtassanak; de kívánták, hogy az országgyűlés mindenesetre tovább folytassa tárgyalásait.

A főrendek tábláján ez az indítvány sem talált kedvező fogadtatásra. Széchényi mindannyiszor, a mikor ez ügyben üzenet jött az alsó táblától, felszólalt. Legutolsó beszéde így hangzik:

«Ezen az országgyűlésen sok fontos ügy tárgyaltatott; de egyik sem okozott annyi üzenetváltást, egyik sem oltalmaztatott oly buzgósággal az érvek felhalmozásában és a törvények alkalmazásában, mint az, a mely az ujonczoknak az országgyűlés alatt, a törvény szentesítésével vagy mellőzésével, kiállítására vonatkozik és most már *hatodízben* kerül a méltóságos felsőtábla megvitatása alá.

Én ezen propositióval szemben mindjárt kezdetben előadtam a méltóságos táblának nézetemet és érvemet.

Először is, ezt a dolgot újnak, törvényeinkbe ütközőnek és így sérelmesnek tartom. Másodszor, nem látok olyan feltétlen és rendkívüli szükséget fenforogni, mely megengedné, hogy törvény nélkül (praeter legem) járjunk el.

Ezek után fontolóra kell vennem, vajjon a dolog ujdonságára és törvénytelenségére vonatkozó felfogásomat a karok jelen üzenetében foglalt érvek megdöntik-e? Azt állítom, hogy a szóba került törvények, úgyszintén a többiek is, a melyek törvényeink gyűjteményében foglaltatnak, erre az esetre nem alkalmazhatók. Mert Istennek hála, minket sem ellenség betörése, sem belső mozgalmak vagy husszíták rablásai nem kényszerítenek az országgyűlés bezárására, a törvények szentesítésének mellőzésére, az országgyűlés tartama alatt az ujonczok kiállítására és ellátásukról való gondoskodásra.

Ha tehát a régi törvények nem alkalmazhatók, a karok által előterjesztett különleges természetű esetet új törvényre kellene alapítani.

Második érvem az volt, hogy nem forog fönn a rendkívüli szükség, mely a törvénynélküli eljárást igazolná. Annak nem találom nyomát sem a királyi előterjesztésben, sem a vármegyék utasításaiban, sem eddigi tárgyalásainkban.

A királyi előterjesztésben nem az ezredek azonnali kirendelése, hanem csak kiegészítése kivántatik, s az sem úgy, hogy egyszerre foganatosíttassék.

Ha a vármegyei utasításokban az foglaltatnék, hogy az ujonczok az országgyűlés tartama alatt állíttassanak ki, erre a karok üzeneteikben hivatkoztak volna.

Eddigi tárgyalásainkban mindig csak az ezredek kiegészítéséről volt szó, és evégből a kívánt 16,000 ujoncz helyett csak 12,000 kiállítása határoztatott el, mivel a nagyobb szám elfogadásának szükségessége nem forog fönn.

A karok az ujonczok kiállításának szükségességével kapcsolatba hozzák az országgyűlés folytatásának szükségességét, a miben a főrendek táblája a kölcsönös harmonia föntartása végett, hogy az országos ügyek elintéztessenek, megnyugodott.

Azonban legyen szabad nékem az országgyűlés folytatását más ép oly sürgős szükségesekkel összevetni és vizsgálni, mi a sürgősebb.

Fölterjesztéseinkben ismételten kijelentettük, hogy a királyi kincstár, kimerültségénél fogva, rögtöni és gyökeres intézkedéseket követel. Kivántuk, hogy pillanatnyi és azért sérelmes financziális műveletek többé ne engedtessenek meg.

Kérdem, ha az országgyűlés netán még hosszú időre elnyúlik és «a segély felosztása» a vármegyékben késik, vajjon a pénzügyi műveletek pontos számítással végrehajthatók-e, a míg a segélyből várható összeg meg nem állapítható? és vajjon az ezen összeg iránt való tájékozatlanság következtében a hitel

Multa certe et gravia durante hac Diaeta acta et pertractata
fuere, sed nihil, quod tot Nuntiis pro et c. agitatum, nihil, quod
majori cum zelo sive in exponendis argumentis, sive in appli-
candis Legib. defensum fuisset, quam objectum ipsum de
Erigendo durante Diaeta absque Sanctione Tyrone,
quod Bo jam nunc vice discussioni Exc. Statui Substernis.
Ego, in observando hujus Propositionis a Bpis Statu rationes 2
hum motiva, quae obligaonis med esse duxi Exc. Sta.
hallime proponere
Primum fuit, quod Res haec pro nova, et Legib. nostris minus
conformi, consequenter pro praejudiciosa hea — 2do vero, quod objecto
huic tale inesse absolutam et extraordinariam non videam
Necessitatem, ut in eo praeter Leges nob. agere liceat
esse censerem.
His praemissis videam nihil e. an de meo motivo, novitas
nempe et illegalitas per argumenta dnorum CCss praesenti in
Nuntio elenta solvantur? et dico tam Leges has modo
provocatas, quam et alias in Codice nostro existentes
ad casum hunc applicabiles non esse. Sed deest auxilia
te Nos neque bassis, neque irruptio hostilis, neque vero tu-
multus interni non Necessitas a Convocatione Diaetae
recedere, Leges Sanctionem differre, Exercitu a onus sub
ipsa Diaeta ordinare, et in illa Intertentionem
subsidia spirare durante Diaeta cogit, ubi autem
Status nostros coegerat.
Si igitur Leges hae applicabiles non sunt, tunc Casus ipse a Diaeta
Sstu propositus Specialis e. novus potius Lege
muniendus, quam praeexistentib. applicandus.
Secundum meum Motivum fuit, quod non videam illam extraordinariam
Necessitatem adesse, ob quam praeter Leges agendum nobis
proponi, non observari illam in B. Propositionib. Regiis
proponi, non in Informationib. Consiliarii nostrorum
offerri, non denique in ipsis concedendis actis, et repetita
tionib. nostris defenda.
In B: Propositionib. Regiis non, quidem ibi non infrantanea Legionum
Eductio, vel Exercitus dualatas, et neque illa, uno
eodemque tempore suscipienda proponatur.

90. AZ UJONCZOZÁS ÜGYÉBEN MONDOTT ORSZÁGGYŰLÉSI BESZÉD FOGALMAZATA.

fentartása végett nem lesz-e kényszerítve a kincstár ideiglenes és így kevésbbé czélszerű rendszabályok foganatosításához folyamodni?

Az, a ki jövedelmeit nem ismeri, vagy későn kapja, befektetéseket vagy üzleteket, melyekkel sorsán javíthat, elmellőzni kénytelen, vagy pedig szükségeit kölcsönvett pénzzel fedezve, súlyosbítja helyzetét.

De ez az államnak nem egyedüli szüksége. Míg az országgyűlés tart, a törvényszékek szünetelnek. Hányan halnak el a nélkül, hogy pereik végét érnék? Ki fogja a foglyokat kiszabadítani? Ki fog ezeknek családjairól gondoskodni? Azokat, a kik ilyformán elszegényednek, ki fogja felsegíteni?

Mivel az a szükség, hogy a katonaság az országgyűlés alatt kiállíttassék, nem sürgősebb, mint a kincstár érdekének és a többi imént érintett érdekeknek felkarolása; mivel a karok által idézett törvények a fennforgó esetre nem alkalmazhatók; mivel végre a szükség fogalmának meghatározása nehéz és kétséges, kénytelen vagyok korábbi véleményemhez ragaszkodni.»

Azt a higgadt mérsékletet, a mely ebben az ügyben felszólalásait jellemzi, megtartotta egy másik ügyben is, a mely az országgyűlésen szenvedélyes vitákra adott alkalmat.

A mikor a rendkívüli segély megajánlása volt napirenden, felvettetett a kérdés: vajjon megengedhető-e, hogy az országos ajánlaton felül egyesek külön segélyt nyujtsanak? A rendek táblája törvénybe ütközőnek bélyegezte a külön segély nyujtását. A főrendek többségének ellenkező volt a véleménye, de a június 17-iki ülésben báró Vay Miklós tábornok az alsó tábla álláspontját támogatta. Egyebek között arra utalt, hogy a magánosok segélynyujtása «kaput nyit arra, hogy hivatalok, méltóságok s különféle kedvezmények pénzen vásároltassanak a megszorult udvartól; megélhetnők azt is, hogy egyik-másik gazdag ember minden érdem s képesség nélkül az ország első méltóságainak birtokába juthat».

A főherczeg-nádor keményen megrótta a szónokot ezen

nyilatkozatáért, melyet igazságtalannak, a főrendekre és a kormányra sértőnek tekintett.

Az udvar annyira felháborodott Vay ezen föllépésén, hogy a király őt tábornoki rangjától megfosztotta.

De ez az eljárás viszont az alsó táblánál támasztott nagy ingerültséget, mivel abban az országgyűlési szólásszabadság ellen intézett merényletet láttak.

A főherczeg-nádor közbenjárására a király visszavette ugyan rendeletét és Vayt tábornoki állásába visszahelyezte; de ennek daczára az alsó tábla szükségesnek látta, hogy a szólásszabadságot hasonló sérelmek ellen a jövőre biztosítsa. A szeptember 29-iki ülésből a főrendekhez üzenetet küldött, melyben a sérelemnek a király által történt orvoslásáért és a főherczeg-nádornak sikeres közbenjárásáért hláját tolmácsolta, egyúttal azon kérését kivánta a trón elé juttatni, hogy a király «a feladók veszedelmes fajzatát» trónjától tartsa távol. A főherczeg-nádorra bizta annak eldöntését, vajjon ez ügyben fölirás intéztessék a királyhoz, avagy ő vállalja el ez ügyben is a közbenjárást.

Ezen üzenet még aznap tárgyaltatván, Széchenyi Ferencz a következő beszédben szólt hozzá:

«Óhajtottam volna, és bizonyára sokan osztoztak óhajtásomban, hogy a méltóságos Vay báró szomorú ügye, mely a császári fenség gondosságából és ő felsége veleszületett kegyelmességéből már el van intézve, nyilvános vita tárgyava ne lett volna. De mivel a tisztelt karok ezt a táblát felhívták és felhívásukat az országgyűlési iratokba felvették, kötelességemnek tartom felszólalni, azért is, nehogy bármikor ennek a táblának szemére vethessék, hogy azt, a mit ily esetekben az igazság és a méltányosság követel, nem ismerte vagy mellőzte.

«Törvényeink a szólás szabadságát nemcsak megengedik, hanem megzavarását tilalmazzák is. Az 1723: VII. törvényczikkely világosan elrendeli, hogy az országgyűlési tárgyalások mérséklettel, komolyan és csendben folyjanak.

«Nem akarom a báró úr beszédét fejtegetni, szavait és értelmét elemezni, azt sem kutatom, hogy mennyiben sértette meg a törvény által követelt mérsékletet; csak magára a báró úrra hivatkozom, a ki, miután a királyi fenség által jóságosan megczáfoltatott, kétségkívül jobban szerette volna, ha beszédét meg nem tartotta volna.

«Mindazáltal, tekintettel a következményekre, a melyeket ezen beszéd maga után vonhat, a karok részint fájdalmuk, részint hálájuk kifejezését fölirat útján a felséges trón elé juttatni kivánják.

«Nagyméltóságú főrendek! Én hű alattvaló vagyok, ifjúságomtól fogva az volt és ezentúl is az marad a felfogásom, hogy az okokat, a melyek ő felségét a méltóságok adományozásában és az azoktól való felmentésben vezetik, nem szabad kutatnom. Ezen rendelkezések szorosan a felségi jogokhoz tartoznak és az alattvalók iránt való felelősséget kizárják.

«Miután tehát a méltóságos báró a kegyelembe visszafogadtatott, nem látom át, mi lehetne föliratunk tárgya és czélja?

«Az, hogy a fájdalom, a mit mindnyájan érezünk, a mikor körünkből valaki magára vonja a királyi neheztelést, fölirat tárgya legyen: fölösleges, mivel ezt a fájdalmunkat már előbb ő fensége szerencsés eredménynyel tolmácsolta ő felsége szine előtt.

«Ha ezen vagy más megelőző esetből származó félelmünk lenne a fölirat tárgya; ott van az idézett czikkely törvénykönyvünkben, és így a szólásszabadság veszélyeztetve nincs.

«Ezért a karokat felkérendőknek vélem, hogy a fölirat mellőzésével, azt, a ki fájdalmunk tolmácsa volt, hálánk tolmácsolására is kérjük.

«Egyúttal kívánatosnak tartom, hogy ezen ügy a karok naplójában meg ne említtessék. A király és a rendek méltóságára sérelmes lenne, ha az utókorra föntartatnék emlékezete annak, hogy a karok összeütközésbe jutottak királyukkal, a ki ekkorig mindig s a fenforgó ügyben is inkább atya mint biró gyanánt járt el. Végre illő, hogy ily módon gondoskodjunk a méltóságos

báróról is, ki családjának régiségénél, a saját és elődei érdemeinél fogva előttünk egyaránt kedves.»

A főrendek szóbeli üzenettel intézték el az ügyet. Küldöttségük szónoka az alsó táblával közölte, hogy a nádor «a rábizott dologban igen szívesen el fog járni, meg is fogja bizonyítani, hogy ő nekie soha sem lehet semmi kedvesebb, mintha azon különös igyekezettel és szívességgel, a melylyel mindétig az ország hasznát szándékozik előmozdítani, az ország rendeinek hozzája való igazi bizodalmát megnyerheti».[1]

A szabadelvű nemzeti ellenzék bizonyára fájdalommal látta az ellenséges sorokban küzdeni Széchényit; de nemes elfogulatlansággal méltányolta ennek daczára a nemzeti kultura előmozdítása körül szerzett érdemeit.

Az alsó tábla deczember 15-ikén tartott ülésében egy «magyar tudós társaság», úgyszintén «a természet és mesterségek ritkaságai egybeszedésére rendelendő nemzeti tárház vagyis Múzeum» fölállítása iránt folyt tanácskozás alatt, a következő indítvány terjesztetett elő:

«Mivel gróf Széchényi Ferencz hazájához és nemzetéhez való igaz szeretetét nyilvánságosan megmutatta azzal, hogy számos és válogatott könyvekből álló könyvtárát, különféle ritka gyűjteményekkel együtt, a nemzetnek közhasznára feláldozta; nemcsak az illendőség, de a hálaadó kötelesség azt hozván magával, hogy a nemzet háladatosságát nyilvánságosan megbizonyítsuk: méltónak látszik lenni, hogy ezen adománynak emlékezete a késő maradékra is terjesztessen és ez iránt különös törvényczikkely tétetődjön.»

Az indítvány egyhangúlag elfogadtatván, az itélőmesterek félrevonultak és rögtön ilyenképen fogalmazták meg latinul az alkotandó törvényczikkelyt:

«Az ország karai és rendei hálás érzéssel ünnepelik gróf Széchényi Ferencz királyi főkamarásmester bőkezűségét és a közjó előmozdítására czélzó igyekezetét, mely szerint dicső

[1] Az 1807-iki országgyűlés irományai, 310. l.

emlékű őseinek nyomaiba lépve, nagy gonddal és költséggel egybegyűjtött gazdag és válogatott könyvtárát a magyar nemzetre teljes joggal átruházta, s ezzel a felállítandó Nemzeti Múzeum alapját dicséretes buzgalommal megvetette. Hogy ennek az utánzásra méltó tettnek emlékezete az ország törvénykönyvében is megmaradjon, ő felsége kegyes engedelmével, az ország karai és rendei beczikkelyezését határozták el.»

A küldöttség, mely ezt a törvényczikkelyt a főrendek táblájához vitte át, azzal a jelentéssel tért vissza, hogy a főrendek az üzenetet «kedvesen vették».

De Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolari.

ARTICULUS 24.

Grata mente recolunt Status et Ordines Regni Hungariae illam Comitis Francisci Széchényi Cubiculariorum Regalium Magistri liberalitatem, studiumque erga incrementum publici commodi, quod vestigia laudabilis memoriae Antenatorum suorum premendo, amplam, lectamque Bibliothecam suam, Nummos item rariores, et Arma Insignium Familiarum, uti etiam Mappas, ac Icones, nec non Manuscripta, peculiari cura, sumptibusque per se collecta, usibus Nationis Hungarae, pleno Jure trascripserit, hisque fundamenta erigendi Musaei Nationalis zelo laudabili posuerit.

Status et Ordines Regni insigne hoc, et imitatio dignum Studium, ut ejus in publicis etiam Regni Legibus memoria supersit, benigne annuente Sua Maiestate Sacratissima inarticulandum decreverunt.

91. A SZÉCHÉNYI ORSZ. KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSÁRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYCZIKK.

Kevéssel utóbb a főrendek küldöttsége jelent meg az alsó táblánál és előadta, hogy «gróf Széchényi Ferencz adományának törvénybe iktatása tekintetében éppen semmi ellenvetést nem tesznek» de jónak látják, hogy a szövegben a könyvtár mellett az ajándékozott «ritka érmek, jeles családok czímerei, térképek, képek és kéziratok» szószerint megemlíttessenek.

Ebben az alsó tábla megnyugodott, mire még ugyanazon napon tudomására hozatott a két táblának, hogy »ő felsége a Széchényi országos magyar könyvtárról szóló czikkelyt az alapító iránti kiváló jóindulattal . . . jóváhagyni méltóztatott».[1]

[1] Az 1807-iki országgyűlés naplója, 829—833. l. Irományok, 532. l.

A törvényczikkely az országos végzemény XXIV. száma alatt iktattatott be.

Néhány nappal utóbb, az 1808-ik év január 8-ikán a király a maga részéről is a rendelkezésére álló legmagasabb kitüntetésben részesítette Széchényit, az aranygyapjas lovagrendet adományozva neki.[1]

A külföldi tudományos körök elismerésének nyilatkozatai is fölkeresték Széchényit. Több tudományos egyesület, így a jénai tudós társaság, a varsói királyi irodalmi társaság, a bécsi szépművészeti akadémia és a gazdasági egyesület, a brünni morvasziléziai gazdasági egyesület és a göttingai tudós társaság megtisztelte azzal, hogy tagjai sorába vette föl.

II.

Az a lelkesedés, melylyel Széchényit főispáni székének elfoglalása alkalmával Somogymegye rendei üdvözölték, nem volt tartós. Az ő erélyes, szigorú, de egyuttal önkényre hajló kormányzásával jelentékeny ellenzék szervezését idézte föl. Ez az 1807. év november elején tartott közgyűlésen nyiltan és kíméletlenül lépett föl.

A főispán távollétében, az alispán elnökölt. Mindjárt az első napon gróf Schmidegg László magánügyben panaszt emelt; előadta, hogy az országúton békésen haladó négy jobbágyát Széchényi gróf marczali emberei fegyveres kézzel megtámadtak, több lövest tettek, a melyek egy véletlenül arra menő parasztot súlyosan megsebesítettek.

A harmadik napon tartott ülésben pedig báró Majthényi Antal egyenesen Széchényi ellen intézett támadast azon a czímen, hogy a löllei jószágot a törvényes formák be nem tartasával vásárolta meg. A beszédében használt erős kifejezéseket a megye

[1] Az 1807 november 8-ikán kelt fölterjesztés az országos levéltár helytartótanácsi osztályában, a hol az alább idézendő többi iratok is őriztetnek.

ügyésze a főispánra sérelmeseknek itélte, minélfogva a szónok megbüntetését kérte. Az efölött megindúlt tárgyalás folyamán Majthényi a teremből rövid időre távozni kivánt, de az ajtónál őrt álló megyei huszárok által meggátoltatott. Ebben a tényben most ő és barátai a rendek személyes szabadsága ellen elkövetett merényletet láttak, és a következő ülésben a huszárok szigorú megfenyítését követelték. Az efölött megindúlt vita folyamán a megyei tisztviselők elhagyták a termet, mire az alispán az ülést berekesztette.

Az ellenzék azonban nem tette le a fegyvert. Gróf Schmidegg Lászlóval élén, négy Festetics gróf, Majthényi báró, és a Botka, Csépán, Horváth, Inkey, Jankovics, Kovács és Somsics családok egy-egy tagja fölterjesztést intéztek a királyhoz, kitől a történtek előadása után, a vármegyében a rend helyreállítása végett, királyi biztos kiküldését kérték.[1]

Széchényi, kivel a fölterjesztést az aláírók másolatban közölték, a helytartótanácshoz intézett jelentésében arra vezeti vissza a folyamodók elégületlenségét, hogy az ő főispánsága alatt «a vármegyében bitorolt és erőszakosan gyakorolt korlátlan hatalom az igazság és tisztesség határai közé szoríttatott»; hogy a vádaskodók az idegen vármegyék nemességéből toborzott tisztviselők helyett, a kik szolgák gyanánt hódoltak nekik, most olyanokkal állanak szemközt, a kik származásra és vagyoni helyzetre velük egyenlők.

Fájdalmat okoz neki, — úgymond — hogy az aláírók között találja sógorait és rokonait, és hogy ezek saját ügyészeiket, úgy szintén alig az iskolákból kilépett ifjakat csatlakozásra birtak, és így éppen azok, a kiknek másokat a főispán és a tisztviselők iránt tiszteletre kellett volna oktatni, rossz példát adtak; de még nagyobb fájdalommal töltené őt el az, ha ez a sérelem megtorlás nélkül maradna, vagy a királyi biztos kiküldésével netán igazolást nyerne.

«Gyermekkorom óta szolgálok, és pedig oly szerencsével, hogy a királyi kegyelemből nyert hivatalaimban soha a király

[1] 1807 deczember 3-ikán Pesten.

vagy a hatóságok megrovását nem vontam magamra. Noha tehát eljárásom megvizsgálásától soha sem félek, a királyi biztos kiküldését nem viselhetném el, mert ezzel jeleztetnék, hogy irántam a király bizalma, melyet legújabban a vasmegyei főispánság rámruházása kitüntetett, meg van ingatva . . . Ha a királyi felség, ő fensége és a helytartótanács engem, kit sok évi szolgalatai után eléggé ismernek, pártfogásukba nem vesznek, ha továbbá én helyesen működő tisztviselőimet, főképen a mostani időkben, a mikor minden tekintély meg van ingatva, nem támogatom és velök egyetértve nem járok el: attól tartok, hogy a vármegyékben férfiak, kik az őket jogosan megillető tisztelettől megfosztva, a hivatalukkal járó csekély fizetésért szolgálni hajlandók és igazságosan szolgálni képesek, nem fognak többé találkozni.»[1]

Mikor az ügy Bécsben az udvari kanczelláriához került, Széchényi személyesen felment és a kanczellár kérdésére, a királyi biztos kiküldését, melyet a személye iránt uralkodó bizalmatlanság jelének kellene tekintenie, határozottan ellenezte.[2]

Ennek következtében királyi biztos nem küldetett ki; csak leirat ment Somogymegyéhez.

«Legmagasabb indignationkat» — olvassuk abban — «vonja magunkra a támasztott botrány, és megrovasra méltóknak tartjuk azokat, kik azt előidézték.» Ezek között első helyen az alispánt rójja meg, mert a hatalmaskodási ügyben a főispán által elrendelt vizsgálatot a megyegyűlés előtt nem tartotta meg; a gyűlésen a gróf Schmidegg által beterjesztett okiratok felolvasását nem rendelte el; az ülésből távozó tisztviselőket nem késztette maradásra, sőt maga is követte; báró Majthényinak elégtételt nem szolgáltatott. A megyei tisztviselőket hasonló megrovásban részesíti. De ettől nem kíméli meg az ellenzékhez tartozó rendeket sem, a kik «heves és illetlen beszédeikkel» zavart támasztottak.

Külön bizalmas iratban Széchényi felhivatott, hogy, mivel

[1] 1808 januarius 10-ikán Bécsben.
[2] 1808 februarius 19-ikén.

némely megyei tisztviselők ellen az elégületlenség oly nagy, hogy míg azok hivatalban vannak, a nyugalom helyreállítása nem várható, mielőbb restauratiót, vagyis tisztviselő-választás végett megyei gyűlést hívjon össze.

Noha a megyéhez intézett leirat nem volt alkalmas arra, hogy a főispán pártját kielégítse, Széchényi személyesen elnökölt 1808 márczius 16-ikán a megyegyűlésen, a hol a leírat felolvasása után kijelenté, hogy a rendek panaszait lehetőleg «négy

92. SOMOGY VÁRMEGYE SZÉKHÁZA KAPOSVÁROTT.

fal és négy szem között» kész meghallgatni, s a fenforgó sérelmeket orvosolni óhajtaná.

Az ellenzék szárnyai most még inkább megnőttek. Körében az a felfogás emelkedett uralomra, hogy egy újabb, merészebb támadás Széchényi állását megingatná.

Ezért a megyegyűlés tartama alatt egyenesen az ő személye ellen irányuló feladó irat szerkesztetett és tizenegy aláírással ellátva, Bécsbe küldetett annak feltárása végett, «a mi a felség

becsületének és méltóságának sérelmére, a szegény adózó nép elnyomására, a felség más alattvalóinak zaklatására tartózkodás nélkül történik.»

Ez harmincznégy vádpontba van foglalva.

A vádlók visszamennek egész 1800-ig, a mikor a közfelkelés elrendelése alkalmával a főispán olyan tervet dolgoztatott ki, mely a megyére elviselhetetlen terheket rótt, de ezeket magától elhárította; az e miatt támadott zavargások idején a vármegyét elhagyta, az ügyek intézését a megyei és a saját gazdasági tisztviselőire bízta.

Fölhozzák, hogy a vármegyeház építésénél helytelenül és szabályellenesen járt el, az adófizetőket súlyosan megterhelte; a restauratiót törvényes időben nem tartja meg, az üresedésbe jutott tisztviselői állásokat helyettesítés útján saját tisztviselőivel, ügyvédeivel, irnokaival, néha egészen tudatlan egyénekkel tölti be; a tisztviselőket zaklatja és megalázza; híveit minden panasz ellen megoltalmazza; a megyegyűléseken a szólás és szavazás szabadságát korlátozza; a legfontosabb ügyeket a közgyűlések mellőzésével, részleges gyűléseken tárgyaltatja, s az utóbbiakat nem egyszer a vármegye határain kívül, czenki kastélyában tartja.

Míg ekként személye ellen a leggyűlöletesebb vadakat emelik, a vezetése alatt álló megyei kormányzatról sötét képet állitanak a trón elé.

Az adó felosztása szabályellenesen foganatosittatik; polgári származású bérlők, mintha nemesek volnának, adómentességet élveznek; az ujonczállításnál sokféle visszaélések történnek; a katonaságnak szállítandó élelmiszerek és termények ára olcsón szabályoztatik, akkor is, a mikor a megye területén katonaság nem tartózkodik; ilyen olcsó áron köteles a szegény nép a pandurokat és hajdukat is élelmezni, a kik ezenfelül erőszakoskodnak; megyei tisztviselők saját birtokaikon ingyen munkákat végeztetnek a néppel; a megyei törvényszék a biráskodásban túlteszi magát a törvényeken; míg egyrészről a késedelmes rendelkezések miatt a bünösök gyakran elmenekülhetnek, más-

részről nemesek előleges vizsgálat nélkül elfogatnak; a foglyok kegyetlen elbánásban részesülnek; a levéltár nagy rendetlenségben van; az ügykezelés fogyatkozásai miatt a megyegyűlések szokatlanul hosszú ideig tartanak, úgy, hogy a rendek szétoszolván, néha a tisztviselők maguk hoznak olyan végzéseket, melyek «a királyi rendeletekkel ellentétben állanak és az adózó népet tönkre teszik».[1]

Ezen vádirat kiadatott Széchényinek, a ki teljes nyugalommal és alapossággal látott hozzá az önigazolás föladatának megoldásához.

Az okiratok nagy tömegét szerezte össze, a melyekkel támogatta minden egyes vádpontra vonatkozó nyilatkozatát, részint megczáfolva az állításokat, részint igazolva avagy magyarázva eljárását.[2]

Július utolsó napján terjesztette föl iratát. Néhány nappal utóbb pedig a Kaposvárt tartott megyegyűlésen megjelenvén, a restauratiót és egyúttal az országgyűlési követek választását személyesen vezette.

A támadások, melyeknek ki volt téve, egyáltalán nem birták arra, hogy az ellenzéknek engedményeket tegyen és azt kedvezésekkel megnyerni igyekezzék. Nyugodt önmérsékletet tanúsított, de nem tért le az útról, a melyet neki legjobb meggyőződése szerint a megye érdeke kijelölt.

Ezzel a magatartásával újból fölingerelte az ellenzéket, a mely most harmadízben keresett a szenvedett vereség után támogatást a trón zsámolyánál. A vádlóiratot még számosabban írták alá; de közülök többen csakhamar kijelentették, hogy az irat tartalma felől tudomással nem bírtak.

A vád lényege az volt, hogy a főispán a választásnál a régi szokástól és gyakorlattól eltért.

Széchényi az igazoló iratban erre nézve kijelenté, hogy ha az elődc alatt elhatalmasodott zavarokban és erőszakoskodás-

[1] Kaposvár, 1808 márczius 18-ikán.
[2] 1808 július 31-ikén.

ban találják föl a régi szokást, ez ellen csakugyan vétett, mert az általa követett eljárás a mérsékletet és érettséget honositja meg, a nemesi jogok szabad érvényesülését biztositja.[1]

A helytartótanács és az udvari kanczellária három esztendőn át nagy alapossággal tárgyalták a főispán és az ellenzék között fenforgó viszályok egyes mozzanatait. Végre az 1811 január 11-ikén kelt királyi leirat vetett annak véget.

«Vármegyétek közügyeinek rendetlen vezetéséről» — igy szól e leirat szövege — «és az 1808. évi augusztus 8-iki, a mint mondják, törvényellenes tisztújítástokról szóló alázatosan elénk terjesztett két panaszlevélben aláirott neveket, valamint azok neveit is, kik, mint az ügyiratok bizonyítják, a feljelentés megtevése végett összegyűltek, egyelőre kegyelmesen elhallgatjuk. Mi ugyanis a panaszokat vagy az ily természetű jelentéseket, amennyiben annak idején, kellő módon és tisztelettel adatnak elő, ha tisztán hazafias lelkesedésből és buzgalomból erednek, kegyelmesen fogadjuk, hogy mindazon dolgokat, melyek akár az igazságszolgáltatás javítására vonatkoznak, akár az adózó jobbágyság jólétére czéloznak, akár pedig egyéb módon a közügyeknek a törvény s legmagasabb elhatározások által előirt elintézését, és ezzel hű alattvalóink biztosabbá és boldogabbá tevését illetik, a mennyiben egyébként a rendes úton már nem orvosolhatók, méltóságunk és királyi tekintélyünkkel hathatósan előmozdítsuk; a tévelygőket pedig, vagy azokat, kik hivatalukkal visszaélnek, a kellő útra téríthessük; ellenben visszautasítjuk az olyan felterjesztéseket, milyenek az előrebocsátottak, mivel a főispán ellen azokban foglalt vádak sem a vadlók tisztességével, sem a köztisztviselők tekintélyével, a mi az állam üdvös kormányzásának és a saját biztonságtoknak alapja, melyet tiszteletben tartatni (az ellene vetőkre büntetést is szabván) erősen elhatároztuk, ellenkeznek, emellett királyi méltóságunkat sértő módon adattak elö, s inkább a kölcsönös egyetértés megbontását

[1] 1808 november 25-ikén.

s magánérdekek megvalósítását, mint a közjó megteremtését czélozzák.

A mint tehát ezekből azon dolgokra vonatkozólag, melyek a közigazgatás különböző ágait illetik, további kegyes intézkedéseinket királyi helytartótanácsunk közvetítésével rendeltük hozzátok juttatni, úgy főispántokat, a hivatalos iratok és közgyűléstek jegyzőkönyvének átvizsgálása után, az előrebocsátott vádakra nézve, valamint a minden törvényes alap nélkül megtámadott tisztújítást illetőleg, minden hibától és felelősségtől mentnek jelentjük ki, söt lankadatlan buzgóságáért, ügyszeretetéért és előrelátásáért, melylyel hazánk válságos viszonyai között a rábizott hivatalnak és munkának minden részét elvégezni törekedett, a mit továbbra is hasonló módon elvárunk töle, ezennel teljes elismerésünknek adunk kifejezést. Benneteket pedig együttvéve és külön-külön atyailag intünk és királyi tekintélyünkkel figyelmeztetünk, hogy félretéve minden magánérdeket és pártoskodást, főispántoknak és törvényes elöljáróitoknak mindazokban, melyek hivataluk köréhez tartoznak, kellően engedelmeskedjetek, őket tiszteljétek, s ily módon mindnyájatok közös boldogságát s ezzel a mi szándékainkat is egyesült erővel, közös törekvéssel s egyforma gondolkozással, valósítsátok meg.»

III.

Széchényi Ferencz e szerint teljes elégtételt kapott a koronától és diadalmaskodott ellenfelei fölött. Azonban a hosszú küzdelem folyamán mélyen elkeseredve, el volt tökélve, hogy a politikai közéletet, melynek mezején kevés sikert, sok csalódást aratott, elhagyja. Már előbb, az 1808-ik év tavaszán mondott le hétszemélynöki állásáról.[1]

Ebben az elhatározásában megerősítették öt az udvar önkényes pénzügyi intézkedései. Az 1811-ik év február 20-ikán kelt

[1] 1808 április 26-ikán kelt lemondását a király június 3-ikán fogadta el.

császári rendelet megteremtette a devalvatió elnevezés alatt ismeretes pénzügyi államcsinyt. A forgalomban levő papir- és rézpénz értéke ötödrészére szállíttatott le.

Csaknem az összes vármegyék tiltakoztak ezen rendszabály, a császári rendeletekkel való kormányzás, az ország vagyonának károsítása, jogainak sérelme ellen; egyúttal a rendelet kihirdetését megtagadván, az ügynek országgyűlésen tárgyalását követelték. Erre a magyar kanczellária útján kibocsátott királyi rendelet újabb sérelemmel háborította föl az ország közvéleményét, azt hirdetvén, hogy «a pénzügyi rendszabályok, melyek az egész monarchiát illetik, külön nem tárgyalhatók az egyes tartományokban, tehát Magyarországon sem».

Széchényi egyébiránt mindinkább súlyosbító szembajában a visszavonulásra alapos okot, nemcsak alkalmas ürügyet talalt.

Erre hivatkozva, 1811 június 12-ikén összes hivatalaitól fölmentését kérte.

A királyhoz intézett folyamodás átnyujtására és támogatására a nádort kérte föl. Ezt a lépését jellemző módon magyarazza. «Félek» — úgymond — «folyamodásomat személyesen bemutatni; mert az élet nem annyira kedves előttem, mint a mennyire keserűen esnék legkegyelmesebb királyom és uram neheztelése, ha föltenné, hogy legalázatosabb kérelmemre nem egyedül azok az okok késztetnek, a melyeket bizonyítványokra tamaszkodva, előadok.» Azt hogy ilyen gyanú ő felsége lelkébe férközhessek, a főherczeg közbenjárása hárítsa el.[1]

A nádor személyesen mutatta be Ferencz királynak a kervényt. Az eredményről a következőképen értesíti Széchényit:

«Ő felsége megemlékezvén Excellentiádnak sok év soran ő felsége és az ország javára tett hasznos és hű szolgalatairol, kegyelmes részvéttel vette tudomásul azt a veszélyt, mely Excellentiád szemevilágát fenyegeti; annál inkabb, mivel ez őt és az országot egy mocsoktalan hűségű és kiváló ügyességű

[1] A level eredetije az országos leveltar nadori osztalyaban, 1811 1041. sz. alatt

férfiútól fogja már legközelebb megfosztani; egyúttal kijelentette, hogy a mikor Excellentiád hivatala betöltésére magát többé képesnek nem fogja érezni, kérését teljesíteni kész.»[1]

Ezen hizelgő sorok nem ingatták meg elhatározásában Széchényit, a ki néhány nappal utóbb így válaszolt:

«Bár képes volnék, főképen a jelen viszonyok között, mikor az egész monarchia java forog kérdésben, magamat egészen legkegyelmesebb királyom és hazám ügyének szentelni, azzal a hűséggel és buzgalommal, melyet hogy minden alkalommal bebizonyítottam, lelkiismeretem tanusítja. Azonban szemem világa már annyira elhomályosodott, hogy a kevés olvasásra is csak meggyengült idegeim érzékeny megerőltetésével vagyok képes, és nemsokára a járásban is mások segítségére leszek utalva. Legyen tehát szabad a felmentést a somogyi főispánságtól újból alázatteljesen kérelmeznem; legyen szabad legjobb urunkhoz és legkegyelmesebb királyunkhoz esedeznem, hogy azon esetre, ha a műtét, a melyet Beer szemorvos a tél kezdetén fog végrehajtani, szerencsésen sikerül, méltatlan alattvalójának csekély erejét, a mennyiben akkor majd elégségeseknek mutatkoznak, igénybe venni méltóztatnék.»[2]

Ennek következtében az alkanczellár, gróf Koháry Ferencz, július 12-ikén értesíti a felől, hogy Ő felsége Somogy vármegye főispáni tisztségéről való lemondását kegyesen elfogadta s egyszersmind eddigi szolgálataiért legfelsőbb elismerését fejezte ki.[3]

Széchényi ezek után az 1811 augusztus 25-ikére Pozsonyba egybehívott országgyűlésen sem volt hajlandó megjelenni. József

[1] A Bádenben 1811 junius 22-én kelt levél fogalmazata ugyanott. Eredetije a családi levéltárban, I. 2. II. 246.

[2] U. ott, I. 2. II. 247.

[3] U. ott, I. 2. II. 248. Vasvármegye adminisztrátorságától már előbb, január 25-ikén felmentetett, és pedig, a mint a felmentést tudató kanczelláriai leiratból kitetszik, élő szóval előadott kérésére: «Ő felsége előtt személyesen előadott kérésének megfelelően, a felség Vasvármegye főispáni székének adminisztrálásától kegyesen felmenti, s egyszersmind azt is méltóztatott meghagyni, hogy fáradhatatlan buzgalmáért, részrehajlatlanságáért és úgy a közjót, mint a királyi ház érdekeit előmozditó őszinte törekvéseiért, mit a gróf úr, mint más alkalmakkor, úgy a vasvármegyei adminisztrátorság ügyeinek végzése közben is folytonosan tanusított, ő felsége legfelsőbb elismerése fejeztessék ki.»

93. SZÉCHENYI ÚRI-UTCZAI LAKÁSA PESTEN.

főherczeghez intézett, gyengélkedésére és szembajára való tekintettel a megjelenéstől való fölmentést kért, a mit meg is kapott.[1]

Mint «távollevő mágnás», jogával élvén, maga helyett követet küldött Xantos Mátyás uradalmi ügyész személyében, a ki nemcsak őt, hanem két nagykorú fiát, Lajost és Pált is képviselte. Ezek elmaradása politikai tüntetés természetével birt; magyarázatát abban találja, hogy atyjuk most már az udvar politikájának támogatását hazafiúi érzéseivel, az ellenzékhez való csatlakozást pedig multjával és jellemével megegyezhetőnek nem találta.

Téli lakását ekkor Pestről Bécsbe tette át, hol egyideig az Úri-utczában, a mai Wilczek-palotában lakott, míg 1814-ben a Landstrassén 120.000 forinton vásárolt nagy házba költözött. A nyári hónapokat Czenken töltötte.

IV.

Az a nemes csemete, a melyet Széchenyi Ferencz, az ő magyar könyvtárának adományozásával a főváros kultúrai világának talajában elültetett, meggyökeredzésében és fejlődésében az első évek folyamán sokféle nehézségekbe ütközött. A viszonyok mostohasága és az emberek szűkkeblűsége gyakran okozott Széchényinek gondot, aggodalmat, keserűséget.

Alighogy szerény hajlékában a könyvtár rendezve a közönségnek megnyílt, 1805-ben a franczia inváziótól való félelem hatása alatt, legértékesebb része Temesvárra szállíttatott, a mikor pedig onnan visszakerült, a papnevelő-intézet kormányzója kijelenté, hogy azon helyiségekre, a melyekben a könyvtár fölállítva volt, szüksége van. Ennek következtében a helytartótanács a könyvtár kitelepítését rendelte el.

Széchényi erről értesülvén, erélyes hangon szerkesztett fölterjesztésben fordúlt a királyhoz.

«Felségednek» — így ír — «mindenre kiterjedő bölcseségére és igazságosságára bízom azon fájdalmas érzelmek meg-

[1] Az 1811 szeptember 4-ikén kelt nádori irat a családi levéltárban, I. 2. II. 249.

94. AZ EGYKORI PÁLOS-KOLOSTOR PESTEN

ítélését és méltatását, a melyeket gyűjteményeimnek meg nem érdemlett és nem várt sorsa bennem szükségkép fölidézett.

A legnemesebb szándéktól vezérelve, hogy tudományszomjas polgártársaim használatára nyilvános könyvtárt nyissak meg ... a fáradhatatlan buzgalommal egybegyűjtött, sok ezer forint értékű kincset megvontam gyermekeimtől és hazámnak ajándékoztam; azon voltam, hogy legkegyelmesebb uralkodómnak Magyarország iránt száz alkalommal tanusított jóakaratát ily módon is megörökítsem; szándékom volt ezen intézet és a költségemen kinyomatott lajstromok által a külföldet felvilágosítani a felől, hogy a felséges uralkodóház bölcs és atyai kormánya alatt Magyarország a tudományok és művészetek minden szakában mennyire előhaladott. És most, miután mindezt önzetlenül megtettem, fájdalmasan kell látnom, hogy még életemben a jószándékú mű összeomlik, sok esztendő szorgalmának eredményei bizonytalan időre ismeretlen helyen rendetlenségben halmoztatnak fel, a kellő gondozás hiányában romlásnak lesznek kitéve, Felségednek mellszobra és a főherczeg-nádor arczképe ugyanazon méltatlan sorsnak esnek áldozatul.

Felséges úr! a magyar szívesen és önzetlenül adakozik. Azonban, ha attól kell tartani, hogy nemes czéljait félreismerik, megváltoztatják vagy éppen meghiúsítják, főképen, ha ezt az ő szeretett uralkodója nevében teszik, a kiért mindent feláldoz, a kinek elismerése és támogatása tartja őt fönn: akkor tartózkodóvá, bizalmatlanná lesz, újabb áldozatokra nem bírható rá.

Őszintén és dicsekedés nélkül bevallom, hogy magam is ezen reám nézve fájdalmas legfelsőbb elhatározás leérkezése előtt, a legfelsőbb elismerés által buzdítva, a nemzet becsületének emelésére czélzó szándékokat tápláltam, a melyeknek valósítását részint máris munkába vettem, részint végrendeletemben gyermekeimnek meghagytam; ezekhez Felséged legkegyelmesebb megerősítését legalázatosabban kikérni bátorkodtam volna; azonban a szomorú tapasztalások legszentebb és legkedvesebb óhajtásaim elfojtására kényszerítenek.»

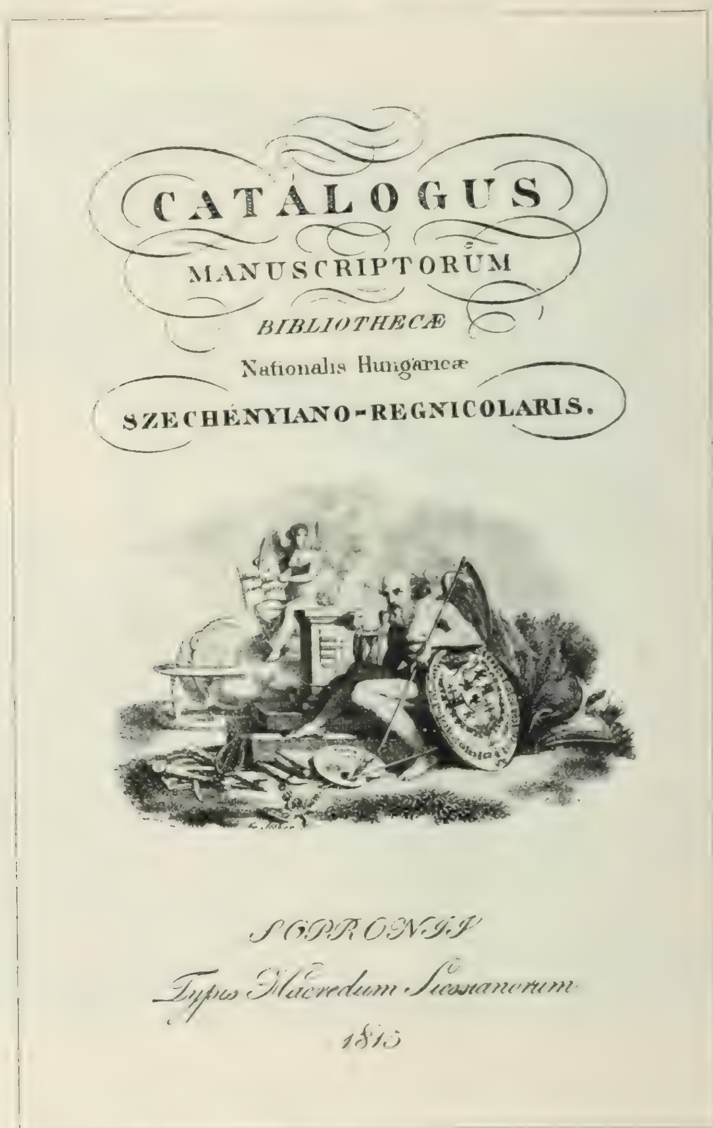
Ezek után kéri, hogy gyűjteményei egyelőre a papnevelő-intézetben maradhassanak. Reméli, hogy «a nemzet a legelső kedvező alkalommal, a főherczeg-nádor hatalmas vezetése alatt,

95. A KÖNYVTÁR-TEREM A PESTI PAPNEVELŐ-INTÉZETBEN

az alulirott szerény támogatása és hozzájárulása mellett, ezen kincset, melyet nagyrabecsül, és a külföld is, mint a maga nemeben egyedülállót csodál, nem fogja gondviselés nélkül, árván hagyni». A mivel külön múzeumépület emelésére czéloz.

«Bocsásson meg Felséged, ha szívem belsejét nyiltabban talán, mint kellett volna, föltártam. Azonban már első szolgálati éveim-

CATALOGUS
MANUSCRIPTORUM
BIBLIOTHECÆ
Nationalis Hungaricæ
SZECHÉNYIANO-REGNICOLARIS.

SOPRONII
Typis Hæredum Siessianorum
1815

96. A SZÉCHENYI-KÉZIRATOK KATALOGUSÁNAK CZÍMKÉPE.

ben kötelességemmé tettem, hogy uralkodómhoz mint apjához a fiú, szóljak.»[1]

1 1806 augusztus 20-ikán.

Széchényi nem ért czélt. A könyvtárnak ki kellett költöznie; egy külön épületnek emelésére pedig ebben az időben gondolni

97. AZ ÉREMGYŰJTEMÉNY KATALOGUSÁNAK CZIMKÉPE.

sem lehetett. Mindazáltal a helytartó-tanács a mai egyetem központi épületének egy részét engedte át és rendeztette be, a hová a könyvtár 1807-ben vonult be.

Ezalatt Széchényi élt azzal a «jogával», a mit magának az alapító oklevélben fönntartott, hogy «gyűjteményét, míg él, saját költségén gyarapíthassa és a mennyire lehetséges, tökéletesebbé tehesse».

A hungarikumok gyűjtésében oly buzgósággal és sikerrel járt el, hogy a katalogusnak 1803-ban és 1807-ben pótköteteit lehetett közzétennie.[1]

1808-ban értékes ásványgyűjtemény adományozásával az ásványtár alapját vetette meg.

1810 tavaszán adta át Széchényi a magyarországi és erdélyi pénzeknek s érmeknek már 1802-ben felajánlott, azóta folytonosan gyarapított (ötvenezer forintra becsült) gyűjteményét, szintén nyomtatott katalogusok kiséretében,[2] melyekhez a táblákat Bécsben rendelte rézbe metszetni; az egyes darabok leírásával és az egész gyűjtemény tudományos ismertetésével Schönwisner István apátot bízta meg.[3]

Legutoljára (1814—1815) látott napvilágot a kéziratgyűjteménynek három nagy kötetre terjedő katalogusa.

Az így összesen tizenöt kötetből álló lajstromoknak ezen sorozata teljesen a tudomány akkori színvonalán állott. A tartalom gazdagsága és tudományos értéke tekintetében ehhez hasonló kiadványt közgyűjteményeink azóta sem mutathattak föl.

Széchényi, miután a katalogusok példányainak az ország

1 Czímük: Catalogi Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris. Supplementum I. scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complectens. (Pozsony, 1803.) Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris supplemento I. comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens. (Pozsony, 1803.) Catalogi Bibliothecae Hungaricae Szechenyiano-Regnicolaris. Supplementum II. scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complectens. (Sopron, 1807.) Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Szechenyiano-Regnicolaris supplemento II. comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens. (Pest, 1807.)

2 A főkatalogus 1807-ben nyomatott ki ily czím alatt: Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. (Pest, 1807.) Pars I—III. Ehhez járult 1810-ben a függelék ily czímmel: Appendix ad catalogum numorum Hungariae et Transilvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani. (Pest, 1810.)

3 Czíme: Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchenyiano-Regnicolaris. (Sopron, 1814—1815.)

összes hatóságaihoz való szétküldése iránt minden egyes esetben intézkedett, ily módon gyűjteményeit valóban közkincscsé tette.

Időközben József főherczeg-nádor gondoskodásából és magánosok áldozatkészségéből a régiségtár és a természetrajzi gyűjtemények is tetemesen szaporodtak, úgy, hogy azok mellé külön tisztviselők kinevezése és az országos könyvtárból Múzeummá fejlődött intézet élére igazgató állítása mutatkozott szükségesnek. A nádor 1812 márczius 1-én Miller Jakabot, a könyvtárőrt nevezte ki a Nemzeti Múzeum első igazgatójává.

Ezen esemény örömmel tölthette el Széchényit, ki abban müve életképességének és felvirágzásának biztosítékát látta. Azonban ezt az örömet nem kevéssé megzavarta az uj igazgató gyengédtelensége és hálátlansága, a melyet már előbb is kitüntetett nem csak azzal, hogy rendelkezéseihez Széchényi jóváhagyását kikérni elmulasztotta, hanem hozzá intézett leveleiben őt rejtett és nyilt szemrehányásokkal illetni nem tartózkodott.

A könyvtári őr állása megüresedvén, a kinevezés joga az alapító oklevél értelmében Széchényit illette meg. Miller megkisérlé rábeszélni, hogy arra a jogra ne tartson igényt. Az intézet újabb szervezeti szabályaira hivatkozva kiemelte, hogy a muzeumi tisztviselőket az igazgató jelölésére a nádor nevezi ki. Nem habozott őt figyelmeztetni, hogy mivel ő csak könyveket és egyéb múzeumi tárgyakat adott, de pénzt nem: az adományozók között első helyen áll ugyan, de alapítónak nem tekinthető. Végre azt javasolta neki, hogy a jogi kérdések vitatásának megelőzése végett — az alapító oklevélre való hivatkozás nélkül — ajánlja a főherczeg-nádornak kinevezés végett az ifju Horvát Istvánt, kit tudományos képzettsége és eddig a könyvtárban önkéntesen végzett szolgálatai után a leghivatottabbnak lehet tekinteni.[1]

Széchényi mélyen sértve érezte magát ezen levél által. Mindazáltal nyugodtan, minden bántó czélzás mellőzésével válaszolt:

[1] 1812 május 10-ikén. A családi levéltárban, [illegible] alatt.

«Mindenekelőtt örömmel elismerem mindazon érdemeket, a melyeket Uraságod elsorol s melyeket a Széchényi-Országos-Könyvtár gyarapitása és fejlesztése körül szerzett, és csak örvendhetek a fölött, hogy Uraságodnak őrré való kinevezése által működési tért nyitottam meg előtte és lehetővé tettem nemcsak azt, hogy a tudományokban még nagyobb előhaladást tegyen és nevét még szélesebb körben ismertté tegye, hanem azt is, hogy ő fenségének kegyét nagy mértékben kiérdemelje. Örvendek annak is, hogy a kinevezés kérdését ő fensége előtt szóba hozta, mert bizonyos vagyok affelől, hogy az ő ítéletétől nincs mit tartanom, hisz mindenki úgy ismeri őt, mint a jog és kiváltság, az alapítók és alapitványok igazságos védelmezőjét.

Más érzelmekkel értesültem Uraságod leveléből, hogy találkozott valaki, a ki ő fenségének azt mondotta, miszerint én sem a könyvtár, sem Uraságod iránt nem voltam bőkezű, hogy az én háziembereim vezetik a könyvtárt, hogy miattuk Uraságodat háttérbe szorítom stb. Mindez nem az én lelkiismeretemet, hanem az illetőét terheli. Nemcsak Uraságodnak saját leveleivel, hanem számtalan más írással, a mit bármely pillanatban kész vagyok ő fenségének bemutatni, igazolhatom, hogy mit tettem a könyvtár megalapításának első éveiben a felszerelést, a szerzeményeket, az írnokok alkalmazását illetőleg, és miként adtam bizonyítékát Uraságod iránt táplált hajlandóságomnak és bizalmamnak. Nem tettem én később sem ezekben kevesebbet, hacsak Uraságod mindenkor kevésre nem becsülte mindazt, a mit én erőim arányában tettem. Uraságod nem lévén megelégedve velem, — bocsánat az igaz szavakért — többé engem meg nem kérdezett, kevesebbet keresett fel és végül teljesen elhanyagolt, úgyannyira, hogy az index készítésére, az új könyvek és érmek beszerzésére, rendezésére nem akárkit, hanem gyermekeim nevelőit, mások által is becsült férfiakat alkalmaztam, minekutána Uraságod általam erre többször felkérve, mindig akként nyilatkozott, hogy ő fensége ügyei és parancsai teljesen lefoglalják

IACOBUS FERDINANDUS MILLER DE BRASSÓ
S. C. ET R. A. MAJESTATIS CONSILIARIUS
MUSEI NATIONALIS HUNGARICI DIRECTOR
UNA COMPLURIUM INCLIT. COMITATUUM
TABULAE JUDICIARIAE ASSESSOR.

Is mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum ascendit.

Effigiem hanc Viri de Musaeo Patriae meritissimi aeri incidendam curaverunt Stephanus Horvát Antonius Nabiczky et Josephus Kiss Musaei Nationalis Hungarici Custodes.

98. MILLER JAKAB FERDINAND

idejét. S midőn én az intézet állapota iránt buzgón tudakozódtam, azt válaszolta, hogy erre nézve már megkapta ő fenségétől a rendszabályokat. Hogy én ezek után a rendszabályok után bővebben tudakozódjam, tiltotta ő fensége iránt érzett hódolatom és a beléje helyezett bizalom, a miben nem is csalatkoztam, mert mindenkor fenn fognak állani annak bizonyítékai, hogy ő fensége nagylelkű, fáradhatlan pártfogása nélkül semmi maradandót nem lehet létesíteni.

Éppen azért, a mit Uraságodnak a Múzeum új szabályzata felől írni tetszett, nem tartozik hozzám elbirálni, micsoda szabályok állapíttattak meg a Múzeum némely alkalmazottjára vonatkozólag, mert engem mindig megnyugtat az a benső érzés, hogy én mindenkor szolgálatára kívántam lenni drága hazámnak; továbbá ő felsége kegyelme, a melylyel a számomra kiállított oklevél erejénél fogva alapítványomat jóváhagyni méltóztatott, végre a mi jóságos nádorunk azon fáradhatlan igyekezete, a mivel az én csekély szolgálataimat az ő hathatós pártfogásával előmozdítani kívánja. Ezekre támaszkodva, véleményem szerint nekem csak ahhoz kell ragaszkodnom, a mit számomra és családom számára ő felsége kegyes diplomája biztosít. Már pedig ebben nem találni fel azt a megkülönböztetést, a mit Uraságod levelében a jótevők és alapítók közt tesz. Ellenkezőleg, itt világos szavakkal meg van írva, hogy életem fogytáig engem illet a kinevezési jog az őri, írnoki és szolgai állásra vonatkozólag, utódaim pedig kijelölési joggal fognak bírni, nemkülönben az is, hogy mindezek javadalmazásukat az egyetem alapjából nyerik.

Nem áll szándékomban azoknak dicsőségét kisebbíteni, a kik készpénzzel járultak a Múzeum alapjának növeléséhez, ellenkezőleg, minden igaz hazafi hálás szívvel veszi az irodalom és annak művelőiért hozott áldozatokat. Soha sem törekedtem arra, hogy mások érdemeit magamnak foglaljam le, sőt miként Uraságod nagyon jól tudja, gondom volt rá, hogy az adakozók nevei megörökíttessenek és a lapokban is közöltessenek stb.

Szerfelett örvendek tehát, hogy polgártársaim közt ezen inté-

zetnek annyi pártolója akadt és mindenkor örömömre fog szolgálni, ha azt hallom, hogy a hazának ajándékozott könyvtár sok ezerrel gyarapodott. Ennek daczára, dicsekvés nélkül mondhatom, hogy azt a mit hazámnak felajánlottam, drága pénzen szereztem meg magamnak, és az én arany és ezüst éremgyűjteményem talán nagyobb értékkel bír, mint sok más pénzalapitvány, a mit utóbb az intézet javára tettek. Nem akarom én ezeket kisebbiteni, mint már mondottam is, és nem is tettem volna ezt szóva, ha Ura-

Quod mihi adhuc dicendum est, Baronem [illegible] promissum sibi ab Ex^{tia} V^{ra} Epistolas [illegible] postulare; eademque etiam petere Caietanum Cattaneo, Directorem Numophylacii Regii Mediolanensis; ex defectu Exemplarium neutri servire potui. Superintendens praeterea Ecclesiarum Evangelicarum A. C. in Transilvania Exemplar pro Bibliotheca [illegible] evangelici urget Catalogi, uti quoque pro se ipso Supplementum III. Professor item [illegible] Franciscus Nagy, qui Bibliothecam [illegible] [illegible], ne [illegible], ut meam pro eo [illegible] Ex^{tiam} V^{ram} preces interponerem. [illegible] [illegible] Exemplar ex fundo Musei nationalis pro 150 f. [illegible], [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] Ex^{tiae} V^{rae} [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Excellentiae V^{rae}

Pestini
Die 10. Maii 1812

[illegible] Miller [illegible] [illegible]

99. MILLER LEVELE SZÉCHÉNYIHEZ.

ságod az én általam ajándékozottakat oly csekélyre nem becsüli és engem ennek folytán nem soroz többé az alapitók, hanem csak az adományozók közé.

A mit Uraságod a múzeumi alkalmazottaknál megkivántatandó képzettségre vonatkozólag ír, azt csak helyeselni tudom. Bár mindenkor szigorúan szem előtt tartanák ezeket. Különben, hogy én Uraságodban nem tettem rossz választást, saját levele is bizonyitja, a melyben elsorolja, hogy a mióta én a könyvtár őrévé kineveztem, a mai napig kegyelmes nádorunk által mennyi min-

denféle elismerésben és jutalomban részesült. Legújabb kitüntetéséhez is örömmel gratulálok.

A mi továbbá azt illeti, hogy a kinevezési jog mindjárt kezdetben vita tárgyát képezte úgy Bécsben mint Budán, én ugyan mitsem tudtam róla, de ha így történt is, csak annál nagyobb velem szemben ő felségének, a királynak kegyessége, hogy, bár ez ellen felszólalások történtek, ennek daczára a diplomát kiállítani és a Széchényi-Országos-Könyvtár említett tisztviselőinek kinevezési jogát reám ruházni kegyesen méltóztatott. Minthogy most ismételten, és pedig éppen Uraságod részéről (a ki pedig éppen ezen, akkor még világosnak, most pedig már kétségesnek mondott diploma erejénél fogva nyerte el mások elől az őri állást) kétségbe vonatik ezen kinevezési jog, szükségesnek látom, hogy ragaszkodjam a királyi diplomában foglaltakhoz, meg lévén róla győződve, hogy ő fensége ismeretes igazságosságánál és kegyességénél fogva nem akarhatja, hogy Uraságod által benyujtott bármely tervezet alapján megfosztassam a nekem kegyesen engedélyezett jogtól, sőt biztosra veszem, hogy ő fensége soha sem fogja senkinek megengedni, hogy felséges királyunk kiváltságlevele megsértessék.

Hogy a diploma — miként Uraságod írja — a sok záradék miatt nagyon visszatetszik, azon szerfelett csodálkozom, mert hisz ő felsége legkegyelmesebb parancsára állíttatott ki. Azonban ez sem aggaszthat engem. Mert van-e olyasmi, a mi mindenkinek tetszik, a mit nem bírálgatnak s a mire ne mondanák el mások, hogy ők ezt jobban, különbben végrehajtották volna? Ezt bizonyára Uraságod már nem egyszer tapasztalta, midőn tudományos munkáit az egyik kevésbbé, a másik jobban dícsérte, s midőn azt látta, hogy néha legjobb szándékai elé is akadályokat gördítettek.

Egyébként, a mint saját érdekemből is mindenkor az volt leghőbb kívánságom, hogy a Széchényi-Országos-Könyvtárnál mindig valóban irodalmi multtal biró egyének alkalmaztassanak, és e czélból Uraságod véleményét is ki fogom kérni, hogy kit

ajánl leginkább az őri állásra, most sem kívánok mást, mint hogy a folyamodványok hozzám benyujtatván, az engem megillető joggal, a szükséges képességekkel megáldott egyént nevezhessek ki. Erősen reménylem, hogy ő fensége is kegyesen be fogja látni és elismerni, hogy senki sem fog rendelkezni őrré történt kinevezése idején azonnal azokkal a tökéletességekkel, a melyeket csak huzamosabb idő és hosszabb gyakorlat árán lehet megszerezni, és — bocsánat őszinteségemért — Urasagod sem rendelkezett ezekkel, midőn őrré lett, bár igazán nagy képzettséggel bírt.

Fájó szívvel kell felemlítenem azt is, hogy azok a kisérletek, a melyek — bizonyára ő fensége tudtán kívül — történtek, hogy a nekem adományozott jog megsemmisíttessék, elijesztenek attól, hogy a mit halálom után, utódaim nem csekély megterheltetésével az intézet javára és gyarapítására terveztem, végre is hajtsam, de másokat is el fognak ijeszteni hasonló alkotásoktól, ha azt fogják látni és hallani, hogy még a királyi intézkedések sem tartatnak meg.

Attól a tudattól, hogy helyesen cselekedtem, hogy az országos könyvtár létrehozásával szeretett nemzetem dicsőségét, az ország javát, polgártársaim üdvét és az irodalom fejlődését én is előmozdítottam valamivel, és hogy ezzel másoknak is példát adtam, senki sem fog megfoszthatni. Ha vannak is, a kik ezt nem ismerik el, vagy legalább azt a csekély értéket, a mit én a hazának áldoztam, még jobban igyekeznek kisebbíteni, lesznek olyanok is, a kik több elismeréssel fognak itélni.»

Ugyanakkor a főherczeg-nádornak is írt:

«Értesülvén a lapokból arról, hogy Millert, a kit én a nekem kegyesen engedélyezett és az 1802 november 12-ikén[1] kiadott királyi kiváltság-levélben megerősített jogomnál fogva a Széchenyi-Országos-Könyvtár őréve kineveztem, fenséged a Muzeum igazgatójává tette, lehetetlen, hogy ne kívánjak magamnak szerencsét

[1] 1812 julius 1-én.

ahhoz, hogy ezen kitüntetés azt a férfit érte, a kire az intézet alapitásakor az én választásom is esett, mely választás így fenségednek jóváhagyását megnyerte. Megnyugtatva ezen tudat által és meg akarván felelni fenségednek a Nemzeti Múzeum iránt tanusitott fáradhatatlan gondoskodásának a jövőben is, azon kéréssel keresem fel, méltóztatnék a Széchényi-Országos-Könyvtár őrének kinevezésében kegyessége és bölcsességével, s azzal a jóakarattal, melylyel a haza üdvét előmozdítani mindenkor kész, segítségemre lenni.

Tudom, fenséges uram, hogy polgártársaimmal szemben sem mívelhetnék kedvesebb dolgot, mintha ezen állás betöltésénél annak a szándékát is teljesitem, a kinek a mi javunkat akaró jóságos lelkületét mi élők tapasztaljuk, utódaink pedig hálás kegyelettel fogják emlegetni. De egyúttal a nekem kegyesen engedélyezett kinevezési joggal is biztosabb akként élnem, hogy ott keressek tanácsot, a hol a haza szerencséjének forrása van és a honnan az ország üdve származik. Ez volt az én erős reménységem már akkor is, a midőn azon csekély ajándék elé, mit hazámnak felajánlottam, annak a képét helyeztem, a ki egyedül volt arra hivatva, hogy az intézetet díszítse, fejleszsze és neki állandóságot biztosítson, semmi egyebet nem kérvén a királyi kegytől számomra és utódaim számára, mint hogy életemben én nevezhessem ki az őrt, az írnokot és a szolgát, utódaim pedig ajánlási joggal birjanak ezekre nézve. Midőn tehát fenségedtől tanácsot, igazságszeretetétől pedig bocsánatot kernék, még azt akarom fenséged előtt elpanaszolni, hogy Miller igazgatónak leveléből a legnagyobb szívbéli fájdalommal értesültem arról, hogy még 1807-ben azt jelentették fenségednek, miszerint én a könyvtárt semmiféle adományban nem részesitettem, hogy tudom a könyvtár vezetésére az én házi embereimet alkalmaztam és Miller úrral úgy bántam, mintha azoknál alábbvaló volna.

Fenséges cs. és kir. Herczeg! Lelkiismeretem tanúskodik a mellett, hogy hiúságból és öndicsőségem kereséséből soha sem tettem semmit sem, következőleg a könyvtárt sem ily czélból

hoztam létre. Nem hiúság vezet most sem, a midőn a névtelen rágalmazóval szemben kijelentem és fenségedet alázatosan arra kérem, méltóztassék kegyesen megengedni, hogy hiteles okmányokkal kimutathassam, mit tettem én, kivált a könyvtár alapításának első éveiben annak gyarapítására, mennyi bizalommal bocsátottam bútorokat és költséget egyaránt e czélból Miller rendelkezésére és miképen igyekeztem neki kezére járni, a menynyiben erőm ezt engedte, hogy milyen indokok vezettek engem, a mikor nem házi embereimet, hanem egyedül gyermekeim nevelőit, a kiket mindenki mint képzett, kifogástalan, alkalmas egyéneket ismert, alkalmaztam. Fájó lélekkel venném, ha fenséged, a ki hiszem hogy ismeri lelkemet, hogy ez mindenre kész, a mi a király és ország javára szolgálhat, abban a dologban artatlanul és kihallgatás nélkül elitélt volna, a miben a haza díszére és polgártársaim hasznára az első követ tettem le, társaimat az anyagiak összeadására hívtam fel, és a kinek az épület befejezésére fenségedet megnyerni másokkal együtt egyedüli óhaja volt és marad.»[1]

Erre a levélre a válasz késett. Öt hét elteltе után Széchenyi újból a főherczeg-nádorhoz fordult:

«Bátor voltam Millernek a Nemzeti Muzeum igazgatójává történt kineveztetése alkalmából arra kérni fenségedet, hogy engem a nemzeti könyvtár őrének kinevezésében bölcs tanácsaival megsegíteni kegyeskedjék. Miután erre választ meg nem kaptam, ezt nem tulajdoníthatom másnak, mint annak, hogy levelem elveszett; bátor vagyok ezért multkori levelem másolatát mellékelve, kérésemet ismételni.

Midőn a nemzeti intézet felállításához ő felségének legmagasabb beleegyezését bátor voltam kikérni, az volt egyedüli czélom, hogy ő felsége hatalma és fenséged védnöksége alatt az én szerény példám által serkentve, mások is gyüjteményeiket, a melyek az ország lakosainak dicsőségére, javára szolgálnak, ezen intézet közvetítésével a hazának ajándékozzák.

[1] 1812 junius 30-ikán.

«Bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy ő felségének és fenségednek a képeit helyeztem el az intézetben annak díszéül, dicsőségeül, állandóságának zálogául. Távol állott tehát tőlem minden hiúság, minden vágy a dicsőség után, és nem lehet gyanusítani azzal, hogy az intézet igazgatását fenségednek kívántam fentartani és nem kértem egyéb befolyást az intézetre, mint 1. hogy életem folyamán saját költségemen szerzett gyűjtemények beszerzésével és a katalogusok kiadásával az intézet fejlesztéséhez hozzájárulhassak; 2. hogy míg élek, jogom legyen gyermekeim nevelőit, őket méltó jutalomban részesítendő, az őri állásra, másokat az írnokságra és szolgának kinevezni, utódaimnak pedig ugyanezen helyekre kijelölni, és végre 3. hogy példát adandó családom későbbi tagjainak arra, hogy nyomdokaimon haladjanak, legyen szabad azt, a mit a hazának ajándékoztam és még ezentúl is, életemben vagy halálom után felajánlani fogok, egy kőtáblával megjelölni, a melyen a következő felirás álljon:

«Francisco II. Aug. Hung. Rege
Josepho Archid. Austr. Prorege,
Bibliotheca Hungarica
Familiae Comitum Széchényi
Patriae Sacrata
Anno M.D.CCC.II.»[1]

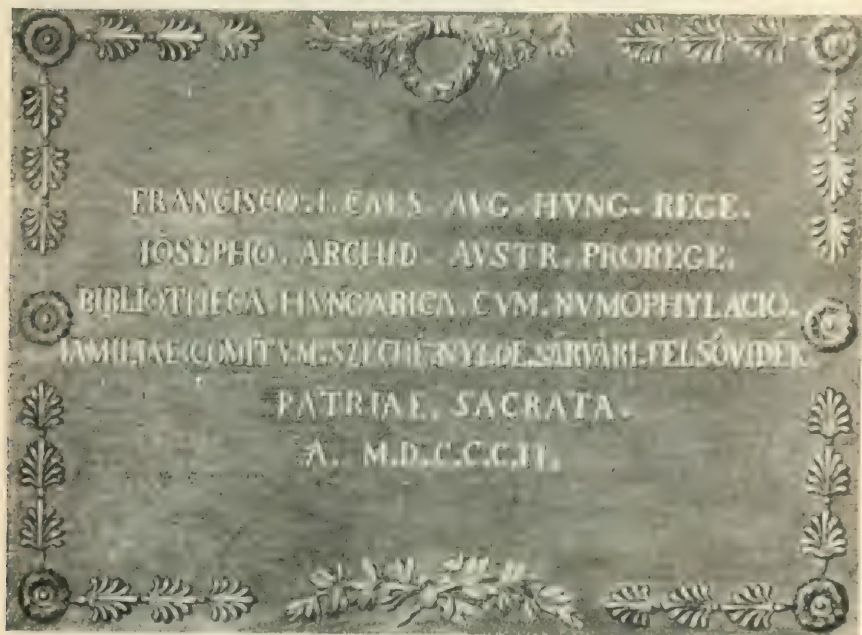
mely felirásban keresztnevem kihagyása által igyekeztem elkerülni, hogy a hiúság avagy saját dicsőségem keresésének gyanújába keveredjem, sőt azt is megakadályoztam, hogy a kőtábla, bár erre gyermekeim többször kértek, és a diploma ötödik pontjában engedélyezve volt, még életemben megjelölje azt a csekélységet, a melyet a hazának áldoztam.

Ebben a három dologban, a melyet a királyi decretum is engedélyezett számomra, bizonyára nem fog találni fenséged méltányossága semmit, a mely vagy sérelmes és hátrányos lenne

[1] II. Ferencz császár, Magyarország királya és József főherczeg nádor idejében a Széchényi grófok családjának könyvtára a hazának szenteltetett. Az emléktáblán e felirat némi változást szenvedett, mint az az itt közölt képen látható.

az intézetre, vagy engem és az én tiszta szándékaimat helyezné ferde világításba. Újból bizalommal esedezem tehát fenségednél, kegyeskedjék a Miller helyére állítandó egyének nevét, a kikben fenséged is megbízik, a kinevezés czéljából megírni.» —

Az ügy soká függőben maradt. Horvát István ideiglenesen átvette ugyan a könyvtárőri teendőket, de véglegesen csak 1815 deczember 7-ikén, a főherczeg-nádor által «sok kiváló egyénnek

100. A SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR EMLÉKTÁBLÁJA

és az alapitó gróf Széchényi Ferencznek ajanlatara» neveztetett ki.

Széchényi tehát nem ragaszkodott mereven a jog álláspontjához. Kerülte az összeütközést József nádorral, kinek a Múzeum ügye és az ő személye iránt szüntelenül tanusitott joakarata ezt az áldozatot megkövetelte töle. Együttmüködésük ezentul is zavartalan maradt.

Az 1818-ik év őszén Széchényi gróf a Bécsben időző József főherczeggel közlé, hogy a világirodalom klasszikusainak mun-

káiból álló soproni könyvtárát a Múzeumnak kívánja átadni, a végből, hogy az elárusíttatván, a befolyó összegből a múzeumi tisztviselők fizetésének emelésére szolgáló alap létesíttessék; kérte egyúttal, hogy az átvétel és elszállítás végett Horvát István Sopronba küldessék.

A nádor azonnal megtette a szükséges rendelkezéseket.[1]

Horvát István eljárt a megbizatásban. Átvette a 9205 kötet könyvből és tetemes mennyiségű rézmetszetből álló készletet, a melynek értékét 34,002 forintra becsülte.[2] Azonban a mikor jelentéstétel végett 1819 elején Bécsbe, Széchényihez ment, itt azt az óhajtását terjesztette elő, hogy a könyvgyűjtemény legnagyobb része ne bocsáttassék árúba, hanem mint segédkönyvtár, a magyar könyvtár mellett tartassék meg.

Széchényi ezen javaslat elfogadásától nem idegenkedett. Abból a felfogásból indulván ki, hogy «a Nemzeti Múzeum köre sokkal szélesebb, semhogy azt a hazai tudományosság határai közé szorítani lehetne», és attól az óhajtástól vezéreltetvén, hogy «szeretett hazájában az egyetemes tudományosság művelését is elő mozdíthassa» kijelentette, hogy, ha a főherczeg-nádor a tervhez hozzájárul, abban ő is megnyugszik.[3]

Ugyanakkor a főherczeg hozzájárulását valószinűnek tartván, elkészítette az új adománylevelet. Ebben a következőket állapította meg: a két könyvtár mindig külön kezeltessék; a többes példányok és a segédkönyvtárban felesleges munkák árusíttassanak el, a megtartandók becsültessenek meg; mindkét értékről, mintha készpénzt adna át, az országos pénztár nyugtatványt állítson ki; az elárusításból befolyó összeg kamatai, és a mikor a Múzeum körülményei meg fogják engedni, a megtartott könyvek becsértének kamatai is, a Széchényi-család által kinevezett tisztviselők fizetésének javítására fordíttassanak; ha az alap bár-

[1] 1818 november 4-ikén Széchényihez és Horvathoz intézett iratai az országos levéltár nádori osztályában.

[2] 1819 február 20-iki jelentése. A családi levéltárban, I. 13. II. 104. sz.

[3] 1819 január 15-ikén a főherczeghez írt levele a nádori levéltárban.

mikor a nádor és a helytartótanács kezelése alól elvonatnék, avagy a könyvtár külföldre szállíttatnék, a kamatokat családi ösztöndíjak gyanánt kell kiszolgáltatni; az adománylevélhez a királyi jóváhagyás eszközöltessék ki.

«Miként eddig» – ezek az adománylevél zárósorai – «minden igyekezetemet oda irányoztam, hogy szeretett hazámnak és

[illegible] HORVÁT ISTVÁN

honfitársaimnak, a mennyire tőlem telik, a kultura segédeszközeit, a nemzet díszének és dicsőségének előmozdítására, rendelkezésükre bocsássam: ezen segédkönyvtár gyarapítására ezentul is minden alkalmat fel fogok használni.» [1]

Mivel a főherczeg késett elhatározását közölni, május 3-ikán Széchényi Ferencz sulyos és hosszadalmas betegeskedésére utal-

[1] A nádori levéltárban.

Qualitercunque [illegible] conditionem, [illegible] Conservatione horum omnium in Museo Nationali collocata Objecta exceptis, quae sic majori Publico attentio et honores Instituto huic Nationali [illegible] Directorem Musei levitatis solum, et moderationis Manipulationis Culpa gravari censeo, [illegible] Revisione Librariae hujus Bibliothecae [illegible] producturum, quod [illegible] Damni eidem ac fundo ex Intentione Excellentiae Vestrae e librorum Divenditione creando, illatum fuerit ac primo obtutu censebatur, hunc enim virum alias semper pro Emolumento Instituti zelantem expertus sum.

[illegible] in reliquo [illegible] propensione persisto

Excellentiae Vestrae

Budae die 1 Novembris 1820

Benevolentissimus

Josephus Palatinus

Excell. D. Cubicul. Regal. Magistro Comiti Francisco Széchényi

102. JÓZSEF NÁDOR LEVELE SZÉCHÉNYIHEZ

pretii, libere quoque et libere [illegible]

Quod vero Serenitas Vestra Caesareo-Regia [illegible] Bibliothecarum, tam Regnicolaris quam [illegible] sapienti providentia decernere et confirmare dignata fuerit, humillimas, [illegible] ago gratias.

Quae [illegible] Bibliothecae [illegible] Hungaricae [illegible] et accurate [illegible] Bibliothecae Regnicolaris [illegible] Müller [illegible] Horváth [illegible]

[illegible] Serenitati Vestrae Caesareo-Regiae gratias devotus [illegible] Veneratione [illegible]

Serenitatis Vestrae Caesareo-Regiae

Viennae
die 26. Novemb.
[illegible]

[illegible]

103. A SZÉCHENYI ÚJABB ADOMÁNYÁRÓL SZÓLÓ ALAPÍTÓLEVÉL

ván, előadta, hogy még «halála előtt» tudni óhajtja, hogy miképen rendelkezik az újabban Sopronból Pestre szállított könyvtár iránt. Miután választ nem kapott, július 3-ikán és augusztus 20-ikán megismételte kérését.

Szeptember 4-ikén a főherczeg kamarásától, Beckers gróftól rövid levelet kapott, mely arról értesíti, hogy a nádor méltányolja az ő «fenkölt szellemű szándékait» és az ügy elintézésének útjában álló akadályok elhárításán fáradozik. Ez a kitérő, inkább nyugtalanító mint megnyugtató közlés mélyen elkeserítette a grófot, a ki ennek daczára több mint másfél hónapig türelmesen várakozott, de azután negyedízben sürgette a döntést, azzal a megható nyilatkozattal, hogy «erőinek hanyatlásában a közeledő halál előhírnökét kell látnia».

A főherczeg ekkor végre megszánta a sírja szélén álló főurat és november 1-én levelet intézett hozzá, melynek hangja és tartalma alkalmas volt arra, hogy a késedelem-okozta keserűségért kárpótlást nyujtson.

«Minél nagyobbak» — így ír sajátkezűleg fogalmazott levelében — «Excellentiádnak érdemei, a melyeket, mióta a közpályára lépett, Magyarország művelődésének ügye körül szerzett; minél inkább fogja az utókor Excellentiádnak a hazai irodalom érdekében hozott áldozatait és másokat utánzásra serkentő nemes példáját méltatni: annyira óhajtottam volna én is Excellentiádnak a Nemzeti Múzeum gyarapításában újból tanusított készségét viszonozva, Excellentiád ... leveleire válaszolni és ebben az ügyben nézeteimet előadni. Őszintén bevallom, a késedelem nekem is kellemetlen volt. Ezt részint a hivatalos teendők, melyek másfél esztendeig tartó távollétem alatt felhalmozódtak, és az intézkedések, melyeket ő felségeik magyarországi látogatása szükségessé tettek, részint a Nemzeti Muzeum igazgatójának a kérdéses ügyben tanusított pontatlansága és Excellentiád előtt ismeretes léhasága okozták. Mindez, remellem, ki fog engem

[1] 1820 januarius 15-ikén ugyanott.

menteni és Excellentiádat arra fogja késztetni, hogy a késedelmet rossz néven nem veszi.»

Az ügy érdemére térvén át, kijelenti, hogy a könyvtár eladásának és a befolyó összegből a múzeumi tisztviselők ellátására szolgáló alap létesítésének tervét nem javallja; mivel egyrészről reméli, hogy a múzeumi tisztviselőkről az ország kellően fog gondoskodni; másrészről egy segédkönyvtár mind a múzeumi tisztviselőknek, mind az olvasóközönségnek nagy szolgálatokat fog tehetni. Ennélfogva csakis azon munkák eladását ajánlja, melyek a múzeumi könyvtárban már megvannak vagy a segédkönyvtárban fölöslegesek. Az eladásból befolyó összegből az adományozó által kijelölt czélra szolgáló alap fog létesíttetni.

Hasonlag az adományozó által formulázott egyéb föltételekhez hozzájárult a nádor, a ki ekkor egyszersmind a királyi jóvahagyást kikérte.

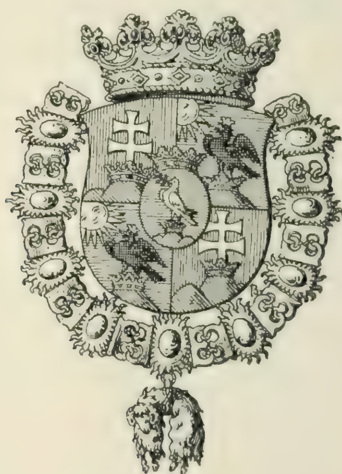
A nádor levele megtette a várt hatást.

«Szóval ki nem fejezhetem» — válaszolja a gróf november 30-ikán — «azt a határtalan örömet és hálás érzést, melyet császári királyi fenséged november 1-én hozzám intézett kegyes levele lelkemben keltett. Örvendek, hogy császári királyi fenséged nem csupán kegyelmesen fogadta segéd-könyvtáramnak dicső hazám díszére, polgártársaim hasznára s az irodalom előmozdítására tett felajánlását; hanem a legmagasabb helyen is méltóztatott közbenjárni, hogy ő felsége legmagasabb beleegyezését kegyelmesen megadja. Ily módon császári királyi fenséged jósága által mindkét óhajom megvalósíttatván, legmélyebb hálámat fejezem ki császári királyi fenséged előtt.» Adománylevelét a nádor javaslatainak megfelelően mindenhol módosítva, az így átalakított oklevelet a királyi jóvahagyás kieszközlése czéljából a nádor elé juttatja. Kijelenti végül, hogy a könyvek elárusítása ügyében a múzeum igazgatójával egyáltalában nem folytatott levelezést, s bízik abban, hogy a meggondolatlanul eladott könyvek még visszaszerezhetők a vevőktől.

A módosított adománylevelet a nádor deczember 12-ikén

fölterjesztette jóváhagyás végett az udvarhoz, a grófnak pedig köszönetet mondott «nagylelkű és jelentékeny adományáért, a melylyel hazafiúi buzgóságból és a magyar nemzet kulturájának emelésére czélzó törekvéseitől és szeretett hazája iránt viseltető szeretetétől vezérelve, nemcsak a haza díszét és polgártársai javát, hanem a komoly irodalmi munkálkodást és a tudományosság elterjedését is előmozdítja»; biztosítván őt, hogy szándékai valósítására különös gondot fog fordítani.[1]

[1] Ezen levelezés a családi levéltárban, I. 13. II. 110—113. jelzés alatt.

104. GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ CZÍMERE.

HATODIK KÖNYV

A CSALÁD

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZNÉ 1816-BAN.

(A születésnapi emlékalbum czimképe.)

105. GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ ÉS NEJE.

I.

A POLITIKAI ÉLET zivatarokban nem szűkölködő tengerén, hányattatásai közepett, Széchényi Ferencz a zavartalan béke és a tiszta boldogság kikötőjét találta föl családja körében.

A lelkek nemes összhangzásából fejlődött benső viszonya hitveséhez az évek multával mind szorosabbá lett. A gyermekek a szellem és szív kiváló tulajdonságait örökölve szüleiktől, a testi erő és megnyerő külső megjelenés kedvezéseivel is ékeskedve, a legszebb reményekre jogosítottak.

Korán kezdettek a szülei házból kiszállani, új családokat alapítani.

Lajos alig töltötte be tizennyolczadik esztendejét, mikor 1799-ben nagynénje prágai házánál szerelemre gyuladt a cseh arisztokráczia egyik előkelő családjának sarja, Clam-Gallas Alojzia grófkisasszony iránt.

Az apa nem ellenzé, hogy fia kövesse szíve sugallatát és külföldi hölgygyel lépjen házasságra; de kívánta, hogy ez előbb

a magyar nyelvet sajátítsa el. Egy Angyalfi Mátyás nevezetű tehetséges, művelt magyar ifjú — ki később a keszthelyi Georgikon tanára lett — küldetett Prágába, a honnan növendéke előmenetele felől jelentéseket kellett küldenie.[1]

Az ifjú pár a menyegzőt 1801 tavaszán ülte meg, és már a következő évben első fiuknak Jánosnak születésével a nagyapai örömökben részesítette Széchényi Ferenczet.

Ennek idősbbik leányát, Francziskát, 1802 őszén vezette oltárhoz gróf Batthyány Miklós, a mely nász megünneplésére Belnay György, a pozsonyi akadémia történelem-tanára «Magyar Elise» czímű munkáját a menyasszonynak ajánlotta.[2]

Az ifjabb leány, Zsófia, 1807-ben gróf Zichy Ferdinánd neje lett.

E közben a második fiú, Pál befejezte Tibolth Mihály vezetése alatt tanulmányait. A harmadiknak, Istvánnak nevelését az apa Liebenberg Jánosra bízta, ki noha szlavóniai német családból származott,[3] nyelvben és érzésben magyar volt.

Az 1801-ik év őszén kiállított kötelező iratában hatezer forintnyi jutalmat biztosított neki akkorra, a mikor tizenegy év letelte után a nevelést befejezte.[4] Számára részletes programmot dolgozott ki, és fentartotta egyúttal magának, hogy a nevelés és oktatás vezetésében személyesen is részt vegyen.[5]

«Mely szerencsésnek tartom magamat,» — írja neki egy ízben Liebenberg — «hogy kegyelmes uram az utolsó fiára fordított gondját velem felosztani és annak egy részét reám bízni méltóztatik. Szerencsésnek mondom magamat, mert fáradozni Excellentiád szemei előtt, a ki maga mindig példát mutat mindenben, a munkát oly igazán becsüli, alattvalóihoz oly kegyes, és hogy engem boldoggá tegyen, jövendő sorsomról oly nagyszívűséggel gondoskodott, — fáradozni, mondám, Excellentiád szemei előtt

[1] A családi levéltárban fenmaradtak 1800 február 19 és április 20-ikán kelt jelentései.

[2] Belnay erről 1802 október 5-ikén értesíti Széchényi Ferenczet.

[3] Szinnyey, Magyar írók, VIII. k. 37. l.

[4] 1801 október 14-ikén.

[5] Ezt az imént idézett kötelező irat említi.

egy oly drága úrfi mellett, kiben a kegyes természet minden adományit bő kézzel öntötte és a ki a legnagyobb várakozásokra is bizodalmas reménységet nyújt, bizonyára szerencse, és ezért fog mindétig is, míg élek, a háladatosságnak tiszta lángja lobogni.»[1]

Mellette Poupar Antal franczia pap mint franczia és olasz nyelvmester működött. Révai Miklós pedig, ki akkor már a pesti egyetemen a magyar nyelv tanszékét foglalta el, arra vállalkozott, hogy Széchényi Istvánnak, pesti tartózkodása alatt, az «architecturából» adott oktatást.[2]

Istvánnal együtt nevelkedett unokaöcscse, gróf Forgách Pál, kit – mint láttuk – Széchényi Ferencz mintegy fiául fogadott, úgy, hogy őt ez leveleiben mindig «kegyes atyám» czímmel szólította meg.

Becsvágyuk élesztése végett Széchényi Ferencz úgy rendelkezett, hogy czenki tartózkodásuk alatt a falu iskolájának tanulói közül néhányat ők vegyenek át oktatás végett.[3] Mikor pedig félévenként vizsgálatot kellett tenniök, a magyar irodalom kiváló munkásait hívta meg a vizsgáló-tiszt betöltésére.

Ezek egyikének, Kresznerics Ferencznek, a jeles nyelvtudósnak fönmaradt levele élénken tükrözi vissza azt a benyomást, a melyet a nevelés eredményei reá tettek.

«Különös szerencsémnek tartom,» – írja 1807 június 20-ikán Széchényi Ferencznek – «hogy kegyelmességed velem parancsolni és nagy reménységű fiainak a múlt oskolai félesztendőre szolgáló kikérdeztetéseket én reám is bízni méltóztatott, mert azon kívül, hogy csekély szolgálatomat tehettem, olly örömben részesűltem, mellyet egyedül az a tanító érezhet tellyes mértekben, kinek a tanításban tett minden súlyos fáradozásai csak akkor édesűlhetnek meg, ha a tanítványnak kellemetes és nyomós feleleteibül hazánknak jövendő boldogságát képezheti, reme-

[1] 1803 deczember 27-ikén.

[2] Ezt Széchényi István 1803 november 29-iki leveléből tudjuk.

[3] Ezt Forgách Pálnak 1801 augusztus 25-ikén Czenkről Széchényi Ferenczhez intézett leveléből tudjuk.

nyeit láthatja. A mi bizonyságtételeink igazat tartanak. Egyébb-ránt is az egész nevelésnek intézete olly helyesen ki van szabva, olly bölcsen elrendelve, hogy azt mindazok, kik az illyen dolgot

106. GRÓF SZÉCHÉNYI PÁL.

közelebbrül ismérik, méltán csodálhatják, mint remek-munkáját az otthonos nevelésnek. A jól kiválasztott nevelők, a kéznél levő mindenféle tanítók, nagy reménység a nevendékekben, a könnyű elme, indúlatos hajlandóság a nevelőikhez, a tudományokhoz, a

jóhoz, kellemetesség, szelídség, jó idején béoltatott magva a jótévőségnek, a sokat ígérő nagy bimbók, mellyek már is bőven fakadoznak; a nagy példák, mellyeket nagy lelkű szüleikben,

107. GRÓF SZÉCHÉNYI PÁLNÉ FIÁVAL, ANDORRAL.

elmúlt dicső őseikben látnak; helyben a kies csendesség, hol a Musák vígan tartózkodnak, mulat az ártatlanság; a koránkelés, a kiszabott ideje a tanulásnak, a sok együgyű mulatságok, mellyeket az áldott természetnek kinyitott kebele minden lépten muto-

gat; a szüntelen való foglalatosság; és ezzel az unalomnak, a restségnek számkivetett helye, a csinos rendtartás. Mindezek és több illyenfélék, valamint egy részrűl a fő elrendelőnek bölcses-

108. GRÓF ZICHY FERENCZNÉ.

ségét mutatják, úgy más részrűl a nevelésnek legkívánatossabb gyümölcseit már is éreztetik. Örüllj nagy hazafi, nagy üdőkre meg van vetve boldogságod! Bár minden magyar atya sinór-mértékűl vehetné ezen remek-nevelést. Bár által látná mindenik, hogy

gyermekeinek nagyobb kincset nem hagyhat, mint a jó nevelést! – Éltessen sokáig az ég, és adjon erőt, hogy ezen kétséges kimenetelű időkben, mellyekben a jó vézérlésre leginkább szük-

109. GRÓF BATTHYÁNY MIKLÓSNÉ

sége vagyon hazánknak, a közboldogságot azon lélekkel, mellyet országunk első és legérdemesebb tisztviselője, Szaluszti tűzzel mondott beszédjével gerjesztett, hatalmas pártfogásoddal támogathasd, fogd pártúl a magyar nyelvet is, el hitetvén mint bizonyos

igazságot, hogy csak addig tarthatja lételét akármelly nemzet is, meddig a nyelve fennáll. Az a hatalmas romai nemzet, melly hajdan fél világnak parancsolt, fenn van most is, mert egyszerre a semmiségnek kebelébe nem térhetett, de mivel a nyelvét elvesztette, elvesztette polgári lételét is, és meg szünt nemzet lenni. De hová is ereszkedem, bocsánatot a hazafiúi elragadtatásrúl. Ezek mind a czenki kedves érzéseimnek a következései.»

Ennek a levélnek kiváló érdeket kölcsönöz az a körülmény, hogy a legelső tudósítást tartalmazza Széchényi Istvánról, ki ekkortájt lépett tizenhatodik évébe.

II.

A nevelési programm, a mely még négy évre terjeszkedett ki, nem volt teljesen végrehajtható. Nagy európai események Istvánt korábban és másképen, mint atyja tervezte volt, vezették a nyilvános élet terére.

A Napoleon által és ő ellene viselt háborúk válságos küzdelmei uralkodtak akkor a szellemek fölött és kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy eszményi irányú ifjak szemeiben a katonai pályát úgy tüntessék föl, mint a mely mind a haza és a trón iránti kötelességek teljesítésére, mind az egyéni becsvágy kielégítésére a legkedvezőbb alkalmat nyujtja.

A családi hagyományok hatalma is érvényesült abban, hogy miként a hétéves háborúban Mária Terézia mellett három Széchényi szállott síkra: 1809-ben Széchényi Ferencznek mind a három fia állott Ferencz király zászlója alá.

Pál és István az 1808-ik év végén közölték atyjukkal, hogy erős vonzalmat éreznek a katonai pálya iránt, a melyet élethivatásul óhajtanak választani. Ferencz gróf nem tett kifogást, de föltételül tűzte ki, hogy egyelőre mint önkéntesek lépjenek a hadseregbe, és csak miután «mind a katonai kötelességekkel

megismerkedtek, mind testi és lelki képességeiket tapasztalatilag próbára tették», szenteljék magukat véglegesen a katonai pályának. Ugyanakkor, az ő kérésére, a vele baráti viszonyban álló

110. GRÓF SZÉCHÉNYI LAJOS

Gomez altábornagy néhány kiváló képzettségű katonatisztet megbízott, hogy a fensőbb katonai tudományokba avassa be az ifjú grófokat. Ezek olyan gyors előmenetelt tettek, hogy az

altábornagy 1809 marczius elején a vezérkari szolgálatra képeseknek ítélte őket.[1]

Ebben az időben Ferencz király és szövetségesei készületeket tettek újabb hadjáratra Napoleon ellen, és a megelőző évben tartott országgyűlés végzése alapján a magyar nemesség közfelkelésre hívatott föl.

A törvény értelmében mindegyik nemes családnak csak egy tagja volt köteles a fölkelésben részt venni. Széchényi Ferencz elsőszülött fia, a huszonnyolcz esztendős Lajos gróf a családját terhelő kötelességet átháríthatta volna ifjabb testvérei egyikére; de ezt nem tette, mint százados, a sopronmegyei fölkelő csapatba állott be.

Pál és István érdekében atyjuk József nádorhoz, mint a fölkelő sereg főparancsnokához fordult azzal a kéréssel, hogy őket, mint önkénteseket, tiszti ranggal vegye föl a vezér-táborkarba, a melynek Gomez altábornagy lévén a főnöke, az ő felügyeletében — úgymond — atyai szíve teljes megnyugvást találna; míg csapatszolgálatnál az ifjak annak a veszélynek volnának kitéve, hogy rossz társaságba keverednek; a tiszti rangot pedig «nem büszkeségből kéri számukra, hanem azért, hogy becsületérzésüket fokozza.»[2]

Azonban a főherczeg azt válaszolta, hogy a táborkarnál csak olyan tisztek alkalmazhatók, a kik a szolgálatban szükséges elméleti és gyakorlati szakismereteikről máris tanúságot tettek; azt ajánlotta tehát, hogy ifjabb fiait valamelyik vármegyei felkelő csapatnál neveztesse ki tisztekké.[3]

Széchényi Ferencz nem követte ezt a tanácsot. Megmaradt szándékánál. Bécsbe fordult, Károly főherczeghez, ki mint «generalissimus», a felkelő sereg legfőbb vezérletét is kezei között összpontosította. Ez április 6-ikán Pált és Istvánt főhadnagyokká nevezte ki és a fölkelő sereg táborkarához rendelte be.

[1] Ezeket Széchényi Ferencz mondja el 1809 márczius 20-ikán József nádorhoz intézett levelében.

[2] 1809 márczius 20-ikán. Országos levéltár, nádori osztály, 1809/564 sz.

[3] 1809 márczius 26-iki levele. Zichy Antal, Gróf Széchényi István levelei szülőihez. (Budapest, 1896.) 23. l.

A két ifjú tiszt azonnal megkezdette szolgalatát. Atyjuk éber gondossággal kísérte őket a távolból és közvetlen fölebbvalóikkal leveleket váltott.[1] Fönmaradtak úgyszólván teljesen azok a

III. GRÓF SZÉCHÉNYI ISTVÁN.

levelek is, melyeket Széchényi Istvan az ő taborozasaiból szüleihez intézett. Sajnos, az ő leveleik nem reszesültek ebben a szerencsében.

[1] Ugyanott, 25–31. l.

III.

A legnagyobb magyar ezen legelső levelei nemcsak az ő szellemi fejlődésére vetnek világosságot, hanem egyúttal felderítik azt a viszonyt, a mely Széchényi Ferencz házánál a szülők és a gyermekek között fennállott, és azt a szellemet, melyet amazok ezeknek lelkébe oltani igyekeztek.

Az a viszony patriarchális természetű volt. A szülők igénybe vették összes jogaikat, érvényesítették teljes tekintélyüket; de viszont teljesítették minden kötelességüket. A gyermekek a leggyengédebb szeretettel csüggtek szüleiken; de soha sem feledkeztek meg arról a mély tiszteletről, melylyel irányukban tartoztak és föltétlenül meghódoltak akaratuknak.

István az ő (német nyelven írt) leveleiben, mint főhadnagy, több éven át (1812-ig) következetesen így szólítja meg szüleit: «Nagyságod, legjobb, legkedvesebb atyám!» «Nagyságod, legdrágább anyám!» Minden levél végén áldásukat kéri.

Mielőtt első ízben elhagyná szüleit, megható levélben vesz tőlük búcsút.

«Legforróbb hálámat,» — úgymond — «melyet szívemben érezek és míg élek, érezni fogok, korlátozott nyelvem nem bírja kifejezni. De nem is keresem a czifra szavakat, a melyek talán másoknál igen, szüleimnél nem ajánlhatnának. . . . Tettekkel akarom hálámat bebizonyítani. Igyekezni fogok minden módon szüleimnek örömet szerezni és mindent elkerülni, a mivel őket megszomoríthatnám. Boldogságom mértékét az ő megelégedésük fogja megszabni. Az állásnak, a melynek életemet szentelem, becsületére kívánok válni. Mindenem a mi van, vérem és életem, királyomé és hazámé. Csak az a tudat, hogy mindig becsületesen és tisztességesen járok el, maradjon nékem. A mit szüleimtől tanúltam, azt tisztelni és követni fogom. Erényesen cselekedni, — legyen jelszavam. Ha majd sok esztendő múlva, miután Isten

segítségével a világon vándorlásomat befejeztem és a czélnál, Istennél jó szüleimmel újból összejövök, s ott mindnyájan találkozunk, miután a lélek földi hüvelyét letettük, megdicsőült lelkünkkel gyönyörteljes boldogságban fogjuk őt örökké dicsőíteni. Mivel azonban még a földön élünk, kell, hogy az útat, a melyet legjobb szüleink a ránkhalmozott jótéteményekkel és példával, melyet a vallás és erény követésére adtak, maguknak törtek, mi is megtaláljuk és híven kövessük, bizonytalan és a czélhoz nem vezető útaktól távol tartsuk magunkat. Szépen megmaradunk az egyenes úton; az országút, a melyen oly sok keresztény embertársunk már járt, a legjobb. Nem a hírlapok és divatok újdonságait fogadjuk el; mint a régi boldog keresztények, megmaradunk vallásunknál, Istentől félünk és benne bízunk; nem gondolunk azzal, a mit ügyes felvilágosultak [1] elénk állítanak, és szemfényvesztéseikkel nem törődünk. Így könnyen viseljük az élet szenvedéseit és biztosan találkozunk a czélnál. Oly biztosan jutok el ide, mint legjobb szüleim. Most csak az apai áldásért esedezem és azért, hogy becsületes magaviseletemben bízzanak. Nem fogok szüleimnek gondot okozni; örökké legjobb atyám és legkedvesebb anyám leghálásabb fia maradok.» [2]

Későbbi levelei szintén telvék a fiúi szeretet és hódolat kifejezéseivel: «Eltökélt szándékom szüleimnek, kik mindenki szeretetét kivívták, nyomdokaiba lépni. Ha biztos lehetek a felől, hogy ők velem meg vannak elégedve és nekem jóakaratukat megőrzik, minden gondot és bánatot könnyen viselek el, vígan végezhetem minden munkámat.» [3] — «Egyetlen szomorúságom, hogy legjobb szüleimtől és testvéreimtől távol vagyok, és őket talán sokáig nem láthatom; ha azonban a Gondviselés ismét összehoz, annál nagyobb lesz örömöm.» [4] — «Azon javak között, a melyekben legjobb atyám részesíthet, a pénz a legkevesbbé értékes. Az atyai szeretet, barátság és áldás, a melyet minden levél hoz,

[1] «Geschickte Aufklärer».
[2] 1809 április 11. Id. h. 3. l.
[3] 1809 június 5. Id. h. 7. l.
[4] 1810 július 3. Id. h. 30. l.

kimondhatatlanúl boldogít és szomorú életemet elviselhetővé teszi. De néma akarok maradni; gyenge tollam nem képes eléggé mesteri módon a gyermeki szív igaz érzelmeit kifejezni; nem bírom kellően elmondani, mennyire hálás vagyok és milyen mélyen szeretem szüleimet, kik nékem életemnél drágábbak.» [1]

«Egyszerre három levelet kaptam drága szüleimtől; szégyenlem, hogy nem vagyok eléggé szorgalmas, noha alig mulasztom el egy futárral is legalább néhány sort küldeni. Oly sűrűn kapok hazulról tudósításokat, hogy ezekért nem bírok eléggé hálás lenni szeretett jó szüleimnek. Nincs itt más vígasztalásunk, mint az, ha tudjuk, hogy szeretteink egészségben és jólétben vannak. Áldjuk is azokat, kik rólunk, szegény elhagyottakról, meg nem feledkeznek.» [2]

Egy alkalommal — az 1813-ik évi hadjárat alatt — szobájába lépve, szüleitől két levelet talált asztalán. «Mily szép pillanat volt az! . . . Könnyekkel teltek meg szemeim. Boldognak éreztem magamat, miután életemet már oly sokszor meggyűlöltem volt. Soká az égre szegeztem tekintetemet, egy ismeretlen, hatalmas érzés a fensőbb regiókba ragadott magával . . . Meleg hálaimádság szállott föl édesen és hálásan mindenható atyánkhoz. Ezeket a boldog órákat jó atyámnak és anyámnak köszönhetem. Isten fizessen meg nekik érte. Százszor olvastam el újból szeretett atyám levelét és jó anyám sorait, mindig nyugodtabban, de elragadtatással.» [3]

1814 január közepén franczia területről küldi anyjának újévi szerencsekívánatait. «Elkésve, de a legjobb szívvel jő a szegény katona, hogy erre az esztendőre szóló kívánatait nyájas alázatossággal meghozza; esedezvén, hogy eddigi szeretetével, mely őt oly gyakran kimondhatatlanúl boldogította, újból megajándékozza. Úgy sincs már egyebe a világon, mint jó szüleinek szeretete, büszke is arra, és azt egy királyságért sem cserélné

[1] 1810 szeptember 7. Id. h. 45. l.
[2] 1813 november 21-ikén. Id. h. 93. l.
[3] 1813 deczember 3. Id. h. 98. l.

el. De ha azt elvennék tőle, életétől fosztanak meg őt. Naponként fohászkodom, jó anyám, áldásáért, a mely eddig csodálatosan megoltalmazott és égi hatalmával sokféle kalandok és veszélyek között szerencsésen vezérelt. Ha egykor hazatérhetek, hálásan

Euer Gnaden
Theuerster Vater!

Freudig und mit gerührtem Herzen danke ich noch einmahl ehe ich von hier abreise für alle im väterlichen Hause genossenen Wohlthaten, deren so viele von mir nie können verdient werden.

Den herzlichsten Dank den ich in meinem Herzen empfinde und so lang als ich lebe empfinden werde vermag meine beschränkte Zunge nicht hervorzubringen. ich suche aber auch nichts zierliches in meine Reden, was mich vielleicht bey manchem doch nicht bey meinen Eltern recommandiren könnte; denn Worte danken ja nicht genug, mit Thaten will ich danken, und zeigen, daß ich dankbar bin. Ich will trachten in allen möglichen Stücken meinen guten Eltern

112. GRÓF SZÉCHÉNYI ISTVÁN BÚCSÚLEVELE.

fogom könnyeimmel áztatni azt a kezet, mely utamat kijelölte; ezen haladva, ekkorig megőriztem becsületemet és öntudatomat, nem riadtam vissza veszélyektől, mert tudtam, hogy oltalmazva vagyok.» [1]

[1] 1814 januarius 14-ikén. Id. h. 110. l.

Néhány héttel utóbb Troyes városában atyjától két levelet kapván, gyengéden megjegyzi, hogy a mennyire örvendez azoknak, annyira fájdalmasan esett látnia, hogy sajátkezűleg vannak írva. «Melegen kérem jó atyámat, kímélje szemeit és ne rontsa azokat háladatlan fia kedvéért, a ki azt nem érdemli, és a szeretett szüleitől nyert jótéteményekért soha sem lehet annyira hálás, mint óhajtaná.» [1]

Az eszményi nemes viszony derült egén is feltüntek időnként az emberi élet gyarlóságainak elmaradhatatlan fellegei: a jelentéktelen pénzügyi nehézségek nyomaiban, a melyektől az ifjú katonatiszt nem kímélhette meg atyját.

Az első eset az 1810-ik év nyarán fordult elő, a mikor István gróf az állandó hadseregbe lépett és ezt az eseményt víg lakomákban ünnepelvén, úgyszintén a hozzá forduló megszorult tiszttársai előtt tárczáját bőkezűen megnyitván, kénytelen volt atyjától ezer forintot kérni. Ezt megkapta ugyan, de a kísérő levél szemrehányásokat és intelmeket tartalmazott.

Az ifjú tiszt efölött mélyen el volt keseredve. Így válaszol: «Legjobb atyám, ha Nagyságod tudta volna, hogy ez a levél milyen nagy fájdalmat okoz nekem, Nagyságod bizonyosan nem írja meg. Az egyetlen vígasztalást, az egyetlen boldogságot, az egyetlen örömet, a mit az a tudat szerez nekem, hogy szüleim szeretnek, elrabolják tőlem. És ki cselekszi ezt? Atyám! Ha tudom, hogy atyám házánál idegennek tekintenek, soha sem merészeltem volna néhány tisztet, kik a hosszú úton ismételve meghívtak, viszont megvendégelni. Ígérem, hogy jövőben soha sem fogok ilyen merészséget elkövetni ... Ha valaki segélyt kér tőlem, és én azt nyújtani képes vagyok, szívesen teszem meg; a következményekre, a melyek talán egykor fájdalmasak lesznek, nem gondolok; mert másrészről az örömet, a mit, ha jót teszünk, érezünk, elfelejteti a kis fájdalmat. Jót teszek, a hol tehetek; nem azért, hogy barátokat szerezzek, mert tudom, hogy

[1] 1814 márczius 14-ikén. Id. h. 128. l.

jótétemények háladatlanságot szülnek; de teszek, mert az emberek mind barátaim, és kell, hogy azok legyenek. A pénzzel, a mit szüleimtől kapok, olyan okosan bánok, a mint lehetséges; de természetes, hogy ezt nem vagyok képes úgy tenni, mint egy koros ember... Szeretett legjobb atyám, bocsássa meg Nagyságod talán túlmerész nyiltságomat, melylyel írok és magamat kifejezem. Hanem szorongatott, félreismert szivemet ki kell öntenem. És kinek panaszolhatnám el az utolsó levél által okozott fájdalmamat inkább, mint atyámnak, a kinek mégis barátságáért és szereteteért köszönetet mondok; mert bizonyosan nem volt szándéka engem ilyen mélyen megszomoritani. Azt irja nekem szeretett atyám, hogy utolsó pesti tartózkodásom következtében figyelmesen kell őrködnie jövő életmódom fölött. Ebben örömest megnyugszom. Mindenki, nemcsak atyám, figyelemmel kisérheti tetteimet és minden lépésemet. ... Ezerszer kérem drága atyámat, hogy jól őrködjék életmódom fölött ... meg vagyok győződve afelől, hogy rövid idő mulva ismet úgy fog szeretni mint ezelőtt szeretett. De, úgy-e bár, most is szeret meg? Ne haragudjék rám Nagyságod, de a levél kissé kemény volt, nagy fájdalmat okozott, nem érdemeltem meg. És ennek daczára, még jobban szeretem legjobb atyámat; mert tudom, hogy atyai jó szive csak javamat akarja. Isten áldja meg Nagyságodat...»[1]

Természetes, hogy ilyen levélre nem késhetett a megnyugtató válasz. «Ismét boldog és nyugodt vagyok;» — irja ennek vétele után a fiú — «a legdrágább atya tegnap vett levelet nem érdemlem meg; annyi atyai szeretet és jóság van benne, hogy szégyenlem magamat a miatt, hogy utolsó levelemet elküldöttem. De legjobb atyám, azt hittem volt, hogy legnagyobb boldogságomat, szüleim szeretetet elvesztettem... Most látom, menynyire tévedtem; a helyett hogy gyülölnének, látom, hogy csak még jobban szeretnek. O, milyen boldog a fiu, a kinek ilyen szülei vannak!»[2]

[1] 1810 szeptember 12-ikén. Id. h. 40—48. l.

[2] 1810 szeptember 26-ikán. Id. h. 49. l.

Három év mult el zavartalan harmoniában.

1813 öszén, a Napoleon ellen viselt nagy hadjárat alatt, a csehországi táborból, István gróf, miután lovai és podgyásza egy részét elvesztette, a felvett kölcsönök törlesztésére 1000 forintot és 200 aranyat kért atyjától, a ki erre kedvetlenül válaszolt. Az érzékeny ifjú ekkor a következő sorokat intézte atyjához:

«Ma vettem Nagyságod levelét és fáj, hogy ebben a pillanatban atyámtól ilyen levelet kaptam. Néhányszor elolvastam, mert alig tudtam elhinni, hogy az szüleimtől jött. Látom, hogy soha többé nem fogok boldog lehetni; mert olyan időben, a mikor semmit sem vethetek magamnak szememre, a mikor mindenkinek szeretetével és barátságával dicsekedhetem, a mikor a sors kegyetlenül üldöz, s szüleim az egyedüliek, kik kemény szemrehányásokkal a legsúlyosabban bántalmaznak; — nem kívánhatom többé életemet föntartani. Nagyságod, édes atyám, fogalommal sem bír a háborúról, a melyet mi viselünk.»

Miután előadta a viszontagságokat, a melyeken keresztül ment, újból kéri, ne hagyja őt atyja szégyenben, a melyet magára vonna, ha hitelezőit ki nem elégíthetné. Ezentúl inkább éhezni fog s mindent megtagad magától. A levél végén ismét gyermeki érzelmei vesznek rajta erőt. «Csak kissé szeressenek jó szüleim; ha ezt elérhetem e földön, leghőbb vágyam teljesült; ellenkező esetben az élet értékét veszti. Azon voltam, hogy azt megszerezzem; nem sikerült; borzasztó, hogy ezzel a tudattal kell a veszedelmek elé menni. Semmi vigasztalásom, semmi örömem többé ezen a világon.»[1]

Időközben az atya a kért összeget már megküldötte volt, és nyolcz nappal az imént idézett sorok írása után, István gróf meg volt nyugtatva.[2]

Ilyen félreértések többé nem fordultak elő. A következő évben, a szövetséges hadseregeknek Párisba bevonulása után, István gróf tartózkodás nélkül adja elő, hogy a mikor megérke-

1 1813 október 2-ikán. Id. h. 81—85. l.
2 1813 október 13-ikán kelt levele szól erről. Id. h. 85. l.

zett, «egy uniformisa, egy inge, egy pár csizmája sem volt», minélfogva «nagyon sok pénzt» kell az uralkodó drágaság miatt kiadnia.[1]

A hadjárat befejezése után türelmetlenül vágyott haza. Egy alkalommal így ír: «Viszontlátásunk hön óhajtott pillanatát egy királyságért sem adnám cserébe ... Ha ebben az életben csak azt az egyetlen gyönyört remélhetném, a melyet visszatérésem fog nyujtani, mégis az egész világon nincs egyetlen ember, a kivel cserélnék!»[2]

IV.

Széchényi Ferencz azt az időpontot, a mikor legifjabb fia a világtörténelmi nevezetességű hadjáratból hazatér, arra készült felhasználni, hogy jószágainak egy részét fiainak adja át.

Soha nem szünő érdeklődéssel és buzgósággal vezette gazdasági ügyeit, a melyeknek intézésében szerencsés volt olyan főtisztek szolgálatával élhetni, kik lelkiismeretességükkel és szakavatottságukkal teljes bizalmát érdemelték meg, és a kik irányában — mint látni fogjuk — végrendeletében megható módon rótta le háláját.

A gazdaság felszerelésében előnyös szerzeményekre kínálkozó alkalmak felhasználásában készsége a merészséggel volt határos. Tanúskodik erről a vagyonmérleg, a melyet neki az 1800-ik év végén, pontosan vitt számadásai alapján, bemutattak.

E szerint az adósságok és terhek 2.085.990 forintra rugtak, vagyis 1775 óta, a mikor a vagyont átvette, 873.353 forinttal szaporodtak. De ezzel szemben a szerzemények, követelések és felszerelések értéke 1.501.972 forintot képviselt; így tehát a mérleg huszonöt év alatt 628,619 forinttal javult.

A következő években (1803—1812) sem szűnt meg Széchényi Ferencz uj szerzeményekkel gyarapítani vagyonát. Pesten és

[1] 1814 április 10-ikán. Id. h. 134. l.
[2] 1814 junius 1-en.

Budán házak vásárlására és épitésére 153,894, birtokok (Apáti, Buzsák, Lölle, Olad, Peresztegj vásárlására 706,468 forintot adott ki.

Az 1814-ben készíttetett kimutatás szerint 1775 óta birtokai gyarapítására, javítására és közczélokra tett kiadásai 3,826.699 forintot tettek ki. Ebből az összegből jószágok vásárlására és kiváltására 1,207.532 forint, épitkezésekre 1,745.649 forint, csatornázási, árkolási, erdőirtási és szabályozási munkálatokra 263,852 forint, országos közszükségekre (hadi segély, közfelkelés) 321,162 forint, az országnak fölajánlott könyvtár megszerzésére és a katalogusok kinyomatására 160,000 forint esik.

E közben — mint maga írja — folytonosan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy «gyermekei javát, egyúttal pedig családja díszét és fönmaradását mily módon biztosíthatná legczélszerűbben»? Az 1807-ik év nyarán arra határozta el magát, hogy birtokai egy részéből «szerény mérvű» senioratust, vagyis olyan hitbizományt alapít, a melynek haszonélvezete mindenkor a család legidősebb tagját illeti meg.

A királyi jóváhagyás kieszközlése végett benyujtott folyamodásában a birtokokat nem nevezi meg, mert azokat, — úgymond — a melyeket e czélra kijelölt, «új szerzeményekkel gyarapitani és egymással kapcsolatba hozni szándékozik».

Kijelenti, hogy ezen seniorátus felállításával a kincstárra nem háramlik sérelem, mivel nem királyi adomány útján a családra szállott, hanem magánosoktól szerzett és így szabad rendelkezésre álló jószágról van szó, a melyet a királyi jóváhagyás által az adományos jószágok természetével ruháztatván föl, a fiág kihalta esetén a kincstár birtokába jutnak.

Kérésének támogatása végett azon szolgálatokra utal, a miket elődei és ő maga is az uralkodóháznak tettek.

A magyar udvari kanczellária, mely ezt az ügyet július 24-iki ülésében tárgyalta, a seniorátus megalapitására kijelölt birtokok megnevezését kívánta.[1]

[1] A családi levéltárban, I. 5. I. I. jelzés alatt.

Azonban Széchényi ennek a követelésnek nem felelt meg; mert a seniorátus létesítésének tervét elejtette. A család jövőjének biztosítására más módot keresett. Abban állapodott meg, hogy három fia számára három majoratust alapit.

Mindazáltal birtokainak csak kis részét szándékozott így megkötni; ellenben túlnyomó részüket fiai között felosztva, szabad rendelkezésükre kivánta hagyni.

Az első majorátusnak Ivány falut, a cseri majort és az azt körülvevő úgynevezett nagy erdőt, a másodiknak Balaton-Hidvég, Balaton-Magyarad, Egerfölde falvakat és a kolomi pusztát, a harmadiknak Felső- és Alsó-Segesd falvakat szánta.

[illegible]

Az volt szándéka, hogy az egyik ág fiágának kihalta után a majoratus a másodikkal, illetőleg a harmadikkal kapcsoltassék össze; mind a három fiág kihalta után pedig a majoratusok az utolsó majoresco elsőszülött leányának elsőszülött fiára szálljanak, azon kötelezettséggel, hogy atyja neve mellé a Széchényi nevet legyen köteles fölvenni.

Ilyen formában folyamodott az 1812-ik év nyarán a királyi megerősitésért.

Az ez ügyben az udvari kanczelláriánál, az udvari kamaránál és a királyi jogügyek igazgatóságánál megindult tárgyalások folyamán, a jogi kérdések tisztázása mellett, a királyi megerősitésért járó dij megállapitása is szőnyegre jutott. A gyakorlat

e tekintetben az volt, hogy a majorátusi jószágok becsértékének másfél százaléka fizettetett.

Ezen a czímen Széchényi önként felajánlott tizenkétezer forintot. «Olyan időkben élünk» – írja az udvari kamarának – «a mikor a jó polgárok, ő felsége hű alattvalói, mind nagyobb és nagyobb áldozatokat kötelesek a haza oltárára felajánlani. Mikent ekkorig mindenkor bebizonyítottam alattvalói hűségemet, ezt ezentúl is bebizonyítani óhajtván, most erőmet meghaladó ajánlatot nem tehetek.«[1]

A magyar udvari kamara 1814 tavaszán mind az ügy érdemében, mind a felajánlott összeg elfogadása tekintetében kedvező fölterjesztést tett.[2]

Azonban a bécsi udvari kamara szükségesnek látta annak igazolását, hogy az 1677-ben kiállított királyi adománylevél alapján kapott jószágokba Széchényi György érsek szabályszerűen bevezettetett.[3]

Valószínűleg azért, mert az igazoló okiratok feltalálhatók nem voltak, Széchényi a majorátusokhoz kijelölt birtokok tekintetében elhatározását megváltoztatta és 1814 november 1-jén egészen új előterjesztést tett.

Eszerint az első majorátusnak szánta Sopron megyében Ivány falut, a cséri pusztát, az ötödfélezer hold kiterjedésű nagy erdőt és két soproni házat; a másodiknak Zala megyében Pölöske, Bak, Tüttös, Naprádfa falvakat, két pusztát és a kanizsai házat; a harmadiknak Somogy megyében Felső- és Alsó-Segesd falvakat, egy pusztát és a pesti papnevelő-intézettel szemközt levő házat.

A föltételek egyikében a majorátusokból kizárta a papokat, szerzeteseket, elmebetegeket, továbbá azokat, a kik a katholikus vallástól elpártolnak, végre azokat is, kik nem katholikus vagy nem «régi nemes családból» származó nővel lépnek házasságra.[4]

[1] 1813 június 25-ikén kelt levele a családi levéltárban, 1. 5. 1. 6. jelzés alatt.

[2] 1814 április 19. U. ott, 8. sz. alatt.

[3] 1814 május 20-ikán, u. ott, 11. sz. alatt.

[4] Ugyanott, 13. sz. alatt.

Ezen alkalommal Széchényi hajlandónak nyilatkozott a kincstár részére felajánlott összeget 15,000 forintra fölemelni.[1]

Most már nehézségek nem merültek többé föl. Ferencz király 1815 szeptember 7-ikén Párisban írta alá a megerősítő okiratot.[2]

Széchényi Ferencz egyébiránt abban állapodott meg, hogy a tervezett majorátusok birtokait élethossziglan a saját kezelésében tartja meg, ellenben többi birtokait fiai között azonnal felosztja és nekik tényleg átadja.

Miként minden tettében magasabb erkölcsi és elvi szempontok lebegtek szemei előtt, úgy ezen utóbbi szándékát is ilyenek irányították. Ezeket érdekesen fejtegeti ő maga:

«Mivel több szomorú példák e mostani világban arra mutatnak naponkint, hogy a fiúk, kik atyjok éltében a reájok utóbb esendő értéknek mennyiségét nem tudják, annak fejében vagy szám és határ nélkül költenének, vagy ha azt nyilván tenni nem merészelnék, alattomos és annál inkább terhes adósságokba esnének, és ez által midőn atyjok halála történik, jó híreknek és neveknek elvesztegetésével vagy koldusságra jutnának, vagy pedig takarékos és becsületeket fentartó testvéreiknek terhekre és károkra lennének a jószágoknak felosztása alkalmatosságával; ugyanazért, ambátor mindezekre nézve kedves fiaimat nem félteném, ismervén azoknak nemes gondolkozásokat és becsületek fentartására törekedő indulatjokat: mégis részszerint, hogy őket értékjeknek valóságos ismeretségébe és tudásába jókorán helyheztethessem, részszerint, hogy éltemben meg kiláthassam és tapasztalhassam, fiaim közöl melyik legyen az, a ki tovább is nemes, de takarékos élete, jövedelmeinek gyarapítása és reászállandó ősi adósságoknak lefizetése által leginkább találná meg gyermekeim kedvekért áldozott sok izbéli fáradozásaimat és megérdemelné, hogy fentartván ez által önnön maga és atyjának is becsületes s jó nevét megjutalmaz-

[1] Ezen összeget 1815 aug. 18-ikán fizette le. Ugyanott [illegible]
[2] Ugyanott, 23. sz. alatt.

tassék még holtom után keresményeimnek azon részével is, a melyeket a nékik általadottakon felül szabad dispositiómra fentartottam: jószágaimat . . . osztottam fel közöttük.»

A felső vidéki, a csokonyai és marczali uradalmak, a zala- és vasmegyei jószágokkal voltak felosztás alá kerülendők.

Ezeknek évi jövedelmét 351,686 forint összegben számította ki. Ezen számításnál nem a tényleges rendkívül magas gabonaárakat, hanem azokat, a melyek a rendes pénzviszonyok között érhetők, számíttotta; továbbá csak a főbb jövedelmi forrásokat vette tekintetbe. A fentebb kimutatott összegből a vetőmag és a conventiók értékét levonván, 283,393 forintot állapított meg tiszta jövedelem gyanánt, melyet az ősi adósságok törlesztésével és a kamatok fizetésével terhelt meg; oly módon, hogy a három fiú együttesen az első három évben 180,000, a következő három évben 170,000, majd három éven át 160,000, végre azután, az adósság teljes törlesztéseig, évenkint 150,000 forintot fog fizetni. Eszerint a minimalis tiszta jövedelem, a melyre egy-egy fiú számíthatott, 34,464 $^{1}/_{3}$ forintra volt előirányozva.

A jószágoknak három csoportba osztásánál azon volt, hogy a kiszámított tiszta jövedelem egyenlő legyen és — mint maga írja — «minden fiú mindennémű beneficiumokban, a mennyire csak lehetett, részes legyen, és a hol azon quantitás és qualitás ki nem telhetett, az más beneficium által kipótoltassék», e mellett pedig a jószágoknak apróbb részekre való feldarabolása elkerültessék.

Lajosnak osztályrészül jutott a horpácsi kastélylyal: Horpács, Gógánfa, Kövesd, Pereszteg, Vejke, a nagy erdőből ezer hold, egy soproni major, Nagy-Kutas, Egenföld, Hidvég, a nemeskéri birtokrész, Egervár, Boldogasszonyfa, Gösfa, Dénesfa, az oszkói és ujlaki birtokrészek, Somogyvár Váraljával és a buzsáki birtokrészek, Köröshegy, Gyúgy, Pusztaszemes, Juth, Maros, Homok, Szentgyörgy, Szulok, Kálmáncsa, Tóth-Szent-György és Mereny.

Pálnak az apáthi kastélylyal: Lövő, Ujkér, a nagy erdőből kétezer hold, egy soproni major, Apáthi, Olád, Nagy- és Kis-

Közösen [illegible] [illegible] vagy [illegible] [illegible]
[illegible] és [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] napján [illegible]

[illegible]

Gróf [illegible]

Gróf Széchenyi [illegible]

Gróf Széchenyi Lajos

Gróf Széchenyi [illegible]

Széchenyi gróf [illegible]

Coram me [illegible]

Coram me [illegible]

Coram me [illegible]

Coram me [illegible]

[illegible]

Seé, Magyaród, a kolomi puszta, Marczali, Kis-Bize, Gadány, Táska, Látrány, Lölle, Lábod, Bolhó, Heresznye;

Istvánnak a czenki kastélylyal: Nagy- és Kis-Czenk, Bors, Hidegség, Homok, Hegykő, a nagy erdőből kétezerkétszáz hold, Szentgyörgyvár, a mándi puszta, Zala-Szent-László, Sénye, Csokonya, Tarnócza, Györgyös, a kútfői puszták, Komlósd, Szentes, Péterhida, Barcs a drávai erdővel, Darány, az aranyosi puszta, Visonta, Rinya-Ujlak, Gyékényes és Zákány.

Az osztályra vonatkozó megállapodások Czenken 1814. évi augusztus 31-ikén hiteles okiratba foglaltattak, melyet a szülők és a három fiú aláírásukkal és pecséteikkel láttak el.

Másnap azután a három fiú még egy külön köszönő és kötelező iratot állított ki, mely így hangzik:

«Minekutánna kegyes atyánk tsupán hozzánk szüntelen viseltető kegyességéből tegnapi napon, azaz 1814-dik esztendőnek augusztus holnapnak 31-dik napján, még éltében megosztott és ezen alább irott napon még azon különös kegyelmességgel és leereszkedéssel is mi hozzánk gyermekeihez lett volna, hogy azt (a mire az atyák soha sem kötelessek, tudniillik ősi jószágaik kormányozásáról számot adni), mégis e mai napon meg tette volna; hogy tehát mi is ezen ritka példán kegyelmét némüképpen meg hálálhassuk:

Köszönnyük először kegyes atyánknak érettünk tett szüntelen való fáradozásait és iparkodásait, mellyek által nem tsak hogy ősrül reá maradt és egy millióm és két száz ezer forintokból álló adósságokat azon változó és terhes üdők alatt nem szaporította volna, mellyekben élt, hanem hogy atyai értékjét, némely jószágoknak purizatioja, többeknek a veszedelmes pöröktől lett megszabadíttása, uyaknak acquisitioja és mind ezeknek ki mérése, regulatioja, számossabb bozótok és motsárok ki száríttása, irtások ki fizetése, szükséges épületek fel építése, minden gazdaságbéli szereknek, marháknak szaporíttása, és az egész gazdaságnak jobb s hasznossabb karba lett helyheztetése által annyira gyarapította volna, hogy midőn akkori időben a reá

fertályonként négy izben, úgymint September December és Martzius 15-dikén fizetni kötelességünknek mind addig míglen az adósságok le nem fizettettek vagy kapitális fel nem osztanak.

Alázatos köszönettel vévén ezen tsupán hasznunkra szolgáló Intézéseit kegyes Atyánknak arra kötelezzük magunkat ~~hogy~~ ezen Irásunknak erejével, hogy mi ezen fen ki tett summákat nem tsak az ott ki szabott terminusokban elvesszük, hanem még az körnjülállásokban is a pénznek egész valóságában fizetni fogjuk; ha bár a most folyó vagy utóbb talán bé hozandó pénzeken akár melly változás esne, vagy mi rénk akár melly [illegible] alatt Királyi vagy Országbeli adózások és más efféle terhek esnének meg lévén abban győződve, hogy az illyetén [illegible] [illegible] kegyes Atyáink vagy is [illegible] voltak [illegible] [illegible] meg nem érzették, kötelességünk mint okos [illegible] [illegible] [illegible] helyheztetni, mint pedig Creditorainkat [illegible] tartani.

Végtére fogadjuk kegyes [illegible] [illegible] [illegible], hogy minél ők még életekben a Jószágokbéli [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] teljes birodalmokat hozzánk meg [illegible] [illegible] ki mutattak volna, mi is ezen birodalmunk [illegible] [illegible] és rendes gazdálkodással meg érdemlem [illegible] [illegible] [illegible] erősitem fogjuk.

Mellynek nagyobb erejére adtuk [illegible] [illegible] [illegible] alá irásával és pecsétünkkel meg erősített kötelező Levelünket. Költ [illegible] [illegible] 1ső Napján 1814

Gróf Széchenyi Lajos

Gróf Széchényi Pál

Széchenyi gróf István

113. SZÉCHENYI FIAINAK KÖSZÖNŐLEVELE

jutott atyai jószágok a fenn említett ösi adósságoknak securitására is tsak szüntelen való iparkodással és takarékossággal lehettenek elégségessek (a mint az elé mutatott irások bizonyították), most nyoltzszor annyi biztosságba és bátorságba hozattak légyen.

Köszönnyük másodszor, hogy leány testvéreink között örökké fenn tartandó egyesség kedvéért, azokat is kegyes atyánk nemes ki házosittások után mint öreg atyai és anyai, sött maga keresménybéli ingó és ingatlan értéke után törvényessen reájok esendő jussok iránt egy és egy százezer forintokról szólló obligatorialissával ki elégétette.

Köszönnyük harmadszor, hogy ámbátor acquisitioinak nagy részét már tegnap közöttünk az ősi jószágokkal egyetemben fel osztotta volna, mégis familiánknak utóbbi boldogságára, díszére és fentartására némelly részét még majoratusoknak fel állíttására szánta légyen.

Köszönnyük utóllyára, hogy mivel még magunknak a gazdálkodásnak tudománynyáról és kormányozásáról elegendö creditumunk nem lehet, kegyes atyánk magának ugyan nagy terhével, de nékünk annál nagyobb könnyebbségünkre a fenn emlétett ösi adósságoknak lassankint léendő ki fizetését és az azoktól esendö intereseknek rendes le szolgáltatását magára vállalta; holta után pedig (mellyet a jó Isten késö üdőre hallaszon) kegyes anyánkra bizta, olly formán, hogy mink, mint ezeknek feiben, mint kegyes szülöinknek érdemes és characterjekhez illendö kitartásokra kiki közüllünk e következendö fizetésekre köteleztessék, tudniillik: a három elsö esztendökben 1815-diki junius 15-ikétöl számlálván, 1818-diki juniusnak 15-dik napjáig hatvan ezer forintokat, öszvösen egy száz nyolczvanezer forintokat; a három következö esztendökben, 1821-iki junius 15-dikéig mindegyike 56,666 forintokat és 40 krajczárokat, vagy mind a három öszvössen egy szaz hetven ezer forintokat, az azutan következö három esztendökben, 1824-dikig kiki 53,333 forintokat és 20 krajczarokat, vagy öszvössen egy szaz

hatvan ezer forintokat; az azután következő esztendőkben pedig 50,000 forintokat, vagyis öszvössen mind a három egy száz öttven ezer forintokat, és pedig mindenkor fertályonkint négy ízben, junius, september, december és martius 15-dikén fizetni köteleztessünk mind addig, miglen az adósságok le nem fizettettek vagy köztünk fel nem osztatnak.

Alázatos köszönettel vévén tehát ezen tsupán hasznunkra tzélzó intézetét kegyes atyánknak, arra kötelezzük magunkat ezen irásunknak erejével, hogy mi ezen fenn kitett summákat nem tsak az ott ki szabott terminusokban okvetetlen, hanem még azon környülallásokban is a pénznek egész valóságában fizetni fogjuk, habár a most follyó vagy utóbb talán behozandó pénzeket némelly és akármelly változás érné, vagy mi reánk akármelly titulus alatt királyi vagy országbéli adózások és más efféle terhek esnének, meg lévén abban győződve, hogy az illetén esetekben (mellyekben kegyes szülőink ugy is számtalanul voltak és vélünk soha mégis meg nem éreztették) kötelességünk mint őket bátorságos nyugodalomba helyheztetni, mint pedig creditumunkat fenn tartani.

Végtére fogadjuk kegyes szüleinknek nemes szavunkra, hogy mivel ők még éltekben a jószágoknak kezünkre lett botsatása által tellyes bizodalmokat hozzánk meg a világ előtt is ki mutatták volna, mi is ezen bizodalmat nemes, de takarékos és rendes gazdálkodással meg érdemleni és meg annál is inkább erősíteni fogjuk.»

V.

A három fiu lelkiismeretesen teljesítette a nemes szavakkal kifejezett fogadalmat. Gyengédségüket, a melyet szüleik iránt ekkorig tanusították, még fokozni látszott a háladatosság érzése. Önállóságuk és vagyoni függetlenségük biztosításával a családi összetartozás bensősége nem lazult.

Lajos házasságából három fiú és két leány származott; amazok közül a legifjabbikat 1815-ben elragadta a halál. Három évvel előbb húnyt el az egyetlen gyermek, mely Pálnak 1811-ben az angol Meade Carolinával kötött házasságából született. István — mint köztudomású — sok évvel szüleinek kimúlta után nősült. Batthyány Miklósné és Zichy Ferdinándné házassága gyermektelen maradt.

Az egész család sűrün találkozott a czenki kastélyban, hol kedélyes, derült élet folyt, színi előadások, bohókás szórakozásokkal váltakoztak. Bepillantást enged ezeknek intim részleteibe egy érdekes családi emlék: Batthyány Miklósné albuma, melynek lapjait vízfestéssel könnyedén odavetett ügyes rajzok töltik be, mintegy pillanatnyi felvételekben örökítve meg a család tagjainak és az őket látogató rokonságnak szórakozásaiból a legjellemzőbb motivumokat.[1]

A Széchényiek családi életében uralkodó nemes harmóniának komoly oldalát világosítja meg egy másik emlék, az a díszkötésű album, melyet anyjuknak születésnapja alkalmával, 1816-ban nyújtottak át gyermekei, prózai és verses emlék-szerzeményeik gyűjteményével.

A nagy ívrétű kézirat vörös borjúbőrbe kötött, aranykapcsokkal diszített táblájának belső felét Széchényi Ferenczné Festetich Júlia grófnő olajfestésű mellképe foglalja el, melyet aranykeret vesz körül s zöld selyemtakaró fed. A hártyalapok elsején a Festetich grófok czímerével, virágkoszorúval s «Elfelejthetetlen» felirással ellátott áldozati oltár látható, melyen papi ruhába öltöztetett alak égő áldozatot mutat be. A következő három lap arany-, ezüst- és bíbor-betűkkel írt szövege Festetich Júlia grófnő nevét, továbbá latin, magyar és német nyelven az ajánlást tartalmazza; mindhárom lapot finom kivitelű tollrajzban széles keret

[1] Az albumot, mely özvegy gróf Széchényi Dénesné birtokában van, gróf Széchényi Imre volt szíves e sorok írójának rendelkezésére bocsátani. Ismertetése «Százéves családi aquarellek» czím alatt a «Szalonujság» 1902 január 31., február 8. és 15-iki számaiban jelent meg, az érdekesebb képekről vett reproductiókkal.

110. KÉPEK GRÓF BATTHYÁNY MIKLÓSNÉ ALBUMÁBÓL.

övezi, felül felhők között a hit, remény és szeretet jelvényeivel. A következő négy lapot hálaimádság foglalja el magyar és német nyelven. Külön lapon vannak a grófné életrajzi adatai összeírva, s ugyane lap alján meg van említve, hogy a rajzokat Hirsch Tamás mérnök, udvari számvevőségi tisztviselő készítette s ugyanő írta a szöveget is. Az album többi lapjait Széchényi Lajos és felesége, Clam-Gallas Lujza grófnő, Batthyány Miklósné Széchényi Francziska grófnő, Zichy Ferdinándné Széchényi Zsófia grófnő, Széchényi Pál és felesége, lady Caroline Meade, Széchényi István, Mesnil Mária és Jozefin bárónők, végül gróf Batthyány Miklós magyar és német versei foglalják el.

A hálaima, mely Széchényi Ferencz és gyermekei nevében van tartva s minden valószinüség szerint magától Széchényi Ferencztől származik, a következő megható szavakban tolmácsolja a család köszönetét a Gondviselés iránt, mely oly páratlan jóságú hitvessel és anyával ajándékozta meg őket:

«Örök mindenható felséges Úr Isten, kit nem tsak a megfoghatatlansága, tulajdonsága és örökkévalósága miatt, hanem abban a porban is, mellyet teremtett, de főképpen a maga képére felmagasztaltatott emberben alázatossággal, szeretettel és hálaadó szivvel tsudálnom, ditsérnem és imádnom kell, Neked köszönöm, hogy engemet is méltatlan létemre nem tsak e porból halhatatlan emberi méltóságra felemeltél, hanem még egy ollyan hitvessel (anyával), segitő társsal és barátnéval is e földön megáldani méltoztattál, kinek társaságában ezen aggodas, szenvedés és gyarloság völgyében vigan vándorolhattam, az ő hozzád viseltető buzgó szeretetéhez magamét kapcsolhattam, vele együtt kezeimet a hálaadásra fel emelhettem, töle betegségeimben ápolgattatván, kötelességeim gyakorlásában erösíttetvén és általa a jóságos tselekedetekben segíttetvén, ötet nem külömben mint egy töled vezérlésemre rendeltt őrző angyalt tekénthettem és tisztelhettem. — Oh Uram, nagy, véghetetlen nagy vala ezen ajándékod azon sok rosszért, mellyel én háláadatlan neked azt viszontagoltam. — De Te az igaz töredel-

Spes

Fő·Eredetü Aszszonynak
Jámbor·Tökélletes·Joságu·
Tolnai Grof Festetits Juliánának
Felséges·Aszszonyi·Tsillagos
Kereszt·Rend·
Érdemes·Tagjának·
Az·Istenhez·Buzgo·Ájtatossággal·
Az·Ügyefogyattakhaz·Különös·Bö·Kezüséggel·
A·Fejedelméhez·Fedhetetlen·Hivséggel·
Az·Hazájához·Igaz·Szeretettel·
Viseltető·
Jeles·Észszel·Tündöklő·
Édes·Hitvesnek·
Gondos·Anyának·
Aszszonyok·Diszének·
A·
Magzatyainak·Állando·Szeretetekre·
Nemzetségének·Örök·Emlékezetére·

A GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZNÉ SZÜLETÉSNAPJÁRA KÉSZÜLT EMLÉKALBUM AJÁNLÁSA.

Késsőbb Nemzetnek Követő Példájára

Ezen

Eleven Ábrázolást

Mint

Háláadásnak Zalogját

Szentelni Kivánván

A

Nemzetségi Levél Tárba Helyheztettni

Parantsolta.

A

Szüntelen Boldog Házaságnak

Szerentsés Fele

Sarvári Felső Vidéki

GROF. SZÉCHÉNYI FERENTZ

Felséges Ausztriai Tsászárnak Arany Kultsossa

Valóságos Titkos Tanátsossa

Arany Gyapjas

A Nápolyi Király Szent Jánuarius Rendgye

Nagy Keresztjének Vitéze.

Magyar Országnak Fő Kamarás Mestere

MDCCCXVI-ik Esztendőben 30 Octoberben

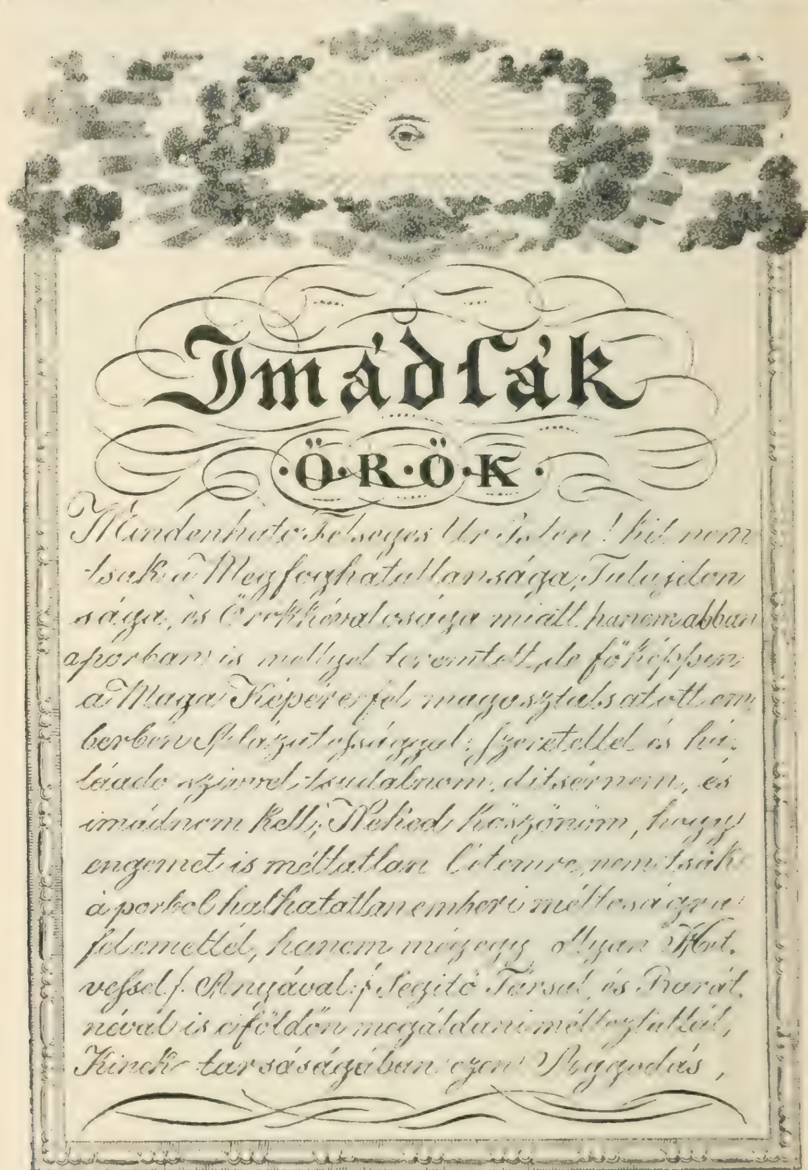
mes szivet meg nem veted, melly a maga méltatlanságát érzi és azért szined elött a bűnös bátran megjelenhet, hozzád kegyelemért follyamodhat, Téged kérhet, és a Te irgalmasságodtól, melly a világ minden bűneinél nagyobb, minden jót reménlhet.

117. GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZNÉ EMLÉKALBUMÁNAK [illegible]

Meg levén tehát győzödve ezen felette nagy jóságodról, ártzra borulok elötted, és a Te kimeríthetetlen kegyelmedtől áldást kérek édes hitvesemre (anyámra) — jutalmazd meg néki igazságodhoz képest azon jókat, mellyekben engemet és más,

tanáts, vigasztalás és segitség nélkül szűkölködőket örömest és böven részesitett, botsásd meg néki a Te véghetetlen irgalmasá-

Imádſág
ÖRÖK
Mindenható Felséges Úr Isten! kit nem
tsak a' Megfoghatatlansága, Tulajdon
sága, és Örökkévalósága miatt, hanem abban
a' sorban is mellyel teremtett, de főképpen
a' Maga Képére fel magasztalsatott em-
berben, Alázatossággal; Szeretettel és há-
láadó szívvel tudalnom, ditsérnem, és
imádnom kell; Néked köszönöm, hogy
engemet is méltatlan létemre, nem tsák
a' porból hathatatlan emberi méltóságra
felemeltél, hanem még egy ollyan Hit-
vessel, 's Anyával, 's Segítő Társal, és Barát-
néval is e' földön megáldani méltoztattál,
Kinek társaságában ezen Vagyodás,

118. GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ ÉS FIAINAK IMADSÁGA.

godbol, ha talán a velünk született emberi gyarloságbol ö is hibázott volna. – Oh, valojában akaratja ellen történt az, mint-

Ha mind azt, mit Szivem érez [illegible]
Mind azt mit csak Néked [illegible] élet [illegible]
Boldog volnék
S nem busúlnék
De hogy' [illegible]
Hogy [illegible]
Számos Kincset
És Érdemet?
Ime [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] Szivembe a jót [illegible],
[illegible]
A te Munkád
Azért kérd
[illegible]
[illegible] hogy [illegible]

[illegible] Majus [illegible] 1817

Gróf Széchenyi István

119. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN VERSE ANYJÁHOZ

hogy ő igen szeretett, tellyes lelkéből szeretett Tégedet és a Te kedvedért a Lázárt, az özvegyeket és az árvákat — Tőlöd gyakran és érzékenyül meglátogattván, meg tsüggedhetlen lélekkel békességessen tűrte a Te keresztedet, szent akaratodban megnyugodván, és midőn könyörgésében meghallgatattván, áldásodat és a benned helyheztetett bizodalmának jutalmát Tőled vette volt, oh akkor könyár boritotta el a Te szent akaratodra fügesztett szemeit, mellyet is korántsem az elbizakodás, hanem az allázatosság és érdemetlen létének megesmérése fakasztott ki szivéből. Nemzetére, vagyonyára és elméjére nézve másoknál fővébb és nagyobb, még is ugy tekénté egyébb felebarátját, mintha vérséggel lenne hozzája kapcsolva. — Egyedül Te benned kevélykedett, a Te szent igéd volt az ő könyvtárja, a visgálodása kötelességeinek megtudása, az élete a Te szent példád, és a világa az örökkévaloság. — Igy hagytad nekem őtet követő példáúl és felserkentő eszközűl azon boldog tzélnak elérésére, mellyet Te szent véreddel hiveidnek ki mutattál, mondom azon felséges örökké üdvezitő tzélnak el érésére, melly az embert angyallá, a bünöst szenté és a gyarloságnak örökössét Krisztus atyafiaivá, és a mennyben örökössévé változtatya és hozzá kaptsolya.

Ott álitsd nagy Isten, kedves hitvesemet (anyámat) melléd, ott arasson böven azon jo mag után, mellyet itt szorgossan el vetett, és ugyan ott add ujonnan, és örökre azon öszve adássomra áldásodat, mellyel engem e világban boldogul hozzája kaptsoltál, hogy Téged Atya, Fiu és Szentlélek Isten szüntelenül vele együtt ditsérhessek, magasztalhassak és imádhassak.

Halgasd meg Uram könyörgésemet és könyörülj rajtam. Amen.»

A gyermeki hála és szeretet hangján szólanak azok a versek is, a melyekkel Széchényi Ferencz gyermekei édes anyjuk iránt táplált jó kivánságaikat szavakba öntötték, s közvetlenség, melegség tekintetében első helyen áll közöttük Széchényi István verse, az első költői kisérlet, a melyben a legnagyobb magyar érzelmi világa előttünk megnyilatkozik.

Ha mind azt, mit szivem érez, tollammal leírhatnám,
Mind azt, mit tsak néked köszön, méltán elől adhatnám,
Boldog volnék,
S nem busolnék.
De hogy írja le a számát ezer aggódásidnak?
Hogy köszönje tanátsidnak, hogyan fáradásidnak
Számos nemét
És érdemét?
Ime tűz és fegyver között imádsággal tartottál,
Beteg ágyaimban gyorsan te magad apolygattál,
Te oktattál,
Tanátsoltál.
Te plántáltad szívemben a jót, melyben vagyok s leszek,
S a mi tsekélyt Isten, Uram s Hazámért utóbb teszek,
A te munkád.
S azért reád
Szályon hálaadásom mellet az Istennek áldása,
Attul lelked gondjainak jutalmát hogy láthassa.

Széchényi Ferencz viszonyát gyermekeikhez semmi sem jellemzi hívebben, mint az a megható levél, a melyet István fiához, mikor az 1817 tavaszán hosszabb külföldi utra indult, intézett:

«Kedves fiam! Miután ezrededhez utazol – s én tavolléted alatt Istenemtől e földi vándorlásból elszólittathatom, – ennek következtében nem láthatlak többé, – nem szoríthatlak haldokló szivemre, – s halálos ágyamon nem részesíthetlek az utolsó atyai áldásban, melylyel ez alkalommal talán jelenlevő testvereidet Isten kegyelméből megajándékozom és megnyugtatom; azert most akarlak téged ebben részesiteni a Mindenható jelenletében az összes szülöknek gyermekeikkel szemben tőle adott teljhatalom, erő és szeretet alapján.

Megáldalak tehát az Isten, az örök s mindenható teremtő, az atya és biró nevében, a fiu Isten, legkönyörületesebb megváltónk, közbenjárónk és testvérünk nevében, a szent lélek Isten, tanitónk, vigasztalónk és üdvözitönk nevében, – e legszentebb egyháromság legyen mindened mindenben – világos-

ságod a hitben, — utad a vándorlásban — s igazságod a cselekvésben.

Miután azonban bármely szent ténykedésnek (mint a szülők áldásának is) kiosztása vagy elnyerése hatástalan s Isten előtt mit sem érő azoktól, kik felebarátaikra szivükben neheztelnek, én mindazt, a mi veled szemben bármikor is bánthatott vagy gyötörhetett volna, szivből megbocsátottam s ezt most, a Mindenható jelenlétében megújítom; kérlek tehát téged is, bocsáss meg nekem, ha rossz példámmal szavaim vagy cselekedeteim közben esetleg megbántottalak, — engedékenységből (ott, a hol meg kellett volna tennem) nem intettelek, vagy büntettelek, — s nem világosítottalak fel eléggé, hogy a keresztényi és polgári kötelességek figyelembe vételével egykor Isten és embertársaid előtt kedveltté és hasznossá válhassál. — Bocsáss meg nekem s kérd az Istent, hogy ezért engem, mint egykor Heli főpapot gyermekeiért, felelősségre ne vonjon s meg ne büntessen.

Hogy azonban a magam részéről is e rettenetes büntetés elkerülésére a lehetőt megtegyem, egyet s mást ezennel ismételni akarok előtted, s mint atya és barát ismét figyelmedbe ajánlani mindazt, a mit egyszer s másszor alkalomadtán tanácsoltam s úgy örök, mint földi boldogságodra megjelöltem.

Egy bölcs azt mondja: «*Az ember olyan, mint egy könyv. — Az ifjúság a bevezetés, — ha ez jól van megírva, akkor jó irót várhatunk*», — hogy azonban ezzé lehessünk, életmódunkat a legigazabb és legrégibb tanítások és példák szerint kell berendeznünk, — ezek között a legigazabb és legrégibb kétségkívül a mi Urunk Jézus Krisztusé.

Jézusunk tanítása és élete legyen tehát a támasz, melyen férfikorodat elérni s aggkorodat gyámolíthatni törekedned kell. — Ne szégyeld ama Isten képét nyilvánosan elismerni, kinek hasonmása lettél. — Kerüld az embereket és könyveket, sőt saját eszedet is, melyek teremtődtől eltávolítanak, jóltevőddel szemben hálátlanná, s jövendő biráddal szemben közönyössé

Mein schriftlicher Abschied von meinem lieben, und guten Sohn Stephan, noch vor Verlust meiner Augen oder meines Lebens geschrieben Wien d. 16. Aug. 1815

Lieber Sohn! Da du zu deinem Regimente abreisest — und ich während deiner Abwesenheit auch von meinem Gott und Vater in dieser Welt abgerufen werden [illegible], — mithin dich nicht mehr sehen; — nicht an mein [illegible] Herz drücken — und an meinem Todbette des letzten väterlichen Segens theilhaftig machen könnte, mit welchem ich dann bey dieser Gelegenheit vielleicht gegenwärtigen Geschwistern zu beschenken und zu bewegen die Gnade Gottes erhalten werde: so will ich ihn dir in Gegenwart des allmächtigen hiemit mittheilen und ihn an alle Eltern gegen ihren Kindern übertragenen Vollmacht, Kraft und Liebe ertheilen.

Ich segne dich also im Namen Gottes unsers ewigen allmächtigen Schöpfers, Vaters, und Erhalters — im Namen Gottes des Sohnes unsers allbarmherzigen Erlösers und Heilandes — und im Namen Gottes des heiligen Geistes, unsers Lehrers, Trösters und Seligmachers — dieser allerheiligsten Dreyeinigkeit sey die Ehre in allem — Stärke im Glauben; Trost im Wandel; und — [illegible] in Handlungen.

Doch, da alle Ausspendung oder [illegible] heiligen Handlungen [illegible] Segen der Eltern [illegible] für jene so die gegen ihren Kindern [illegible] Herzen behielten, und ich alles, was mich [illegible] und zu [illegible] Schmerzen, oder [illegible] könnte [illegible] beygetragen habe, und hiemit in Gegenwart des Allmächtigen [illegible], so bitte ich dich auch mir zu vergeben, wenn ich dich [illegible] Beyspiel in Worten und Handlungen [illegible] — dich auch [illegible] hätte [illegible] — und nicht hinlänglich belehrt hätte, um dich die [illegible] der christlichen und [illegible] Gott und dem Nebenmenschen gefällig, und nützlich zu werden. — [illegible] mir, und bitte Gott, daß er mich nicht [illegible], wie ich [illegible] dem Obersten Richter [illegible] Kinder wegen zur Verantwortung ziehen, und [illegible] bestrafen möge.

Um aber auch meinerseits das möglichste, zur Festsetzung dieser [illegible] Sorgfalt beyzutragen, will ich dir [illegible] Schreiben [illegible] [illegible] und als Vater und Freund [illegible], was ich dir bey Gelegenheiten mannigfaltig gewünscht, und zu deinem, so wohl ewigen als zeitlichen Glücke vorgezeichnet habe.

120. GRÓF SZÉCHENYI FERENCZ BÚCSÚLEVELE FIÁHOZ ISTVÁNHOZ

tehetnének; mert csak azt, a ki őt elismeri, fogja ő is a döntő nagy napon elismerni.

A katholikus egyház legyen halálodig tanítód, mestered, mert Isten maga tett születésed és katholikus szüleid által tagjává és választott ki milliók közül; — ha tehát ez Istentől kiválasztott egyházat, előljáróit, kormányzóit méltóan tiszteled, akkor a nagy alapítót, Istent, tiszteled, s ezzel önmagadat, mint annak tagját.

Az összes emberek testvéreid, mert atyád, az Isten, az ő atyjuk is, azért senkit se ítélj, kárhoztass, szomoríts, mert a ki mást ítél, maga is meg fog ítéltetni.

Ha mindennapi ébredésedkor meggondolod, hogy semmi sem vagy, semmit sem bírsz és semmit sem tudsz, akkor lehetetlen, hogy az ne jusson eszedbe, és ne késztessen hálaadásra, a ki által vagy, a ki által valamit bírsz s a ki által valamit tudsz, — e rövid gondolat tehát kisértetve ezekkel: «Uram, hiszlek, remélek, szeretlek és dicsőítlek» — Isten előtt, embertársaid előtt s önmagad előtt meg fog alázni, — a mi számodra egész napon át, sőt napjaid végeztéig annál szükségesebb, mert (bocsáss meg érte) az Istentől érdemetlenül nyert ajándokai a születésnek, külsőnek, értelemnek, vagyonnak önszeretetedet már is nagyon felkeltették, s egyelőre ugyan csak ifjúi tetszelgést, becsvágyat és hiúságot ébresztettek benned, később azonban csalhatatlanúl büszkeséget, irigységet s minden egyéb a becsvágyat kisérő hibát meg fognak teremteni. — Találóan mondja egy bölcs: «*A ki az egész világtól becsültetni és dicsértetni akar, annak a bolondokat nagyon, a jóravaló embereket kevéssé kell becsülnie*» — keresd tehát inkább az utóbbiak tetszését és becsülését, s távolítsd el magadtól a mérget, melyet romlásodra hoznak azok, kik tehetségeidnek, bátorságodnak s egyéb jó tulajdonaidnak tömjéneznek. — A közvélemény ugyan mindnyájunknak olyan bírósága, melyet sohasem szabad elutasítanunk, de feltétlenül elfogadni s csupán azt keresni sohasem kell, mert a bírák legnagyobb része hizelgő, barát vagy irigy, kik csak addig sza-

vaznak javunkra, míg szavazatuk hasznukra szolgal. — *A férfias önérzet megvet minden czégért. A papagájnak szüksége van hírneve megóvására tarka tollaira, nem úgy a fülemilének vagy pacsirtának.* — Ezért Istentől nyert tehetségeiddel az Isten dicsőségére sáfárkodjál, nehogy közszemlére kitéve, méltatlanok, hozza nem értők és rosszakarók által bemocskoltatva, Isten által elvetessenek s más, jobban gazdálkodónak adassanak.

Legnevetségesebb az emberben a büszkeség származására és külsejére, mert ezekhez egyáltalán nem járult hozzá, — de mindkettőt megbecstelenítheti és megváltoztathatja, ha az elsőt alatta álló embertársaival, főleg az érdemesebbekkel érezteti, az utóbbit pedig különböző dolgokkal, erőinek pajkos megfeszítésével, vagy ugyanazok túlságos finomitásával gyengiti és satnyává teszi, — mennyire jótékony és vonzó mindenki előtt egy leereszkedő, barátságos tekintete az előkelőbbnek, s mily világosan és meggyözően tanuskodik az ifjú s a férfi tisztasága mellett a tisztán és mértékletesen megőrzött külső? — Csak az ilyen ember igazi hasonlatossága közöttünk az Istennek, mert a származás méltóságával a kedvességet s a testi szépséggel a tisztaságot köti össze. — Csak annyira becsüld tehát, kedves fiam, származásodat, hogy meg ne becstelenitsd, s viselj több gondot tested épségbentartására, hogy szellemed és lelked, melyek benne laknak, tovább is mívelhessék a jót, s tested gyöngeségei és termeted fogyatkozása idővel ne tulajdonittassanak olyan okoknak, melyeket meg nem érdemelsz, melyek azonban, sajnos, a közvéleményben állandóan meg szoktak maradni, mivel manapság (talán nem is ok nélkül) a külső fejlődés hiányát rendesen a korai és mértéktelen életnek kell tulajdonitanunk.

E nevetséges elbizakodás származásunk fölött a fiatal emberben rendesen együttjár az értelmi elbizottsággal, mintha ezt szükségszerűen őseink vérével kellett volna örökölnie. — Mindazonáltal, a mint a tapasztalás ma éppen az ellenkezőről győz meg bennünket, magad is be fogod látni, hogy . . . .[1] hova

[1] A kézirat e helyen mintegy kétsornyi szöveg teljesen olvashatatlanná vált.

leszármazója csupán szórakozásból jár, figyelmen kivül hagyva a kifüggesztett czímereket, melyeket nevének alapitói lelkesités s szolgálataik utánzása czéljából helyeztek ide. Te, kedves fiam, eddig ugyan még kivételt képezel ez általános, szomorú tapasztalat alól, mert az államot szolgálod s ismereteidet tágítani törekszel, melyeket (ha iskoláidat szüleid kivánsága és akarata szerint végezted volna) előbb sajátíthattál volna el. – Mivel ez nem történt így és a szükségeseket (hogy egy államot kormányozhass, hadsereget vezényelhess, családod jogait megvédhesd, hazádnak szolgálhass, jószágaidat gondozhasd s felebarátaidat boldogíthasd) még pótolhatod, – nem fogod rossz néven venni jóakaró atyádnak, ha a felsorolt lényeges ismeretek megszerzésénél a következőket ajánlja. – Először eltávolítását az összes értéktelen, vagy a hitet, szivet s erkölcsöket rontó regényeknek, füzeteknek stb., s erkölcsös, történeti, statisztikai vagy katonai munkák beszerzését. – Másodszor saját meggyőződést, hogy a nyelvek, melyeket igazán dicséretes szorgalommal megtanultál, s a rövid, felületes beutazása néhány országnak még nem elegendő, hogy egykor az állam hasznára légy, s az utókor háláját kiérdemeld, vagy (mi a legfontosabb) Istenednek egykor a neked bőséggel ajándékozott kegyelmekről beszámolj. – A legbölcsebb az, a ki azt hiszi, hogy mit sem tud, de tudatlanságának e megismerését csupán az éri el, a ki folyton többet törekszik tudni, és nem az, a ki azzal hizeleg magának, hogy mindent belát s mindenről beszélhet és itéletet mondhat. – Kis embernek gyakran nagy az árnyéka, de ez természetesen csupán csak árnyék, melyet mögötte lenyugvó napja okoz. Azért mondá találóan Montaigne, hogy *a tudás és képzettség némelyek kezében kormánypálcza, a legtöbbeknél azonban harlequin-vessző.* – Kedves fiam, vedd egy bölcs tanácsát útmutatódul, a ki azt mondja: *Mindarról, a mit nem tudsz, hallgass, s mindarról, a mit tudsz, beszélj keveset.* Mert igaz ugyan, hogy az öltözete szerint fogadunk mindenkit a belépésnél, de csupán a szerint kisérik ki, a mint viselkedett.

Ebben téved leginkább a fiatal ember, ki a ma uralkodó fecsegő és zabolázatlan társadalmi divattól, s tartalom nélkül felvett fogalmaktól elvakultan, hallgatóságtól körülvéve, asszonyoktól dicsértetve s hizelgőktől bamultatva, irányt szab a társaságban, cselekedeteiben s ruházatában másoknak mintaképül akar szolgálni, s mindaddig annak is látszik, míg egy újabb szabású ki nem szorítja a divatból, mint egy elhasznált ruhadarab félre nem dobatik, s tollaitól, melyek csupán külsejét takarják, meg nem fosztják. — A szerénység, visszavonultság és illemtudás ma természetesen ritkán hoznak szerencsét, de mindenesetre mindig jó őrei a szerencsének, — s ezek fognak téged is, jó fiam, sírodig megőrizni s halálod után kisérni, ha emlékül hagyod utódaidnak.

Légy inkább szóbeszéd tárgya a világ előtt,
Mely elvakultan hozza ítéletét;
Önérzeted emeljen fel,
Légy tudatában értékednek.
Tekints büszkén az irigyek
És gyermekek gúnyára.

Nem kevésbbé veszélyes zátony egy dicsőségszomjas és hiú fiatal ember számára a gazdagság. — Te, kedves fiam, e tekintetben is milliónyi embertársaid között megáldattál jóságos teremtőd által. — Kitűnő bizalmával helyezett állásodra, hogy kegyelmét szétoszszad, gondoskodj a szegényekről, özvegyekről és árvákról. — A pénz tehát csupán el van helyezve nálad s nem a te tulajdonod, mert nem azzal lépsz az ítélőszék elé, hanem csupán az elszámolás kötelezettségével. — Ez indítson téged a pénz becsülésére, ha könnyű megszerzése arra bírhatna, hogy nem a szükségest, hasznost, tisztességest, kényelmest, hanem a haszontalant, kérkedőt vagy ártalmast és vétkest szerezzed meg rajta. — Alattvalóid verejtéke ez, némely beteg s szükséget, éhséget és szomjúságot szenvedő munkás könnyei tapadnak e pénzen. — Hogy ezeket felszárítsd, a pénz jelentékeny részének az összes szenvedők atyja nevében vissza kell

kerülnie hozzájuk — ebből könnyen beláthatod, mennyire szükséges e szegénypénztárnak megfelelő állapota, rendje s a gondozó figyelme, hogy az alárendelt sáfárok hasznára váljék. Ha ezek benned a tudományt, igazságosságot, rendet, a kitartó szorgalmat és a jótékonyságot látják, akkor ők is becsületesen, szorgalmasan s igazságosan fognak szolgálni s emberségesen fognak bánni alattvalóiddal.... Még egy második ajándékról kell itt megemlékeznem, melyet a jóságos Istentől nyertél s melyet nagy gonddal kell őrizned. — Ez ajándék a szived, a mely legnagyobb örömemre számos esetben könyörületesnek, jótékonynak s igazán nemesnek bizonyult. — Tartsd fenn s őrizd meg benne e gyöngéd érzést. — Az istenség egy szikrája ez, melynek soha sem szabad kialudnia, hanem mindig magasabban és jótékonyabban kell lobognia. — Viselj azonban arra is gondot, hogy jóságod gyöngeséggé ne fajuljon — s ezzé lesz könnyenhivésünk által, hiúságunk által s gyorsan és könynyen felizgatható, felhevülő érzékenységünk által, mit a hizelgők, dicsérők, külsőleg szolgák és barátok, az önszeretet, dicsvágy s köztetszés felébresztésével szoktak felkelteni és izgatni. — Óvakodjál, jó fiam, ezektől s fordulj szived minden érzésével először ahhoz, a ki azt teremtette, Istenhez. — Sohasem fogja megtagadni támogatását, ha hozzá fordulsz s úgy a saját, mint más emberek segélyénél többre becsülöd. — Mit is tanácsolhat egy ember (a ki bizonyos körülmények között magán sem tud segiteni) egy másik embernek, ha az Isten szellemétől nincs áthatva. — «Jól és találóan mondja azért egy bölcs, «*hogy az emberek ugyan kifeszitik a vitorlákat, elhelyezik az árboczokat, s mindehhez olyan komoly arczot vágnak, mintha előkészületeik csalhatatlanok volnának, de a felsőbb lény, ki a kormány mellett ül, mosolyog s azt mondja: Igy legyen s nem másképen.*»

Befejezem végre, kedves jó fiam, hozzád intézett utolsó szavaimat — s újolag megáldalak, és remélem, hogy a síron túl is megáldhatlak. — Szived kezeskedik érte, hogy Isten előtt gondolsz néha rám, hogy a legjobb anya vigasza, a kedves

testvérek öröme, az állam reménye, az ifjúság dísze, szolgaid gondviselője, alattvalóid oltalma — a szegények, özvegyek és árvák támasza s főleg hitsorsosaid példányképe leszesz. — Atya Isten, Fiú Isten és Szent Lélek Úristen hallgassátok meg könyörgésemet. Amen, amen, amen.»[1]

121. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN FRUSSAI LEVELE.

Szechényi István ezt a levelet ugyszolván talizman gyanant becsülte meg és őrizte; szüntelenül mellen viselte.

Levelei, a melyekkel délről és keletről szüleit fölkereste,

[1] Becsben, 1817 május 10-ikén.

mutatják, hogy sem érzelmei, sem az a mód, a mint azokat kifejezésre juttatja, az évek folyamán nem módosultak.

Rómából a huszonhét éves férfiú így ír: «Szerencsétlennek érzem magamat, mert Öntől édes atyám és anyámtól régóta egy sort sem kaptam. Elgondolhatják, hogy minél gyérebb híreim vannak Önök felől, annál melegebben foglalom Önöket imádságaimba; ez egyedüli vigasztalásunk, a mikor azoktól, a kiket szeretünk, távol vagyunk.»[1]

Mikor azután Konstantinápolyból a szent-földre készül, atyját kéri, hogy áldásában részesítse. «Ha erre gondolok, semmiféle szerencsétlenségtől sem félek.» Anyját pedig biztosítja, hogy engedelmes fia van, kinek leghőbb óhajtása az ő tanácsait követni, parancsait teljesíteni. «Szeretem Önt; mindig igyekezni fogok hálámat, ragaszkodásomat bebizonyítani; égek a vágytól Önt viszontláthatni.»[2]

Kis-Ázsia tündérszép tájain így sóhajt föl: «Egyetlen óra sem múlik el a nélkül, hogy mindkettőjükre ne gondolnék, mindkettőjüket imáimba ne foglalnám. Vajha újból gyermek lehetnék. Bizonyára nem okoznék Önöknek annyi gondot és bánatot, amennyit ekkorig már szereztem!» . . . «Ön, kedves jó atyám és hőn szeretett anyám, az életben legkedvesebb, legdrágább javaim. Talán még képes leszek néhány derült órát szerezni Önöknek.»[3]

Hazafelé utaztában Nápolyból írt utolsó levelének ezek a zárósorai: «Milyen boldog leszek, a mikor naplómat és rajzaimat Önnek, legdrágább atyám, bemutathatom. Sok, kimondhatatlanul sok mondanivalóm van. És nem repülhetek Önhöz!»[4]

Nem lehet meglepő, ha ilyen levelek a bálványozásig fokozzák az anyai szív érzelmeit. Ezek mindazáltal ebben az esetben a bekövetkezett valóság által igazolt határon belül maradtak.

Madarász János somogymegyei ügyvéd 1818-ban, tehát épen Széchényi István utazása alatt, Bécsben, Széchényi Ferencznél és nejénél tisztelkedett, s az utóbbi részéről azért is, mert István-

[1] 1818 aug. 13-ikán. Zichy, id. m. 193. l.
[2] 1818 szeptember 21-ikén. Id. m. 210. l.
[3] 1818 nov. 5. és 16. Id. m. 234., 236. l.
[4] 1819 május 26-ikán. Id. m. 306. l.

hoz feltűnően hasonlított, rokonszenves fogadtatásra talált. A grófné egyebek között így nyilatkozott távollevő fiáról: «Én neveltem őtet, ő egészen az én legkedvesebb növendékem, én ismérem az ő szellemét, lelkületét; ő szívvel és lélekkel magyar; meglátja ügyvéd úr, Magyarországban még olyan nagy hazafi ember nem volt, mint ő!»[1]

VI.

Az a mély vallásos érzés, a melyet fiának lelkébe Széchényi Ferencz átplántálni igyekezett, az ő saját szellemi világának mindinkább uralkodó elemévé lett.

Amióta a könyvgyűjtéssel felhagyott, idejének legnagyobb részét imádsággal és templomok látogatásával töltötte. Előszeretettel kereste föl azon egyházi férfiak társaságát, a kik vallásos buzgóságukkal és erényeikkel kitűntek. A legnagyobb tiszteletet tanusította Hofbauer Kelemen atya, a redemptorista szerzet Bécsben működő alapítója iránt, kit a XIX. század második tizedében mindazok, kik vele érintkeztek, élő szentnek neveztek és azóta a boldogok sorába iktatott az egyház. Hetenként kétszer ebédre hívta meg őt, ilyenkor mindig kocsiján hozatta házához és vitette vissza kolostorába. A szigorú életű szerzetes kerülte a világias szórakozásokat, de szívesen jelent meg Széchényinél, a kinek körében vallásos tárgyakról folyt a társalgás és jótékonyságának gyakorlásában támogatásra számíthatott.

Széchényi, ki 1818 óta szívbajban és abból fejlődött vízkórban szenvedett, mikor időközönként állapota súlyosbodott, Hofbauer atya megjelenésének mindig enyhítő, jótékony hatását tapasztalta. Sőt egy alkalommal arról tudósítja az egri érseket, hogy felgyógyulását a szent férfiú «fáradhatatlan imádságainak» köszönheti.[2]

[1] Akadémiai Értesítő, 1901. évf. 46. l.

[2] Ezt az utóbbi részletet Fischer érseknek 1820 május 5-iki válaszából tudjuk. (Ered. a családi levéltárban.) Széchényinek Hofbauerrel való összeköttetéséről szól Dankó: «Hofbauer Kelemen Mária» czímű czikkében, a Magyar Sion 1865-ik évfolyamában.

A lélek derűjét, mely az igaz vallásosság jutalma, nem egyszer elsötétítették Széchényinél az erőfeszítések, a miket elméje a végből tett, hogy a földöntúli élet természete felől világosabb és részletesebb ismereteket szerezzen, mint a melyeket az egyház tanítása nyújtott. Ilyenkor — a mint Széchényi István feljegyzéseiből tudjuk — gyermekei attól féltek, hogy «elméje össze fog zavarodni, s életének utolsó szaka mindazokra nézve, kik szeretve-tisztelve környezik, kínossá válhatik».

«Én sokat szenvedek, fiam, nagyon sokat», mondá egy alkalommal fiának Istvánnak, a ki ezen szavakat naplójába iktatva, megjegyzi: «Többfélét tett hozzá, a mit nem ismételhetek.» [1]

Ezek a lelki szenvedések nem egyedül a felderíthetetlen titkok fürkészéséből származtak. A mélységes hazaszeretet, mely szívét betölteni nem szűnt meg, kínos érzések forrásává lett. Ennek emlékezetét szintén fia István hagyta ránk. Egyik könyvében írja:

«Oh mily sokszor látám még mint gyenge fiú szegény atyámat búba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztűl, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekünek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserüségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott keresztény férfiú, mint ő vala, illyféle gyötrelmeket mosolylyal türt. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak naprul napra mélyebbre sülyedése, és azon remény nélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá olly sokszori keserű epedésit. Felfogá-e, hogy ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elibe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mind inkább lankadó testnek elég erőt s életet halálos álmaibul kibontakozhatnia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint magyar, reménytelen szállott

[1] Ezeket a részleteket Széchényi István 1819-ben iktatta naplójába. Zichy, id. m. 139., 140. l.

sírjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé.»

Azonban a kétségek és a csüggedés óráit felváltották a küzdelem és a tevékenység napjai.

Míg, mint fentebb láttuk, az általa alapított könyvtár érdekei szüntelenül foglalkoztatták, egyúttal új működési tért nyitott meg maga előtt a vallásosság szellemének ápolására és terjesztésére irányuló igyekezeteiben, a melyekben, ifjú korának felfogásához hű maradván, a sajtót kívánta eszközül fölhasználni. Kezébe vette a tollat, hogy vallási és politikai elveit hirdesse. «A korszellemről» (Vom Zeitgeist) szóló, német munkát szerkesztett.

Arra a kérdésre, hogy «mi a mi korunk szelleme?» válasza úgy hangzik: «az összes rendek, néposztályok és egyének elégületlensége».

Miután végig megy a különböző társadalmi fokozatokon, a fejedelemtől a parasztig, az elégületlenség forrásai között első helyen a katholikus vallásnak a két protestáns vallással egyenjogusítását jelöli meg, a melyet «a szabadgondolkodók régóta csendesen előkészítettek, a franczia forradalom pedig megvalósított».

Kimutatja kilencz tételben, hogy a protestánsok tényleg előnyösebb helyzetben vannak és nagyobb szabadságot élveznek, mint a katholikusok. Amazok törvénybiztosította szabadságát nem kívánja korlátozni; de szükségesnek véli, hogy a katholikus uralkodók saját vallásukat államvallásnak nyilvanitsák.

Továbbá utal arra, hogy az iskoláknak a szerzetesrendek eltörlése következtében világiak kezeibe juttatása az «iskolák féktelenségét és a tanítók szabadelvűségét» vonta maga után.

Ezt a bajt — szerinte — a fennálló intézmények kímelése mellett is orvosolni lehet, ha a vallás- és erkölcstannal kapcsolatban álló tantárgyakat: az egész theologiát és bölcseszetet, az észjogot, részben a történet- s természettudományokat csak

papok, a többi tudományokat: a számtant, földrajzot, költészet- és szónoklattant, magánjogot és statisztikát világiak tanítják. Ily módon a tanuló előbb jó keresztény nyé és engedelmes alattvalóvá, azután hasznos polgárrá, tudományosan képzett és művelt emberré neveltetik.

«Jól tudom,» — úgymond — «a mai korszellem attól fél, hogy ily módon az iskola csak pietistákat, scrupulosusokat és fanatikusokat fog nevelni; de ilyenekké harmincz-negyven esztendő előtt sem képezte ki növendékeit az iskola. A világ és a körülmények mérsékelték a pietistákat, megnyugtatták a scrupulosusokat, felvilágosították a fanatikusokat. Ellenben az állam nyugalmának szempontjából nem tanácsos, hogy a pietistákat szabadgondolkozásuak, a scrupulosusokat közönyösek, a fanatikusokat intransigens emberek pótolják.»

Kijelenti, hogy nem a jezsuiták érdekében szólal föl. Noha ezek, az ő meggyőződése szerint, sokkal több jót tettek, mint a mennyi roszszal vádoltatnak, visszahívásukat akkor tartja kívánatosnak, a mikor a fejedelmek is meggyőződtek arról, hogy a vallás és az állam iránt őszinte hódolatot táplálnak.

A nevelést valamely más szerzetesrendre kellene bízni, a mely a királynak és a trónörökösnek lenne közvetlenűl alárendelve és arra kötelezné magát, hogy egyik rendtag sem léphet egyházi méltóságra.

A censura visszaállítását javasolja a vallási, bölcsészeti és államtudományi munkákra; sőt kívánatosnak tartja, hogy az uralkodó egyáltalán tiltsa el mindazokat a megjelenő új könyveket, melyek az államba befogadott vallásokról és az alkotmányokról szólanak; mivel ezek csak nyugtalanítják s nem elégítik ki a szellemeket. A tilalom kiterjesztendő azokra a könyvekre, röpiratokra és újságokra, a melyek az állami tisztviselők és polgárok becsületét «rágalmazzák vagy akárcsak bírálgatják».

A nép köreiben uralkodó elégületlenség megszüntetésére a következő intézkedéseket javasolja: a néptanítókat egy püspöki és egy világi biztos vizsgálja meg, azután a püspök nevezze

ki; a büntetőeljárást szigorúbbá és gyorsabbá kell tenni; a tisztviselőket jó fizetéssel kell ellátni; az uralkodó a hozzá benyújtott kérvényeket az illetékes hatóságok meghallgatásával intézze el.

Vom Zeitgeist.

122. A ZEITGEIST KÉZIRATÁNAK CZÍMLAPJA

A papság ne legyen köteles a világi hatóságoknak jelentéseket mutatni be; az egyházi állásokat a király az érsekek és püspökök előterjesztésére, világi hatóságok mellőzésével töltse be; néhány kolostor visszaállítandó.

A király az államhivatalnokokat a feljebbvalok ajánlatára léptesse elő, óvja meg a sajtó támadásaitól, kerüljön újításokat, egyszerűsítse az ügykezelést.

Alkalmas nevelőintézetek felállításával gondoskodni kell arról, hogy a nemesség soraiban a közhivatalok betöltésére képes egyének ne hiányozzanak.

A polgárok és kereskedők elégületlensége megszüntethető az adó leszállításával, a kereskedelem korlátainak eltávolításával, az uzsoratörvények eltörlésével. Ezzel kapcsolatban ajánlja a kisebb városok fejlesztését.

A katonaság tekintélyét emelni, soraiban az előléptetést könnyíteni kell.

A földművesosztály sorsának javítása az adóügy és katonai szolgálat új rendezése s a termények elárusításának megkönnyítése által érhető el.

Az írók és nyomdászok a sajtószabadság megszűntetésével hasznos munkák közrebocsátására késztethetők; míg a közönséget «forradalmi és rágalmazó nyomtatványok» árasztják el: az író tiszteletdíjra, a nyomdász haszonra nem számíthat.

A vallástalanságot és veszélyes politikai elveket terjesztő könyvek eltiltása a legelső és legsürgősebb teendő. Miután ez megtörtént, «missionariusok» kiküldésével helyes nézetek terjesztésére kell hatni.

Azzal a nyilatkozattal zárja be fejtegetéseit, hogy «az állam java és a trón szentelt tekintélye, melyet az új korszellem ostromol, az Istentől megállapított világrendben és positiv vallásban» találhat biztos oltalmat.

A munka nem került sajtó alá; kéziratát a családi levéltár tartotta fönn.[1]

Miként 1790 táján titkárt tartott, a ki az ismeretek terjesztése és az ízlés fejlesztése végett idegen nyelveken megjelent munkák fordítására volt hivatva, három évtizeddel utóbb külön

[1] A kézirat idegen kéz által készített, de Széchényi számos javítását és törlését feltűntető másolata I. 12., I. 7. jelzés alatt a családi levéltárban.

titkárt foglalkoztatott vallásos munkák magyarra fordításával. Ez Pigay Antal volt, a ki egyebek között francziából lefordította a «Traité de l'espérance chrétienne» czímű munkát («Értekezés a keresztény reménységről») és németből Seiler imádságos könyvét, továbbá «A keresztény katholikus anyaszentegyház tagjának szerencséje» czímű és az oltári szentségről szóló egy másik munkát.

Mindezeket Széchényi a maga költségén kinyomatta és a példányokat részint a püspököknek, részint egyeseknek küldötte meg szétosztás végett. Hasonlóképen tett a Káldy-féle magyar biblia 1782-iki évi kiadásából fönmaradt négyszáz példánynyal, melyeket megvásárolt. Kívánságára a papság úgy értesíttetett, hogy «névtelen meczénásnak» köszöni az adományokat.[1]

Családja nagynevű megalapítóinak: Széchényi György és Pál érsekeknek emlékezetét megörökíteni óhajtván, a családi levéltárban őrzött levelezésök egy részét 1807-ben Miller Ferdinánd által kinyomatta, és 1820 nyarán a példányokat szintén szétosztás végett a püspököknek küldötte meg.[2]

ÉRTEKEZÉS
A'
KERESZTÉNY
REMÉNYSÉGRŐL
A'
LÉLEK-TSÜGGEDTSÉGE
BIZODALMATLANSÁGA,
ÉS
FELESLEGES FELELME' ELLEN.
FRANTZIÁBÓL
MAGYARRA FORDÍTOTTA
PIGAY ANTAL,
Nagy Méltóságu Gróf Széchényi Ferentz Eo Excellentziájának Titoknokja.

BETSBEN,
Pichler Antal Betuivel.
1820.

123. PIGAY ÉRTEKEZÉSÉNEK CZÍMLAPJA

Kegyeletét a két érsek iránt más módon is bebizonyította. Miután a francziák az 1809-ik évi betörés idején a bondorfi

[1] Mindezt Fischer egri érseknek és más püspököknek, úgy szintén Fejér Györgynek 1818—1820-ban írt köszönő leveleiből tudjuk.

[2] A köszönő iratok a családi levéltárban, I. 13. II. 114. jelzés alatt.

paulinus-templom sírboltját, a melyben Széchényi Pál volt eltemetve, földúlták, a győri püspöktől kieszközölt engedélylyel az érsek tetemét, a mely a ruhákkal együtt romlatlan állapotban találtatott, 1811-ben a czenki sírboltba, a melyet maga és utódai számára építtetett, ünnepélyesen átvitette. 1820 tavaszán pedig az esztergomi káptalannál ötszáz forintnyi alapítványt tett avégből, hogy Széchényi György halála napján évenkint gyászmise mondassék.[1]

Az az erős családi érzés, a mely nagy elei iránti kegyeletében nyilvánult, arra is késztette, hogy kapocsról gondoskodjék, mely a jövő nemzedékeket egyesítse, három fiának és leszármazóiknak családjaiban a közös eredet és a rokoni összetartás tudatát megörökítse.

Ezt a kapcsot közös nemzetségi levéltár létesítésében kívánta megalkotni. 1820 február 12-ikén, Bécsben együtt levő fiaihoz írásbeli felszólítást intézett, hogy mind maguk, mind utódaik fontos birtokjogi irományaikat mindenkor Sopronban, a közös levéltárban helyezzék el. Azok másnap szintén írásban kijelentették, hogy «legelső, legnagyobb jótevőjük és barátjuk atyai tanácsai szerint fognak eljárni».

Széchényi Ferencz ekkor Sopronban levő házai egyikét újra építeni szándékozott, hogy abban a nemzetségi levéltár megfelelő helyiségeket és a levéltárnok kényelmes lakást nyerjen. A tervet építész által elkészíttette. Az év vége felé halálát közeledni érezvén, utolsó végrendeletében negyvenezer forintnyi értéket hagyott az építkezés költségeire. Egyszersmind a bécsi házának eladása után befolyó összegből olyan alap tőkésítését rendelte el, a melynek kamatai a levéltárnok részére megállapított kétezer forint fizetés fedezetéül szolgálnának.[2] Ezen fizetésnek abban az időben rendkívüli nagysága jelezi,

[1] Az ezekre vonatkozó iratok a családi levéltárban.

[2] V. ö. Áldásy Antal ily czímű értekezését: «A gróf Széchényi család levéltára.» Könyvszemle, 1902. évf. 285. s kk. ll.

hogy a levéltárnok állását és az őrizetére bízott kincsek értékét mennyire becsülte.

Ezt azzal is kitűntette, hogy a levéltár rendezésében ő maga is közreműködött. Érintetlenül fönnmaradtak azok a csomagok, a melyekbe, élete alkonyán, a saját levelezéseit osztályozva elhelyezte. Mindegyik csomagnak borítékára sajátkezűleg jelölte meg, fölváltva magyar és német nyelven, a tartalmát, jellemző magyarázatokkal, melyekből látjuk, hogy a mint egyéb fontosabb tetteiben, úgy ezen jelentéktelennek látszó műveletben is

124. A SZÉCHENYI GRÓFOK SOPRONI PALOTÁJA.

magasabb szempontok lebegtek szemei előtt. Ennek tanusagaul álljon itt néhány ilyen fölirat.

«Érdemesebb és nagyobb uraknak részszerint csupan baratságos, részszerint pedig officiosus levelei, mellyek csak azért conserváltattak, hogy nevei azoknak, kik között becsülettel éltek és szolgáltak, fentartassanak, és gyermekeim is, ha netalán valamiben megszorulnának, őket meghalt atyoknak kedveért megkereshessék, mert lehet ezek között némelly, ki emlikezetemert gyermekeimnek is jó baratya lészen.»

«Nevei azoknak, kiknek valamelly szolgálatot tettem, és kiknek részszerint köszönő, részszerint pedig kérő leveleit nem dicsekedésbűl, hanem csak azért tartottam fel, hogy gyermekeim az által bátoríttatván, magok is mindennemű religio vagy név alatt lévő félebarátjának segítségére lenni iparkodjanak, nem nézvén arra, habár némellyektűl hálaadást nem vennének is. Ezek közűl sokan utóbbi szerencséjeket és elő meneteleiket találván, itt csak név szerint jeleltettek fel.[1]»

«Jó fiaimnak Lajosnak és Istvánnak levelei. — Az előbbieket azért tettem el, hogy a bizalmat feltüntessem s magam abban gyönyörködjem, mellyel jó Lajosom szívét szülei előtt kitárta, midőn a magyar kamarától az udvari kamarához akarta magát áthelyeztetni. — E levelek között van elnökének, Semseynek, hozzám intézet vígasztaló levele is, továbbá az udvari kamara elnökéhez, Wallis grófhoz, intézett levele, mely levelek halálom után a levéltárba (fiai érdekében) teendők. — Adja Isten, hogy ugyanolyan örömet találjon gyermekeiben, amilyet nekem szerzett, — István leveleit azért tettem el, hogy megmutassam neki, mily szívesen váltott leveleket öreg atyjával utazásai s a fiatalsággal együtt járó könnyelműségei daczára, s ez által szívét olyannak tüntette fel, a mely testvéreivel és barátaival szemben sem nyilatkozhatik kevésbbé. — Isten adjon hozzá erőt neki. E levelek között van Meerveld tábornok egy levele is.»

«Vőm Batthyány levelei bizonyságúl, hogy kedves Fannym kezével (kit Isten áldjon és erősítsen) boldoggá tettem s hogy előhaladásában nagyon sokat, s atyja halála után egyedűl magam tettem meg mindent. — Itt vannak ama levelek is, melyek a a szolgájuk Károly által okozott viszályt illetik. — Végűl elhalt atyjának egy fontos irata is.»

«Boldogúlt testvérem, Mesnil sógorom és gyermekeik levelei, bizonyságúl, mennyire megérdemlem tőlük, hogy gyermekeimet szeressék s pártfogásukba vegyék, miután jó atyjuknak feleséget, aztán honosságot s végűl a dasztifalvai birtokot szereztem —

[1] Ez a két fölirás magyar nyelven, a többi németűl van szerkesztve.

mindkettejük halála után pedig gyermekeiket felneveltem és kiházasítottam. Hálával tapasztaltam vonzalmukat, s kérem őket juttassák ezt gyermekeimmel szemben is kifejezésre.»

Kedves testvérem Desfours és kedves jó gyermekeinek levelei, a szolgálatokat, melyeket nekik tettem, benső ragaszkodásukkal bőven meghálálták, Isten áldja meg őket ezért; csupán azért említem meg ezeket, hogy gyermekeim is szeressék őket s erejükhöz mérten gyámolítsák abban, amire kérem, mert atyjuk,

Érdemessebb és nagyobb Uraknak rész szerint Igaz Barátsá-
gos, rész szerint pedig officiosus levelei, mellyek és azért levelet
váltottak, hogy Neveit ajánlanak, kik között Böcsülettel éltem, és
szolgáltam fen tartottanak, és Gyermekim is ha az talán valami-
ben meg szorulnának őket, meg Holt atyjoknak kedvéért meg
kérjék. Mert lehet talán ezek között némely, ki Emléke-
zetemért Gyermekeimnek és jó Barátja legyen.
Gr. Széchényi Ferenc

Első Tomus

Characterje a Levélben foglaltatnak
a Neapolitanusi Secretariusnak Leve-
leivel

125. MUTATVÁNY SZÉCHENYI LEVÉLTÁRI JELZÉSEIBŐL.

anyjuk s összes gyermekeik jámbor keresztény emberek, s minket és az enyéimet teljes lelkükből szeretik.

«Kueffstein sógorom, testvérem Mária, unokaöcsém Hoyos, unokanövérem Mária, végül unokaöcsém Kueffstein János levelei. — E leveleket nem azért őriztem meg, hogy szegény rokonaimat szegénységük miatt megszégyenítsem (mert a szegénység vagy gazdagság Isten akaratától függ), sem hogy azzal dicsekedjem, hogy állandó jóltevőjük voltam és maradok; — hanem mindenek előtt, hogy gyermekeimet arra buzdítsam és kérjem,

hogy velük szemben ugyancsak jók és jóttevők legyenek és maradjanak, másodszor pedig, ha e rokonaim valamelyike, főleg azonban unokaöcsém János gyermekeimmel szemben háladatlanná válnék, vagy kellemetlenséget és bajt okozna nekik, e levelek felmutatásával jó útra teríthessék, s magukat vele és másokkal szemben Isten és az emberek előtt igazolhassák. — Egyebekben arra kérem gyermekeimet, hogy e rokonok közül lehetőleg azokat segítsék, a kik meg fogják érdemelni.»

«Jó unokaöcsém Forgách levelei — ezt kiskorúsága idejében a saját költségemen neveltettem, aztán huszárszázadosságig segítettem, végül birtokaihoz s egy jó feleséghez juttattam. Mindig hálás volt velem szemben, a miért az Isten áldja meg. Hozzámtartozóim szeretetébe és barátságába ajánlom őt, s kérem, hogy irányában tanusított gondoskodásom előadását ne tekintsék kérkedésnek részemről, hanem buzdításnak arra, hogy kövessék ezt rokonaikkal szemben tanusítandó testvéri szeretetük által.»

«Sógoraim Festetics György és Imre, továbbá Lajos, Antal és Kristóf, a néni, és Czindery s feleségének, unokanővéremnek, most Erődynének levelei. — Mind azt bironyítják, hogy teljes bizalmukkal tiszteltek meg, a mit főleg Festetits Lajos ágától meg is érdemeltem, mert (a mint a levelek mutatják) általam lett Kristóf hadnagygyá, Antal előbb pestmegyei jegyző, majd helytartótanácsi titkár és végül kamarás, Czinderyt pedig a fejedelem kegyének elvesztésétől mentettem meg. — Ide van zárva Bolla úrnak egyik levele is, ki könyvtárát ajánlotta fel nekem megvételre, midőn fiára Györgyre megneheztelt, melyet azonban iránta való vonzalomból nem fogadtam el. — Festetits Antal és Lajos későbbi levelei bizonyítják, hogy daczára a kellemetlenségeknek, melyeket Somogy vármegyében nekem szereztek, szándékuk volt velem békére lépni, midőn testvérük János özvegyével nálam búcsúlátogatást akartak tenni.»

«Levelek és iratok melyek két Schmidegg unokaöcsém által nekem szerzett kellemetlenségre utalnak, és a szíves részvétre, melyet becsületük megmentésére és jó atyjuk megnyugtatására

tanusítottam. Nem azért őriztem meg ez iratokat, hogy gyermekeim nekik e miatt szemrehányásokat tegyenek (sőt ezt a legszigorúbban megtiltom nekik), hanem hogy barátság- és udvariassággal, mint közeli rokonaikat, kiméljék és magukhoz vonzzák.»

Széchényi egész lényét leghívebben tárja föl végrendelete, melyet élete végső napjaiban magyar nyelven készitett.[1] Bevezetése így hangzik:

«Bűnös lelkemet a mindenható Teremtőmnek, megváltómnak és megszentelőmnek mérték nélkül való irgalmába ajánlom, és tellyessen bízván a szegény bünösök iránt többször is megigértt szánakodásban és engedelmében, de leginkább maga személlyének a keresztfán ugyan a bünösökért lett feláldozásában, köteles alázatossággal és érdemetlenségemnek igaz megesmérésével, úgy nem különben számos és terhes büneimnek töredelmes megbánásával kivánok bizodalmasan szent itélőszéke elejbe lépni, és ott nem érdemem, hanem tsupán könyürületessége után irgalmasságért esedezni, és feloldozásomat mindenhatóságától és véle öröktűl fogva élő kegyességétől el is várni.

Testem minden pompa nélkül a Nagy-Czenki általam épittetett kriptában, siromnak szomszédságában hagyván kedves Feleségem számára egy helyet, a hová, ha halála történik (mellyet mindazonáltal a jó Isten számosabb esztendökre határozzon) temetessék, hogy valamint ezen megbetsülhetetlen és szent lelkű hivemmel mindég boldogúl éltem és voltam, ugy testeink is együtt nyugodván, ugyan együtt feltámadhassanak az utólsó itélet napján, mellytől fogva már soha egymástól el válni nem fognak.

Hogy hideg testem eltakarítása a kriptának távolabb léte miatt kissebb terhel eshessen meg, tehát vitettessen szekéren a temető kerületbéli kapuig és tsak onnét vitessen jobbágyaim által (kiknek ez által is hozzájok viselt szívességemet meg mutatni kivánom) nyugovó helyére. — Elébb mindazonáltal óhajtom, hogy testem a Kis-Czenki kápolnában betegségem mivoltahoz alkalmaztatott üdöig az ispotályosoknak és egyébb hivek könyör-

[1] A családi leveltarban, I. 9. II. 41—50. és I. 9. III. 54—55. jelzés alatt

géseinek között kitétessen, hogy azok, a kik nagyságomat és boldogságomat elébb szemlélték, ezeknek elkerülhetetlen végét és mulandóságát hideg testemnek szemlélésével annál bizonyosabban tapasztalhassák és szivelhessék.

Szegény elkeseredett feleségem testemet egyáltallyában ne késérje, hanem lelkemet buzgó imádsága által Istenemnek felajánlván, tegyen fájdalmának feláldozásával és egészsége köteles kémélével Isten előtt magának érdemet.

Önnön magam és testvéreim gyermekein kívűl (kik jelen lehetnek) egyébb atyafiak, annál kevesebbet idegenek, testemnek eltakarítására vagy az exequiákra ne hivattassanak, sem halotti beszédek ne tartattassanak; hanem maradjanak gyermekeim magok között tsendessen, és héjjába való pompázás és a vendég után való aggódás helyett vígasztallyák inkább elszomorodott annyjokat és vigyázzanak egészsége megtartására.

El tünvén és semmivé válván az emberek holta után minden világi ditsőssége egyáltallyában nem akarom, hogy halotti kövemre ditséretek tetessenek, vagy akármelly más monumentum emlékezetemre felállíttassék, mert a por azt meg nem érdemli; a lélek pedig nem itt, hanem teremtőjénél fogja érdemeinek (ha voltak) megitélését és jutalmát találni. — Én tsak gyermekeimnek emlékezetében, istenes élettyekben és kegyes annyokhoz minden üdőben általok bizonyíttandó szives ápolgatásában ohajtom monumentumomat helyheztetni és találni.»

A családi jószágokon levő templomokban gyászmisék mondását és szegények között valláskülönbség nélkül 3300 forint szétosztását rendeli el. A sirbolt fentartásának költségeire 4000 forintnyi alapítványt tesz.

A jószágokra nézve az 1814 augusztus 31-iki osztályt sértetlenül föntartatni kívánja. A királyi jóváhagyással létesített három majorátus tekintetében úgy intézkedik, hogy mivel «jövedelmeikre nézve egymástól valamennyire különböznek», fiai azokat egymás között «sorsra bocsássák»; azonban csak anyjuk halála után lépjenek azok birtokába. Tőkéit a három fiú

egyenlően ossza föl egymás között. A családi levéltár elhelyezése végett Sopronban külön ház építésére, úgyszintén annak föntartására és a levéltárnok ellátására külön alapot jelöl ki. Ékszereiből, melyek 57,030 forintra vannak becsülve, három forgót, mindegyik majoratus számára egyet, rendel készíttetni.

Nővérei gyermekeinek egyenként 6000 forintot, keresztfiának, báró Mesnil Pálnak, míg tizennyolczadik esztendejét eléri, külön évi 300 forintnyi nevelési járulékot hagyományoz.

Fiainak kötelességévé teszi, hogy «a kedves magyar hazának» ajándékozott gyűjtemények katalogusainak kinyomatását fejezzék be, és a könyvtár-őr kinevezése ügyében a család részére biztosított jog föntartása fölött őrködjenek.

Megható módon gondoskodik meghitt tiszteiről és szolgáiról; sőt jobbágyairól sem feledkezik meg, ami valószinüleg példátlanul áll.

«Harmintz esztendöket felütő szüntelen való hiv és hasznos szolgálattyát Pap Ferencz plenipotentiariusomnak egyébbkint meg nem hálálhatom; hanem hogy feleségemet és halála után fiaimat arra kötelezzem ezen utolsó akaratommal, hogy ezen nálam megöregedett szives barátomat holtig tisztellyék, és meg hagyván néki, még él, mindazon pénzbeli és egyebb beneficiumit, mellyekkel most bir, magoknál is megtartsák. Ha mindazonáltal említett Pap úr nagyobb nyugodalma kedvéért nálok lakni és magát szolgáltatni nem akarna; tehát azon esetben tartozzanak feleségem vagy fiaim ötet öregségéhez és nagy érdemeihez illendő kvártéllyal, szolgálattal és élete könnyebb s kellemetessebb folytatására inkább bövebb mint szük deputatummal a készpénzbeli fizetésén kivül providealni, hogy bennek olly szíves akaróit utólsó napjáig tapasztalhassa, mint én hozzája szüntelen voltam.

Nem kevesebb hálaadással tartozom Tibolth Mihály úrhoz, a ki minekutánna Lajos fiamat istenessen és a familiámnak betsületere, magamnak pedig tellyes örömemre nevelte volna (félre tévén egyebb magának és gyermekinek jóval hasznossabb és

ditsőségesebb hivatalokat, mellyekre közönségessen megesmértt emberségére és ritka tudományára nézve többektől is hivattatott) nékem kivántt inkább öreg napjaimban és személlyének egész feláldozásával szolgálni, hogy sem akkor elhagyni és gyermekeimnek utóbbi hasznára tzélozó igyekezetemet idegenek közbenjarásával eszközöltetni, midőn magamnak és Pap Ferencz barátomnak és plenipotentiariusomnak ereje már hanyatlani kezde és a hasznosnak elé mozdítására tehetetlenebbek valánk. Ezen ritka mint magamhoz mint pedig általam gyermekeimhez is kimutatott érdemeinek méltó megjutalmazására activa capitalisaimból mindjárt halálom után huszezer forintokból álló capitalis szabad dispositiójára cedaltasson már az az előtt néki kezébe adatott különös irománynak értelme szerint, óhajtván, hogy ezen kedves barátom e tsekély köszönetet hálaadásomnak jeléül elfogadja. Ha pedig halálom előtt mulna ki e világból, rendelem, hogy feleségének és gyermekeinek tizezer forintok fizettessenek ki váltó czédulában.

Kiss Jósef doctoromnak, a ki mint házi orvosom nálam megöregedett, szüntelen való és szivből származott iparkodásai által gyönge egészségemet ápolgatta, tartós vélem lakta és utazásaim miatt sem másoknak szolgálattyára nem lehetett, sem pedig számossabb gyermekeinek utóbbi javokra szolgáló keresményeket nem tehetett; nem külömben a mostani hoszszassabb nyavalyáskodásomban fáradthatatlan iparkodását mindenkor tapasztaltam, mindjárt halálom után fizettessenek két ezer forintok váltó czédulában fáradságának jutalmára. Pensióképen pedig a majoratusnak jövedelmeiből adattassanak néki hat száz forintok conventiós pénzben olly hozzáadással, hogy ha halála felesége előtt történne, ennek még él négyszáz forintok conventiós pénzben esztendőnkint fizettessenek.

Tibolth Ferencz exactorom is, a kinek különös rendtartását és hivségét a pénztárom mellett elegendőképen meg nem hálálhatom, és a ki a jó és hasznossabb szolgálattyát, mellyet nálam vett szolgálattya előtt érdemessen viseltt, kedvemért nem tsak

ott hagyta, hanem arra ismét és nagyobb haszonnal vissza hivattatván, el nem fogadta, hagyok az általam codicillus formában néki adatott assecuratióban foglaltt haszonvételeken fellyűl szives köszönetemnek jeleűl esztendőnkint ötszáz forintokat conventiós pénzben, vagy ha említett Tibolth Ferencz halála szolgálatomban felesége éltekor történne, ennek háromszáz forintokat esztendőnkint conventiós pénzben.

Finkoir Ferencz inzsellérnek, a ki tsekély fizetése mellett, és jószágimban szüntelen való munkái miatt öregségére magának és magáénak nyugodalmassabb eltartásokra semmit sem kereshetett, hagyok még él, esztendőnkint egyszáz ötven forintokat conventiós pénzben, hivséggel, készséggel és haszonnal tett fáradozásáért.

Pigay Antal secretariusomnak, a ki több esztendőktől fogva különös megelégedésemmel hivatallyát viselte, rendelek esztendőnkint háromszáz forintokat conventiós pénzben.

Zámbothy Ferencz hofmesteremnek, a kit magam felneveltetvén és ki is házasítván, akkor meg is ajándékoztam, mivel szüntelen hiv szolgámnak tapasztaltam, rendelek esztendőnkint négyszáz forintokat conventiós pénzben, halála után Szalay Juliánna feleségének kétszáz forintokat ugyan conventiós pénzben.

Szalay István volt érdemes hofmesterem özvegyének hagyok esztendőnkint fizetendő egyszáz forintokat conventiós pénzben.

Müller József szakátsomnak hiv és hoszszas szolgálattyának jutalmára rendelek esztendőnkint kétszáz ötven forintokat conventiós pénzben.

Baranyai András komornyékomnak hiv szolgálattya és beteges állapottya tekintetéből esztendőnkint még él, fizettessenek kétszáz forintok conventiós pénzben.

Börsöny Antal, Payer Jósef, Ivántsits István három huszarjaimnak, a kik több esztendőktől fogva hiven, emberségessen és szorgalmatossan, kiváltképen a mostani hoszszas betegségemben fáradhatatlanul szolgálnak, rendelek fejenkint és esztendőn-

Kézüséggel, és minden egyébb felebarátyaihoz tartozó igaz Ki:
=vességgel éllyenek; és ezeknek bé tellyesítésére atyai áldásomat
vevén kérem őket még arra is, hogy ha példám által, vagy ve:
:lek töltött életem napjai között valamiben még botránkoztattak
volna, azt meg bocsássák, és azoknak Istenen előtt léendő
el törléséért is imádkozzanak.

Utollyára vegyék szíves köszönetemet mind azok kik:
:ről e Testamentomomban emlékeztem, mint pedig ebben meg
nem nevezett egyébb Barátim, Tisztyeim, és Cselédjeim, és mi:
:don részről nézve el követett vétkeimért bocsánatot kérek,
ajánlom magamat emlékezettyekbe és Imádságokba. Költ
Pestben December hónapnak 16-dik napján 1820-dik esztendőben.

Gróf Széchényi Ferencz

Előttünk

[illegible]

Gróff Zichy Károly

Gróff Almásy Ignácz

[illegible] Mihály

Gróff Eszterházy János

Testamentum [illegible]

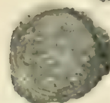
126. GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ VÉGRENDELETE.

Gottes Segen ruhe auf meinen lieben Mann und meinen lieben Kindern. Dieses ist mein letzter, mein größter, innigster Wunsch, mit dem ich diesen meinen letzten schriftlichen Willen schließe. Oedenburg den 30ten July 1813.

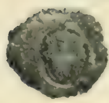
Julianna gräfin von Széchenyi gebohrene gräfin von Festetics

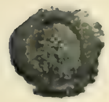
[illegible] als erbettener Zeug

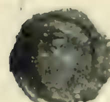
Alexand: Töth [illegible] als erbettener Zeug

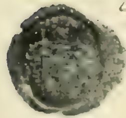
Anton v. Töth [illegible] als erbettener Zeug

Michael v. Tibolth [illegible] als erbettener Zeug

Franz v. Tibolth als erbettener Zeug

Das obige Testament wurde den 21ten Jänner 1824 in Oedenburg im Majorats Hause unseres lieben [illegible] in unserer Gegenwart eröffnet und sammt dem von unserer lieben Mutter eigenhändig geschriebenen in Wien den 2[illegible]ten Octob. 1822 ausgestellten Codicill kund gemacht wurde, bezeugen wir mit unserer Unterschrift Oedenburg den 21ten Jänner 1824

Louis Gf Széchenyi

Paul Gf Széchenyi

Stephan Széchenyi

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

27. GRÓF SZÉCHENYI FERENCZNÉ VÉGRENDELETE

kint fizetendő egyszáz forintokat, öszvessen tehát három száz forintokat conventiós pénzben.

Finger Ádám kapusnak hiv szolgálattyának jutalmára esztendőnkint rendelek negyven forintokat conventiós pénzben.

Öreg Kőműves Évát gyermekeimnek hív és szorgalmatos dajkáját fiaim mindazon haszonvételekben meg hagygyák, mellyekben most vagyon azon különös irásom foglalattya szerint, mellyet néki hosszu, hiv, jámbor és jó szolgálattya miatt adtam.

A melly pénz vagy természetbéli költsönözésekkel majoratusbéli jószágaimban szegény jobbágyaim halálom napjáig még tartoznának, azok hitelessen conscribáltassanak, a szegényeknek adósságaik elengedtessenek, a tehetősebbeken pedig vetessenek meg ugyan tehetségek szerint, hanem az azokból bévett pénzek az ügyefogyott jobbágyaim között osztattassanak el.»

Végre nejétől, gyermekeitől, meleg szavakkal vesz búcsút.

«Kedves feleségemnek köszönöm szívemből hozzám szüntelen kimutatott határozatlan szeretetét, sok viszontagságomban, betegségeimben és bajaimban szíves részesülését, gyermekeinknek nevelésében, boldogításában és javainknak szaporításában mindenkor kész és fáradhatatlan segedelmét. Áldja meg ezekért is a jó Isten, és engedje szent képe előtt érette áldozandó könyörgéseimnek olly hatalmat, hogy gyermekeinknek példájára és boldogságokra még számos esztendőket itt élhessen s azután pedig vélem együtt a bennünket érdemetlenűl boldogító Szent Háromságot örökké áldhassa és imádhassa.

Kedves gyermekeimtől a végbutsút vévén, kérem őket, hogy jó Annyokhoz engedelmesek mararadjanak, öreg napjaiban ápolgassák, boldogságokra tzélozó feláldozását szeretettel és tisztelő szolgálattyokkal meg hálállyák, magok között szeretettel és segétséggel, királyokhoz és hazájokhoz hivséggel és szíves áldozásokkal, az alatta valóikkal igazságossan és kegyesen, születésekhez képest illendően; szegényekhez, özvegyekhez és árvákhoz mindenkor kész bőkezűséggel, és minden egyébb felebarát-

tyaihoz tartozó igaz szívességgel éllyenek, és ezeknek bétellyesítésére atyai áldásomat vévén kérem őket még arra is, hogy ha példám által, vagy vélek töltött életem napjai között valamiben megbotránkoztattak volna, ezt megbotsássák, és azoknak Istenem előtt léendő eltörléséért is imádkozzanak.

Utóllyára vegyék szíves köszönetemet mindazok, kikről a testamentomban emlékeztem, mint pedig ebben meg nem nevezett egyébb barátim, tisztyeim és cselédjeim, és midőn reájok nézve elkövetett vétkeimért bocsánatot kérek, ajánlom magamat emlékezettyekbe és imádságokba.» [1]

A végrendelet végrehajtójáúl «kedves és mindig szívből szeretett drága öccsét» gróf Cziráky Antalt, akadályoztatása esetén pedig Mikos László államtanácsost és Fáy Barnabás udvari tanácsost jelöli meg.

Ugyanakkor egy második végrendeletben meghagyja, hogy tetemét bonczolják fel, beszentelés után, pompa nélkül szállitsák Czenkre. A bécsi országúti külváros templomában mondandó misékre 1000, a plébániához tartozó szegények között szétosztásra 1000, a bécsi jótékony egyletnek és intereseknek 6000 forintot hagyományoz.[2]

Ezenfelül még három iratban tette meg intézkedéseit a halál esetére, a legapróbb részletekre kiterjedő gondossággal. Az egyiket nejéhez intézte: «Mivel — ugymond — némely apróbb tárgyak (Nippsachen) felől nem találtam illőnek, végrendeletemben intézkedni, Téged kérlek, hogy a következőket az alább megnevezendő egyéneknek, halálom után oszd szét emlékül, hogy elhúnyt barátjukért imádkozzanak.» A leányainak és egyéb rokonainak szánt emléktárgyakat (írószereket, órákat, szelenczéket) megjelölvén, így végzi: «Néked, felejthetetlenemnek, hagyom a gyémántos gyűrűt, a halálfővel, melyet állandóan ujjaimon

[1] Ez a második végrendelete. Az első 1814 deczember 30-ikán készült. Megelőzte őt e tekintetben neje, ki 1813 július 30-ikán készitett német nyelven végrendeletet.

[2] Az 1820 deczember 10-ikén kelt végrendelet a családi levéltárban, I. 3. sz. 130. jelzés alatt.

viseltem . . . . Mindannyit felkérem hogy szegény lelkemért, legalább halálom évforduló napján, imádkozni szíveskedjenek.»[1]

Sajátkezüleg irt jegyzékben megállapítja, hogy a halotti jelentések Bécsben német, Sopronban, Budán és Pesten magyar nyelven bocsáttassanak ki, és kikhez küldessenek; elsőszülött fiának pedig utasításokat ád a rendjelek visszaküldése tárgyában.

Dictált jegyzékben, tizenhárom pontba foglalva, adta meg az utasításokat a kimulta után teendőkre nézve; attól kezdve, hogy

128. A NAGYCZENKI SIRBOLT BELSEJE.

a titkár a szekrények kulcsait mind a grófnénak szolgáltassa át, egészen a sírja fölött elmondandó gyászbeszédig, a melynek tekintetében az volt kivánsága, hogy megtartására ne kéressék fel magasabb állású egyházi férfiú, hogy a beszéd ki ne nyomattassék, s ne terjeszkedjék ki az ő dicsőitésére, «mivel «az Úr házában az emberek gyarlóságáról és a világi dolgok hiú-

[1] 1820 deczember 7-ikén; a családi levéltárban, 1. 3. II. 118. jelzés alatt.

ságáról, nem pedig az elhunytak kétes értelmű érdemeiről illik beszélni.»[1]

Ezen intézkedéseken kívül még egy jellemző tény is hirdeti azt, hogy Széchényi keresztény megnyugvással nézett a halál elé. Egyik bécsi zeneszerzővel requiemet componáltatott, a melyet az ő temetésén kivánt előadatni, és a melynek próbáján megjelent.[2]

Az 1820-ik év deczember 13-ikán reggeli kilencz órakor költözött Széchényi Ferencz lelke «a másfél esztendeig tartott súlyos és fájdalmas betegségben» megtört testből az örökkévalóság honába.

Intézkedéseinek szigorú megtartásával történt a tetemnek Bécsből Nagy-Czenkre átszállitása és ott deczember 18-ikán a családi sírboltban elhelyezése.

Elvesztéséről megilletődéssel vett tudomást a nemzet. A hírlapok valószinűleg először használták ez alkalommal, magyar emberről irván, a «nagy férfiú» kifejezést, és először szólottak «nemzeti gyász» felől, a melyet halála okozott.[3]

Erre egyéni tulajdonságaival és élete eredményeivel egyaránt rászolgált.

Mindig nemes meggyőződés sugallataira hallgatott, mindig eszményi czélok felé forditotta tekintetét; akkor is, a mikor téves úton járt, avagy lépéseinek irányát megváltoztatta.

Nyilvános életének ingadozásai közepett legkövetkezetesebb volt abban a törekvésben, hogy a nemzeti érzés ápolására, a nemzeti kultura emelésére olyan közintézetet létesitsen, mely a magyar irodalom és tudomány munkásainak a szükséges segédeszközöket szolgáltassa.

Alkotása, mivel a nemzet szervezetében gyökeredző szükséget elégitett ki, a fejlődési képesség és az állandóság biztositékaival volt fölruházva. Hazánk kulturai intézményei között a

[1] A családi levéltárban, I. 3. II. 117., 121. jelzés alatt.

[2] A Hazai és Külföldi Tudósitások 1820 deczember 20-iki számaban.

[3] A Hazai és Külföldi Tudósitások 1820 deczember [illegible] számaiban.

Magyar Nemzeti Múzeum a legelső, a melyet az udvar és a törvényhozás, a helyi hatóságok és a nagy közönség összes rétegei áldozatkészségük, rokonszenvük, mondhatnók szeretetteljes gondoskodásuk bizonyítékaival folytonosan elhalmoztak; ezzel a nemzeti múlt emlékeinek cultusát hirdették, a tudomány hatalma előtt hódolatukat mutatták be.

Az a tudományos anyagkészlet, a mit Széchényi 1802-ben a hazának felajánlott, elenyészően kis része annak, a mit 1902-ben a Magyar Nemzeti Múzeum fölmutat. De ez a tény az ő érdemét inkább fokozza, mint csökkenti.

Azért kötelességet rótt le a nemzet, a mikor az első magyar tudományos közgyűjtemény százados fennállásának ünnepén legelső sorban az alapító felé fordúlt kegyelete, melyet szónokok és írók, véső és szobrász méltó módon örökítettek meg.

129. A MAGYAR NEMZETI MUZEUM JUBILEUMÁRA VERT ÉREMLAP.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

AZ ELŐDÖK.

I. A Széchényiek örökletes lelki tulajdonai. A Széchényi név első viselői. Széchényi Mihály, Széchényi György. Márton, a családalapitó. A szécsényi vár. Széchényi Lőrincz. Az első családtörténeti feljegyzés. Széchényi György pályájának kezdete. A nemesség megszerzése. Az első birtokszerzemények. Széchényi Lőrincz fiai. *(5—14. lap.)*

II. Széchényi György főpapi pályája. Áldozatkészsége az ország védelmében. Széchényi mint győri püspök és kalocsai érsek. Az esztergomi érsekség. Széchényi György gazdasági tevékenysége. Közczélra és jószágvásárlásokra tett kiadásai. Uradalmainak jegyzéke. Ajánlata a szepesi városok visszaváltására. *(14—19. lap.)*

III. Széchényi György családi politikájának rugói. Első végrendeletei. Törekvése a családi vagyon egybentartására. Az 1690- és 1692-iki végrendeletek. A végrendelet megerősítése. Közczélokra tett hagyományai. *(19—24. lap.)*

IV. Széchényi György egyházi, kulturai és jótékonysági alkotásai. A papnevelés érdekében tett intézkedések. Kolostorok alapítása. Az egri és pécsi jezsuita kollégiumok. Az érsek szigora atyafiai iránt. Ruttkayné ügye. Az érsek adósai. Merevsége a közügyek terén. Alkotmányos érzülete az udvarral szemközt. Hazafias érzésének megnyilatkozása az 1687-diki koronázáskor mondott beszédében. *(24—30. lap.)*

V. Széchényi Pál kalocsai érsek. Egyházi pályája. Hazafias érzülete. Rákóczi Ferencz ítélete. Széchényi Pál békitő szerepe a Rákóczi-felkelés kezdetén. A gyöngyösi tárgyalások és a selmeczbányai értekezlet. Küzdelmei a mindkét oldalról nyilvánuló bizalmatlanság ellen. Nemes jellemének hatása az angol és németalföldi követekre. Az ónodi gyülés; Széchényi visszavonulása. Halála. *(30—40. lap.)*

VI. II. Széchényi György. Katonai pályája. Grófi rangra emeltetése. A grófi czímer. Mi tartotta vissza a Rákóczi pártjától? Családja. Széchényi Zsigmond. Ennek gyermekei. Széchényi György hagyatéka. Az 1740-diki osztály. *(40—48. lap.)*

VII. Idősb Széchényi Zsigmond fiainak részvétele az örökösödési háborúban. Ifjabb Széchényi Zsigmond. Családi élete. Hitvesével váltott levelei. *(48—54. lap.)*

VIII. Széchényi Zsigmond testvérei. László gróf öröksége. Az 1762-iki osztás. Antal gróf adósságainak rendezése. Zsigmond gyermekei. Özvegy gróf Széchényi Zsigmondné. Hagyateki perek. Az 1773-iki horpácsi

egyezség gróf Széchényi Ignáczczal. Gróf Széchényi József. Házassága. *(54–67. lap.)*

IX. Gróf Széchényi Ferencz. Születése, gyermekévei. A bécsi Teréziánum. Ferencz gróf tanítói. Schönwisner és Palma. Denis Mihály hatása a Teréziánum magyar főuri növendékeire. Az első magyar könyvgyüjtők. Ferencz jellemzése a Teréziánum anyakönyvében. Széchényi Zsigmondné egyezsége fiaival. Széchényi József viszonya öccséhez. Halála. Özvegyének egyezsége Ferenczczel. Keletkező vonzalmuk egymás iránt. *(67–82. lap.)*

MÁSODIK KÖNYV.

A PÁLYA KEZDETE.

I. Az összes családi birtokok Ferencz kezére jutnak. A vagyoni mérleg. Első lépése a közpályán. A jurátus. A kerületi táblai ülnök. Házassági terve. Gróf Festetich Pál rideg magatartása. Az akadályok elhárítása. A móringlevél. Az esküvő. Az uj pár családi élete. Gyermekeik. *(85–92. lap.)*

II. Széchényi szélesebb hatáskörre vágyik. II. József és az arisztokráczia. Horvát báni helyettessé lesz. Révai Miklós üdvözlő verse. Az uj állással járó kötelességek. II. József abszolutisztikus intézkedései. Felszólalás a korona Bécsbe vitele ellen. Hazafiui aggodalmak. Barcsai Ábrahám. Az 1784-iki összeirás. A közigazgatási reformok kezdete. *(92–101. lap.)*

III. Az új rendszer alapvonalai. A kerületi beosztás. A királyi biztosi jelöltek. Széchényi a zágrábi kerület élére van kiszemelve. Habozása. Törekvése az alkotmányos formák megmentésére. Széchényi elfogadja a kerületi biztosságot. A zágrábi kerületet a pécsivel cseréli fel. Hivatalfoglalása és a közvélemény. Forgách Miklós gróf szemrehányó levele. Hajnóczy válasza; az új rendszer védelme. Az alkotmány átalakításának szüksége. A Széchényi egyéniségében rejlő biztosítások. Első biztosi ténykedése. *(101–107. lap.)*

IV. Betegsége, ennek hatása kedélyére. A császár újabb fellépése az alkotmány ellen. Összeütközés a hivatalos s hazafiui kötelességek között. Széchényi betegségére hivatkozva lemond állásáról. A lemondás igazi okai. A Széchényiek közös jellemvonása, a törekvés minden irányban megőrizni függetlenségüket. Ellenzéki vezérek hiánya II. József alatt. *(107–112. lap.)*

V. Széchényi külföldi útra indul. Kisérete. Ünnepeltetése Prágában és Berlinben. Németországban a tudósokat keresi fel. Angliában a gyáripart és a gazdasági viszonyokat tanulmányozza. Uti naplója. Anyja halála. Széchényi a külföldön is figyelemmel kiséri az itthoni politikai állapotokat. Pászthory levele a helyzetről. Széchényi Bécsben telepszik meg. Gyermekeinek magyar neveléséről gondoskodik. *(112–116. lap.)*

VI. A magyar arisztokráczia élete a XVIII. század második felében. A tudomány és müvészetek szeretete. A zene a főrangúak kastélyaiban. Széchényi mint zenebarát. A horpácsi könyvtár. A könyvtáralapitás tervének első csirái. Hajnóczy József. Titkári állása Széchényi mellett. Befolyása a gróf könyvgyüjtői szenvedélyére. A kéziratok gyüjtésének megindítása. A régiséggyüjtemény alapjai. *(116–120. lap.)*

VII. Széchényi meczénási hajlamai. Könyi János. Ganganelli leveleinek kiadása. Teschedik könyve a magyar földmüvelésről. A munka hatása Széchényire. Magyarra fordíttatja. Ismeretsége Palóczi Horváth Ádámmal és Péczeli Józseffel. A balatonfüredi irodalmi eszmecserék. A magyar irodalmi társaság alakításának terve. Horváth Kazinczy Ferenczet csatlakozásra szólítja fel. Kazinczy Czenken. Véleménye Széchényiről. Az »Orpheus« kiadásának terve. Széchényi levele Kazinczyhoz. Révai Miklós a régibb magyar költők kiadását Széchényi pártfogásába ajánlja. Széchényi kisérletei az irodalmi munkásság terén. *(120—129. lap.)*

VIII. A gazdasági ügyek. Az elzálogosított jószágok visszaváltása. Beruházások. Új szerzemények. A czenki kastély épitése. Érintkezése tisztjeivel. A balatonfüredi parasztlakodalom. *(129—133. lap.)*

IX. Széchényi felvilágosodott gondolkozása. A szabadkőművesség a XVIII. század második felében. Elterjedése Magyarországon. Az arisztokráczia a szabadkőműves páholyokban. Draskovics és Niczky új szabadkőműves rendszere. Az aranykerék czimű páholy. Széchényi belép a páholyba. A magyarországi páholyok befolyása a politikai reformokra. Hajnóczy követi ura példáját. Az ál Murusi herczeg. II. József bizalmatlansága a szabadkőművesek iránt. Az 1785-iki császári rendelet. *(133—136. lap.)*

HARMADIK KÖNYV.

ÚJ IRÁNY

I. II. József halála. Új korszak az ország politikai fejlődésében. A nemzeti irány újjáéledése. A reformok hívei és az új király. Széchényi óvatossága. A protestánsok bizalama iránta a vallásszabadság kérdésében. Az 1790-iki országgyülés. Hajnóczy irata az alkotmány átalakitásáról. Az országgyülés megnyitása. A hangulat a letünt uralom hívei iránt. Széchényi részvétele az országgyülés munkásságában. II. Lipót koronázása. A nápolyi királyi pár pozsonyi látogatása. A vallásügy az országgyülésen. Széchényi a protestánsok mellett foglal állást. Részvétele az úrbériség szabályozásának előkészítésében. II. Lipót rokonszenve. *(139—148. lap.)*

II. A nápolyi királyi pár látogatására vert emlékérmek ügye. Az érmek tervezete. A költségek összegyüjtése. Az érmek szétosztása. A vármegyék köszönő nyilatkozatai. Széchényi nápolyi küldetése. A fogadtatás a nápolyi udvarban. A Szent-Januárius rend nagykeresztje. II. Lipót halála. Széchényi búcsúja a nápolyi udvartól. Római útja. Kihallgatás IV. Pius pápánál. Küldetése a többi olasz fejedelmi udvarokhoz. Az olasz út hatása kulturális terveire. Ferencz király koronázása. Jelentés a nápolyi útról. A nemzet hálája. *(148—163. lap.)*

III. Az urbarialis bizottság. Széchényi kilépése a bizottságból. Kisérlete a reformbizottságok feloszlatására. Összeköttetése a radikalis reformok híveivel. Martinovics és Laczkovics. Hajnóczynak a reformok tárgyában kiadott röpiratai. Javaslatai az országgyülés ujjászervezéséről és a vallásszabadságról. Martinovics és társai összeesküvése. Széchényi nem vesz részt az összeesküvésben. Az 1795-iki kivégzések hatása Széchényire. Kétségei a szabadság [illegible] iránt. Új fordulat gondolkozásának és közpályájának irányzatában. A val-

lásba és a trón tekintélyébe veti bizalmát. Kortársainak ítélete lelki világának átalakulása felől. *(164—171. lap.)*

IV. Surlódásai nagyczenki jobbágyaival. Az irtványföldek kisajátításának ügye. A jobbágyok panaszai földesuruk ellen. Vizsgálat. Az ügy további bonyodalmai és megoldása. *(171—176. lap.)*

V. A franczia háború. A nemzet áldozatkészsége. Az 1796-iki országgyülés. József főherczeg nádorrá választása. A hadi segély ügye az országgyűlésen. Széchényi áldozatai a haza oltárán. 12,000 forintos hozzájárulása a hadi segélyhez. A soproni felkelő csapat. A somogyi főispánság. A beiktatás viszhangjai az irodalomban. Csokonai Vitéz Mihály. A haza templomának örömnapja. Széchényi beiktatási beszéde. Új politikai hitvallása. Kinevezése a hétszemélyes tábla birái közé. *(176—183. lap.)*

VI. Franczia és német könyvek fordítására tett áldozatai. Debreczeni Bárány Péter. Röpirat a nők alkotmányos jogai érdekében. Ewald munkájának fordítása. Széchényi fáradozásai a tudós társaság létesítése érdekében. Horváth Ádám terve. A pesti tanácskozás. Széchényi mint irodalmi Meczénás. A «Hadi történetek»-ben felsorolt jótékonyságai. A Magyar Múzeum támogatása. A Debreczeni Grammatica. Vályi András, Magyarország leírása. Révai segélyt kérő levele. A Horváth Ádámnak, Bacsányinak adott segélyek. Décsy Sámuel panasza. Kovachich Márton György a grófot bőkezűsége mérséklésére inti. *(183—192. lap.)*

VII. Csokonai viszonya Széchényihez. Az új Mindenes Gyűjtemény terve. Költői műveit Széchényinek ajánlva készül kiadni. Verses ajánlása. Széchényi feltételei. A Tavasz. A Széchényinéhez írt ajánlóvers. A tűzkárosult költő megsegítése. Biztatás a jövőre. A Széchényi ezüst menyegzőjére írt óda. A grófné adománya. A költő hálája a grófi pár iránt. *(192—202. lap.)*

NEGYEDIK KÖNYV.

AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSA.

I. A czenki könyvtár rendszeres gyarapodása. Kéziratai Kovachich Márton Györgynek forrásúl szogálnak. Kovachich terve a történetkutatás rendszeresítése felől. E terv hatása Széchényire. Az első érintkezések Széchényi és Kovachich között. Széchényi felkéri Kovachichot a történelmi források másoltatására. A nyilvános nemzeti könyvtár eszméje. Megállapodás Széchényi és Kovachich között ennek gyűjteménye megvétele felől. Kovachich sürgeti a szerződés megkötését. Az első szállítmány. Széchényi a Budai Krónikára és Turóczira vágyik. Nehézségek a szerződés megkötése körül. Kovachich jogtörténeti munkái egyikét Széchényinek ajánlja. A Budai Krónika egy példánya Jankovich tulajdonában. Hiú kisérletek megszerzésére. Jankovich duplumai. Kovachich közvetítő szerepe Széchényi újabb kézirat-vásárlásainál. A franczia háború miatt a könyvgyűjtésben szünet áll be. Kovachich aggodalmai. Széchényi sürgeti a kéziratok átadását. Az áldozataiért őt megillető dicséreteket elhárítja magáról. *(205—219. lap.)*

II. A könyvgyűjtés eredeti irányában lényeges változás áll be. A magyar könyvtár alapításának terve.

Kovachich eszméjének továbbfejlesztése. Széchényi terve a nemzeti szellem történeti fejlődésének megismertetésére. A feladat szabad formulázása. A munkatársak. Ribay György. Görög Demeter. Rát Mátyás. Széchényi levelezései a hazai írókkal. Megbizás Bolla Márton részére az Erdélyben található könyvek megszerzésére. Nyomozás a Budai Krónika után. A könyvtár rendezése. A magyar könyvtár katalogusa. Denis előszava a katalógus első kötetéhez. Széchényi Kovachichot Czenkre hívja a kéziratok lajstromozására. Kovachich vonakodása. Tagadó válasza. A Formulae Solennes styli. A czenki kéziratok jegyzékének közrebocsátása. A viszony Széchényi és Kovachich között elhidegül. Az 1800-iki nemesi felkelés. A könyvtár Pestre költözésének terve. *(219–234. lap.)*

III. Az országos könyvtár megalapításának ideje elérkezik. Az 1802-iki országgyűlés. Széchényi felségfolyamodása a könyvtár felajánlása tárgyában. A helytartótanács véleménye. Az alapitás feltételeinek megállapitása. A felségelhatározás. A könyvtár helye a pálosok épületében jelöltetik ki. A katalogusok szétküldése. A végleges megállapodások. Az 1802. november 26-iki alapító levél. Kovachich és Csokonai lépései a könyvtárőri állásért. Miller Jakab Ferdinánd kinevezése. A könyvtár felállítása és megnyitása. Révai ünnepi ódája. A költő megjósolja a könyvtár hatását a nemzet művelődésének fejlődésere. *(234–248. lap.)*

ÖTÖDIK KÖNYV.

KÜZDELMEK.

I. A megpróbáltatások időszaka. A bécsi kormány pénzügyi politikája gazdasági tönk szélére juttatja az országot, féltékenysége megakasztja állami és kulturális életének fejlődését. A reformmunkálatok szünetelése. Széchényi az udvar mellett foglal állást. A kortársak ítélete. Vissza akar vonulni a közpályáról. Lemondását nem fogadják el. Vasmegye főispáni helytartójává neveztetik ki. Az 1807-iki országgyűlés. Az ujonczok és a hadi segély megajánlásának ügye. Az udvar az ellenzékkel szemben az országgyűlés berekesztését sürgeti. Széchényi beszédében az udvar szándéka mellett foglal állást. A hadi segély ügye az országgyűlésen. Vay Miklós báró esete. Az alsó tábla lépései a szóllásszabadság védelmére. Széchényi a felséghez intézendő felirat ellen nyilatkozik. A Széchényi országos könyvtár alapitása törvénybe iktattatik. A nemzet hálája. Az aranygyapjas rend. A külföldi tudományos társulatok elismerése. *(151–263. lap.)*

II. A somogymegyei ellenzék. Az 1807-iki őszi közgyűlés. Támadások a főispán ellen. Az ellenzék királyi biztos kiküldését kéri. Széchényi jelentése a helyzetről. A Somogymegyéhez intézett leirat. Újabb támadás Széchényi ellen. A vádpontok. Széchényi önigazolása. Az elégtétel. *(263–270. lap.)*

III. Széchényi a magánéletbe vágyik. Hétszemélynöki állásáról lemond. Az 1811-iki devalváczió okozta elkeseredés megérleli benne a teljes visszavonulás eszméjét. Szembajára hivatkozva összes állásairól lemond. A somogyi főispánság alól felmentetik. Az 1811-diki országgyűlésről elmarad. Télire Bécsbe költözik. *(270–274. lap.)*

IV. Az országos könyvtár első évei. A kezdet nehézségei. A helyiség kérdése. Átköltöztetése az egyetemi épületbe. A hungarikumok gyarapodása. Az ásványtár első szerzeményei. A régipénzgyűjtemény átadása; katalogusának kiadása. A kéziratok katalogusa. Az országos könyvtár múzeummá fejlődik. A nemzeti múzeum első igazgatója. A könytárőri állás betöltése körül felmerült kérdések. Miller támadása Széchényi ellen. Az alapító nemes magatartása. A helyzet tisztázása. Horváth István kinevezése a könyvtár őrévé. József nádor és a nemzeti múzeum. Széchényi újabb könyvtárát is a nemzeti múzeumnak adományozza. Az új adomány feltételei. Az adománylevél. A nádor köszönete. *(274—298. lap.)*

HATODIK KÖNYV.

A CSALÁD.

I. Széchényi élete. Gyermekei. Elsőszülött fia, Lajos házassága. A Széchényi leányok. Pál és István neveltetése. Liebenberg János. A többi tanárok. Gróf Forgách Pál. Érintkezések a falusi iskolák tanulóival. A vizsgálatok. Kresznerics Ferencz. Széchényi nevelési rendszeréről. Az első tudósítás Széchényi Istvánról. *(301—308. lap.)*

II. A napoleoni háborúk véget vetnek az iskolázásnak. A Széchényi-fiuk vonzalma a katonai pálya iránt. Az 1809-iki hadjárat. Lajos gróf a sopronmegyei felkelő csapat századosa. Pál és István a felkelő sereg táborkarában. *(308—311. lap.)*

III. Széchényi István levelei a táborozás idejéből. Búcsúja a szülei háztól. Fiúi szeretetének megnyilatkozásai. A franczia harcztéren. Az ifjú katonatiszt pénzügyi zavarai. Elkeseredése az atyai intelmek miatt. A hadjárat befejezése. *(312—319. lap.)*

IV. Széchényi jószágai egy részét átadja fiainak. A családi vagyon mérlege 1800-ban. Az új szerzemények. Az 1814-iki állapot. A senioratus felállításának eszméje. Újabb tervek a családi vagyon biztosítására. A három majorátus. Végleges megállapodás. A majorátusokhoz nem tartozó javak felosztása a három fiú között. Az 1814-iki osztálylevél. A fiúk köszönő irata és kötelezvénye. *(319—329. lap.)*

V. Széchényi Ferencz gyermekeinek viszonya egymáshoz. Az unokák. Családi élet a czenki kastélyban. Gróf Batthyány Miklósné tréfás albuma. Széchényi Ferenczné 1816-iki születésnapja. Az emlékalbum. A család hálaimája a Gondviseléshez. Széchényi István verse anyjához. Széchényi Ferencz intelme külföldi útra induló István fiához. István úti levelei. Vágyakozása a családi kör után. Az anya jóslata fiának nagysága felől. *(329—347. lap.)*

VI. Széchenyi Ferencz vallásos érzete. Hofbauer Kelemen. A lelki szenvedések. Kétségei a nemzet jövője iránt. Törekvése a vallásos szellem ápolására. A korszellemről írt munkája. Vallásos munkák kiadása. Kegyelete Széchényi György és Pál érsekek iránt. Széchényi Pál tetemeinek sorsa. A családi levéltár. A soproni palota. A levéltár rendezése. Széchényi levéltári jelzései. Végrendelete. A temetésről tett intézkedései. Halála, temetése. A közrészvét. Életének eredményei. Legnagyobb alkotása, a Magyar Nemzeti Múzeum örökre fentartja nevét. *(347—370. lap.)*

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

	Lap
Gróf Széchényi Ferencz szobra a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében	
A Széchényi-család czimeres levele	11
A Széchényiek grófi diplomájának utolsó levele	41
Gróf Széchényi Zsigmondné levele fiához Ferenczhez	87
Gróf Széchényi Ferencz és neje. (Egykorú vízfestmény a Magyar Tud. Akadémia Széchényi-múzeumában.)	90
Gróf Széchényi Ferencz (Egykorú olajfestmény a czenki kastélyban)... ...	155
Gróf Széchényi Ferenczné. (Egykorú olajfestmény a czenki kastélyban.)...	161
Gróf Széchényi Ferencz (Czetter Sámuel rézmetszete 1798-ból.)	188
Gróf Széchényi Ferencz családja körében. (Egykorú vízfestmény a Magyar Tud. Akadémia Széchényi-múzeumában.)...	197
A Széchényi országos könyvtár alapító-levelének utolsó lapja	[illegible]
József nádor. (Egykorú kőnyomata a Magyar Történelmi Képesarnokban.)...	[illegible]
Gróf Széchényi Ferenczné. (A születésnapi emlékalbum czimképe.) ...	[illegible]
A gróf Széchényi Ferenczné születésnapjára készült emlékalbum ajánlása	[illegible]
Gróf Széchényi Ferencz élete utolsó éveiben	347

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

1.	Czímkép. Rajzolta Dörre Tivadar	1
2.	Szécsény látképe. Rajzolta Richter Aurél	1
3.	A bécsi egyetem magyar anyakönyvének Széchényi Györgyre vonatkozó bejegyzése	7
4.	Részlet Széchényi Lőrincz családtörténeti feljegyzéseiből	9
5.	A Széchényiek nemesi czimere ...	10
6.	Széchényi Lőrincz aláírása és pecsétje	12
7.	Széchényi Lőrincznek fiára Pálra vonatkozó feljegyzése	13
8.	Széchényi György primás	17
9.	Széchényi György első végrendeletének záradéka	21
10.	I. Lipót	23
11.	Széchényi Pál érsek ...	31
12.	II. Rákóczy Ferencz	35
13.	Gróf Széchényi György aláírása...	40
14.	A Széchényiek grófi czimere... ...	41
15.	Gróf Széchényi György imádságos könyvének czimlapja	43
16.	Idősb Gróf Széchényi Zsigmond aláírása	[illegible]
17.	Az 1740-iki osztálylevél záradéka	
18.	Ifjabb gróf Széchényi Zsigmond levele nejéhez	[illegible]
19.	Gróf Széchényi Ignácz aláírása ...	55
20.	Gróf Széchényi László aláírása ...	—
21.	Gróf Széchényi Antal aláírása ...	56
22.	Gróf Széchényi Antal	57
23.	Gróf Széchényi Ignácz...	59
24.	Gróf Széchényi Zsigmond [illegible]	[illegible]

Lap

25. Mária Terézia 63
26. Gróf Széchényi József aláirása ... 66
27. A bécsi Theresianum Mária Terézia korában 69
28. Gróf Széchényi Ferencz iskolai könyvbejegyzése 71
29. Palma Károly Ferencz... 73
30. A Theresianum anyakönyvének gróf Széchényi Ferenczre vonatkozó bejegyzése 75
31. Gróf Széchényi József... 79
32. A Széchényiek czimeralakja 82
33. Könyvdisz a XVIII. század második feléből 85
34. Részlet id. gróf Festetich György leveléből 88
35. Idősb gróf Festetich György aláirása 89
36. Gróf Széchényi Ferencz házassági szerződése 91
37. Révai Miklós... 95
38. Hajnóczy József aláirása 104
39. II. József császár 108
40. Részlet Széchényi Ferencz gróf utinaplójából 114
41. Részlet Hajnóczy leveléből 118
42. Ganganelli leveleinek czimlapja ... 122
43. Teschedik munkájának czimlapja ... 123
44. Révai levelének első lapja 126
45. Révai aláirása 127
46. Gróf Széchényi Ferencz 130
47. Gróf Széchényi Ferenczné 131
48. Záródisz a XVIII. század második feléből 136
49. A czenki kastély. (Rajzolta Richter Aurél.) 139
50. II. Lipót magyar király 143
51. A nápolyi érem tervezetei 149
52. Aláirások az emlékérem költségeire. (Az aláirási ív első oldala.) 151
53. A nagy emlékérem... 153
54. A kis emlékérem ... ... —
55. IV. Ferdinánd nápolyi király... ... 156
56. Mária Karolina nápolyi királyné... 157
57. A Szent-Januárius-rend láncza ... 159
58. A nápolyi király aláirása... 160
59. A nápolyi királyné aláirása 161
60. Az összeesküvők fája... 169
61. József nádor szobra. (A Széchényi grófok czenki kastélyában.)... ... 177
62. Csokonai Örömnapjának czimlapja 178

Lap

63. A somogyi beiktatási beszédek czimlapja 182
64. Bárány Péter aláirása... 184
65. Vályi András munkájának czímlapja... 188
66. Vályi András ajánlása Széchényihez 189
67. A Magyar Kurir czímlapja 191
68. Csokonai Vitéz Mihály 193
69. A «Tavasz» ajánló-versének kézirata... 196
70. A «Tavasz» czímlapja és ajánlása 199
71. A Szent-Januárius-rend csillaga ... 202
72. A pesti pálosok könyvtárának felirata... 205
73. A czenki könyvtár legrégibb exlibrise 207
74. Kovachich Márton György 209
75. A Kovachichcsal kötött szerződés záradéka 215
76. Blumauer könyvárus számlája ... 220
77. A Széchényi-könyvtár katalogusának czímképe 224
78. A könyvtári katalogus első kötetének czímlapja 225
79. Denis Mihály 226
80. Denis Széchényihez intézett levelének aláirása 227
81. A Formulae Solennes Styli czimlapja és ajánlólevele... 231
82. A czenki könyvtár második exlibrise 233
83. Gróf Széchényi Ferencz folyamodása a könyvtár felajánlása tárgyában 236
84. Széchényi naplóbejegyzése a könyvtár felajánlása felől 244
85. A könyvtár alapitására vonatkozó naplóbejegyzés 245
86. Csokonai folyamodása a könyvtárőri állásért 246
87. Gróf Széchényi Ferencz exlibrise 248
88. A magyar czimer az első könyvtárhelyiség menyezetén 251
89. I. Ferencz magyar király 254
90. Az ujonczozás ügyében mondott országgyűlési beszéd fogalmazata 257
91. A Széchényi orsz. könyvtár alapitásáról szóló törvényczikk ... 262
92. Somogy vármegye székháza Kaposvárott 266

Lap

93. Széchényi uri-utczai laka a Bécsben ... 273
94. Az egykori Pálos-kolostor Pesten 275
95. A könyvtár-terem a pesti papnevelő-intézetben ... 277
96. A Széchényi-kéziratok katalogusának czímképe ... 278
97. Az éremgyüjtemény katalogusának czímképe ... 279
98. Miller Jakab Ferdinánd ... 283
99. Miller levele Széchényihez ... 285
100. A Széchényi-könyvtár emléktablája ... 291
101. Horvát István ... 293
102. József nádor levele Széchényihez 294
103. A Széchényi ujabb adományáról szóló alapitó-levél ... 295
104. Gróf Széchényi Ferencz grófi czímere ... 298
105. Gróf Széchényi Ferencz és neje 301
106. Gróf Széchényi Pál ... 304
107. Gróf Széchényi Pálné fiával, Andorral ... 305
108. Gróf Zichy Ferenczné ... 306
109. Gróf Batthyány Miklósné ... 307
110. Gróf Széchényi Lajos ... 309
111. Gróf Széchényi István ... 311
112. Gróf Széchényi István búcsulevele ... 315

Lap

113. A [illegible] kastély ... 321
114. Az osztálylevél záradéka ... 325
115. Széchényi fiainak köszönőlevele 327
116. Képek gróf Batthyány Miklósné albumából ... [illegible]
117. Gróf Széchényi Ferenczné emlékalbumának czímképe ... 333
118. Gróf Széchényi Ferencz és fiainak imadsága ... 334
119. Gróf Széchényi István verse anyjához ... 335
120. Gróf Széchenyi Ferencz búcsulevele fiához, Istvánhoz ... 339
121. Gróf Széchényi István brussai levele ... 345
122. A «Zeitgeist» kéziratának czímlapja ... 351
123. Pigay értekezésének czímlapja ... 353
124. A Széchényi grófok soproni palotája ... 355
125. Mutatvány Széchényi levéltári jelzéseiből ... 357
126. Gróf Széchenyi Ferencz végrendelete ... 364
127. Gróf Széchényi Ferenczné végrendelete ... 365
128. A nagyczenki sírbolt belseje ... 368
129. A Magyar Nemzeti Múzeum jubileumára vert éremlap ... 370

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

A czímkép gróf Széchényi Ferencznek a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében álló bronzszobrát ábrázolja, melyet Istók József készített s melyet a múzeum alapításának századik évfordulója alkalmából 1902 november 26-ikán lepleztek le. Fénynyomatú képe Weinwurm Antal műtermében készült.

A Széchényi-család Bécsben, 1629 november 26-ikán kelt czímeres levele (11. l.) a grófi családnak a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett levéltárában 1. 2. 1. 2. jelzés alatt őriztetik. A fénynyomatú hasonmás, mely az eredeti oklevelet kétharmadra kicsinyítve mutatja be, Divald Károly műintézetében készült.

A Széchényiek Bécsben, 1697 márczius 30-ikán kelt grófi diplomája (41. l.) a családi levéltárban 1. 2. 38. jelzés alatt őriztetik.

Gróf Széchényi Zsigmondné levele fiához, gróf Széchényi Ferenczhez (87. l.) 1775 június 7-ikén kelt. Eredetije a családi levéltárban 1. 9. 1. 16. jelzés alatt őriztetik.

A Gróf Széchényi Ferenczet és nejét Festetich Júlia grófnőt ábrázoló vízfestmény (90. l.) mátkaságuk idejéből, vagy házasságuk első éveiből szarmazik. Eredetijét Széchényi Béla gróf a Magyar Tudományos Akadémia Széchényi-múzeumának ajándékozta.

Gróf Széchényi Ferencznek és feleségének a czenki kastélyban őrzött arczképei (155. és 161. l.) a XIX. század első éveiből származnak; az aranygyapjas rendet, melyet nyakában visel, a gróf 1808-ban kapta. A hasonmásokat Richter Aurél az eredeti olajfestményekről vett fényképek segítségével rajzolta.

Gróf Széchenyi Ferencz rézmetszetű arczképe (188. l.), Czetter Sámuel magyar rézmetsző munkája 1798-ból, Vályi András »Magyarországnak leirása« czimű munkája III. kötetének élén jelent meg.

A gróf Széchényi Ferenczet családja körében ábrázoló (197. l.) vízfestmény 1794 körül készülhetett, a grófi mátkapárt ábrázoló kép pendantjául. Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia Széchényi-múzeumában őriztetik.

A Széchényi országos könyvtár alapitó levele (245. l.) a családi levéltárban 1. 13. 1. 22. jelzés alatt őriztetik s ki van állitva a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának cimeliothekájában.

József nádor képét (281. l.) Einsle Antal után rajzolta Kern M., kőbe metszette Eybl F., megjelent Bécsben, Wagner József kiadásában. Hasonmását A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene czímű jubileumi emlékalbumban megjelent kép után kicsinyítve közöljük, mely a Magyar Történelmi Képcsarnokban őrzött példányról készült.

A gróf Széchényi Ferencznét ábrázoló kép (301. l.) eredetije, Suchy Adalbert festménye, az 1816-iki születésnapi albumot díszíti, mely a családi levéltár iratai között őriztetik.

Ugyanez emlékalbumnak a magyar nyelvű ajánlást tartalmazó díszlapját (332. l.) az eredeti nagyság kétharmadára kicsinyítve közöljük.

A gróf Széchényi Ferenczet élete utolsó éveiben ábrázoló kép (347. l.), Ender János bécsi festő műve, hártyalapra festett vízfestmény. Széchényi Ferencz fiainak, leányainak és menyének hasonló kivitelű képével együtt a horpácsi kastélyban őriztetik; tulajdonosuk gróf Széchényi Dénes volt szíves azokat közlés czéljából rendelkezésünkre bocsátani. E képek 1812-ben készülhettek, a mikor Széchényi Pál első házasságából született fia, Andor, ki anyjával egy képen látható, még élt. Gróf Széchényi Ferenczet tehát e kép 59 éves korában ábrázolja. A képről eredeti nagyságban közölt heliogravuret Aust Róbert bécsi műintézete készitette.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímlapot Dörre Tivadar rajzolta. A benne látható mellkép a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtárának dísztermében levő arczkép után készült, melyet Ender János 1823-ban festett.

Szécsény látképét (4. l.) Richter Aurél a helyszinén felvett fénykép után rajzolta.

A bécsi egyetem magyar anyakönyvének Széchényi Györgyre vonatkozó bejegyzését (7. l.) Schrauf Károly osztálytanácsos, az egyetemi levéltár őrének szíves közvetítésével kapott fényképről közöljük.

A Széchényiek nemesi és grófi czímereit (10. és 41. l.) Richter Aurél rajzolta az eredeti oklevelek czímerképeiről, melyek a családi levéltárban őriztetnek. A nemesi czímer a pajzs kék mezejében sziklacsúcson álló fehér galambot ábrázol, kiterjesztett szárnyakkal, csőrében babérkoszorút tartva; a sisakdíszben a czímeralak ismétlődik, jobb lábában babérággal; a sisaktakarók színe vörös és ezüst. A grófi czímer negyelt pajzsának közepén koronával fedett kerek szívpajzs kék mezőjében zöld halmon álló, kiterjesztett szárnyú fehér galamb, mely vörös csőrében zöld koszorút tart, a nagy pajzs 1. és 4. vörös mezejében zöld hármas halom középsőjéből kiemelkedő ezüst kettős kereszt, a 2. és 3. kék mezőben koronás zöld halom felett az udvar felső jobb sarkából kinövő arany nap felé repülő természetes sas látható; a pajzsot a liliomos birodalmi grófi korona fedi.

Széchényi György primás arczképét (17. l.), Lang Móricz egykorú rézmetszetét, a Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből közöljük.

I. Lipót és Széchényi Pál érsek arczképeinek (23. és 31. l.) eredetii, egykorú olajfestmények, ugyanott őriztetnek.

II. Rákóczy Ferencz Mányoki Ádám által festett arczképének (35. l.) eredetije a szász király taschenburgi kastélyában őriztetik. Megjelent a Magyar Nemzet Története VII. kötetében.

Gróf Széchényi György imádságos könyvének (43. l.) eredetijét a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára Quart Lat. 1066. jelzés alatt őrzi.

Gróf Széchényi Antal arczképének (57. l.) eredetije a m. kir. Ludovika-akadémiában őriztetik.

Gróf Széchényi Zsigmond özvegyének, gróf Széchényi Ignácznak, gróf Széchényi Ferencznek és nejének arczképeit (59., 61., 130. és 131. l.) a gróf Széchényi Dénes horpácsi kastélyában, gróf Széchényi József arczképét (70. l.) a gróf Széchényi Kálmán soproni palotájában levő eredeti festményekről másolta Richter Aurél.

Mária Terézia és II. József császár képeit (64. és 108. l.) Haidt S. Gottlieb egykorú tusnyomású metszetei után a Magyar Történelmi Képcsarnok példányairól adjuk.

A bécsi Theresianum XVIII. századi képe Kisch Vilmos »Die alten Strassen und Plätze von Wiens Vorstädten« (Bécs, 1895.) czímű munkája II. kötetében jelent meg.

Széchényi Ferencz iskolai könyvbejegyzése (71. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött iskolai kéziratai közül a természetjog kézikönyve IV. kötetének (Quart Lat. 673.) czímlapjáról vétetett.

Palma Károly György arczképe (73. l.), Mansfeld J. E. rézmetszete, «Notitia rerum Hungaricarum» czimű munkája 1785-iki budai kiadása I. kötetének élén jelent meg.

A Theresianum anyakönyvének Széchényi Ferencz grófra vonatkozó bejegyzéséről (75. l.) a fényképmásolatot a theresianumi gimnázium igazgatósága volt szives rendelkezésünkre bocsátani.

Az első könyv záróképét (82. l.), mely a Széchényiek czimerének fő motivumát, a csőrében babérkoszorút tartó galambot ábrázolja, Baránsky Emil László rajzolta.

A második könyv fejléczét és záródiszét (85. és 136. l.) a budai egyetemi nyomda által a XVIII. század második felében használt nyomdai diszitések közül választva, a Corpus iuris 1779-iki kiadásának I. kötetéből adjuk.

Révai Miklós arczképének (95. l.) eredetije a Magyar Történelmi Képcsarnokban őriztetik.

A harmadik könyv fejléczét, mely a czenki kastély homlokzatát ábrázolja (139. l.), Richter Aurél a helyszinen felvett fénykép után rajzolta.

II. Lipót magyar király arczképe (143. l.), Clerck G. P. F. metszete Kreuzinger P. egykorú festménye után, megjelent a Magyar Nemzet Története VIII. kötetében.

A nápolyi érem tervezetei (149. l.) a családi levéltárban I. 2. I. 107. jelzés alatt őriztetnek. Az érmek ábrái (153. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányairól fényképfelvétel után készültek.

A Szent-Januárius-rend jelvényeit (159. és 202. l.) báró Biedenfeld Ferdinand «Geschichte und Verfassung aller geistlichen und weltlichen, erloschenen und blühenden Ritterorden» (Bécs, 1891.) és Gritzner Max «Handbuch der Ritter- und Verdienstorden aller Kulturstaaten der Welt» (Lipcse, 1893.) czimű munkáiban megjelent ábrák után rajzolta Baranski Emil László.

Az összeesküvők fáját ábrázoló egykorú szinezett rajz hasonmását (169. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött példányról adjuk. Megjelent a Magyar Nemzet Története VIII. kötetében.

Csokonai Vitéz Mihály arczképe (193. l.), Rauh J. által Bécsben készitett kőnyomat, a Nemzeti Könyvtár Schedel-féle Csokonai-kiadásának élén jelent meg Pesten, 1844-ben.

A negyedik könyv fejlécze a pesti pálosok kolostora (a mai budapesti központi papnevelő-intézet) könyvtártermének feliratos ajtószemöldökét ábrázolja, Baranszky Emil László rajza után, a mely teremben a Széchényi által alapitott országos könyvtár első elhelyezését nyerte.

A czenki könyvtár exlibriseit (207. és 233. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött könyvekben látható eredeti példányokról adjuk. A legrégibb exlibris a grófi czimert ábrázolja, szinjelzés nélkül, s előbb fa-, utóbb rézmetszetben, kétféle: fekete és vörös nyomásban alkalmaztatott a könyvekre. A második exlibrisen a grófi czimer már szinjelzésben, finom kivitelű rézmetszetben látható.

Kovachich Márton György arczképe (209. l.) «Nuncium ad excelsos regni Hungariae proceres et universos patriae cives de collectionibus et lucubrationibus litterariis» (Buda, 1804.) czimű füzetének élén jelent meg. A metszetet Czetter Sámuel készitette Bécsben 1798-ban, ama kép után, melyet Schmidhammer Jakab Budán 1793-ban gróf Széchényi Ferencz részére festett.

Denis Mihály arczképét (226. l.), Blaschkenek Caspar festménye után készült rézmetszetében, báró Hormayer József adta ki az «Oesterreichischer Plutarch» 5. kötetében (Bécs, 1807.) megjelent életrajz mellékleteül.

Széchényi Ferencznek a könyvtár felajánlását és alapitását megörökitő naplóbejegyzéseit (244–245. l.) egy «Memorabilien der Zeit» czimű, naplójegyzeteknek szánt, Geszner György által 1804-ben szerkesztett s Bécsben és Triesztben megjelent könyvecske foglalja magában, mely a családi levéltárral került a Magyar Nemzeti Múzeumba és a Széchényi országos könyvtár cimeliái között ki van állitva.

A negyedik könyv záróképe (248. l.) gróf Széchényi Ferencz legutolsó exlibrisét ábrázolja, mely a XVIII. század végétől majdnem valamennyi könyvében található.

Az ötödik könyv fejlécze (251. l.) a magyar czimert ábrázolja, arról a falfestményről, a mely a budapesti központi papnevelő-intézet könyvtártermének, a Széchényi országos könyvtár első helyiségének menyezetét díszíti, s melyet gróf Széchényi Ferencz 1803-ban Rivetti Péter által készíttetett.

I. Ferencz magyar király arczképe (254. l.), a néhai Frohner János hagyatékában levő egykorú metszet után, megjelent a Magyar Nemzet Története VIII. kötetében.

A Széchényi alapitásáról szóló törvényczikk (262. l.) az 1807-iki törvények 1807 deczember 15-iki királyi aláirással és pecséttel ellátott hivatalos példányainak egyikéről vétetett, mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetik.

Somogy vármegye kaposvári székházának képét (266. l.) eredeti fényképfelvétel útján közöljük.

A gróf Széchényi Ferencz bécsi úri-utczai házának, a mai gróf Wilczek-palotának homlokzatáról (273. l.) Duschek Ede Adorján eredeti rajza után készült kép megjelent a Magyar Nemzet Történetének IX. kötetében.

Az egykori pálos-kolostort, a mai központi papnevelő-intézetet régi állapotában ábrázoló metszet (275. l.) eredetije a Magyar Történelmi Képcsarnokban őriztetik.

A könyvtárterem belsejét ábrázoló képet (277. l.) Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele után közöljük.

Miller Jakab Ferdinánd arczképét (283. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői megrendelésére készült egykorú metszet után, a Magyar Nemzeti Múzeum tanácstermében őrzött példányról közöljük.

A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtárának alapítását megörökítő emléktábla (291. l.) eredetileg a mostani kézirattári helyiség ajtaja fölé volt befalazva, 1900 óta a könyvtár bejáratához vezető folyosó jobboldali falát díszíti.

Horvát István arczképe (293. l.), Perlaszka Domokosnak rajza és metszete, a pesti jogászság megrendelésére 1831-ben készült; hasonmását a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára dolgozótermében levő példányról adjuk.

A Széchényi újabb adományáról szóló alapitólevél (295. l.) a m. kir. országos levéltárban a nádori iratok közt, 1820/1384. szám alatt őriztetik.

Gróf Széchényi Ferencznek az ötödik könyv záróképéül közölt czimerét az aranygyapjas renddel (299. l.) Baransky Emil László rajzolta.

A hatodik könyv fejlécéül gróf Széchényi Ferencz és neje arczképét közöljük a Richter Antal által 1811-ben készitett vízfestmény után, melynek eredetije gróf Széchényi Manó birtokában őriztetik.

Gróf Széchényi Pál (304. l.), gróf Széchényi Pálné és fia Andor (305. l.), gróf Zichy Ferenczné (306. l.) és gróf Batthyány Miklósné (307. l.), gróf Széchényi Lajos (309. l.) és István (311. l.) képeit azon vízfestmények után közöljük, melyekről fentebb, gróf Széchényi Ferencz mellékletül közölt arczképénél tettünk említést.

A horpácsi kastély képét (321. l.) Richter Aurél a helyszinén felvett fénykép utána rajzolta.

A gróf Batthyány Miklósné családi albumából közölt két kép (331. l.) közül az alsó a soproni polgárőrség zászlószentelését, a felső azt a jelenetet ábrázolja, midőn gróf Széchenyi Ferencz fiai tél idején a soproni szinházból haza mennek. Az album eredetije gróf Széchényi Dénesné birtokában őriztetik.

Gróf Széchényi Ferencz búcsúlevele fiához, Istvánhoz (339. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona s ki van állitva annak cimeliái között.

A Széchényi grófok soproni palotájának képét (355. l.) a soproni [illegible] városi múzeumban őrzött fénykép után közöljük, melyet Kugler Alajos múzeumi főőr úr volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

A nagyczenki sírbolt belsejének képét (368. l.) Richter Aurél a helyszínén felvett vázlat után rajzolta.

Az utolsó könyv záróképét (371. l.), mely a Magyar Nemzeti Múzeum százéves jubileumára Beck Ödön Fülöp által készitett plaquettet ábrázolja, Baransky Emil László rajzolta.

A Széchényinek ajánlott vagy reá vonatkozó könyvek és füzetek, úgymint Ganganelli leveleinek forditása Kónyi Jánostól, (122. l.), Teschedik Sámuel, A paraszt ember Magyarországban (123. l.), Csokonay Mihály, A haza templomának örömnapja (179. l.), a somogyi főispáni beiktatáskor mondott beszédek (182. l.), Vályi András, Magyarországnak leírása (188. és 189. l.), A Magyar Curir 1778 június 21-iki száma (191. l.), Kovachich, Formulae sollennes styli (231. l.) és Pigay Antal, Értekezés a keresztény reménységről (353. l.), továbbá a Széchényi-könyvtár nyomtatványai és kéziratai és az érem-gyűjtemény katalogusainak (224., 225., 270., 279.) czímlapjairól és ajánlóleveleiről közölt hasonmások a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányokról vétettek.

A Széchényi grófi család tagjaitól származó vagy reájuk vonatkozó oklevelek, aláírások és pecsétek hasonmásai a családi levéltárban levő eredetiekről vétettek. Széchényi Lőrincz családtörténeti feljegyzései az 1651—1653. évekből (9. és 13. l.) I. I. 2., Sz. Lőrincz 1678 január 23-ikán kelt végrendelete (12. l.) I. 3. I. 45., Sz. György 1615 szept. 9-ikén kelt első végrendelete (21. l.) I. 3. I. I., gróf Sz. György 1718 május 6-ikán Széplakon kelt levele (40. l.) I. 9. I. 7., idősb gróf Sz. Zsigmond 1721 május 9-ikén anyjához intézett levele (44. l.) I. 9. I. 7., az 1740 július 8-ikán kelt osztálylevél (47. l.) I. 4. I. I., ifj. gróf Sz. Zsigmond levele nejéhez (51. l.), gróf Sz. Ignácz 1769 október 8-ikán kelt meghatalmazása (55. l.) I. 14. I. 4., gróf Sz. László 1741 május 12-ikén kelt nyugtája (55. l.) II. 4. I. 9., gróf Sz. Antal 1762 márczius 8-ikán Czenken kelt levele (56. l.) I. 4. I. 26., gróf Sz. József keltezés nélküli levele (66. l.) I. 9. I. 16., id. gróf Festetich György 1775 október 17-ikén gróf Sz. Ferenczhez intézett levele (88. és 89. l.) I. 4. IV. 32. H., gróf Sz. Ferencz 1773 augusztus 17-ikén kelt házassági szerződése (91. l.) I. 4. IV. 33. A., Hajnóczy József Pozsonyban 1780 június 7-ikén gróf Sz. Ferenczhez intézett levele (104. és 118.. l.) I. 9. I. 20., gróf Sz. Ferencz 1787-iki úti naplója (114. l.) I. 12. I. 9., Révai Miklós gróf Sz. Ferenczhez Győrött 1786 július 27-ikén írt levele (126. és 127. l.) I. 9. III. 56., a nápolyi emlékérem költségeire kibocsátott aláírási ív (151. l.), I. 2. I. 107., IV. Ferdinánd nápolyi király és Karolina királyné 1800 márczius 2-ikán és 1797 április 28-ikán gróf Sz. Ferenczhez intézett levelei (160. és 161. l.) I. 9. III. 54., Bárány Péter 1805 augusztus 9-ikén gróf Sz. Ferenczhez írt levele (184. l.) I. 9. III. 55., Csokonai Tavaszának ajánló-verse (196. l.), I. 9. III. 56., a Kovachichcsal kötött szerződés (215. l.) I. 13. II. 41., Blumauer könyvárús számlája (220. l.) I. 13. I. 7., Denis Mihály 1798 márczius 19-ikén kelt levele (229. l.) I. 9. III. 56., Csokonai folyamodása a könyvtárőri állásért (146. l.) I. 9. III. 56., gróf Sz. Ferencznek az ujonczozás ügyében mondott országgyűlési beszéde fogalmazványa (257. l.) I. 10. III. 38. a., Miller Jakab Ferdinánd 1812 május 16-iki levele gróf Sz. Ferenczhez (285. l.) I. 13. II. 71., József nádor 1820 november 1-én Sz. Ferenczhez intézett levele (294. l.), I. 13. II. 110., gróf Sz. István 1809 április 11-ikén kelt búcsúlevele anyjához (315. l.) I. 9. II. 39., az 1814 augusztus 31-ikén kelt osztálylevél (325. l.) I. 4. IV. 256. F., a Széchényi-fiúk 1814 szeptember 1-én kelt köszönőlevele (327. l.) I. 4. IV. 258. F., gróf Sz. István Brassóban 1818 november 5-ikén kelt levele anyjához I. 9. II. 44., a «Zeitgeist» kézirata (351. l.) I. 12. I. 7., gróf Sz. Ferencz levéltári jelzése (357. l.) I. 9. III. 54. a., gróf Sz. Ferencz 1820 deczember 10-ikén kelt végrendelete (363. l.) I. 3. II. 120., gróf Sz. Ferenczné végrendelete (364. l.) I. 3. II. 154. jelzés alatt őriztetnek.

NOS FERDINANDVS SECVNDVS DEI GRATIA

Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ Sclavoniæ, Ramæ, Serviæ, Gallitiæ, Lodomeriæ, Cumaniæ, Bulgariæq; &c: Rex. Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ Brabantiæ, Styriæ, Carinthiæ, Carniolæ, Marchio Moraviæ, Dux Lucemburgæ, ac superioris & inferioris Silesiæ, Wierthembergæ & Thekæ, Princeps Sveviæ, Comes Habspurgi, Tirolis, Ferreti, Kyburgi & Goritiæ, Landgravius Alsatiæ, Marchio Sacri Romani Imperij supra Anasum Burgoviæ, ac superioris & inferioris Lusatiæ, Dominus Marchiæ Sclauonicæ, Portus Naonis & Salinarum, &c. Memoriæ commendamus tenore præsentium significantes quibus expedit vniuersis. Quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem nostræ propterea factam Maiestati, tum verò attentis & consideratis fidelitate et fidelibus seruitijs fidelis nostri GEORGIJ SZECHENI, artium liberalium & Philosophiæ Doctoris, quæ ipse Sacræ primum Regni nostri Hungariæ Coronæ & deinde Maiestati nostræ pro locor et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit ac imposterum quoq; se exhibere et impendere velle pollicetur. Cum igitur ob id tum verò ex gratia et munificentia nostra Regia qua quosq; de nobis ac republica Christiana benemeritos, virtutisq; colendæ Studiosos, antecessorum nostrorum diuorum quondam Hungariæ Regum exemplo prosequi, eisq; certa virtutum suarum monimenta quæ ad maiora quoq; præstanda eos incitare possent decernere consueuimus. Eundem itaq; Georgium Szecheny, ac per ipsum matrem suam Saaram Baan, necnon fratrem germanum Laurentium Szechenj alias Sartoris, e statu et conditione ignobili in qua hactenus perstitisse dicuntur, de regiæ nostræ potestatis plenitudine & gratia speciali eximentes, in coetum et numerum verorum atq; indubitatorum regni nostri Hungariæ et partium ei annexarum nobilium duximus cooptandum, annumerandos et adscribendos. Annuentes & ex certa nostra scientia animoq; deliberato concedentes ut ipsi a modo imposterum futuris & perpetuis semper temporibus, omnibus illis gratijs, honoribus, indultis priuilegijs, libertatibus, iuribus, prærogatiuis, & immunitatibus, quibus cæteri veri antiqui & indubitati regni nostri Hungariæ et partium ei annexarum nobiles, hactenus quomodolibet de iure vel consuetudine vsi sunt et gauisi, vtunturq; & gaudent, vti frui & gaudere possint ac valeant, hæredesq; & posteritates ipsorum vtriusq; sexus vniuersæ valeant atq; possint. In cuius quidem nostræ erga ipsos exhibitæ gratiæ et clementiæ, ac liberalitatis testimonium, veræq; & indubitatæ nobilitatis signum hæc arma seu nobilitatis insignia. SCVTVM videlicet militare erectum coelestini coloris, in fundum illius parata rupe incrementi aliis, in cuius vertice nitidæ candida columba alis expansis naturaliter effigiata, vtrisq; pedibus insistere, rostroq; coronam siue sertum laureum premens gestare, inq; dextrum scuti latus tendere cernitur. Scuto incumbere cum galeam militarem craticulatam siue apertam regio diademate alteram columbam corona insistentem sinistro pede, dextro vero viridem lauri ramum gestantem alioquin inferiori similem proferente ornatam. A summitate vero siue cono galeæ lacinias seu lemniscis hinc et illinc candidis et rubris, in scuti extremitates sese passim diffundentibus scutumq; ipsum decenter exornantibus, quemadmodum hæc omnia in principio seu capite præsentium literarum nostrarum pictoris manu & artificio proprijs suis coloribus depicta esse conspiciuntur. eidem Georgio Szecheny, ac per ipsum superius nominatim specificatis personis, ipsarumq; hæredibus & posteritatibus vtriusque sexus vniuersis gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes et ex certa nostra scientia animoq; deliberato concedentes vt ipsi a modo imposterum futuris & perpetuis semper temporibus eadem arma seu nobilitatis insignia more aliorum regni nostri Hungariæ et partium ei subiectarum nobilium, sub ijsdem iuribus, prærogatiuis indultis, libertatibus, et immunitatibus, quibus ipsi vel natura vel antiqua consuetudine vsi sunt et gauisi, vtunturq; & gaudent, vbiq; in prælijs certaminibus, pugnis, hastiludijs, torneamentis, duellis, monomachijs, alijsq; omnibus et singulis ac quibusvis exercitijs militaribus et nobilitaribus necnon sigillis, velis, cortinis, aulæis, annulis, vexillis, clypeis, tentorijs domibus & sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub meræ vetustæ ac synceræ nobilitatis titulo quo eos ac hæredes ipsorum vtriusq; sexus vniuersos, ab omnibus cuiuscunq; status, dignitatis conditionis & præeminentiæ homines existant, insignitos et ornatos dici nominari, haberiq; et reputari volumus et mandamus, ferre, gestare, illisq; in æuum vti frui & gaudere possint ac valeant [illegible] posteritates ipsorum vtriusq; sexus vniuersæ valeant atq; possint. Imo nobilitamus, damus & concedimus præsentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemq; perpetuam præsentes literas nostras Secreto sigillo nostro quo vt Rex Hungariæ vtimur impendenti [illegible] eidem Georgio Szecheny, ac per ipsum supradictis, matri, et fratri germani eiusdem, ipsorumq; hæredibus et posteritatibus vtriusq; sexus vniuersis tam natis et deinceps nascituris gratiose dandas duximus et concedendas. DATVM [illegible] fidelis [illegible] Reverendi Stephani Sennyey de kis Sennie Confirmati et electi Episcopi Vesprimiensis, locique eiusdem Comitis perpetui, Consiliarij nostri et Aulæ nostræ per Hungariam Cancellarij in Ciuitate nostra Vienna Austriæ, die vigesima sexta mensis Nouembris, Anno [illegible] sexcentesimo vigesimo nono. Regnorum nostrorum Romani vndecimo, Hungariæ et reliquorum duodecimo, Bohemiæ verò anno decimo tertio. Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus dominis Petro Pazmany, Metropolitanæ Strigoniensis, et Joanne [illegible] Colocensis, canonice vnitarum Archiepiscopis, Joanne Pyber electo Agriensis, Francisco Ergelio Zagrabiensis, Stephano Szentandrasy de Chikamadefalva electo Transyluaniensis, Emerico Lossy electo Varadiensis, Paulo David electo Vaciensis, antelati [illegible] Vesprimiensis, Nicolao Dallos electo Iauriensis, dicto Joanne Thelegdy Administratore Nitriensis, Georgio Draskovith electo Quinqueecclesiensis, Gregorio Naguffaluy electo Syrmiensis, Joanne Ivancsy electo Tininiensis, Joanne Pogany electo Bosnensis, Georgio D[illegible] Chanadiensis, Comite Vincentio Zucconi Rosonensis, fratre Joanne Baptista Agatich Segniensis et Modrusiensis, Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei foeliciter gubernantibus. Item Spectabilibus ac Magnificis Comite Nicolao Eszterhasy de Galantha præfati regni nostri [illegible] latino [illegible] Alaghy de Bekény Iudice Curiæ nostræ Regiæ, Comite Sigismundo Erdödy de Monyorokerek dicti regni nostri Dalmatiæ Croatiæ et Sclauoniæ Bano, Comite Christophoro Banffi de alsó Lindua Tauernicorum, Comite Paulo de Nadasd [illegible] Ianitorum [illegible] Nicolao a Zrinio Agazonum, Paulo Rakocsy de felsö Vadasz Ianitorum, Thoma Bosniak de Magyarbel Dapiferorum, Paulo Palffy de Erdöd Pincernarum, Emerico Czobor de Czoborszentmihaly Cubiculariorum, nostrorum regalium Magistris, ac [illegible] Palffy de [illegible] Erdöd [illegible]

Ferdinandus

Anno Millesimo Sexcentesimo Trigesimo, Feria tertia proxima post Dominicam quintam Sacro Sanctæ Trinitatis, Idest decima die Mensis Julii in Possessione Filekiensis, tempore Sedis Judiciariæ Comitatus Hevesiensis, Præsentes Armales publicatæ et proclamatæ ex Consensu Domini vicecomitis, ac totius Universitatis Nobilium, absque Jurato contradictione Sedis Judiciariæ per me Georgium Kerskemiczi ejusdem Sedis Juratum Assessorem
Georgius Kerskemiczi

FÉNYNYOMAT DIVALD KÁROLY MŰINTÉZETÉBŐL BUDAPEST

A SZÉCHÉNYI CSALÁD CZIMERES LEVELE.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 22 04 10 010 0